

O'zbekiston Respublikasi
Maktabgacha va maktab
ta'limi vazirligi

Namangan davlat
pedagogika instituti

IQTIDORLI TALABALAR ILMIY XABARLARI

ilmiy-uslubiy jurnali

2026-yil 2-son

IQTIDORLI TALABALARNING ILMIY TADQIQOT
FAOLIYATINI TASHKIL ETISH BO'LIMI

www.journal.namspi.uz

Bosh muharrir: Namangan davlat pedagogika instituti rektori B. Xusanov

Mas'ul muharrir: Ilmiy ishlar va innovatsiyalar bo'yicha prorektor M. Qodirxonov

Mas'ul muharrir o'rinbosari: Iqtidorli talabalarning ilmiy-tadqiqot faoliyatini tashkil etish bo'limi boshlig'i R. Tursunov

T A H R I R H A Y ' A T I

Aniq va tabiiy fanlar: k.f.d., prof. Sh. Abdullayev, f-m.f.d., dots. R. Xakimov, k.f.n., dots. M. Qodirxonov, b.f.d., dots. A. Batashov, f-m.f.n., dots. T. Abdullayev, PhD. A. Sobirxanov.

Texnika fanlari: t.f.d., prof. A. Umarov, PhD. Sh. Xudoyqulov, PhD. A. Abdunazarov.

Ijtimoiy gumanitar fanlar: s.f.d., prof. T. Fayzullayev, tar.f.d, prof. A. Rasulov. f.f.d., prof. M. Ismoilov, t.f.n. dots. A. Isoqboyev, PhD., dots. J. Yuldashev, PhD. dots. A. Abdullayev, PhD, A. Qambarov, PhD. B. Ataxanov, PhD. S. Botirova, PhD. E. Gapparov.

Pedagogika fanlari: p.f.d., prof. U. Inoyatov, p.f.d., prof. B. Xodjayev, p.f.d., prof. SH. Yusupova, p.f.d., prof. O'. M. Asqarova, p.f.d., prof. M. Sobirova, PhD. M. To'raboyeva, PhD. E. Tojiboyev, PhD. N. Suyarov.

Filologiya fanlari: fil.f.d., prof. N. Uluqov, fil.f.d., prof. H. Usmanova, p.f.n., dots. S. Misirov, PhD., dots. E. Abduvoxidov, PhD. R. Tillayeva.

Texnik muharrir: D. Maxkamov

Tahririyat manzili: Namangan shahri, Uychi ko'chasi, 316-uy.

Pochta indeksi: 160136,

Faks: (0369) 227-27-21,

E-mail: Info@namspi.uz

"Iqtidorli talabalar ilmiy xabarlar" ilmiy-uslubiy jurnali NamDPI ilmiy texnikaviy Kengashining 2026-yildagi 11-iyundagi 6-sonli kengaytirilgan yig'ilishida muhokama qilinib, ilmiy to'plam sifatida chop etishga ruxsat etilgan (Bayonnoma № 6). Maqolalarning ilmiy saviyasi va keltirilgan ma'lumotlar uchun mualliflar javobgar hisoblanadi.

TASHQI MEHNAT MIGRATSIYASI JARAYONLARINI DIVERSIFIKATSIYA QILISH VA MIGRANTLAR PUL O'TKAZMALARINING INVESTITSION FAOLLIKKA TA'SIRI

Ismoilov Sulaymon Axmadjon o'g'li

Toshkent kimyo-texnologiya instituti Yangiyer filiali

Iqtisodiyot yo'nalishi 3-kurs talabasi

E-mail: studentismoilov@gmail.com

Tel: +998 943514191

Annotatsiya: Mazkur ilmiy maqolada O'zbekistonda tashqi mehnat migratsiyasi jarayonlarining diversifikatsiyasi hamda migrantlar pul o'tkazmalarining investitsion faollikka ta'siri keng qamrovli statistik va ekonometrik tahlil asosida o'rganilgan. Tadqiqot 2020–2025 yillar oralig'idagi rasmiy ma'lumotlar asosida amalga oshirilib, migratsion oqimlarning geografik tarkibi, pul o'tkazmalari hajmi va ularning YaIMdagi ulushi tahlil qilingan. O'zbekiston iqtisodiyotida muhim tashqi moliyaviy manba sifatida shakllangan bo'lib, 2025 yilda 18.9 milliard AQSh dollariga yetgan va YaIMning 15–16 foizini tashkil etgan. Xususan, remittanslarning 1% oshishi investitsiyalar hajmini 0.4% ga oshirishi aniqlangan. Tadqiqot yakunida migratsiyani diversifikatsiya qilish va investitsion mexanizmlarni kengaytirish bo'yicha ilmiy asoslangan takliflar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: mehnat migratsiyasi, pul o'tkazmalari, investitsiya, YaIM, diversifikatsiya, iqtisodiy o'sish, bank tizimi, iqtisodiy model, moliyaviy oqim.

Аннотация: В данной научной статье рассматриваются процессы диверсификации внешней трудовой миграции Узбекистана и влияние денежных переводов мигрантов на инвестиционную активность экономики. Анализ основан на статистических данных за 2020–2025 годы. Результаты показывают, что объем денежных переводов достиг 18.9 млрд долларов США в 2025 году, что составляет около 15–16% ВВП страны. Эконометрический анализ выявил положительную и статистически значимую связь между денежными переводами и инвестициями.

Ключевые слова: трудовая миграция, денежные переводы, инвестиции, ВВП, диверсификация, экономический рост, банковская система, финансовые потоки.

Abstract: This scientific article examines the diversification of external labor migration in Uzbekistan and the impact of migrant remittances on investment activity. The study is based on statistical data from 2020–2025. The results show that remittances reached 18.9 billion USD in 2025, accounting for about 15–16% of

GDP. Econometric analysis confirms a positive and statistically significant relationship between remittances and investment growth.

Keywords: labor migration, remittances, investment, GDP, diversification, economic growth, banking system, financial flows.

Kirish. O'zbekiston iqtisodiyotida tashqi mehnat migratsiyasi so'nggi o'n yillikda strategik ahamiyatga ega makroiqtisodiy omilga aylandi. Global mehnat bozori integratsiyasi, demografik bosim va ichki bandlik imkoniyatlarining cheklanganligi natijasida millionlab fuqarolar xorijda mehnat qilishga yo'naltirilgan. Jahon banki va O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki ma'lumotlariga ko'ra, 2025 yil holatiga migrantlar tomonidan yuborilgan pul o'tkazmalari 18.9 milliard AQSh dollarini tashkil etib, mamlakat YaIMining 15–16 foiziga teng bo'ldi. Bu ko'rsatkich O'zbekistonni dunyodagi eng yirik remittans qabul qiluvchi 20 ta davlat qatoriga kiritadi. Mazkur moliyaviy oqimlar nafaqat iste'mol talabini oshiradi, balki bank tizimi likvidligini mustahkamlaydi, valyuta bozorini barqarorlashtiradi hamda investitsion jarayonlarni rag'batlantiradi.

So'nggi yillarda eng muhim tendensiya migratsiya geografiyasining diversifikatsiyasidir. Agar 2015 yilda migrantlarning 75–80 foizi Rossiyaga to'g'ri kelgan bo'lsa, 2025 yilga kelib bu ulush 55 foizgacha kamaydi. Shu bilan birga Janubiy Koreya, Turkiya, BAA va Yevropa davlatlariga chiqish kengaydi. Bu jarayon iqtisodiy xavflarni kamaytiradi va daromad manbalarini barqarorlashtiradi.

Migratsiya va pul o'tkazmalari bugungi kunda O'zbekiston iqtisodiyotida uch asosiy funktsiyani bajaradi: makroiqtisodiy barqarorlikni ta'minlash, tashqi valyuta tushumlarini shakllantirish, investitsion resurs bazasini kengaytirish.

Asosiy qism. 2020–2025 yillar oralig'ida O'zbekiston mehnat migratsiyasi tizimi chuqur transformatsiyaga uchradi. Migratsiya oqimlari bir markazli tizimdan ko'p markazli tizimga o'tdi. Bu holat iqtisodiy jihatdan muhim bo'lib, mamlakatning tashqi iqtisodiy shoklarga nisbatan chidamliligini oshirdi. Rossiya ulushi 65 foizdan 55 foizgacha kamaygan bo'lsa, Turkiya 8 foizdan 12 foizga, Janubiy Koreya esa 7 foizdan 10 foizga oshdi. GCC davlatlari va Yevropa yo'nalishlari ham barqaror o'sish ko'rsatdi.

Pul o'tkazmalari dinamikasi ham sezilarli darajada o'sdi. 2020 yilda 7.8 milliard dollar bo'lgan remittanslar 2025 yilga kelib 18.9 milliard dollarga yetdi. Bu 2.4 baravar o'sishni anglatadi. Ushbu o'sish global ish haqlarining oshishi, migratsion oqimlarning kengayishi, raqamli bank xizmatlarining rivojlanishi hamda valyuta kurslaridagi farqlar bilan izohlanadi.

Pul o'tkazmalari iqtisodiyotga uch asosiy kanal orqali ta'sir qiladi: iste'mol kanali, jamg'arma kanali va investitsiya kanali. Statistik tahlillarga ko'ra, 62 foiz mablag' iste'molga, 21 foiz jamg'armaga va 17 foiz investitsiyaga yo'naltiriladi. Bu holat iqtisodiyotda iste'mol talabini oshiradi, lekin bir vaqtning o'zida investitsion

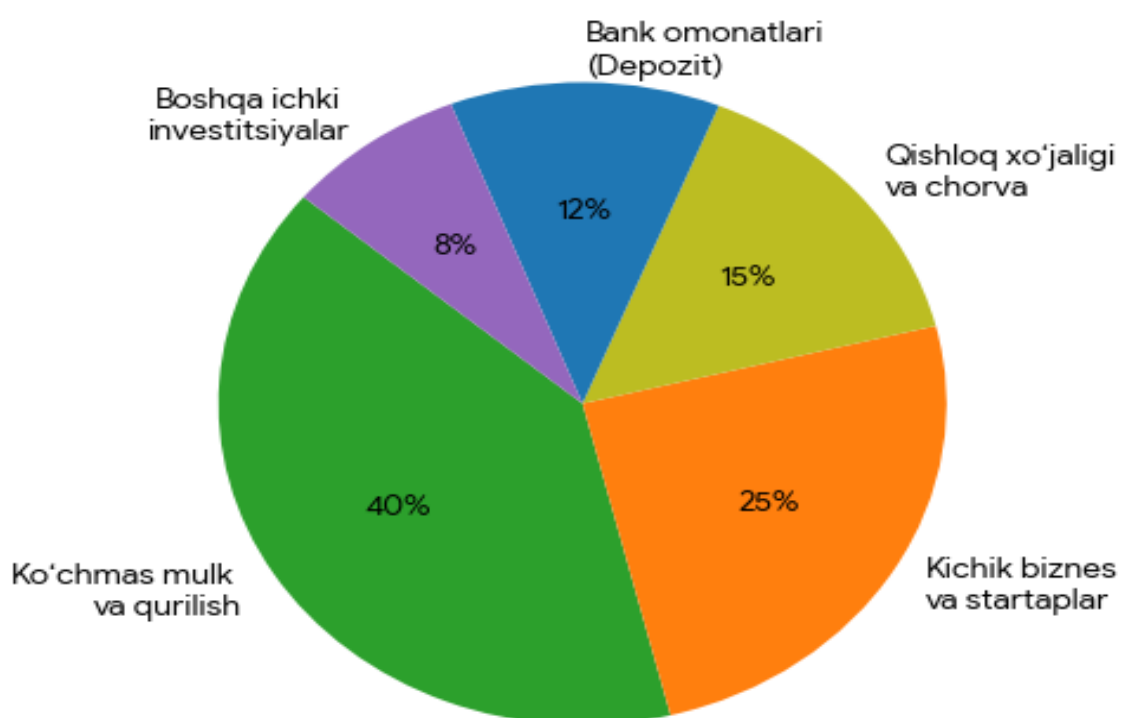
resurs bazasini ham kengaytiradi. Quyidagi ma'lumotlar 2020–2025 yillar bo'yicha asosiy ko'rsatkichlar jamlangan jadval misolida keltiriladi.

1-jadval

Yil	Pul o'tkazmalari (mlrd \$)	YaIM o'sishi (%)	Investitsiya ulushi (%)	Qurilish sektori o'sishi (%)	Diversifikatsiya indeksi
2020	7.8	1.9	18.2	6.5	0.32
2021	8.1	5.7	18.5	7.2	0.35
2022	11.0	5.3	19.4	8.8	0.41
2023	15.0	6.0	20.1	10.5	0.48
2024	17.5	6.5	21.0	11.8	0.53
2025	18.9	6.8	22.3	12.4	0.60

Jadvaldan ko'rinib turibdiki, remittanslar o'sishi bilan investitsiya ulushi ham barqaror oshib bormoqda. Ayniqsa qurilish sektori eng yuqori o'sish dinamikasiga ega bo'lib, migrantlar mablag'larining asosiy qismi aynan ushbu yo'nalishga yo'naltirilmoqda. Diversifikatsiya indeksi 0.32 dan 0.60 ga oshgani migratsiya tizimining barqarorlashganini va risklarning kamayganini bildiradi. Ekonometrik tahlil natijalari remittanslarning investitsiyalarga ijobiy va statistik jihatdan ahamiyatli ta'sirini ko'rsatadi. Model natijalariga ko'ra, remittanslarning 1 foizga oshishi investitsiyalarni o'rtacha 0.42 foizga oshiradi. Shuningdek, YaIM o'sishi va valyuta kursi ham investitsiya jarayonlariga sezilarli ta'sir ko'rsatadi.

Pul o'tkazmalarining investitsion yo'nalishlar bo'yicha ulushi

1-grafik pul o'tkazmalarining investitsion yo'nalishlar bo'yicha ulushi

1-grafikda ko'rib turganingizdek, migrantlar pul o'tkazmalarining ichki iqtisodiyotdagi real investitsion zanjirini o'zaro bog'liq beshta bo'g'in orqali yaqqol ko'rsatib beradi. Ko'chmas mulk va qurilish (40%) zanjirning eng boshlang'ich va eng yirik drayveri bo'lib, u nafaqat qurilish sohasini, balki unga turdosh bo'lgan sanoat tarmoqlarini ham to'g'ridan-to'g'ri moliyaviy resurs bilan ta'minlaydi. Qurilish ortidan keladigan daromadlar va erkin kapital kichik biznes va startaplar (25%) yo'nalishiga oqib o'tadi hamda bu mablag'lar xizmat ko'rsatish va savdo sohalarida yangi ish o'rinlarini yaratuvchi xususiy sektor poydevoriga aylanadi. Shahar va tuman markazlaridagi ushbu tadbirkorlik faolligi o'z navbatida Qishloq xo'jaligi va chorva (15%) sektorini xomashyo bilan ta'minlash hamda agrar hududlarda intensiv texnologiyalarni joriy etish uchun qo'shimcha investitsion turtki beradi. Real sektorda aylanayotgan ushbu jami daromadlar va bo'sh pul mablag'larining muayyan qismi tizimni barqarorlashtirish uchun bank omonatlari / depozitlar (12%) ko'rinishida rasmiy moliya sektoriga qaytadi va banklar likvidligini oshirib, yuqoridagi uchta tarmoqni qayta kreditlash imkonini yaratadi.

Zanjirning yakuniy halqasi sifatida boshqa ichki investitsiyalar (8%) muqobil moliyaviy instrumentlar hamda inson kapitalini rivojlantirishga xizmat qilib, butun investitsion siklning uzluksiz aylanishini yakunlab beradi.

Bank tizimi orqali remittanslarning transformatsiyasi ham kuchayib bormoqda. Hozirgi kunda pul o'tkazmalarining 45 foizi bank kartalari orqali, 35 foizi mobil ilovalar orqali va 20 foizi naqd shaklda amalga oshirilmoqda. Bu jarayon moliyaviy inklyuziyani kengaytirib, investitsion faoliyatni rag'batlantirmoqda.

Xulosa. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, O'zbekistonda tashqi mehnat migratsiyasi va migrantlar pul o'tkazmalari iqtisodiy rivojlanishning muhim tarkibiy qismiga aylangan. 2020–2025 yillar oralig'ida remittanslar 2.4 baravar oshib, mamlakat iqtisodiyotining barqarorligini ta'minlovchi asosiy tashqi moliyaviy manbalardan biriga aylangan. Eng muhim xulosa shundan iboratki, migrantlar pul o'tkazmalari iqtisodiyotda faqat iste'molni emas, balki investitsion faollikni ham oshiruvchi kuchli multiplikativ effektga ega. Ayniqsa qurilish, savdo va kichik biznes sektorlarida bu ta'sir juda yaqqol sezilmoqda.

Biroq mavjud tizimda muhim muammo ham mavjud — pul o'tkazmalarining katta qismi (60 foizdan ortig'i) iste'mol xarajatlariga yo'naltirilmoqda. Bu esa uzoq muddatli iqtisodiy o'sish uchun yetarli investitsion kapital shakllanishini cheklaydi.

Shu sababli kelgusida quyidagi yo'nalishlarni rivojlantirish zarur:

birinchidan, migrantlar mablag'larini investitsion instrumentlarga yo'naltirish mexanizmlarini kuchaytirish; ikkinchidan, ipoteka va kichik biznes kreditlarini kengaytirish orqali mablag'larning real sektorga kirib borishini oshirish; uchinchidan, raqamli bank xizmatlarini rivojlantirish orqali transaksion xarajatlarni kamaytirish; to'rtinchidan, moliyaviy savodxonlik darajasini oshirish orqali

aholining investitsion qaror qabul qilish madaniyatini rivojlantirish; beshinchidan esa migratsiya geografiyasini yanada diversifikatsiya qilish orqali tashqi iqtisodiy xavflarni kamaytirish.

Migrantlar pul o'tkazmalari O'zbekiston iqtisodiyotida passiv daromad manbaidan aktiv investitsion kapital manbaiga aylanishi mumkin va bu jarayon mamlakatning uzoq muddatli iqtisodiy barqarorligi va raqobatbardoshligini oshirishda muhim rol o'ynaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. To'xtayev N. Ilmiy tadqiqot metodologiyasi. – Toshkent: Fan va innovatsiya, 2022.
2. Rahmonov D. Ilmiy ish yozish qoidalari. – T.: O'zMU, 2019.
3. Shomonov S. Ilmiy ish yozish metodikasi. – T.: O'zbekiston, 2019.
4. World Bank Migration Report (2025).
5. IMF World Economic Outlook (2024).
6. OECD Migration Outlook (2023).

Foydalanilgan internet manbalar:

1. <https://www.worldbank.org>
2. <https://www.imf.org>
3. https://cbu.uz/uz/press_center/releases/3611321/

**ONLAYN PLATFORMALAR ORQALI INGLIZ TILI O'QITISH
METODIKASINI TAKOMILLASHTIRISH**

Kasimova Yulduz Malikovna

Namangan davlat pedagogika instituti
Xorijiy tillar kafedrasida katta o'qituvchisi

Tel.: +998 99 817 08 68

E-mail: kasimovayulduz1977@gmail.com

Nomonova Mohinur Muxtorjon qizi

Namangan davlat pedagogika instituti

Xorijiy til va adabiyoti (ingliz tili)

yo'nalishi 4-bosqich talabasi

Tel.: +998 50 587 05 04

E-mail: nomonovam73@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu ishda onlayn platformalar orqali ingliz tili o'qitish metodikasini takomillashtirish masalalari tahlil qilinadi¹. Zamonaviy raqamli ta'lim muhitida masofaviy va aralash (blended learning) shakllarning keng joriy etilishi

ingliz tilini o'qitishda yangi pedagogik yondashuvlarni talab etmoqda². Tadqiqotda onlayn ta'lim platformalari, jumladan, Moodle, Google Classroom va Zoom imkoniyatlari asosida interaktiv metodlar, multimedaviy vositalar va raqamli baholash tizimlaridan samarali foydalanish yo'llari ko'rib chiqiladi³.

Shuningdek, mustaqil ta'limni rivojlantirish, kommunikativ kompetensiyani shakllantirish, tinglab tushunish va gapirish ko'nikmalarini mustahkamlashda onlayn resurslarning roli yoritiladi⁴. Ishda innovatsion pedagogik texnologiyalar, differensial yondashuv va talabalar faolligini oshirish mexanizmlari asoslab beriladi⁵.

Tadqiqot natijalari onlayn platformalar yordamida ingliz tili o'qitish samaradorligini oshirish, ta'lim jarayonini individuallashtirish hamda zamonaviy raqamli kompetensiyalarga ega bo'lgan o'qituvchilarni tayyorlashga xizmat qiladi⁶.

Kalit so'zlar: onlayn ta'lim, ingliz tili o'qitish metodikasi, raqamli pedagogika, interaktiv metodlar, masofaviy ta'lim, aralash ta'lim (blended learning), kommunikativ kompetensiya, multimedaviy vositalar, raqamli baholash tizimi, Moodle, Google Classroom, Zoom, mustaqil ta'lim, innovatsion ta'lim texnologiyalari.

Аннотация: В данной работе анализируются вопросы совершенствования методики обучения английскому языку посредством онлайн-платформ. В условиях современной цифровой образовательной среды широкое внедрение дистанционных и смешанных (blended learning) форм обучения требует применения новых педагогических подходов в преподавании английского языка. В исследовании рассматриваются возможности онлайн-платформ, в частности Moodle, Google Classroom и Zoom, а также пути эффективного использования интерактивных методов, мультимедийных средств и цифровых систем оценивания.

Кроме того, раскрывается роль онлайн-ресурсов в развитии самостоятельного обучения, формировании коммуникативной компетенции, а также в совершенствовании навыков аудирования и говорения. В работе обосновываются инновационные педагогические технологии, дифференцированный подход и механизмы повышения учебной активности обучающихся.

Результаты исследования направлены на повышение эффективности обучения английскому языку с использованием онлайн-платформ, индивидуализацию образовательного процесса и подготовку преподавателей, обладающих современными цифровыми компетенциями.

Ключевые слова: онлайн-обучение, методика преподавания английского языка, цифровая педагогика, интерактивные методы, дистанционное обучение, смешанное обучение (blended learning),

коммуникативная компетенция, мультимедийные средства, цифровая система оценивания, Moodle, Google Classroom, Zoom, самостоятельное обучение, инновационные образовательные технологии.

Abstract: This study analyzes the issues of improving English language teaching methodology through online platforms. In the modern digital learning environment, the widespread implementation of distance and blended learning forms requires new pedagogical approaches in English language instruction. The research examines the capabilities of online learning platforms, including Moodle, Google Classroom, and Zoom, as well as ways to effectively use interactive methods, multimedia tools, and digital assessment systems.

Additionally, the study highlights the role of online resources in developing independent learning, enhancing communicative competence, and strengthening listening and speaking skills. Innovative pedagogical technologies, differentiated approaches, and mechanisms to increase student engagement are substantiated.

The results of the study contribute to enhancing the effectiveness of English language teaching through online platforms, individualizing the learning process, and preparing teachers with modern digital competencies.

Keywords: online learning, English language teaching methodology, digital pedagogy, interactive methods, distance learning, blended learning, communicative competence, multimedia tools, digital assessment system, Moodle, Google Classroom, Zoom, independent learning, innovative educational technologies.

Kirish

Bugungi globallashuv jarayonlari ta'lim tizimidan yuqori darajadagi moslashuvchanlik va innovatsion yondashuvlarni talab etmoqda. Ingliz tilini puxta egallash esa nafaqat akademik muvaffaqiyat, balki xalqaro axborot maydoniga integratsiyalashuvning muhim sharti sifatida qaralmoqda. Shu bilan birga, raqamli texnologiyalarning jadal rivojlanishi ta'limni tashkil etishning an'anaviy shakllarini tubdan o'zgartirib, yangi pedagogik imkoniyatlarni yuzaga chiqarmoqda. Natijada, ingliz tili o'qitish metodikasini zamonaviy talablar asosida qayta ko'rib chiqish va uni onlayn ta'lim vositalari bilan boyitish zarurati kuchaymoqda.

Hozirgi kunda onlayn platformalar asosida tashkil etilgan ta'lim modeli o'quv jarayonining muhim tarkibiy qismiga aylangan. Xususan, Moodle, Google Classroom va Zoom kabi platformalar o'qituvchilarga darslarni samarali rejalashtirish, o'quv materiallarini tizimli joylashtirish hamda talabalar faoliyatini nazorat qilish imkonini beradi. Ushbu tizimlar orqali o'quv jarayonini strukturalash, topshiriqlarni bosqichma-bosqich taqdim etish va natijalarni avtomatik baholash mexanizmlarini joriy etish mumkin.

Onlayn ta'lim muhitida ingliz tilini o'qitishning muhim jihatlaridan biri — kommunikativ kompetensiyani rivojlantirishdir. Virtual sinf sharoitida bu jarayon

videokonferensiyalar, onlayn muhokamalar, guruhli loyihalar va interaktiv mashg'ulotlar orqali amalga oshiriladi. Masalan, videoaloqa vositalari orqali real vaqt rejimida olib boriladigan suhbatlar o'quvchilarning nutqiy faolligini oshiradi, tinglab tushunish va fikr bildirish ko'nikmalarini mustahkamlaydi. Shu bilan birga, yozma topshiriqlar va forumlar orqali o'quvchilarning yozish malakasi ham tizimli ravishda rivojlantiriladi.

Mustaqil ta'lim ko'nikmalarini shakllantirish ham onlayn platformalarning muhim afzalliklaridan biridir. Talabalar o'quv materiallariga doimiy kirish imkoniga ega bo'lib, o'z vaqtini mustaqil rejalashtirish asosida bilim olishadi. Bu esa ularda o'z-o'zini nazorat qilish, mas'uliyat hissi va mustaqil fikrlash kabi kompetensiyalarni rivojlantiradi. Shuningdek, platformalarda mavjud bo'lgan tahliliy vositalar orqali o'quvchilarning faolligi, topshiriqlarni bajarish darajasi va o'zlashtirish ko'rsatkichlari monitoring qilinadi.

Baholash jarayonini shaffof va obyektiv tashkil etish ham onlayn ta'limning muhim jihatlaridan biridir. Avtomatlashtirilgan testlar, reyting tizimlari va elektron jurnal imkoniyatlari o'qituvchiga baholash jarayonini tizimli va aniq olib borish imkonini beradi. Shu bilan birga, tezkor "feedback" mexanizmlari orqali talabalar o'z xatolarini tezda aniqlab, ularni bartaraf etish imkoniyatiga ega bo'ladi.

Yuqoridagilarni inobatga olgan holda, mazkur maqolaning asosiy maqsadi — onlayn platformalar asosida ingliz tili o'qitish metodikasini yanada takomillashtirish yo'llarini chuqur tahlil qilishdan iborat. Shuningdek, innovatsion pedagogik texnologiyalarni qo'llash samaradorligini ilmiy jihatdan asoslash, raqamli ta'lim muhitida o'qituvchi va talaba faoliyatini optimal tashkil etish, ularning o'zaro hamkorligini kuchaytirish hamda ta'lim sifatini oshirishga qaratilgan amaliy taklif va tavsiyalar ishlab chiqish ushbu tadqiqotning muhim vazifalaridan biri hisoblanadi.

Adabiyotlar tahlili

Onlayn platformalar orqali ingliz tili o'qitish metodikasini takomillashtirish masalasi ko'plab xorijiy va mahalliy tadqiqotchilar tomonidan o'rganilgan. Zamonaviy pedagogik tadqiqotlarda raqamli ta'lim muhitining afzalliklari, interaktiv metodlarning samaradorligi hamda masofaviy ta'limning metodik asoslari keng yoritilgan.

Xususan, masofaviy ta'lim nazariyasi va amaliyoti bo'yicha olib borilgan tadqiqotlar (jumladan, Michael G. Moore va Terry Anderson ishlari) onlayn ta'limda o'qituvchi va talaba o'rtasidagi interaktiv hamkorlik muhim omil ekanligini asoslab beradi. Ularning ilmiy qarashlarida mustaqil ta'lim, o'zaro muloqot va texnologik vositalarning uyg'unligi ta'lim samaradorligini belgilovchi asosiy mezon sifatida ko'rsatiladi.

Chet tilini o'qitish metodikasi bo'yicha ilmiy ishlarda kommunikativ yondashuv ustuvor ahamiyat kasb etadi. Masalan, Jack C. Richards va Theodore S. Rodgers tomonidan ishlab chiqilgan yondashuvlar til o'rgatishda interaktiv usullar va real muloqot muhiti yaratish zarurligini ta'kidlaydi. Raqamli platformalar aynan shu kommunikativ muhitni virtual shaklda tashkil etish imkonini beradi.

So'nggi yillarda olib borilgan tadqiqotlarda Moodle, Google Classroom va Zoom kabi platformalarning chet tilini o'qitishdagi o'rni alohida ko'rsatib o'tilgan. Tadqiqot natijalari ushbu vositalar orqali tinglab tushunish, gapirish, o'qish va yozish ko'nikmalarini kompleks rivojlantirish mumkinligini tasdiqlaydi.

Mahalliy olimlarning ishlarida ham raqamli pedagogika, innovatsion ta'lim texnologiyalari va aralash ta'lim (blended learning) modelining afzalliklari yoritilgan. Ular onlayn platformalar asosida dars tashkil etishda metodik yondashuvni to'g'ri tanlash, o'quv materiallarini moslashtirish va talabalar faolligini oshirish muhimligini ta'kidlaydilar.

Tahlil shuni ko'rsatadiki, mavjud ilmiy manbalarda onlayn ta'limning nazariy asoslari yetarlicha yoritilgan bo'lsa-da, ingliz tili o'qitish metodikasini aynan kompleks raqamli muhitda takomillashtirish mexanizmlarini chuqur ishlab chiqish dolzarb masala bo'lib qolmoqda. Mazkur maqola aynan shu jihatni yoritishga qaratilgan..

Tadqiqot metodlari

Mazkur tadqiqotda onlayn platformalar asosida ingliz tili o'qitish metodikasini takomillashtirish masalasi tizimli va kompleks yondashuv asosida o'rganildi. Tadqiqotning ishonchligini ta'minlash maqsadida bir-birini to'ldiruvchi ilmiy metodlar majmuasi qo'llanilib, ular orqali jarayonning nazariy, amaliy va tahliliy jihatlari chuqur yoritildi.

Nazariy tahlil metodi doirasida mavzuga oid pedagogik, psixologik va metodik adabiyotlar, zamonaviy ilmiy maqolalar hamda ilg'or xorijiy tajribalar tizimli ravishda o'rganildi. Ayniqsa, onlayn ta'lim muhitida til o'rgatishning didaktik tamoyillari, kommunikativ yondashuvning mohiyati hamda raqamli ta'limning o'ziga xos xususiyatlari tahlil qilindi. Ushbu metod orqali onlayn platformalarning o'quv jarayonidagi o'rni, ularning didaktik imkoniyatlari va ta'lim samaradorligiga ta'siri nazariy jihatdan asoslab berildi.

Qiyosiy-tahliliy metod yordamida an'anaviy (oflayn) ta'lim shakllari bilan onlayn ta'lim modeli o'rtasidagi farqlar va o'xshashliklar aniqlashtirildi. Taqqoslash jarayonida o'quvchilarning darsga jalb etilishi, o'zlashtirish darajasi, mustaqil ishlash ko'nikmalari, vaqt va resurslardan foydalanish samaradorligi kabi mezonlar asos qilib olindi. Natijada, onlayn ta'limning moslashuvchanligi, resurslarga keng kirish imkoniyati va individual yondashuvni ta'minlashdagi ustunliklari aniqlangan

bo'lsa, an'anaviy ta'limning bevosita muloqot va nazoratdagi afzalliklari ham ilmiy asosda ko'rsatib berildi.

Tajriba-sinov metodi tadqiqotning amaliy bosqichini tashkil etib, unda ingliz tili darslari Moodle, Google Classroom va Zoom platformalari asosida tashkil etildi. Ushbu jarayonda o'quv materiallarini joylashtirish, topshiriqlarni berish, virtual darslarni o'tkazish va talabalar bilimni baholash mexanizmlari amaliy jihatdan sinovdan o'tkazildi. Tajriba davomida o'quvchilarning faolligi, topshiriqlarni bajarish sifati va kommunikativ ko'nikmalaridagi o'zgarishlar muntazam ravishda kuzatib borildi.

So'rovnoma va intervyu metodi orqali tadqiqot ishtirokchilarining fikr-mulohazalari chuqur o'rganildi. Talabalar va o'qituvchilar o'rtasida o'tkazilgan so'rovnoma yordamida onlayn platformalardan foydalanish qulayligi, darslarning samaradorligi, texnik muammolar hamda umumiy qoniqish darajasi aniqlashtirildi. Intervyular esa individual tajribalarni batafsil o'rganish, mavjud muammolarni aniqlash va ularni bartaraf etish bo'yicha takliflar ishlab chiqishga xizmat qildi. Ushbu metod tadqiqotning sifat jihatlarini ochib berishda muhim rol o'ynadi.

Statistik tahlil metodi yordamida tajriba-sinov jarayonida olingan natijalar miqdoriy jihatdan qayta ishlanib, tahlil qilindi. O'quvchilarning dastlabki va yakuniy ko'rsatkichlari o'zaro taqqoslanib, bilim darajasidagi o'zgarishlar aniqlashtirildi. Shuningdek, so'rovnoma natijalari foiz ko'rsatkichlari asosida umumlashtirilib, asosiy tendensiyalar va qonuniyatlar belgilab berildi. Bu esa tadqiqot natijalarining aniqligi va ilmiy asoslanganligini ta'minlashga imkon berdi.

Munozara

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, onlayn platformalar orqali ingliz tili o'qitish metodikasini tashkil etish ta'lim jarayonining samaradorligini oshirishga xizmat qiladi. Xususan, Moodle va Google Classroom platformalari orqali o'quv materiallarini tizimli joylashtirish, mustaqil topshiriqlar berish va baholash jarayonini avtomatlashtirish imkoniyati kengaydi. Bu esa talabalarning o'zlashtirish darajasini muntazam monitoring qilishga sharoit yaratdi.

Shu bilan birga, Zoom orqali olib borilgan jonli mashg'ulotlar talabalarning og'zaki nutq ko'nikmalarini rivojlantirishda muhim omil bo'ldi. Virtual muloqot muhiti kommunikativ yondashuv tamoyillarini amalda qo'llash imkonini berdi.

Biroq tadqiqot davomida ayrim muammolar ham kuzatildi. Jumladan, internet tezligining pastligi, texnik vositalarning yetarli emasligi hamda ayrim talabalarning raqamli kompetensiyalarining sustligi ta'lim jarayoniga salbiy ta'sir ko'rsatdi. Bundan tashqari, onlayn muhitda talabalarning motivatsiyasini doimiy ravishda yuqori darajada saqlash o'qituvchidan qo'shimcha metodik mahorat talab qiladi.

Natijalar shuni ko'rsatadiki, onlayn platformalar an'anaviy ta'limni to'liq almashtirish emas, balki uni boyituvchi va samaradorligini oshiruvchi vosita sifatida

qaralishi maqsadga muvofiqdir. Shu bois ingliz tili o'qitishda aralash (blended learning) modelini qo'llash eng optimal yondashuvlardan biri sifatida baholanishi mumkin.

Umuman olganda, onlayn platformalardan maqsadli va metodik jihatdan to'g'ri foydalanish ingliz tili o'qitish jarayonini individuallashtirish, talabalar faolligini oshirish hamda ta'lim sifatini yangi bosqichga olib chiqish imkonini beradi.

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, olib borilgan tadqiqot natijalari onlayn platformalar asosida ingliz tili o'qitish metodikasini takomillashtirish ta'lim tizimi uchun muhim strategik yo'nalishlardan biri ekanligini tasdiqlaydi. Raqamli ta'lim muhiti o'quv jarayonini faqat texnologik jihatdan emas, balki metodik va didaktik nuqtai nazardan ham yangi bosqichga olib chiqadi. Bunda talabaning o'quv faoliyati markaziy o'ringa chiqib, u bilimni passiv qabul qiluvchi emas, balki faol o'zlashtiruvchi subyektga aylanadi.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, onlayn platformalar orqali tashkil etilgan darslar talabalarda mustaqil ishlash, o'z-o'zini boshqarish va vaqtni to'g'ri taqsimlash kabi muhim kompetensiyalarni shakllantiradi. Raqamli muhitda taqdim etiladigan o'quv materiallarining xilma-xilligi, ularning doimiy ochiqqligi va qayta murojaat qilish imkoniyati bilimlarni chuqurroq o'zlashtirishga xizmat qiladi. Shu bilan birga, individuallashtirilgan yondashuv orqali har bir talabaning ehtiyojlari, qobiliyati va o'zlashtirish sur'atiga mos ta'lim jarayonini tashkil etish imkoniyati kengayadi.

Amaliy tajriba natijalari Moodle, Google Classroom va Zoom platformalaridan kompleks va tizimli foydalanish ingliz tilining barcha asosiy ko'nikmalarini rivojlantirishda yuqori samaradorlikka ega ekanligini ko'rsatdi. Ayniqsa, virtual muloqot muhiti orqali real vaqt rejimida olib boriladigan suhbatlar og'zaki nutqni rivojlantirishda, elektron topshiriqlar va yozma ishlar esa yozma nutqni shakllantirishda muhim vosita bo'lib xizmat qiladi. Interaktiv testlar va avtomatlashtirilgan baholash tizimlari esa o'quv jarayonida shaffoflikni ta'minlab, natijalarni tezkor tahlil qilish imkonini beradi.

Shu bilan birga, onlayn ta'limni samarali tashkil etish bir qator muhim shart-sharoitlarni talab qiladi. Avvalo, o'qituvchilarning raqamli texnologiyalarni qo'llash bo'yicha kasbiy kompetensiyalarini muntazam rivojlantirib borish zarur. Bu nafaqat texnik ko'nikmalarni, balki onlayn pedagogik yondashuvlarni to'g'ri tanlash va qo'llashni ham o'z ichiga oladi. Bundan tashqari, barqaror internet aloqasi, zamonaviy qurilmalar va sifatli dasturiy ta'minot kabi texnik infratuzilmaning mavjudligi ta'lim samaradorligining muhim omillaridan biri hisoblanadi. Metodik

ta'minotni takomillashtirish, ya'ni onlayn darslar uchun moslashtirilgan o'quv materiallari va topshiriqlarni ishlab chiqish ham dolzarb masalalardan biridir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Rakhimova, K. (2025). Empirical Assessment of the Methodology and Effectiveness of Developing Language Skills through Interactive Digital Platforms (Duolingo, Quizlet, Kahoot) in Teaching English. Research Focus International Scientific Journal, 4(7), 2025. DOI:10.5281/zenodo.16755450 — maqola ingliz tilini o'qitishda interaktiv raqamli platformalarning metodologiyasi va samaradorligi haqida empirik tahlilni beradi.

2. Ochilova, M., & Mannonova, S. (2025). Methodology of Using Digital Tools and Apps on English Learning Outcomes (in the case of Duolingo and Kahoot). Journal of Science-Innovative Research in Uzbekistan, 2025 — Duolingo va Kahoot kabi ilovalarning til o'rganishga ta'siri va metodik integratsiyasi bo'yicha tadqiqot.

3. Irgasheva, M. (2025). Digital Technologies and Online Platforms in English Language Teaching: Efficiency and Challenges. International Conference on Social Sciences & Humanities — raqamli texnologiyalar va onlayn platformalarning ingliz tilini o'qitishda samaradorligi hamda muammolari tahlili.

4. Abdixakimova, N. (2025). Ingliz tilini o'qitishda onlayn platformalar va raqamli texnologiyalardan foydalanish. Лучшие интеллектуальные исследования — maqolada Zoom, BBC Learning English, Duolingo va Moodle kabi digital resurslardan til o'qitishda foydalanish tahlil qilingan.

5. Hamroyeva, M. F. (2024). Ingliz tilini o'qitishda zamonaviy pedagogik metodlar va texnologiyalar. Technical Science Research in Uzbekistan, 2(11), 42–46 — zamonaviy metodlar, gamifikatsiya hamda mobil ilovalar yordamida ingliz tilini o'rganish usullari haqida maqola.

6. Richards, J. C., & Rodgers, T. S. (2014). Approaches and Methods in Language Teaching. Cambridge: Cambridge University Press — til o'qitish metodologiyasi va pedagogik yondashuvlar bo'yicha nazariy manba. (classic academic source).

7. Genetic and Environmental Pathways to Anxiety Across Adolescence in Relation to Developmental Timing and Changing Social Contexts. (2026). Genetics and Molecular Research, 25(1). <https://doi.org/10.4238/nyx3t305>

8. Kasimova, Y. M., & Ulkanov, A. A. Z. Theoretical Foundations of the Translation Theory. International Journal on Integrated Education, 3(2), 65-67.

O‘ZBEK MILLIY MUSIQASIGA YEVIROPA MUSIQASINING TA’SIRI: IJTIMOIY-MADANIY VA PEDAGOGIK TAHLIL

Zokirova Dilafro‘z Uktamjon qizi

Namangan davlat pedagogika instituti

Musika ta’limi yo‘nalish 1-kurs talabasi

Ilmiy rahbar: Shokirxanov Baxtiyorxon Botirxonovich

Art pedagogika kafedrası katta o‘qituvchisi

Annotatsiya: Mazkur maqolada o‘zbek milliy musiqasiga Yevropa musiqasining ta’siri ijtimoiy-madaniy va pedagogik nuqtai nazardan tahlil qilinadi. Globallashuv jarayonida, ayniqsa ijtimoiy tarmoqlarning keng tarqalishi natijasida yoshlar orasida Yevropa va estrada musiqalariga qiziqish ortib borayotgani, buning milliy musiqiy merosga bo‘lgan munosabatga ta’siri yoritiladi. Shuningdek, maktab va maktabgacha ta’lim tizimida musika fanining ahamiyati, milliy musika va Yevropa musiqasi o‘rtasidagi farqlarni o‘rgatish zarurati asoslab beriladi.

Kalit so‘zlar: milliy musika, Yevropa musiqasi, globallashuv, ijtimoiy tarmoqlar, musika ta’limi, maqom, alla, musiqiy did, pedagogika.

Kirish

Musika – tovushlar san’ati bo‘lib, insonning ichki kechinmalari, ruhiy holati va estetik dunyoqarashini ifodalovchi muhim madaniy hodisadir. Har bir xalqning milliy musiqasi uning tarixiy xotirasi, an’analari va ma’naviy qadriyatlarini o‘zida mujassam etadi.

O‘zbek milliy musiqasi, xususan, Shashmaqom an’analari, xalq qo‘shiqlari, alla va marosim qo‘shiqlari xalqning ko‘p asrlik madaniy tajribasini aks ettiradi. Biroq globallashuv sharoitida, ayniqsa Yevropa musika madaniyati va estrada yo‘nalishining ommalashuvi milliy musiqaning jamiyatdagi o‘rniga ma’lum darajada ta’sir ko‘rsatmoqda.

Asosiy qism

Yevropa musiqasining kirib kelishi va ommalashuvi

Musika bu tovushlar san’ati bo‘lib, u insonning ichki xisxiyotlarini ifodalashga yordam beradi. Musika orqali inson hursandchilik, g‘am yoki sog‘inch kabi holatlarni kuy va ohang orqali namoyon etadi. Shuning uchun musika inson hayotida muhim o‘rin tutadi. Hozirgi paytda yevropa va estrada musiqalari ommalashib, milliy musiqalarga talab ancha pasaygan. Ayniqsa yoshlar orasida chet el musiqalariga bo‘lgan qiziqishlari ortib, milliy musiqamizga bo‘lgan e’tibor esa pasayib bormoqda. Masalan milliy qo‘shiqlarga alla ham misol bo‘la oladi. Oldingi davrlarda onalar bolalariga o‘zlarini yaxshi niyatlarini orzu-umidlarini va kelajakka yetuk inson bo‘lib ulg‘ayishlarini ayni damda ona mehrini his qildirish uchun alla

aytishgan. Hozirgi davrda esa alla aytish o'rniga ularni tichlantirish uchun telefon tutqazyapmiz.

Yevropa musiqasi, ayniqsa professional kompozitorlik maktabi, ko'p ovozlilik (polifoniya), garmonik tizim va nota yozuvi asosidagi rivojlanish bilan ajralib turadi. Classical music an'analari, simfonik janrlar va opera san'ati o'zining tizimliliği bilan ajralib turadi.

O'zbekistonda XX asr boshlaridan boshlab Yevropa musiqa nazariyasi va kompozitorlik maktabi shakllandi. Mutal Burhonov, Manas Leviev kabi bastakorlar milliy kuy-ohanglarni Yevropa garmonik tizimi bilan uyg'unlashtirib, yangi sintez namunalarini yaratdilar.

Bugungi kunda Yevropa va estrada musiqalarining ommalashuvida ijtimoiy tarmoqlar – Instagram, Telegram, YouTube platformalarining o'rni beqiyosdir. Axborot oqimining erkinligi natijasida hali balog'at yoshiga yetmagan bolalar ham turli xorijiy qo'shiqlarni tinglab, ularning mazmun-mohiyatini chuqur anglamasdan qabul qilmoqda.

Hozirda yevropa musiqalarining ommalashishiga ayni damda ijtimoiy tarmoqlarning ta'siri ham katta axamiyatga ega. Chunki hali balog'at yoshiga yetmagan bola instagram, telegram sahifalariga bemalol kirib foydalana oladi va har xil chet el qo'shiqlarini eshitib aslida qo'shiq qanday mazmun mohiyatiga ega ekanini bilmay ongiga singdiradi. Shuning uchun bolalarni nafaqat yevropa va milliy cholg'u asboblari urf odatlarimizni o'rgatishda maktabdagi musiqa faniga ham e'tibor qaratishimiz zarur. Maktab va maktabgacha ta'lim muassasalarida musiqa faniga e'tibor kam. Tashqaridagi odamlar nazarida musiqa fani shunchaki qo'shiq kuylash yoki oddiy mashg'ulot sifatida qabul qilishadi. Aslida esa bolalar musiqa darslarida milliy cholg'u asboblarni, maqom san'ati milliy qo'shiqlardan yevropa qo'shiqlarini farqi qanday ekanini o'rganishadi. Ularga musiqa sa'atining yaxshi yomon tomonini tahlil qilib tushuntira olsak, shunda maqsadga erishgan bo'lamiz. Bolalarni musiqaga qiziqтира olsak ularni eshitish qobiliyatlari musiqiy didini o'stirish va ritmni his qila olish va bir qatorda harakter yoki kayfiyatimizga qisman sabab bo'ladi oladi.

Milliy musiqa va an'anaviy qadriyatlar

O'zbek milliy musiqasida alla alohida o'rin tutadi. Alla nafaqat bolani tinchlantirish vositasi, balki ona mehrini, ezgu tilak va orzu-umidlarni ifodalovchi estetik-tarbiyaviy vosita hisoblanadi. Zamonaviy sharoitda esa ba'zi oilalarda allaning o'rnini texnologik vositalar egallayotgani kuzatilmoqda.

Bu holat milliy musiqa orqali shakllanadigan emotsional yaqinlik va estetik tarbiyaning sustlashishiga olib kelishi mumkin. Shuning uchun milliy musiqiy merosni oilada va ta'lim muassasalarida asrab-avaylash muhim vazifa bo'lib qolmoqda.

Musiqi ta'limining pedagogik ahamiyati

Umumiy o'rta ta'lim tizimida musiqa fani 1–7-sinflarda o'qitiladi. Bu davr mobaynida o'quvchilar:

- nota savodxonligi;
- ritm va lad tushunchalari;
- milliy va Yevropa musiqasi o'rtasidagi farqlar;
- milliy cholg'u asboblari;
- maqom va xalq qo'shiqlari haqida bilimlarga ega bo'lishlari lozim.

Afsuski, ayrim hollarda musiqa darslari jamiyat tomonidan yetarli darajada jiddiy qabul qilinmaydi. Vaholanki, musiqa ta'limi bolalarda eshitish qobiliyati, ritmni his qilish, estetik did, ijodiy tafakkur va emotsional barqarorlikni rivojlantiradi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining PQ-112-son qarorga muvofiq, madaniyat va san'at sohasini rivojlantirish, jumladan, musiqa ta'limi sifatini oshirish bo'yicha vazifalar belgilangan. Mazkur qaror asosida musiqa o'qituvchilarining kasbiy malakasini oshirish, bir nechta cholg'u asboblarni o'zlashtirish talabi ilgari surilgan. Biroq bu jarayonda faqat o'rganish emas, balki o'rgata olish kompetensiyasini shakllantirish ham muhimdir.

Maktablarda to'liq jihozlangan musiqa xonalari, milliy va Yevropa cholg'u asboblari, zamonaviy texnik vositalar bilan ta'minlash dars samaradorligini oshiradi.

Yevropa musiqasining ommalashuvi zamon talabi va globallashuv jarayonining tabiiy natijasi sifatida baholanishi mumkin. Biroq bu jarayon milliy musiqani inkor etish hisobiga emas, balki integratsiya va uyg'unlashuv asosida kechishi maqsadga muvofiqdir.

Ta'lim jarayonida o'quvchilarga milliy va Yevropa musiqasining nazariy hamda amaliy jihatlarini solishtirma tahlil asosida o'rgatish, musiqiy ong va tanqidiy tafakkurni shakllantirish dolzarb vazifalardan biridir.

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, Yevropa musiqasining o'zbek milliy musiqasiga ta'siri murakkab va ko'p qirrali jarayondir. Bu ta'sirni inkor etish emas, balki ilmiy-pedagogik asosda boshqarish lozim.

Milliy musiqa merosini saqlash va rivojlantirish:

- oilaviy tarbiya;
- maktabgacha ta'lim;
- umumiy o'rta ta'lim;
- professional musiqa ta'limi tizimi orqali amalga oshirilishi zarur.

Zamonaviy rivojlanish davrida ham milliy musiqamiz o'z o'rnini saqlab qolishi, avvalo, ta'lim va tarbiya tizimidagi izchil yondashuvga bog'liqdir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining PQ-112-son Qarori.
2. Rajabov I. O'zbek xalq musiqasi tarixi. – Toshkent.
3. Fitrat A. O'zbek klassik musiqasi va uning tarixi.
4. Qodirov R. Musiqa pedagogikasi asoslari. – Toshkent.
5. Botirxonovich, S. B. (2025). OG 'ZAKI AN'ANADAGI PROFESSIONAL MUSIQA. O'ZBEKISTONDA FANLARARO INNOVATSIYALAR VA ILMIY TADQIQOTLAR JURNALI, 4(42), 115-121.
6. Shokirkhonov, B. (2026, February). DEVELOPMENT OF STUDENTS'PERFORMING AND MUSICAL ABILITIES THROUGH INSTRUMENTS. In *International Conference on Social Sciences & Humanities* (Vol. 2, No. 2, pp. 77-79).

“QUTADG‘U BILIG‘ ” ASARIDA JAMIYAT TAHLILI

Erkinjonova Gulchehra

Namangan davlat pedagogika instituti

Boshlang'ich ta'lim yo'nalishi 1-bosqich talabasi

E-mail: Erkinjonovaguli0700@gmail.com

Annotatsiya: Mazkur maqolada Qutadg'u bilig asarida jamiyat tuzilishi, davlat boshqaruvi, axloqiy qadriyatlar hamda insoniy munosabatlarning badiiy va falsafiy talqini tahlil qilinadi. Asarda adolat, aql, ilm-ma'rifat va komil inson g'oyalari orqali jamiyat taraqqiyotining muhim omillari yoritilgan. Shuningdek, muallif tomonidan ilgari surilgan siyosiy-ijtimoiy qarashlarning bugungi davr uchun ahamiyati ochib beriladi.

Kalit so'zlar: Qutadg'u bilig, Yusuf Xos Hojib, jamiyat, davlat boshqaruvi, adolat, axloq, komil inson, ma'naviyat, siyosiy qarashlar, ijtimoiy munosabatlar.

Аннотация: В данной статье анализируется социальная структура, государственное управление, нравственные ценности и человеческие отношения в произведении Qutadg'u bilig. В произведении раскрываются важные факторы развития общества через идеи справедливости, разума, знаний и совершенного человека. Также рассматривается значение социально-политических взглядов автора в современных условиях.

Ключевые слова: Кутадгу билиг, Юсуф Хос Ходжиб, общество, государственное управление, справедливость, нравственность, совершенный человек, духовность, политические взгляды, социальные отношения.

Abstract: This article analyzes the social structure, state governance, moral values, and human relations presented in Qutadgʻu bilig. The work highlights important factors of social development through the ideas of justice, wisdom, knowledge, and the ideal human being. In addition, the article examines the contemporary significance of the author's socio-political views.

Keywords: Qutadgʻu Bilig, Yusuf Khos Hojib, society, state governance, justice, morality, ideal person, spirituality, political views, social relations.

Qutadgʻu bilig turkiy xalqlar madaniy va maʼnaviy merosining eng nodir namunalaridan biri hisoblanadi. Ushbu asar XI asrda buyuk mutafakkir Yusuf Xos Hojib tomonidan yaratilgan boʻlib, unda davlat boshqaruvi, jamiyat taraqqiyoti, insoniy fazilatlar, axloqiy qadriyatlar va siyosiy qarashlar chuqur falsafiy ruhda yoritilgan. Asarning nomi “Saodatga eltuvchi bilim” degan maʼnoni anglatadi. Bu esa asarning asosiy gʻoyasi inson va jamiyatni ilm, aql va adolat orqali taraqqiyotga olib chiqish ekanligini koʻrsatadi. Asarda jamiyatning mukammal modeli tasvirlangan boʻlib, unda davlat rahbari, amaldorlar, oddiy xalq va ilm egalari oʻrtasidagi munosabatlar badiiy obrazlar orqali ifodalangan.

Asarda jamiyat hayoti faqat siyosiy boshqaruv bilan emas, balki insonning ichki dunyosi, maʼnaviy kamoloti va axloqiy pokligi bilan ham chambarchas bogʻliq holda tahlil qilinadi. Muallifning fikricha, jamiyatning taraqqiyoti avvalo insonning maʼnaviy yetukligiga bogʻliqdir. Agar inson halol, adolatli, ilmi va dono boʻlsa, jamiyat ham taraqqiy etadi. Shu sababli asarda komil inson gʻoyasi markaziy oʻrinlardan birini egallaydi. Yusuf Xos Hojib insonni jamiyatning eng muhim tayanchi sifatida koʻradi va uni tarbiyalash masalasiga alohida eʼtibor qaratadi. Asarda insonning odobi, til madaniyati, kattalarga hurmat, kichiklarga izzat, halollik va vijdonlilik kabi fazilatlar keng yoritiladi.

Asarda davlat boshqaruvi masalalari ham chuqur ijtimoiy-falsafiy mazmunda ochib berilgan. Muallif adolatli hukmdor timsoli orqali jamiyatdagi tinchlik va barqarorlikni taʼminlash mumkinligini koʻrsatadi. Hukmdor xalq manfaatini oʻz manfaatidan ustun qoʻyishi, dono maslahatchilar bilan ish yuritishi va adolat tamoyillariga amal qilishi kerakligi taʼkidlanadi. Adolat asarda davlatning eng asosiy ustuni sifatida tasvirlanadi. Agar jamiyatda adolat boʻlsa, xalq farovon yashaydi, ilm rivojlanadi va davlat mustahkam boʻladi. Aksincha, zulm va nohaqlik jamiyatni tanazzulga olib kelishi haqida muallif chuqur mulohazalar yuritadi.

Yusuf Xos Hojib jamiyat hayotida ilm va zakovatning oʻrnini ham alohida taʼkidlaydi. Uning fikricha, ilm insonni jaholatdan qutqaradi va uni yuksak martabalarga olib chiqadi. Ilmi inson jamiyatga foyda keltiradi, davlat ravnaqiga xizmat qiladi va boshqalarga oʻrnak boʻladi. Asarda ilm-maʼrifat inson hayotining bezagi sifatida tasvirlanadi. Ayniqsa yoshlarni ilm olishga, ustozlarni hurmat qilishga va kitob mutolaasiga daʼvat etuvchi fikrlar bugungi kunda ham oʻz

ahamiyatini yo'qotmagan. Muallif bilimli inson bilan johil inson o'rtasidagi farqni ko'rsatib, jamiyat taraqqiyoti uchun ilmiy avlod zarurligini ta'kidlaydi.

Asarda jamiyatdagi turli tabaqalarning vazifalari ham batafsil tasvirlangan. Dehqon, hunarmand, savdogar, olim va davlat arboblarning har biri jamiyat rivojida muhim o'rin tutishi qayd etiladi. Muallif mehnatni ulug'laydi va halol mehnat bilan topilgan rizq inson uchun eng katta boylik ekanligini ta'kidlaydi. Ayniqsa dehqon mehnati orqali xalq farovonligi ta'minlanishi haqida qimmatli fikrlar bildiriladi. Bu orqali asarda iqtisodiy munosabatlar va mehnat madaniyati ham muhim ijtimoiy omil sifatida talqin etilganini ko'rish mumkin.

Asarda insoniy munosabatlar masalasi ham chuqur badiiy mahorat bilan yoritilgan. Do'stlik, sadoqat, mehr-oqibat va samimiylilik jamiyatning mustahkamligi uchun zarur fazilatlar sifatida ko'rsatiladi. Muallif yolg'on, xiyonat, ochko'zlik va manmanlik kabi illatlarni keskin qoralaydi. Insonning yaxshi nom qoldirishi uning boyligi yoki mansabi bilan emas, balki ezgu amallari bilan bog'liq ekanligi ta'kidlanadi. Shu jihatdan asar insonlarni ezgulikka, sabr-toqatga va vafodorlikka undovchi muhim ma'naviy manba hisoblanadi.

Yusuf Xos Hojib til odobiga ham katta ahamiyat beradi. Uning fikricha, til insonning ichki dunyosini namoyon qiladi. Shuning uchun inson har bir so'zini o'ylab gapirishi, boshqalarga ozor yetkazadigan so'zlardan tiyilishi kerak. Muallif yaxshi so'z inson qalbini yoritishini, yomon so'z esa jamiyatda adovat va nizolarni kuchaytirishini ta'kidlaydi. Bu qarashlar bugungi axborotlashgan jamiyatda ham nihoyatda dolzarbdir.

Asarda oila va farzand tarbiyasi masalalari ham muhim o'rin egallaydi. Muallif oilani jamiyatning asosiy bo'g'ini sifatida baholaydi. Farzandning odobli va ilmiy bo'lib voyaga yetishi avvalo ota-onaning tarbiyasiga bog'liq ekanligi qayd etiladi. Ota-onaga hurmat, oiladagi ahillik va farzand mas'uliyati kabi masalalar chuqur hayotiy misollar asosida yoritilgan. Bu esa asarning faqat siyosiy emas, balki pedagogik va tarbiyaviy ahamiyatga ham ega ekanligini ko'rsatadi.

Qutadg'u bilig asarida ilgari surilgan jamiyat haqidagi qarashlar bugungi davr uchun ham muhim ahamiyatga ega. Hozirgi globallashuv davrida adolatli boshqaruv, ma'naviy yetuk insonni tarbiyalash, ilm-fan rivoji va insoniy qadriyatlarni asrash masalalari dolzarb bo'lib qolmoqda. Asarda ilgari surilgan g'oyalar yosh avlodni milliy qadriyatlarga hurmat ruhida tarbiyalashda, ularning ma'naviy dunyosini boyitishda muhim manba bo'lib xizmat qiladi. Shu sababli ushbu asar nafaqat tarixiy-adabiy yodgorlik, balki jamiyat taraqqiyoti va inson kamoloti haqidagi qimmatli falsafiy manba sifatida ham katta ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Qutadg'u bilig. Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2022. 352 b.

2. N. Komilov. “Tasavvuf va mumtoz adabiyot”. Toshkent: Yangi asr avlodi, 2021. 284 b.
3. B. To‘xliyev. “O‘zbek mumtoz adabiyoti tarixi”. Toshkent: O‘zbekiston, 2023. 416 b.
4. I. Haqqulov. “Ma’naviyat va mumtoz meros”. Toshkent: Akademnashr, 2021. 240 b.
5. A. Qayumov. “Qadimgi turkiy adabiyot”. Toshkent: Tafakkur, 2024. 310 b.

ZAMONAVIY ORKESTR IJROCHILIGINING O‘ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

Axmadaliyeva Zebiniso

Namangan davlat pedagogika instituti

Aniq va tabiiy fanlar fakulteti

MUS-BU-24 guruhi 2-bosqich talabasi

Ilmiy rahbar: Shokirxanov Baxtiyorxon Botirxonovich

Art pedagogika kafedras katta o‘qituvchisi

Annotatsiya: Mazkur maqola orkestr tushunchasi, uning tarixi, tarkibi va ijrochilik xususiyatlari haqida ma'lumot beradi. Orkestrning turli turlari, jumladan, simfonik, duxovoy, torli, estrada va o‘zbek xalq cholg‘ulari orkestrlari tahlil qilinadi. Shuningdek, orkestrning o‘quv jarayonidagi ahamiyati, orkestr sinfi darslarida talab etiladigan ko‘nikmalar va ular orqali o‘quvchilarda rivojlantiriladigan fazilatlar batafsil yoritilgan. Maqolada dirijyorlik san’atining o‘ziga xos jihatlari, dirijyorning vazifalari va orkestr ijrosini boshqarishdagi roli haqida to‘liq tasavvur beriladi. Orkestr guruhlarining joylashuvi, ijro amaliyotida o‘zbek xalq cholg‘ularining o‘rni va ularga moslab yaratilgan kompozitsiyalar haqida fikr yuritiladi. Xususan, maqolada chang cholg‘usining o‘ziga xosligi, uning orkestrdagi o‘rni va unga bag‘ishlangan yirik asarlar, jumladan, A. Otajonov, I. Hamroyev kabi kompozitorlar ijodida uchraydigan konsertlar haqida so‘z boradi. Ushbu maqola orkestrga oid nazariy bilimlarni kengaytirish va o‘zbek milliy cholg‘ularining ijrochilik madaniyatini yuksaltirishda muhim o‘rin tutadi.

Kalit so‘zlar: Musiqa, cholg‘u, chang, ijro, orkestr, san’at, kompozitsiya, dirijyor.

ORKESTR- turli cholg‘u guruhlardan tuzilgan jamoa bo‘lib, ko‘rsatilgan tarkib uchun yaratilgan musiqa asarini ijro etadi.

Hamamiz biladigan kichik ansambllardan farqi shundagi, ularda sozandalar soni ko'p bo'lib, bir necha guruhdan tashkil topadi. Orkestr cholg'ular tarkibiy tuzilishiga ko'ra turlicha bo'linadi.

Simfonik orkestr, Duxovoy orkestr, Torli orkestr, Estrada orkestri O'zbek xalq cholg'ulari orkestri shular jumlasidandir.

Ta'kidlash lozimki, hamma xalqlarning ham o'z cholg'ularidan tuzilgan orkestr bo'lishi mumkin. Sanab o'tilgan orkestrlardan tashqari tarkibi kamaytirilgan kamer (kichik) orkestrlar ham uchray turadi.

Uzoq davrlardan beri xalqimiz o'rtasida keng tarqalgan sozlarimizdan 1936-yilda birinchi xalq cholg'ulari orkestri tuzilgan. Cholg'ularimizdan ba'zi birlari temperatsiya qilinib (ya'ni, bir xil sozlanishga yaqinlashtirilib), katta-kichik turlari ishlab chiqildi. Bularga katta-kichik nay, katta-kichik g'ijjaklar, changlar, ruboblar, dutorlarni kiritish mumkin.

Bunday orkestr uchun O'zbekiston bastakorlari yangi asarlar ijod qilishdi, xalq kuylarini qayta ishlashdi, jahon mumtoz bastakorlarining asarlarini moslashtirishdi.

«Orkestr sinfi» darslarida quyidagi ko'nikmalarni o'zlashtirish talab etiladi:

1. Cholg'u mutaxassisligi bo'yicha olingan bilimlarni orkestr ijrochiligida qo'llash;
2. Orkestr partiyalarini o'qiy olish va o'rganish;
3. O'lchov va usul, dinamika va agogika sezgilarini tarbiyalash hamda rivojlantirish;
4. Musiqiy asar, undagi asosiy va yordamchi ovozlarni eshita bilish, guruhlar va to'liq orkestrning ijro xususiyatlarini anglash;
5. Drijor qo'l harakatlarini anglash;
6. Ansambl birligi holatini shakllantirish.

Orkestr mashg'ulotlari o'quvchining garmonik eshitish qobiliyati va musiqiy xotirasi rivojlanishiga yordam beradi. Shu bilan bir qatorda, orkestrning konsert ijrochilik amaliyoti ham katta o'quv-tarbiyaviy va amaliy ahamiyatga egadir. O'quvchilarning konsert chiqishlari kasbiy mahoratni o'stirishi bilan birga, ularga mas'uliyatni his qilish, diqqatni jamlash kabi ko'nikmalarni tarbiyalab, pirovardida o'zbek milliy cholg'ulari va ijrochilik madaniyatini targ'ibot qilishga xizmat qiladi.

Mashg'ulotlar o'quvchi garmonik eshitish qobiliyati va musiqiy xotirasi rivojlanishiga yordam beradi.

ORKESTR RAHBARINING VAZIFALARI – «Dirijyor» so'zi turli tillarda turlicha talaffuz qilinadi: Nemislar «Dirident», italyanlar «Diridente», fransuzlar «Shef orkestre», inglizlar «Konduktor» deyilar.

Har qaysi tilda ham bu so'z rahbar, boshliq, direktor ma'nosini anglatadi. Shunday qilib, dirijyor bu - orkestr jamoasining rahbaridir. Uning asosiy

vazifasi – bu jamoaning hayoti faol va yaxshi tashkillashtirilgan bo‘lishini nazorat qilishdan iborat. Dirijyor sozandalar musiqiy asarni uyg‘unlikda ijro etishlari, ular asarni birga boshlab, birga tugatishlari, o‘z cholg‘ularini bir maromda chalishlari, pauzalarni vaqtida ushlab, bir maromda kuy boshlashlarini ta‘minlaydi. Dirijyor sozandalar ijrosini yagona ritm va tempga moslashtirishi, ularni ijroga yo‘naltirish uchun belgi berishi lozim.

Darvoqe, uzoq vaqt davomida ko‘pchilik, dirijyor vazifasi faqat orkestrning yagona ritmdagi ijrosini ta‘minlashdan iborat, deb tushunar edi. Aslida esa dirijyorlik kasbi juda murakkab va qiyindir. U juda katta aqliy va asabiy mehnat, doimiy jismoniy quvvat talab qiladi. Demak dirijyor mustahkam salomatlikka va chidam hamda bardoshga ega bo‘lishi zarur. Uning uchun zarur bo‘lgano‘zini qo‘lga ola bilish xususiyati ham salomatlik va asab tizimining ahvoliga bog‘liq.

Dirijyor 100 dan ortiq musiqachilar faoliyatining asosiy muvofiqlashtiruvchisidir. Uning roli qisman rejissor roliga o‘xshab ketadi. Rejissor – teatrdagi sahna asarining badiiy rahbari, spektaklni tayyorlash borasidagi barcha ishlarning boshini birlashtirib turadi. Dirijyorni ham bevosita orkestrning rejissori deb qarash mumkin.

ORKESTR JOYLASHUVI – Orkestr guruhlarini to‘g‘ri joylashtirish rahbar – dirijyorga ijrochilik bilan doimiy aloqada bo‘lish, ularni nazorat qilish, shu bilan birga, hamma ovozlarni to‘liq qamrab olish imkoniyatini yaratib beradi. Xalq cholg‘ulari orkestrining to‘liq tarkibida kiradigan har bir cholg‘ular oilasi, alohida ijodiy jamoani tashkil etishi mumkin. Bunday jamoalar bugungi kun ijrochilik amaliyotida mavjud bo‘lib, ular dutor, rubob, changlar, torli-kamonli, dutor va rubob kabi jamoalardan iborat. Ushbu guruhlariga rahbarning ijodiy yondoshuvidan kelib chiqib, asar partiturasini bilan bog‘liq bo‘lgan hollarda boshqa oilalarning cholg‘ulari ham kiritilishi mumkin.

Sahnada guruhlar joylashuvining umumiy tartibi quyidagicha: yuqori registrdagi cholg‘ular (rubob prima, g‘ijjak, chang, nay) rahbar – dirijyor atrofida, ya‘ni undan chap va o‘ng tomonlarda, shu bilan birga ro‘parasida bo‘lishlari lozim; o‘rta va past registrdagi cholg‘u guruhlar esa (qashqar va afg‘on ruboblar, dutorlar, g‘ijjak – al’t, bas va kontrabaslar) ikkinchi qatorda, ya‘ni yuqorida aytib o‘tilgan cholg‘ular ortida joylashadi. Zarbli cholg‘ular guruhi dirijyordan chap tomonda bo‘lib, so‘nggi qatorda joylashtiriladi.

Orkestrning umumiy joylashuvi dirijyor atrofida yarim doira shaklida o‘rnatilgan bo‘lib, tog‘ri tashkil etilgan tartibli jamoa sifatida yaxshi taassurot qoldirishi lozim.¹

Shu joylashuvda chang cholg‘usi markazda ya‘ni dirijyorning ro‘parasida joylashgan bo‘lib hatto ansambl joylashuvda ham markazda joylashgan bo‘ladi. Orkestrda markazda joylashuvi o‘ziga yarasha ulug‘vor holatda ko‘rinadi.

¹Maxkamjanov Samandar. Orkestr sinfi uchun asarlar. - Namangan, 2022.

Bu cholgʻu jarangli tovushga ega boʻlib, orkestrdagi oʻrni kattadir. Koʻplabkompozitorlar bu cholgʻuga murojaat qila boshlaydi. Hatto oʻzbek kompozitorlariyangichaizlanishlar samarasi negizida, milliy cholgʻularning tovushtarovatini simfonik orkestr tovushlari bilan muvofiqlashtirishga urinib koʻrishadi. Xususan, Abdusharif Otajonov ilk bor simfonik orkestr tarkibida chang cholgʻusini yakkanavoz sifatida qoʻllab koʻrish maqsadida “Chang va simfonik orkestr uchun Konsert” (1964) asarini yaratadi. Bu asar yangilik sifatida keng targʻib qilindi va konsert dasturlaridan oʻrin oldi. Mazkur “Konsert” A. Odilov (chang) va filarmoniya qoshidagi Davlat simfonik orkestri (dirijyor Z. Xaqnazarov) joʻrnavozligida radioda yozib olinib, radio toʻlqinlari orqali muntazam yangrab turgan.

1965 yili Ibrohim Hamroyev chang va xalq cholgʻulari orkestri uchun uch qismli “Birinci Konsert”ni (Konsert birinchi changchi ayol Fazilat Shukurovaga bagʻishlangan), 1970 yili “Ikkinchi Konsert”ni va 1979 yili “Uchinchi Konsert”ni yaratdi. Umuman olganda, chang va orkestr uchun “Konsertlar”ni B. Brovsin, T. Hasanov, S. Varelas va koʻplab boshqa kompozitorlar ijodida kuzatish mumkin. Chang cholgʻusining orkestr joʻrligida ijro qilinishi, uning yangicha tembr va tovush xususiyatlarini yanada kengroq namoyon qilish imkonini berdi.

Shu oʻrinda taʼkidlash joizki, yuqoridagi kompozitorlar tomonidan chang uchun yaratilgan yirik shakldagi asarlar oʻz davrida maʼlum bir tajriba sifatida, birmuncha soxta koʻrinishda, xalq ohanglaridan uzoqroq boʻlgan gʻarbona usullarda yaratilgan. Shu boisdan, bugungi kunda ular deyarli ijro etilmay chang ijro dasturlaridan butunlay chiqib ulgurgan. Shunday boʻlishiga qaramay bu urinishlar mavjud kamchiliklar ustida izlanishga va kelgusida milliy cholgʻularimiz uchun mukammal asarlar yaratishga zamin boʻlib xizmat qildi.

Garchand chang cholgʻusi tabiatan injiq va murakkab boʻlishiga qaramay, u moslashuvchan va boʻysoʻnuvchan cholgʻudir. Tabiiyki buning negizida uning keng tovush koʻlami, jozibador tarovati va rang-barang ijro uslublari muhim ahamiyat kasb etadi. Keyingi davrlarda kompozitorlar chang imkoniyatlarini noanʼanaviy, gʻarbona ijro yoʻnalishida ham sinab koʻradilar. Xususan, Toshkent shahriga Moskvalik Mark Pekarskiyning “Urma cholgʻular ansambli” konsert dasturi bilan tashrif buyurganida, ansambl rahbari oʻz jamoasiga oʻzbek urma cholgʻularidan birini qoʻshish xohishini bildiradi. M. Pekarskiy bilan uchrashuv jarayonida Oʻzbekiston kompozitori D. Yanov-Yanovskiy hech ikkilanmasdan urma-torli chang cholgʻusini tavsiya etgan.

Orkestr musiqasi insoniyat madaniyati va sanʼati rivojida muhim ahamiyatga ega boʻlgan ijodiy yoʻnalishlardan biridir. Ushbu maqola orqali orkestrlarning turli xil turlari, ularning tarkibi va ijrochilik madaniyati chuqur yoritildi. Simfonik, duxovoy, torli va estrada orkestrlari bilan bir qatorda oʻzbek xalq cholgʻulari orkestrining boy merosi va milliy oʻziga xosligi ham tahlil qilindi. Milliy cholgʻularning orkestr tarkibidagi roli va ular orqali milliy musiqani targʻib qilishning ahamiyati, shuningdek, dirijyorlik sanʼatining orkestr ijrochiligidagi oʻrni alohida taʼkidlandi. Ushbu tadqiqot orkestrlarning nafaqat ijodiy, balki tarbiyaviy jihatlari haqida ham tasavvur beradi. Ularning ijrochilik madaniyatini rivojlantirish,

yoshlarga musiqiy ta'lim berish va milliy musiqa merosini targ'ib qilishdagi o'rni beqiyosdir.

Shunday qilib, orkestr san'ati zamonaviy va milliy musiqiy madaniyatni uyg'unlashtirgan holda, jamiyatda estetik tarbiya va san'atni rivojlantirishda muhim vosita bo'lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Botirkhanovich, S. B. (2024). The Structure of Kashkar Rubab, And Methods of Their Execution. *CENTRAL ASIAN JOURNAL OF ARTS AND DESIGN*, 5(1), 19-22.
2. Shokirkhonov, B. (2026, February). DEVELOPMENT OF STUDENTS'PERFORMING AND MUSICAL ABILITIES THROUGH INSTRUMENTS. In *International Conference on Social Sciences & Humanities* (Vol. 2, No. 2, pp. 77-79).
3. Botirxonovich, S. B. (2025). MUSIQA NAZARIYASI FANIDAN TALABALARNING MUSTAQIL TA'LIMINI TASHKIL ETISH METODIKASI. *FARS International Journal of Education, Social Science & Humanities.*, 13(7), 139-150.
4. Botirxonovich, S. B. (2025). OG 'ZAKI AN'ANADAGI PROFESSIONAL MUSIQA. *O'ZBEKISTONDA FANLARARO INNOVATSIYALAR VA ILMIY TADQIQOTLAR JURNALI*, 4(42), 115-121.
5. Qodir o'g'li, M. S. (2025). MILLIY MUSIQA-XALQ MADANIYATINING MA'NAVIY KO 'ZGUSI. *JOURNAL OF INNOVATIONS IN SCIENTIFIC AND EDUCATIONAL RESEARCH*, 8(10), 107-109.
6. Qodir o'g'li, M. S. (2025). MUSIQA O 'QITUVCHILAR DARSLARDA ILG 'OR TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISH KO 'NIKMALARI. *SO 'NGI ILMIY TADQIQOTLAR NAZARIYASI*, 8(9), 90-94.
7. Qodir o'g'li, M. S. (2025). MUSIQA SAVODXONLIGI TUSHUNCHASI. *FORMATION OF PSYCHOLOGY AND PEDAGOGY AS INTERDISCIPLINARY SCIENCES*, 3(36), 220-224.
8. Qodir o'g'li, M. S. (2025). INNOVATION TEXNOLOGIYALAR TUSHUNCHASI. *SCIENTIFIC APPROACH TO THE MODERN EDUCATION SYSTEM*, 3(32), 87-91.
9. Hamidov H. "Markaziy Osiyo xalqlarining ilk o'rta asrlar san'ati tarixidan" Toshkent.: "Yozuvchi" 1995 y
10. M.Liviyev "O'zbek milliy cholg'usozlik tarixi" -T.: 2002 y.

ABDULLA QAHHORNING “O‘G‘RI” HIKOYASIDAGI BADIY OBRAZ VA DETALLAR

Muhammadiyeva Parvina Sharofiddin qizi
Samarqand davlat pedagogika instituti talabasi
E-mail: muhammadiyevaparvina294@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada Abdulla Qahhorning “O‘g‘ri” hikoyasidagi badiiy obrazlar va badiiy detallar tahlil qilinadi. Asarda Qobil bobo, amin, ellikboshi kabi obrazlar orqali ijtimoiy adolatsizlik va mansabparastlik muammolarining aks etishi yoritiladi. Hikoyadagi ramziy detallar hamda obrazlarning badiiy funksiyasi adabiyotshunoslik nuqtai nazaridan baholanadi.

Kalit so‘zlar: Abdulla Qahhor, “O‘g‘ri” hikoyasi, badiiy obraz, individuallashtirilgan umumlashma, badiiy detal, Qobil bobo obrazi, ramziylik, ijtimoiy tanqid, realizm, adabiy tahlil, obrazlar poetikasi, badiiy mahorat.

ХУДОЖЕСТВЕННЫЕ ОБРАЗЫ И ХУДОЖЕСТВЕННЫЕ ДЕТАЛИ В РАССКАЗЕ АБДУЛЛЫ КАХХАРА «ВОР»

Аннотация: В данной статье анализируются образы и детали в рассказе Абдуллы Каххора «Вор». Персонажи Кабиля Баба, Амин и Элликбаши исследуют проблемы социальной несправедливости и уважения к социальному положению. Также изучаются символические детали произведения и их художественная функция с точки зрения литературной критики. Особое внимание уделяется поэтике образов и реалистическому способу изображения реальности.

Ключевые слова: Абдуллы Каххора, рассказ «Вор», художественный образ, индивидуализированное обобщение, художественная деталь, образ Кобил бобо, символизм, социальная критика, реализм, литературный анализ, поэтика образов, художественное мастерство.

ARTISTIC IMAGES AND LITERARY DETAILS IN ABDULLA QAHHOR’S SHORT STORY “THE THIEF”

Abstract: This article analyzes the artistic images and literary details in Abdulla Qahhor’s short story Abdulla Qahhor “The Thief”. Through the characters of Qobil bobo, amin, and ellikboshi, the work highlights issues of social injustice and bureaucracy. The symbolic details and their artistic functions are examined from a literary studies perspective. Special attention is given to the poetics of characters and the realist depiction of social reality.

Keywords: Abdulla Qahhor, “The Thief”, artistic image, individualized generalization, literary detail, Qobil bobo character, symbolism, social criticism, realism, literary analysis, poetics of characters, artistic skill.

Kirish: Abdulla Qahhor o'zbek adabiyotining yirik namoyandalaridan biri bo'lib, uning hikoyalari hayotiyliigi, badiiy mukammalligi va ijtimoiy mazmunining teranligi bilan ajralib turadi. Adib o'z asarlarida jamiyatdagi turli ijtimoiy muammolarni, inson xarakteridagi ijobiy va salbiy jihatlarni mahorat bilan tasvirlagan. Xususan, "O'g'ri" hikoyasi yozuvchining tanqidiy realizm ruhida yaratilgan asarlaridan biri bo'lib, unda oddiy insonlarning hayoti, mansabdor shaxslarning loqaydligi hamda jamiyatdagi adolatsizlik holatlari badiiy obrazlar vositasida yoritilgan.

Badiiy asarda obraz va detal muallif g'oyasini ochib beruvchi muhim vositalardan hisoblanadi. Obraz orqali yozuvchi inson xakteri va ruhiyatini gavdalanitirsa, badiiy detallar asar mazmunini boyitib, voqea-hodisalarni yanada ta'sirchan ifodalashga xizmat qiladi. "O'g'ri" hikoyasida Qobil bobo, amin, ellikboshi kabi obrazlar orqali turli ijtimoiy qatlam vakillarining xakteri ochib berilgan bo'lsa, ho'kiz, qoziq, arqon kabi detallar asarning g'oyaviy-badiiy mazmunini chuqurlashtirgan.

Ushbu maqolada Abdulla Qahhorning "O'g'ri" hikoyasidagi badiiy obrazlar va badiiy detallarning asar mazmunini ochishdagi o'rni hamda ularning estetik funksiyasi tahlil qilinadi.

Asosiy qism: Abdulla Qahhorning "O'g'ri" hikoyasi o'zbek hikoyachiligida ijtimoiy adolatsizlik va insoniy munosabatlarni realistik tasvirlagan asarlardan biridir. Hikoyada voqealar markazida kambag'al va sodda dehqon Qobil bobo obrazi turadi. Muallif ushbu obraz orqali jamiyatdagi mehnatkash, halol, ammo huquqsiz insonlarning umumlashma qiyofasini yaratadi. Qobil bobo o'zining yagona boyligi bo'lgan ho'kizidan ayrilishi natijasida og'ir ahvolga tushadi. Uning tashvishi nafaqat moddiy yo'qotish, balki oilasining kelajagi bilan bog'liq xavotirlarni ham ifodalaydi [1, B. 45].

Asardagi Qobil bobo obrazi individuallashtirilgan umumlashma obraz hisoblanadi. Chunki unda bir tomondan o'ziga xos shaxsiy xususiyatlar mujassam bo'lsa, ikkinchi tomondan jamiyatdagi minglab oddiy insonlarning taqdiri aks etgan. Qobil boboning soddaligi, ishonuvchanligi va halolligi uning xarakterini belgilovchi asosiy jihatlardir. U adolat izlab mansabdorlar huzuriga boradi, biroq ulardan yordam emas, loqaydlik va manfaatparastlikni ko'radi.

Hikoyadagi amin, ellikboshi va pristav obrazlari esa salbiy xakterdagi ijtimoiy tiplar sifatida namoyon bo'ladi. Muallif ularning tashqi ko'rinishi va xatti-harakatlarini tasvirlash orqali mansabdor shaxslarning asl qiyofasini ochib beradi. Xususan, aminning Qobil boboga bo'lgan sovuqqon munosabati, uning dardiga befarqligi amaldorlar tabiatidagi vijdotsizlik va mas'uliyatsizlikni ifodalaydi. Ushbu obrazlar orqali yozuvchi mustamlaka davri boshqaruv tizimidagi adolatsizliklarni tanqid qiladi [3, B. 52]. Adabiyotshunoslikda badiiy obraz

voqelikning san'atkor tafakkuri orqali qayta yaratilgan estetik in'ikosi sifatida talqin qilinadi. Obraz o'zida individuallik va umumlashmalik xususiyatlarini mujassamlashtiradi [2, B. 67]. Shu jihatdan Qobil bobo obrazi individuallashtirilgan umumlashma obraz hisoblanadi. Unda bir tomondan shaxsiy fazilatlar, ikkinchi tomondan esa o'sha davr oddiy insonlarining umumiy taqdiri aks etgan.

Asarda badiiy detallar ham muhim estetik vazifani bajaradi. Jumladan, ho'kiz detali hikoyaning markaziy ramzi hisoblanadi. Ho'kiz Qobil bobo uchun oddiy chorva emas, balki uning tirikchiligi, mehnati va umidining timsolidir. Shu sababli uning yo'qolishi qahramon hayotidagi katta fojiga aylanadi. Muallif ho'kiz obrazi orqali kambag'al insonning butun boyligi qanchalik arziyas va himoyasiz ekanligini ko'rsatadi.

Shuningdek, hikoyada qoziq va arqon detallari ham ramziy ma'no kasb etadi. Bu detallar ho'kizning yo'qolganini tasdiqlovchi vosita bo'lish bilan birga, Qobil boboning ojizligi va himoyasiz holatini ifodalaydi. Muallif kichik detallar yordamida katta ijtimoiy muammolarni ochib berishga erishgan. Hikoyaning nomi ham o'ziga xos badiiy ahamiyatga ega. Dastlab asar nomidan haqiqiy o'g'ri ho'kizni olib ketgan shaxs deb o'ylash mumkin. Biroq voqealar rivoji davomida o'quvchi asl o'g'rilik moddiy boylikni o'g'irlash emas, balki insonning haqqi, umidi va ishonchini tortib olish ekanligini anglaydi. Shu jihatdan amin, ellikboshi va boshqa mansabdorlar ham ma'naviy jihatdan o'g'ri sifatida talqin etilishi mumkin [4, B. 81].

Asarda uchraydigan "Otning o'limi — itning bayrami" maqoli ham muhim badiiy detal vazifasini bajaradi. Ushbu ibora bir inson boshiga tushgan kulfatning boshqalar uchun manfaat manbaiga aylanishini ifodalaydi. Hikoya mazmunida ham Qobil boboning musibati ayrim kimsalarning manfaat ko'rishiga xizmat qilishi orqali ushbu maqolning hayotiy mazmuni ochib beriladi.

Demak, Abdulla Qahhor "O'g'ri" hikoyasida badiiy obraz va detallarni uyg'un qo'llash orqali jamiyatdagi adolatsizlik, mansabparastlik, loqaydlik va ma'naviy qashshoqlik kabi muammolarni chuqur badiiy umumlashtirishga erishgan. Obrazilarning xarakteri va detallar tizimi asarning g'oyaviy-badiiy qimmatini oshirib, kitobxonni mushohada qilishga undaydi [2,4].

Xulosa: Abdulla Qahhorning "O'g'ri" hikoyasi o'zbek nasrining yuksak namunalaridan biri bo'lib, unda jamiyatdagi ijtimoiy tengsizlik, mansabdorlarning loqaydligi va oddiy insonlarning og'ir turmushi realistik tasvirlangan. Asardagi Qobil bobo obrazi halol mehnat qiluvchi, sodda va adolat izlovchi insonlarning umumlashgan badiiy qiyofasini ifodalasa, amin, ellikboshi va pristav obrazlari orqali mansabparastlik, manfaatparastlik hamda vijdotsizlik kabi illatlar fosh etilgan.

Hikoyada qo'llangan ho'kiz, qoziq, arqon kabi badiiy detallar voqealarning ta'sirchanligini oshirib, asarning g'oyaviy mazmunini chuqurroq ochishga xizmat qilgan. Ayniqsa, ho'kiz detali Qobil boboning mehnati, tirikchiligi va umidlarining

ramzi sifatida namoyon bo'ladi. Muallif obrazlar va detallar uyg'unligi orqali jamiyatdagi adolatsizliklarni tanqid qiladi hamda kitobxonni insoniylik, adolat va vijdon masalalari haqida mushohada yuritishga undaydi.

Demak, "O'g'ri" hikoyasi badiiy obraz va detallar tizimining mukammal qo'llanilishi bilan ajralib turadi. Asarning bugungi kunda ham o'z ahamiyatini yo'qotmaganligi unda ilgari surilgan ijtimoiy va ma'naviy muammolarning dolzarbligi bilan izohlanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Qahhor, A. (2020). Tanlangan asarlar. Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi.
2. Quronov, D. (2018). Adabiyotshunoslik nazariyasi asoslari. Toshkent: Navoiy universiteti nashriyoti.
3. Yo'ldoshev, Q., Yo'ldoshbekov, Y., Yo'ldosheva, M. (2021). Badiiy tahlil asoslari. Toshkent: Innovatsiya-Ziyo.
4. Umurov, H. (2021). Adabiyot nazariyasi. Toshkent: Tafakkur Bo'stoni.

BOLALARGA MUSIQA SABOG'INI O'RGATISHDAGI QIYINCHILIKLAR

Shokirxanov Baxtiyorxon

ART pedagogika kafedrası dotsent

Turg'unova Muslima

Namangan davlat pedagogika instituti

Aniq va tabiiy fanlar fakulteti

MUS-BU-24 guruhi 2-bosqich talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada maktabgacha va kichik maktab yoshidagi bolalarga musiqa sabog'ini o'rgatish jarayonida yuzaga keladigan psixologik, pedagogik va metodik qiyinchiliklar atroflicha tahlil qilinadi. Bolalarning diqqatni jamlash qobiliyati, musiqiy idrokning shakllanish bosqichlari hamda o'qituvchi va o'quvchi o'rtasidagi muloqot muammolari maqolaning asosiy tadqiqot ob'ekti hisoblanadi. Shuningdek, maqolada zamonaviy texnologiyalarning ta'limga kirib kelishi natijasida yuzaga kelgan yangi turdagi qiyinchiliklar va ularni bartaraf etish bo'yicha amaliy tavsiyalar keltirilgan. Musiqa ta'limini samarali tashkil etishda bolaning individual xususiyatlarini hisobga olish va dars jarayonini o'yin texnologiyalari orqali qiziqarli qilish masalalari ilmiy-nazariy jihatdan asoslab berilgan.

Kalit soʻzlar: Musiqa taʼlimi, bolalar psixologiyasi, musiqiy idrok, pedagogik qiyinchiliklar, metodika, motivatsiya, diqqatni jamlash, cholgʻu ijrochiligi, ritm tuygʻusi, estetik tarbiya.

Musiqa inson maʼnaviyatini shakllantirishda, uning hissiy olamini boyitishda va intellektual salohiyatini oshirishda eng qudratli vositalardan biri hisoblanadi. Biroq, bolalarga musiqa sabogʻini oʻrgatish jarayoni tashqaridan qanchalik zavqli va oson koʻrinmasin, u oʻzida koʻplab murakkab jihatlarni qamrab oladi. Bolalarga musiqa oʻrgatishdagi eng birinchi va asosiy qiyinchilik bu yosh xususiyatlari bilan bogʻliq boʻlgan psixofiziologik jarayonlardir. Kichik yoshdagi bolalarning diqqat-eʼtibori juda beqaror boʻlib, ular bir faoliyat turiga uzoq vaqt davomida diqqatni jamlay olmaydilar. Musiqa darsi esa oʻz tabiatiga koʻra yuqori darajadagi konsentratsiyani, eshitish qobiliyatini ishga solishni va intizomni talab qiladi. Oʻqituvchi uchun bolaning diqqatini dars davomida bir nuqtada ushlab turish haqiqiy mahorat maktabidir. Agar dars jarayoni quruq nazariya yoki bir xildagi mashqlardan iborat boʻlsa, bola tezda charchaydi va musiqaga boʻlgan qiziqishi soʻnadi. Yana bir jiddiy toʻsiq bu bolalarning jismoniy rivojlanish darajasidir. Ayniqsa, cholgʻu ijrochiligi (fortepiano, gʻijjak, dutor yoki nay) oʻrgatishda bolaning qoʻl mushaklari, barmoqlarining tayyorligi va koordinatsiyasi muhim ahamiyatga ega. Koʻpincha bolaning xohishi boʻlsa-da, jismoniy imkoniyatlari murakkab texnik usullarni bajarishga imkon bermaydi, bu esa bolada oʻziga nisbatan ishonchsizlikni keltirib chiqarishi mumkin.

Pedagogik jarayondagi navbatdagi qiyinchilik musiqiy qobiliyatning turlicha ekanligidir. Hamma bolalar ham tugʻma mutloq eshitish qobiliyati yoki mukammal ritm tuygʻusi bilan tugʻilmaydi. Baʼzi bolalar tovush balandligini farqlashda qiynalsa, boshqalari ritmik chizmalarni takrorlashda oqsoqlanadilar. Bunday vaziyatda oʻqituvchi har bir bola uchun alohida, individual yondashuv ishlab chiqishi shart. Jamoaviy mashgʻulotlarda, masalan, xorda yoki ansamblda bir bolaning sustkashligi butun guruhning umumiy natijasiga taʼsir qiladi. Bu esa oʻqituvchidan sabr-toqat va har bir bolaning kuchli tomonlarini topa bilishni talab etadi. Shuningdek, musiqa oʻrgatishda motivatsiya masalasi ham dolzarb muammolardan biridir. Hozirgi axborot texnologiyalari rivojlangan davrda bolalarni tezkor va yuzaki koʻngilochar narsalar koʻproq jalb qiladi. Musiqa sabogʻi esa uzoq muddatli mehnat, muntazam mashgʻulot va takroriylikni talab qiluvchi sohadir. Bolaga bugun qilayotgan qiyin mashqlari bir necha yildan keyin samara berishini tushuntirish qiyin. Ular natijani darrov koʻrishni xohlashadi. Shu sababli, oʻquvchini uzoq muddatli oʻquv jarayoniga qiziqitirib qoʻyish va bu qiziqishni soʻndirmaslik pedagogning eng katta muammolaridan biri boʻlib qolmoqda.

Musiqa sabogʻidagi metodik qiyinchiliklar ham eʼtibordan chetda qolmasligi kerak. Koʻp hollarda taʼlim tizimidagi darsliklar va oʻquv qoʻllanmalari zamon

talablaridan orqada qolgan yoki haddan tashqari akademik tilda yozilgan bo'ladi. Bolaga murakkab musiqiy atamalarni, nota savodini va nazariyasini sodda tilda tushuntirib berish uchun metodik bazaning yetishmasligi o'qituvchi uchun qo'shimcha yuklama bo'ladi. Masalan, nota yozuvlarini o'rganish bola uchun yangi bir chet tilini o'rganishdek gap. Bu jarayonda vizual vositalar, interaktiv o'yinlar va zamonaviy texnik qurilmalar yetishmasligi dars samaradorligini pasaytiradi. Bundan tashqari, oilaviy muhit va ota-onalar bilan bog'liq qiyinchiliklar ham mavjud. Musiqa ta'limi faqat dars jarayoni bilan cheklanmaydi, u uyda muntazam mustaqil shug'ullanishni taqozo etadi. Ko'p hollarda ota-onalar musiqa darslariga faqat qo'shimcha mashg'ulot sifatida qarashadi va farzandining uy vazifalarini bajarishini nazorat qilmaydilar. Uyda asbobning yo'qligi yoki shug'ullanish uchun sharoitning yetishmasligi bolaning darsda olgan bilimlarini mustahkamlashiga yo'l qo'ymaydi. O'qituvchi, o'quvchi va ota-ona o'rtasidagi ushbu "uchburchak" zanjiri buzilsa, o'qitish sifati keskin tushib ketadi.

Psixologik jihatdan bolalarda uchraydigan sahna qo'rquvi ham katta qiyinchilik hisoblanadi. Musiqa ta'limining yakuni doimo konsert yoki imtihan bilan tugaydi. Ko'pchilik bolalar o'z tengdoshlari yoki tomoshabinlar oldida chiqish qilishdan qattiq hayajonlanadilar. Bu qo'rquv ba'zan shunchalik kuchli bo'ladiki, bola o'zlashtirgan asarini ham esidan chiqarib qo'yishi mumkin. Bunday hollarda o'qituvchi nafaqat musiqachi, balki tajribali psixolog sifatida ham ish tutishi, boladagi komplekslarni yengishga yordam berishi kerak. Hozirgi kunda yana bir qiyinchilik bolalarning musiqiy didini shakllantirish muammosidir. Atrofdagi ommaviy madaniyat, sifatsiz musiqa namunalari bolaning qulog'ini va didini "zaharlaydi". Ularga klassik asarlarni, milliy maqom yo'llarini yoki yuksak darajadagi simfonik musiqalarni tushuntirish va sevdorish tobora qiyinlashib bormoqda. Bolaning qulog'i oddiy, takrorlanuvchi ritmlarga o'rganib qolgan bo'lsa, u murakkab garmoniyalarni qabul qilishga qiynaladi. Bu esa o'qituvchidan nafaqat dars berishni, balki haqiqiy san'at targ'ibotchisi bo'lishni ham talab qiladi.

Texnologik asrda bolalarning gadjetlarga bog'lanib qolgani ham musiqa darslariga o'z ta'sirini o'tkazmoqda. Elektron o'yinlar taqdim etayotgan yorqin va tezkor effektlar oldida akustik cholg'u asbobining sadosi bolaga zerikarli tuyulishi mumkin. Kompyuter dasturlari orqali musiqa yaratishning oson yo'llari paydo bo'lishi, bolada "Nega men yillar davomida asbob chalishni o'rganishim kerak, axir kompyuterda hammasi tayyor-ku?" degan noto'g'ri tushunchani uyg'otishi mumkin. Bu esa jonli ijrochilik va akademik bilimga bo'lgan hurmatni pasaytiradi. Shu bilan birga, bolalardagi charchoq va o'quv yuklamasining ko'pligi ham jiddiy to'siqdir. Umumta'lim maktabidagi darslar, qo'shimcha to'garaklar, sport mashg'ulotlari bolani jismoniy va ruhiy jihatdan toliqtiradi. Musiqa darsiga kelganida bolaning quvvati tugagan bo'ladi, bu esa yangi ma'lumotlarni o'zlashtirish va ijodiy

yondashish imkoniyatini cheklaydi. O'qituvchi bunday vaziyatda dars formatini o'zgartirishga, bolaga dam beruvchi va emotsional yuklamani kamaytiruvchi usullardan foydalanishga majbur bo'ladi.

Bolalarga musiqa sabog'ini o'rgatish jarayoni faqatgina bilim berishdan iborat emas, balki u yuksak darajadagi sabr, mahorat va ijodkorlikni talab qiladigan murakkab tizimdir. Psixologik to'siqlar, jismoniy cheklovlar, motivatsiya yetishmasligi va tashqi muhit ta'siri bu yo'ldagi asosiy qiyinchiliklardir. Biroq, ushbu qiyinchiliklarni yengib o'tish orqali shakllangan musiqiy tarbiya bolaning shaxs sifatida kamol topishida, uning dunyoqarashi kengayishida va kreativ fikrlash qobiliyati ortishida beqiyos ahamiyatga ega. O'qituvchi o'z ustida tinimsiz ishlashi, yangi pedagogik texnologiyalarni o'zlashtirishi va eng muhimi, bolalar dunyosiga kira bilishi orqali bu qiyinchiliklarni muvaffaqiyatli yengishi mumkin. Musiqa orqali tarbiyalangan bola ertaga qaysi kasb egasi bo'lishidan qat'i nazar, jamiyatda go'zallikni qadrlaydigan va chuqur tafakkur qiladigan shaxs bo'lib yetishadi. Shunday ekan, ta'lim tizimida musiqa o'qituvchilarini qo'llab-quvvatlash va ularning metodik bazasini boyitish davlat ahamiyatiga molik vazifalardan biri bo'lib qolaveradi.

Xulosa Musiqa ta'limida bolalar bilan ishlashda uchraydigan qiyinchiliklar ko'p qirrali bo'lib, ularning har biri alohida metodik yondashuvni talab qiladi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, muammolarning aksariyati bolaning yosh xususiyatlarini yetarli darajada inobatga olmaslik va an'anaviy ta'lim usullarini zamon talablariga moslashtirmaslikdan kelib chiqadi. Qiyinchiliklarni bartaraf etish uchun darslarni ko'proq amaliy, o'yin tarzida tashkil etish, ota-onalar bilan mustahkam hamkorlikni yo'lga qo'yish va bolalarda o'ziga bo'lgan ishonchni tarbiyalash lozim. Musiqa sabog'i bolaga faqat nota o'rgatish emas, balki uning ruhiy dunyosini tartibga solish ekanligini anglagan holda yondashilsa, ko'plab to'siqlar o'z-o'zidan barham topadi. Ushbu maqola soha mutaxassislari uchun o'quv jarayonini optimallashtirishda nazariy va amaliy manba bo'lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Urmanova L., Trigulova A., Ibrahimjanova G. Musiqa nazariyasi. - Toshkent, Nizomiy nomidagi TDPU, 2013.
2. Ibrohimjonova G.A., Yuldoshev U.Yu. Musiqa nazariyasi. – Adabiyot uchqunlari. 2018.
3. Botirkhanovich, S. B. (2024). The Structure of Kashkar Rubab, And Methods of Their Execution. *CENTRAL ASIAN JOURNAL OF ARTS AND DESIGN*, 5(1), 19-22.
4. Shokirkhonov, B. (2026, February). DEVELOPMENT OF STUDENTS'PERFORMING AND MUSICAL ABILITIES THROUGH

INSTRUMENTS. In *International Conference on Social Sciences & Humanities* (Vol. 2, No. 2, pp. 77-79).

5. Botirxonovich, S. B. (2025). MUSIQA NAZARIYASI FANIDAN TALABALARNING MUSTAQIL TA'LIMINI TASHKIL ETISH METODIKASI. *FARS International Journal of Education, Social Science & Humanities.*, 13(7), 139-150.

6. Botirxonovich, S. B. (2025). OG 'ZAKI AN'ANADAGI PROFESSIONAL MUSIQA. *O'ZBEKISTONDA FANLARARO INNOVATSIYALAR VA ILMIY TADQIQOTLAR JURNALI*, 4(42), 115-121.

7. Qodir o'g'li, M. S. (2024). INNOVATION TECHNOLOGIYALAR VA ULARNING MUSIQA TA'LIMIDA QO'LLANILISHI. *SCIENTIFIC ASPECTS AND TRENDS IN THE FIELD OF SCIENTIFIC RESEARCH*, 3(28), 68-71.

8. Qodir o'g'li, M. S. (2025). MILLIY MUSIQA-XALQ MADANIYATINING MA'NAVIY KO 'ZGUSI. *JOURNAL OF INNOVATIONS IN SCIENTIFIC AND EDUCATIONAL RESEARCH*, 8(10), 107-109.

9. JURAKHONOVICH, G. J., & KARIMBERDIEVICH, R. K. Renewing the System of the Country and the Role and Significance of Art and Culture in Today's New Level of Modernization in Our Life. *JournalNX*, 6(05), 7-9.

10. Gaziyeu, J. J. (2021). STYLISTIC FEATURES OF THE WORK OF FRANZ JOSEPH HAYDN. In *АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ СОВРЕМЕННОЙ НАУКИ И ОБРАЗОВАНИЯ* (pp. 215-217).

11. Gaziyeu, J. J., & Toshmatov, G. O. (2021). Acts credit module system and its implementation activities in higher educational process. *Asian Journal of Multidimensional Research*, 10(9), 467-472.

12. Gaziyeu, J. J., & Aliyeva, N. R. (2021). Dmitriy dmitrievich shostakovich life and work. *Asian Journal of Multidimensional Research*, 10(10), 1181-1185.

13. Joraxanovich, G. J. (2023). Psychological Factors Of Musical Education. *JournalNX*, 9(11), 8-10.

BORLIQ TUSHUNCHASINING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

Sabitova Adiba Rahmataliyevna

Namangan davlat pedagogika instituti

Boshlang'ich ta'lim 1-bosqich talabasi

+998 50 677 64 82

Annotatsiya: O'zbekcha: Ushbu maqolada falsafaning fundamental kategoriyasi bo'lgan "borliq" tushunchasining mohiyati, uning shakllari va o'ziga xos xususiyatlari tadqiq etiladi. Borliqning moddiy va ma'naviy ko'rinishlari, ob'ektiv va sub'ektiv reallik o'rtasidagi aloqadorlik falsafiy jihatdan yoritilgan.

Kalit so'zlar: O'zbekcha: Borliq, ontologiya, reallik, materiya, ruh, substansiya, mavjudlik

Аннотация: В данной статье исследуется сущность, формы и специфические особенности понятия «бытие» как фундаментальной категории философии. Философски освещаются материальные и духовные проявления бытия, взаимосвязь объективной и субъективной реальности.

Ключевые слова: Бытие, онтология, реальность, материя, дух, субстанция, существование

Abstract: This article explores the essence, forms, and specific characteristics of the concept of "being" as a fundamental category of philosophy. Material and spiritual manifestations of being, the relationship between objective and subjective reality are philosophically illuminated.

Keywords: Being, ontology, reality, matter, spirit, substance, existence.

Kirish

Falsafa tarixida "Bizni qurshab turgan dunyo nima o'zi?" degan savol har doim markaziy o'rinni egallab kelgan. Bu savolga javob berish uchun "Borliq" tushunchasi shakllantirilgan. Borliq — bu nafaqat moddiy narsalar to'plami, balki barcha mavjud bo'lgan narsalarning (predmetlar, hodisalar, g'oyalar, hissiyotlar) umumiy yig'indisi va ularning yashash usulidir. Ontologiya (borliq haqidagi ta'limot) borliqning eng umumiy qonuniyatlarini o'rganadi. Borliq masalasi insoniyat tafakkuri paydo bo'lgan ilk davrlardan oq faylasuflar diqqat markazida bo'lib kelgan. Bu tushuncha shunchaki "mavjud narsalar" degani emas, balki koinotdagi barcha moddiy va nomoddiy unsurlarning yashash asosi, ularning umumiy bog'liqligi va mohiyatini ifodalovchi eng universal kategoriyadir. borliqni tushunishga bo'lgan intilish insonning o'zini anglashga bo'lgan intilishi bilan egizakdir. Agar biz borliqni anglamasak, o'zimizning bu ulkan tizimdagi o'rnimizni ham belgilay olmaymiz. Borliq — bu nafaqat statik holat, balki doimiy davom etayotgan jarayondir. Falsafa tarixida Gegel ta'kidlaganidek, borliq — bu o'z-o'zini

anglash sari borayotgan mutloq g'oyaning birinchi bosqichidir. Bugungi kunda bu mavzu nafaqat nazariy falsafa, balki zamonaviy fizika (kvant mexanikasi) va kiber-falsafa (virtual borliq) nuqtayi nazaridan ham o'ta dolzarb ahamiyat kasb etmoqda.

Asosiy qism

Borliq tushunchasining falsafiy ma'nosi

Borliq tushunchasi o'ta keng qamrovli bo'lib, u "yo'qlik" (hech narsa) tushunchasiga qarama-qarshi qo'yiladi. Borliqning o'ziga xosligi shundaki, u hamma narsani o'z ichiga oladi, lekin uning o'zi biror bir narsaga bog'liq emas. Borliqning asosiy qatlamlari: Tabiat borlig'i: Inson irodasidan tashqari mavjud bo'lgan ob'ektiv dunyo. Inson borlig'i: Insonning biologik va ijtimoiy mavjudligi. Ma'naviy borliq: G'oyalar, qadriyatlar, bilimlar va ong mahsullari.

Ijtimoiy borliq: Jamiyatdagi munosabatlar va ijtimoiy institutlar.

Borliq quyidagi fundamental xususiyatlar bilan xarakterlanadi: Obyektivlik: Borliq inson ongidan tashqarida va unga bog'liq bo'lmagan holda mavjud (materiya ko'rinishida). Cheksizlik: Borliq makon va zamonda cheksizdir. U tugamaydi, faqat bir shakldan ikkinchi shaklga o'tadi. Yaxlitlik: Dunyodagi barcha narsa va hodisalar o'zaro bog'liq bo'lib, yagona bir tizimni tashkil etadi. Harakat va Rivojlanish: Borliq statik (tinch) holatda emas. Dialektika qonunlariga ko'ra, u doimiy o'zgarishda va harakatdadir. Antik davr faylasufi Parmenid "Borliq bor, yo'qlik esa yo'q" deb ta'kidlagan edi. Biroq, keyinchalik Hegel borliq va yo'qlikning o'zaro aloqadorligini "shakllanish" (pauza/o'zgarish) orqali tushuntirib berdi. Ya'ni, bir narsaning yo'q bo'lishi boshqa bir narsaning bor bo'lishiga olib keladi. Borliqning Strukturaviy shakllari Borliqni tahlil qilishda uni to'rtta asosiy shaklga bo'lish qabul qilingan, biroq ularning o'zaro dialektik aloqadorligini unutmaslik kerak: Narsalar, jarayonlar va holatlar borlig'i: Bu biz ko'rib, ushlab turgan tabiat va inson tomonidan yaratilgan "ikkinchi tabiat" (texnika, binolar). Inson borlig'i: Inson ham moddiy jism sifatida tabiatning bir qismi, ham ma'naviy dunyosi bilan alohida sub'ektiv olamdır. Ma'naviy (ruhiy) borliq: Bunga inson ongi, uning g'oyalari, his-tuyg'ulari, ilmiy nazariyalar va diniy e'tiqodlar kiradi. Ijtimoiy borliq: Jamiyatning moddiy hayoti, ishlab chiqarish munosabatlari va ijtimoiy tuzilmalar yig'indisi. Borliqning yashash usuli sifatida makon va zamon tushunchalari chiqadi. Borliq hech qachon "hech qayerda" yoki "vaqtsiz" mavjud bo'lmaydi. Har bir borliq shakli ma'lum bir koordinataga va davomiylikka ega. Zamonaviy fanda Eynshteynning nisbiylik nazariyasi orqali biz borliqning makon va zamon bilan uzviy birligini yanada chuqurroq angladik. Borliq tushunchasini faqat "mavjudlik" bilan cheklash uni toraytirib qo'yadi. Borliq — bu imkoniyat va voqelik o'rtasidagi doimiy ko'prikdir. Borliqning dinamikligi: Borliq shunchaki bor narsalar emas, balki doimiy ravishda "bo'layotgan" (becoming) jarayondir. Masalan, virtual reallikni olsak, u moddiy bo'lmasa-da, inson hayotiga ta'sir o'tkazishi orqali "borliq" maqomini olmoqda. Sub'ektivlikning roli: Borliqni

idrok etuvchi "Men" (sub'ekt) bo'lmasa, borliqning o'zi o'zini namoyon qila olmaydi. Ya'ni, inson ongi borliqning o'zini o'zi taniyotgan nuqtasidir. Shu ma'noda, borliq va inson ongi bir-birini taqozo etadi. Antropologik yondashuv: Borliqning eng muhim xususiyati uning "ma'nodorligidir". Inson borliqni nafaqat kuzatadi, balki unga ma'no yuklaydi. Biz uchun borliq — bu qadriyatlar tizimidir.

Xulosa

Borliq tushunchasi falsafaning "poydevori" hisoblanadi. U insonning dunyoda tutgan o'rnini belgilashga, dunyoning yaxlit manzarasini tasavvur qilishga yordam beradi. Bugungi kunda borliq tushunchasi nafaqat an'anaviy falsafada, balki kvant fizikasi va virtual reallik kabi zamonaviy fanlar kontekstida ham yangicha ma'no kasb etmoqda. Borliqni anglash — bu o'zlikni va koinotni anglash demakdir. Xulosa qilib aytganda, borliq tushunchasining o'ziga xos xususiyatlari uning ob'ektivligi, cheksizligi, yaxlitligi va doimiy harakatdaligida namoyon bo'ladi. Borliqni o'rganish insoniyatga dunyoning umumiy manzarasini chizish imkonini beradi. Maqola davomida tahlil qilinganidek, borliq faqat tashqi olam emas, balki bizning ichki dunyomiz bilan bog'liq murakkab fenomen. Borliqning har bir shakli (tabiiy, ijtimoiy, ma'naviy) inson hayotida muhim rol o'ynaydi va ularning birortasini inkor etish dunyo muvozanatining buzilishiga olib keladi. Kelajak falsafasi, shubhasiz, raqamli va biologik borliqning sintezini o'rganish orqali ushbu tushunchani yanada kengaytiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Aristotel. "Metafizika". (Antik falsafaning poydevori).
2. M. Xaydegger. "Borliq va Zamon" (Sein und Zeit). 1927.
3. E. G'oziyev. "Falsafa asoslari". Toshkent, 2012.
4. S. Mo'minov. "Ontologiya va bilish nazariyasi". Toshkent, "Faylasuflar jamiyati", 2018.
5. Ken Wilber. "A Brief History of Everything". Shambhala Publications, 2000.
6. O'zbekiston Milliy universiteti darsliklari to'plami. "Falsafa: o'quv qo'llanma", 2021.
7. Karimov. "Yuksak ma'naviyat — engilmas kuch". Toshkent, "Ma'naviyat", 2008.
8. M. Sharifxo'jayev. "Falsafa" (darslik). Toshkent, 2005.
9. G.W.F. Hegel. "Science of Logic" (Mantiq ilmi). Cambridge University Press, 2010.
10. O'zbekiston Milliy Ensiklopediyasi. "Borliq" maqolasi. Toshkent.

O'SMIR YOSHDAGI BOLALARDA JISMONIY TARBIYA VA SPORTNING AHAMIYATI

Adhamova Nozligul

Namangan davlat pedagogika instituti

Jismoniy madaniy yo'nalishi talabasi

E-mail: nadkhamova050@gmail.com

Annotatsiya: Mazkur maqolada o'smir yoshdagi bolalarda jismoniy tarbiya va sportning ahamiyati, organizm rivojlanishiga ta'siri hamda sog'lom turmush tarzini shakllantirishdagi o'rni keng yoritilgan. Shuningdek, o'smirlik davrining psixologik va fiziologik xususiyatlari, sport mashg'ulotlarini tashkil etish usullari hamda yoshlarni zararli odatlardan himoya qilishdagi jismoniy tarbiyaning roli tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: O'smirlar, jismoniy tarbiya, sport, sog'lom turmush tarzi, yoshlar salomatligi.

Аннотация: В данной статье подробно рассматривается значение физического воспитания и спорта для подростков, их влияние на развитие организма и формирование здорового образа жизни. Также анализируются психологические и физиологические особенности подросткового возраста, методы организации спортивных занятий и роль физического воспитания в защите молодежи от вредных привычек.

Ключевые слова: Подростки, физическое воспитание, спорт, здоровый образ жизни, здоровье молодежи.

Annotation: This article discusses the importance of physical education and sports for adolescents, their impact on body development, and their role in forming a healthy lifestyle. The psychological and physiological characteristics of adolescence, methods of organizing sports activities, and the role of physical education in protecting youth from harmful habits are also analyzed.

Keywords: Adolescents, physical education, sport, healthy lifestyle, youth health.

Kirish. Bugungi kunda yosh avlodni sog'lom va barkamol qilib tarbiyalash jamiyat oldidagi eng muhim vazifalardan biri hisoblanadi. Ayniqsa, o'smir yoshdagi bolalarning jismoniy va ruhiy rivojlanishida sport hamda jismoniy tarbiya alohida ahamiyat kasb etadi. O'smirlik davri inson hayotidagi eng murakkab va mas'uliyatli bosqichlardan biri bo'lib, bu davrda organizmda katta fiziologik va psixologik o'zgarishlar yuz beradi.

Mazkur davrda jismoniy faollikning yetarli bo'lishi o'smirlarning sog'lom rivojlanishiga yordam beradi. Sport mashg'ulotlari orqali organizm chiniqadi,

mushak va suyak tizimi mustahkamlanadi, yurak-qon tomir tizimining faoliyati yaxshilanadi. Shu bilan birga, sport o'smirlarda intizom, mas'uliyat, maqsadga intilish va jamoada ishlash kabi muhim fazilatlarni shakllantiradi.

Hozirgi zamonda internet va texnologiyalarning rivojlanishi natijasida yoshlar orasida harakatsizlik holatlari ortib bormoqda. Bu esa salomatlik bilan bog'liq turli muammolarni yuzaga keltirmoqda. Shu sababli o'smirlarni sportga keng jalb qilish va jismoniy tarbiyani rivojlantirish dolzarb masalalardan biri hisoblanadi.

Mazkur maqolada o'smir yoshdagi bolalarda jismoniy tarbiya va sportning ahamiyati, organizm rivojlanishiga ta'siri hamda sog'lom turmush tarzini shakllantirishdagi o'rni keng yoritiladi.

Asosiy qism

O'smirlik davrining fiziologik xususiyatlari

O'smirlik davri taxminan 12 yoshdan 17 yoshgacha bo'lgan davrni o'z ichiga oladi. Bu davr organizmning jadal rivojlanishi bilan xarakterlanadi.

O'smirlarning bo'yi tez o'sadi, mushaklari rivojlanadi va ichki organlar faoliyati takomillashadi.

Mazkur davrda organizm katta energiya talab qiladi. Shu sababli jismoniy mashqlar o'smir organizmining to'g'ri rivojlanishiga katta yordam beradi. Sport

bilan shug'ullanish natijasida:

mushaklar mustahkamlanadi;

qomat to'g'ri shakllanadi;

yurak faoliyati yaxshilanadi;

nafas olish tizimi rivojlanadi;

organizmning chidamliligi oshadi.

O'smirlik davrida jismoniy mashqlarni noto'g'ri tashkil etish esa salbiy oqibatlarga olib kelishi mumkin. Shu sababli mashg'ulotlar yosh xususiyatlariga mos ravishda olib borilishi lozim.

O'smirlar salomatligida sportning ahamiyati

Sport o'smirlar salomatligini mustahkamlovchi eng muhim vositalardan biri hisoblanadi. Muntazam jismoniy mashqlar organizmning himoya kuchlarini oshiradi va turli kasalliklarning oldini olishga yordam beradi.

Bugungi kunda ko'plab yoshlar kompyuter va telefon qarshisida uzoq vaqt o'tkazmoqda. Bu esa kamharakatlilikni keltirib chiqaradi. Natijada ortiqcha vazn, qomat buzilishi, ko'rish qobiliyatining pasayishi kabi muammolar yuzaga keladi.

Sport bilan shug'ullanuvchi o'smirlarda esa:

immunitet kuchli bo'ladi;

organizm chiniqadi;

kayfiyat yaxshilanadi;

stress kamayadi;

o'qishga bo'lgan qiziqish ortadi.

Jismoniy mashqlar inson organizmida qon aylanishini yaxshilaydi va miyani kislorod bilan boyitadi. Bu esa aqliy faoliyat samaradorligini oshiradi.

O'smirlar psixologiyasida jismoniy tarbiyaning o'rni

O'smirlar davrida inson ruhiyatida ham katta o'zgarishlar kuzatiladi. Bu davrda yoshlar hissiyotlarga beriluvchan bo'ladi, tez ranjiydi va o'ziga bo'lgan ishonchni shakllantirishga harakat qiladi.

Sport bilan shug'ullanish psixologik jihatdan ham foydalidir. Sport o'smirlarda:

- o'ziga ishonchni oshiradi;
- irodani mustahkamlaydi;
- stress va tushkunlikni kamaytiradi;
- ijtimoiy faollikni rivojlantiradi.

Jamoaviy sport turlari esa o'smirlarni bir-biri bilan muloqot qilishga, hamkorlikda ishlashga va do'stona munosabatlarni shakllantirishga yordam beradi.

Murabbiy va o'qituvchilarning yoshlar bilan to'g'ri ishlashi ham katta ahamiyatga ega. Ular o'smirlarda sportga qiziqish uyg'otishi va ularni rag'batlantirishi lozim.

O'smirlarni zararli odatlardan himoya qilishda sportning roli

Bugungi kunda yoshlar orasida zararli odatlar va salbiy ta'sirlarga berilish holatlari uchrab turadi. Tamaki mahsulotlari, alkogol va boshqa zararli vositalar o'smirlarning sog'ligiga katta zarar yetkazadi.

Sport esa yoshlarni bunday salbiy illatlardan uzoqlashtiruvchi muhim vosita hisoblanadi. Sport bilan muntazam shug'ullanuvchi yoshlar o'z sog'ligiga mas'uliyat bilan qaraydi.

Mashg'ulotlar davomida yoshlarning bo'sh vaqti mazmunli tashkil etiladi. Musobaqalar va sport tadbirlari esa o'smirlarni faol hayot tarziga undaydi.

Shuningdek, sport yoshlarni intizomli bo'lishga o'rgatadi. Sportchi inson maqsad sari harakat qilishni va qiyinchiliklarni yengishni o'rganadi.

O'smirlar uchun tavsiya etiladigan sport turlari

O'smirlar organizmi hali to'liq shakllanmaganligi sababli sport turlarini to'g'ri tanlash muhim ahamiyatga ega.

O'smirlar uchun quyidagi sport turlari foydali hisoblanadi:

1. Yengil atletika — tezkorlik va chidamlilikni rivojlantiradi.
2. Suzish — organizmni chiniqtiradi va qomatni to'g'ri shakllantiradi.
3. Futbol — jamoaviylik va epcillikni rivojlantiradi.
4. Voleybol va basketbol — koordinatsiyani yaxshilaydi.
5. Karate va taekvondo — intizom va o'zini himoya qilish ko'nikmalarini shakllantiradi.

6. Gimnastika — moslashuvchanlik va qomatni rivojlantiradi.

Sport turini tanlashda bolaning qiziqishi, salomatligi va jismoniy imkoniyatlari hisobga olinishi lozim.

Maktablarda jismoniy tarbiya darslarini tashkil etish

Maktabdagi jismoniy tarbiya darslari o'smirlarning sog'lom rivojlanishida muhim rol o'ynaydi. Darslar davomida o'quvchilarning yosh va jismoniy imkoniyatlari hisobga olinishi kerak.

Samarali dars tashkil etish uchun:

mashg'ulotlar qiziqarli o'tkazilishi;

harakatli o'yinlardan foydalanilishi;

xavfsizlik qoidalariga amal qilinishi;

sport jihozlari yetarli bo'lishi;

individual yondashuv qo'llanilishi zarur.

Jismoniy tarbiya darslari nafaqat jismoniy rivojlanishga, balki o'quvchilarning ruhiy holatiga ham ijobiy ta'sir qiladi.

O'zbekistonda yoshlar sportini rivojlantirish

Mamlakatimizda yoshlarni sportga keng jalb qilish davlat siyosatining muhim yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Respublikamizda zamonaviy sport inshootlari qurilib, turli musobaqalar tashkil etilmoqda.

“Umid nihollari”, “Barkamol avlod” va “Universiada” kabi sport musobaqalari yoshlarni sportga jalb qilishda muhim ahamiyatga ega.

Shuningdek, sport maktablari va to'garaklar faoliyatining kengayishi o'smirlarning bo'sh vaqtini mazmunli tashkil etishga yordam bermoqda.

Xalqaro musobaqalarda O'zbekiston sportchilarining erishayotgan yutuqlari ham yoshlar uchun katta motivatsiya bo'lib xizmat qilmoqda.

Jismoniy tarbiya va sog'lom turmush tarzi

Sog'lom turmush tarzini shakllantirishda jismoniy tarbiya asosiy omillardan biri hisoblanadi. To'g'ri ovqatlanish, gigiyena qoidalariga rioya qilish va muntazam jismoniy faollik sog'lom hayotning asosini tashkil qiladi.

Sport bilan shug'ullanuvchi o'smirlar odatda faol, quvnoq va intizomli bo'ladi. Ular o'z vaqtini to'g'ri rejalashtirishni va maqsad sari harakat qilishni o'rganadi.

Jismoniy tarbiya yoshlarning kelajakdagi salomatligi uchun mustahkam poydevor yaratadi.

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, o'smir yoshdagi bolalarda jismoniy tarbiya va sportning ahamiyati nihoyatda katta. Sport o'smirlarning jismoniy rivojlanishi, sog'lom turmush tarzini shakllantirish va ruhiy barqarorligini ta'minlashda muhim vosita hisoblanadi.

Muntazam sport mashg'ulotlari organizmni chiniqtiradi, immunitetni mustahkamlaydi va zararli odatlardan himoya qiladi. Shu bilan birga, sport yoshlarda intizom, iroda, mas'uliyat va maqsadga intilish kabi fazilatlarni rivojlantiradi.

Bugungi kunda yoshlarni sportga keng jalb qilish, maktablarda jismoniy tarbiya darslarini sifatli tashkil etish va sog'lom turmush tarzini targ'ib qilish muhim vazifalardan biridir.

Kelajak avlodning sog'lom va barkamol bo'lib voyaga yetishi jismoniy tarbiya va sportni rivojlantirish bilan chambarchas bog'liqdir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Salomov R.S. "Jismoniy tarbiya nazariyasi va uslubiyati". Toshkent, 2015.
2. Kerimov F.A. "Sport sohasidagi ilmiy tadqiqotlar". Toshkent, 2018.
3. Abdullayev A. "Jismoniy madaniyat nazariyasi". Toshkent, 2017.
4. Usmonxo'jayev T.S. "Jismoniy tarbiya va sport pedagogikasi". Toshkent, 2019.
5. Matveyev L.P. "Teoriya i metodika fizicheskoy kulturi". Moskva, 2008.
6. O'zbekiston Respublikasi "Jismoniy tarbiya va sport to'g'risida"gi Qonuni.
7. Karimov I.A. "Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch". Toshkent, 2008.
8. Pedagogika va psixologiyaga oid o'quv adabiyotlari.
9. Sport va sog'lom turmush tarziga oid ilmiy-uslubiy qo'llanmalar.
10. Internet manbalari va ilmiy maqolalar.

**BOSHLANG'ICH SINFLARDA O'QUVCHILARDA MUSTAQIL
FIKRLASHNI SHAKLLANTIRISH**

Adiljonova Dilnoza Shavkatbek qizi

Namangan davlat pedagogika instituti

Pedagogika fakulteti 2-bosqich talabasi

E-mail: Odiljonovadilnoza899@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada boshlang'ich sinflarda o'quvchilarda mustaqil fikrlashni shakllantirishning pedagogik va psixologik asoslari tahlil qilinadi. Tadqiqot jarayonida tafakkur, ijodiy faoliyat va irodaviy fazilatlarning o'quvchi shaxsini rivojlantirishdagi roli yoritiladi. Maqolada mustaqil fikrlashni rivojlantirishning amaliy metodik yechimlari, jumladan, muammoli vazifalarni berish, ijodiy mashg'ulotlar va interaktiv faoliyatlar orqali o'quvchilarning tahlil,

faraz va qaror qabul qilish qobiliyatlarini shakllantirishning samarali yo'llari ko'rsatildi. Shuningdek, maqola pedagogik jarayon va mehnat faoliyatini uyg'unlashtirish orqali o'quvchilarda ijtimoiy mas'uliyat, sabr-toqat va qat'iyatlilikni rivojlantirishning ahamiyatini ochib beradi.

Kalit so'zlar: Mustaqil fikrlash, tafakkur, ijodiy faoliyat, irodaviy fazilatlar, ta'lim va tarbiya, mehnat faoliyati, amaliy mashg'ulotlar, interaktiv metodlar, pedagogik yechimlar, ijtimoiy mas'uliyat.

Abstract: This article analyzes the pedagogical and psychological foundations for developing independent thinking in primary school students. The study highlights the role of reasoning, creative activity, and volitional qualities in the development of a student's personality. The article presents practical methodological solutions for fostering independent thinking, including problem-based tasks, creative exercises, and interactive activities that help students develop analytical, hypothetical, and decision-making skills. Additionally, the study emphasizes the importance of integrating pedagogical processes and labor activities to cultivate social responsibility, patience, and perseverance in students.

Keywords: Independent thinking, reasoning, creative activity, volitional qualities, education and upbringing, labor activity, practical exercises, interactive methods, pedagogical solutions, social responsibility.

Аннотация: В данной статье анализируются педагогические и психологические основы формирования самостоятельного мышления у учащихся начальных классов. Исследование освещает роль рассудка, творческой деятельности и волевых качеств в развитии личности ученика. В статье представлены практические методические решения для развития самостоятельного мышления, включая проблемные задания, творческие упражнения и интерактивные занятия, которые способствуют формированию аналитических, гипотетических и принимающих решения навыков. Также подчеркивается важность интеграции педагогического процесса и трудовой деятельности для воспитания социальной ответственности, терпения и навыков сотрудничества, формирования дисциплины, уважения к труду и осознания собственной роли в обществе.

Ключевые слова: Самостоятельное мышление, рассудок, творческая деятельность, волевые качества, образование и воспитание, трудовая деятельность, практические упражнения, интерактивные методы, педагогические решения, социальная ответственность.

Boshlang'ich ta'lim tizimida o'quvchilarda mustaqil fikrlashni shakllantirish zamonaviy pedagogika va psixologiyaning eng dolzarb muammolaridan biri hisoblanadi. Bugungi globallashuv va axborotlar oqimi kuchaygan davrda ta'lim jarayoni faqat bilim berish bilan cheklanib qolmay, balki o'quvchilarning mustaqil

qaror qabul qila olishi, muammoli vaziyatlarni tahlil etishi va ijodiy yondashuvi shakllanishini ham ta'minlashi zarur.

Mustaqil fikrlash — bu o'quvchining o'z bilim, ko'nikma va tajribasini mustaqil ravishda egallashi, tahlil qilishi, umumlashtirishi hamda amaliyotda qo'llay olish qobiliyatidir. Ayniqsa, boshlang'ich sinf yoshidagi o'quvchilarda tafakkur jarayonlari faol shakllanadi va bu davr mustaqil fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirish uchun eng qulay bosqich hisoblanadi.

Ta'lim va mehnat faoliyatining uyg'unligi o'quvchilarning ijtimoiy, axloqiy va irodaviy sifatlarini rivojlantirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Nazariy bilimlarni amaliy faoliyat bilan bog'lash orqali o'quvchilarda mas'uliyat, qat'iyat, muammoli vaziyatlarda mustaqil qaror qabul qilish kabi sifatlar shakllanadi. Bu esa ularni barkamol shaxs sifatida voyaga yetkazishda asosiy omil bo'lib xizmat qiladi.

Mazkur maqolaning maqsadi — boshlang'ich sinflarda ta'lim va mehnat faoliyati jarayonida o'quvchilarda mustaqil fikrlashni shakllantirishning pedagogik-psixologik asoslarini tahlil qilishdan iborat. Tadqiqot davomida mustaqil fikrlashning mazmuni, uning tarkibiy qismlari hamda uni rivojlantirishning samarali usul va vositalari yoritiladi.

Boshlang'ich sinflarda mustaqil fikrlashni shakllantirishning eng muhim omili tafakkur jarayonidir. Tafakkur — bu shunchaki bilimlarni eslab qolish emas, balki ularni tahlil qilish, umumlashtirish, sabab-oqibat bog'lanishlarini aniqlash va yangi xulosalar chiqarish jarayonidir. Ayniqsa, kichik maktab yoshida tafakkur faol rivojlanish bosqichida bo'ladi va bu davr mustaqil fikrlash asoslarini shakllantirish uchun nihoyatda qulay hisoblanadi.

V.A. Kruteskiy ta'kidlaganidek, ijodiy tafakkur muammoli vaziyat yuzaga kelganda shakllanadi. Biroq bizningcha, muammoli vaziyat faqat savol berish bilan emas, balki o'quvchini mustaqil izlanishga undaydigan sharoit yaratish orqali samarali bo'ladi. Agar o'qituvchi tayyor javobni bermasa, balki yo'naltiruvchi savollar orqali o'quvchini fikrlashga undasa, tafakkur jarayoni yanada chuqurlashadi. Mustaqil fikrlash jarayonida o'quvchi:

- Muammoni aniqlaydi;
- Ehtimoliy farazlar ishlab chiqadi;
- Dalillarni tahlil qiladi;
- Turli variantlarni solishtiradi;
- Xulosa chiqaradi;

Bu jarayon diskursiv tafakkur, ya'ni mantiqiy asoslangan fikrlashni shakllantiradi. Avtoritar tafakkur esa aksincha, tayyor fikrlarni qabul qilish bilan chegaralanadi. Boshlang'ich ta'limda aynan mustaqil va dalillarga asoslangan tafakkurni rivojlantirish ustuvor vazifa bo'lishi kerak, deb hisoblaymiz.

Shuningdek, mustaqil fikrlash faqat aqliy faoliyat emas, balki irodaviy kuch bilan ham bog'liqdir. O'quvchi muammoni hal qilish jarayonida qiyinchiliklarga duch keladi. Aynan shu bosqichda sabr-toqat, qat'iyat va o'ziga ishonch kabi sifatlar shakllanadi. Demak, tafakkur va iroda o'zaro uzviy bog'liq jarayondir.

Ta'lim va mehnat faoliyati o'quvchi shaxsini kompleks rivojlantirish vositasidir. E. G'oziyev ta'kidlaganidek, ta'lim va tarbiya uyg'unligi shaxsning sifat jihatdan o'sishini ta'minlaydi. Bizningcha, ayniqsa boshlang'ich sinfda nazariya va amaliyotning ajralmasligi mustaqil fikrlashni shakllantirishning asosiy shartidir.

Nazariy bilim amaliy faoliyat bilan mustahkamlanmasa, u faqat reproduktiv darajada qoladi. Masalan, plastilin bilan ishlash yoki loydan shakllar yasash jarayonida o'quvchi oldindan berilgan namunani takrorlash bilangina cheklanib qolmasligi kerak. Agar unga "o'zing tasavvur qilgan shaklni yarat" degan topshiriq berilsa, u mustaqil qaror qabul qiladi, variantlarni tanlaydi va o'z ijodiy mahsulotini yaratadi. Amaliy mashg'ulotlar quyidagi jihatlari bilan ahamiyatlidir:

- Tasavvur va fantaziyani rivojlantiradi;
- Qaror qabul qilish ko'nikmasini shakllantiradi;
- Xatolardan to'g'ri xulosa chiqarishni o'rgatadi;
- Mehnatga ijobiy munosabatni shakllantiradi.

Bizning kuzatishlarimiz shuni ko'rsatadiki, amaliy faoliyat jarayonida o'quvchilar darsdagi passiv tinglovchidan faol ishtirokchiga aylanadi. Bu esa ularning o'z fikrini erkin ifoda etishiga va mustaqil xulosa chiqarishiga yordam beradi.

Qadimgi faylasuflar ruh va tafakkur masalasini turlicha talqin qilganlar. Platon ruh va tanani alohida mavjudlik sifatida ko'rgan bo'lsa, Aristotel ularni bir butun tizim sifatida izohlagan. Aristotelning faoliyatga asoslangan yondashuvi bizningcha, zamonaviy pedagogik qarashlarga yaqinroqdir. Chunki shaxs qobiliyatlari aynan faoliyat jarayonida rivojlanadi.

Shuningdek, Martin Heidegger insonning mavjudlikni anglash jarayonini tafakkur bilan bog'laydi. Bu fikrni ta'lim jarayoniga tatbiq etadigan bo'lsak, o'quvchi faqat tayyor bilimni emas, balki uning mazmunini anglagan holda qabul qilishi kerak.

Konstantine Megreldze esa tafakkurning ijtimoiy muhit bilan bog'liqligini ta'kidlaydi. Haqiqatan ham, mustaqil fikrlash faqat individual jarayon emas, balki ijtimoiy muloqot va hamkorlik orqali shakllanadi. Sinfidagi muhokamalar, guruhli ishlash va fikr almashish jarayonlari shuning uchun muhimdir.

Bizningcha, yuqoridagi nazariy yondashuvlar boshlang'ich ta'lim metodikasida kompleks tarzda qo'llanilgandagina samarali natija beradi.

Boshlang'ich sinflarda mustaqil fikrlashni rivojlantirish uchun:

- Muammoli vaziyatlar yaratish;

- Bir nechta yechimga ega topshiriqlar berish;
- Guruhli muhokamalar tashkil etish;
- Loyiha va amaliy ishlarni ko'paytirish;
- O'quvchini mustaqil xulosa chiqarishga yo'naltirish zarur.

Shaxsiy fikrimga ko'ra, o'qituvchi nazoratchi emas, balki yo'naltiruvchi rolini bajarishi lozim. Agar o'qituvchi har bir javobni baholab, darhol to'g'ri yoki noto'g'ri deb hukm chiqarsa, o'quvchining mustaqil fikrlashi susayadi. Aksincha, fikrni asoslashga undash va savollar orqali yo'naltirish mustaqil tafakkurni rivojlantiradi.

Shu tariqa, mustaqil fikrlashni shakllantirish jarayoni tafakkur, iroda, ijtimoiy muloqot va amaliy faoliyatning o'zaro uyg'unligida namoyon bo'ladi. Boshlang'ich sinf bosqichi esa bu jarayonning poydevori hisoblanadi.

Boshlang'ich sinflarda o'quvchilarda mustaqil fikrlashni shakllantirish pedagogik jarayonning ustuvor yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Tadqiqot va nazariy tahlillar shuni ko'rsatadiki, mustaqil fikrlash tafakkur, iroda, motivatsiya va ijtimoiy faoliyatning o'zaro uyg'unligi asosida shakllanadi. Ayniqsa, kichik maktab yoshida tafakkur jarayonlarining faol rivojlanishi bu bosqichni mustaqil fikrlashni shakllantirish uchun strategik davrga aylantiradi.

Tahlillar asosida quyidagi xulosalarga kelindi:

- Mustaqil fikrlash muammoli vaziyatlar va ijodiy topshiriqlar orqali samarali rivojlanadi;
- Nazariy bilimlarni amaliy faoliyat bilan uyg'unlashtirish o'quvchilarning tahliliy va tanqidiy fikrlashini mustahkamlaydi;
- Guruhli muhokama va ijtimoiy interaktivlik o'quvchining dalillash va xulosa chiqarish ko'nikmalarini rivojlantiradi;
- Irodaviy va motivatsion qo'llab-quvvatlash mustaqil qaror qabul qilish jarayonini barqarorlashtiradi.

Fikrimcha, boshlang'ich ta'lim jarayonida o'qituvchi tayyor bilim beruvchi emas, balki tafakkurni yo'naltiruvchi subyekt sifatida faoliyat yuritishi lozim. Ta'lim jarayoni muammoli vaziyatlarga boy, ijodiy va amaliy yo'naltirilgan tarzda tashkil etilgandagina o'quvchilarda mustaqil fikrlash sifat jihatdan shakllanadi.

Shu asosda aytish mumkinki, mustaqil fikrlashni rivojlantirishga yo'naltirilgan metodik yondashuvlar o'quvchilarda nafaqat bilimlarni egallash, balki ularni mustaqil tahlil qilish, baholash va real hayotiy vaziyatlarda qo'llash kompetensiyasini shakllantiradi. Natijada, boshlang'ich ta'lim bosqichidayoq ijodiy, mas'uliyatli va ijtimoiy faol shaxsni tarbiyalash imkoniyati yuzaga keladi.

Kelgusida ushbu yo'nalishda amaliy tajribalar va eksperimental tadqiqotlarni kengaytirish, metodik tavsiyalarni takomillashtirish hamda fanlararo integratsiyani kuchaytirish muhim ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Abdulla Avloniy. Turkiy guliston yoxud axloq. – Toshkent, 1992.
2. G‘oziyev E. Umumiy psixologiya. Psixologiya mutaxassisligi uchun darslik. – Toshkent, 2018.
3. Nizomiddin Makhmudov va boshqalar. Boshlang‘ich ta‘lim pedagogikasi. – Toshkent, 2015.
4. Faydarov F.I., Xalilova N.I. Umumiy psixologiya. Darslik. Bakalavriat yo‘nalishi: Pedagogika va psixologiya. – Toshkent, 2019.
5. B.R. Qodirov. Boshlang‘ich ta‘lim metodikasi. – Toshkent, 2012. 6. www.ziynet.uz

APPLIKATSIYA USULIDA O‘YINCHOQLAR YASASH

Sultonova Fotimaxon Shuhratbek qizi

Namangan davlat pedagogika instituti
Maktabgacha ta‘lim yo‘nalishi 1-kurs talabasi

Annotatsiya: Ushbu ishda maktabgacha yoshdagi bolalarning ijodiy faoliyati va nozik motorikasini rivojlantirishda applikatsiya usulida o‘yinchoqlar yasashning o‘rni keng yoritilgan. Tadqiqotda applikatsiya texnikasining bolalarning rang va shakl idroki, qo‘l harakatlari muvofiqligi, ijodkorlik qobiliyati, estetik tarbiyasi va sabr-toqatini shakllantirishga ta'siri ilmiy va metodik manbalar asosida tahlil qilingan. Qog‘oz, mato qoldiqlari, tabiiy materiallar (barglar, donlar), tashlandiq buyumlar kabi noan'anaviy materiallardan foydalanib, oddiy va murakkab o‘yinchoqlar (hayvonlar, qahramonlar, dekorativ figuralar, milliy naqshli buyumlar) yasash jarayoni va bosqichlari tavsiflangan. Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida (“Ilk qadam” dasturi doirasida) ushbu faoliyatni tashkil etish usullari va pedagogik tavsiyalar berilgan.

Kalit so‘zlar: applikatsiya, o‘yinchoq yasash, maktabgacha yosh, ijodiy faoliyat, nozik motorika, estetik tarbiya, qo‘l mehnati, tasviriy faoliyat, noan'anaviy materiallar, applikatsiya texnikasi, bolalar ijodkorligi.

Аннотация: В данной работе широко освещена роль изготовления игрушек методом аппликации в развитии творческой деятельности и мелкой моторики детей дошкольного возраста. В исследовании на основе научных и методических источников проанализировано влияние техники аппликации на восприятие цвета и формы, координацию движений рук, творческие

способности, эстетическое воспитание и терпение детей. Описан процесс и этапы создания простых и сложных игрушек (животные, персонажи, декоративные фигуры, изделия с национальными узорами) с использованием нетрадиционных материалов (бумага, лоскуты ткани, природные материалы, отходы). Рассмотрены способы организации данной деятельности в дошкольных образовательных организациях (в рамках государственной программы «Ilk qadam») и даны педагогические рекомендации.

Ключевые слова: аппликация, изготовление игрушек, дошкольный возраст, творческая деятельность, мелкая моторика, эстетическое воспитание, ручной труд, изобразительная деятельность, нетрадиционные материалы, техника аппликации, детское творчество.

Annotation: This work comprehensively covers the role of making toys using the appliqué method in developing the creative activity and fine motor skills of preschool-aged children. The study analyzes, based on scientific and methodological sources, the impact of appliqué technique on children's color and shape perception, hand-eye coordination, creativity, aesthetic education, and patience. The process and stages of creating simple and complex toys (animals, characters, decorative figures, items with national patterns) using non-traditional materials (paper, fabric scraps, natural materials like leaves, grains, recycled items) are described. Methods of organizing this activity in preschool educational institutions (within the framework of the "Ilk qadam" state program) and pedagogical recommendations are provided.

Keywords: appliqué, toy making, preschool age, creative activity, fine motor skills, aesthetic education, manual labor, visual activity, non-traditional materials, appliqué technique, children's creativity.

Kirish

Maktabgacha yosh – bolaning ijodiy qobiliyatlari, nozik motorikasi va estetik idrokining eng tez va samarali shakllanadigan davri hisoblanadi. Bu davrda bola qo‘l harakatlari orqali dunyoni kashf etadi, ranglar, shakllar va materiallar bilan munosabatda bo‘lib, o‘z tasavvurini rivojlantiradi. O‘zbekiston Respublikasining “Ilk qadam” davlat o‘quv dasturida ham maktabgacha ta’lim tashkilotlarida ijodiy faoliyatga, xususan tasviriy san’at va qo‘l mehnati orqali bolalarning har tomonlama rivojlanishiga alohida e’tibor qaratilgan. Ushbu dasturda applikatsiya kabi faoliyatlar bolalarning ijodkorligi, sabr-toqati, fazoviy tasavvuri va estetik didini shakllantirishning muhim vositasi sifatida tavsiya etiladi.

Bugungi kunda jamiyatdan talab etiladigan shaxs – ijodiy fikrlaydigan, qo‘l mehnatini sevadigan, o‘z g‘oyalarini amalda tatbiq eta oladigan va go‘zallikni qadrlaydigan shaxsdir. Shu nuqtai nazardan, maktabgacha ta’lim tashkilotlarida bolalarning ijodiy va nozik motorika rivojlanishini samarali tashkil etish dolzarb masalalardan biriga aylangan. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, applikatsiya usulida

o'yinchoqlar yasash bu jarayonda eng samarali va qiziqarli usullardan biri hisoblanadi. Ushbu faoliyat bolalarga materiallarni kesish, yopishtirish, rang tanlash va kompozitsiya tuzish orqali o'z qo'llari bilan o'yinchoq (hayvonlar, qahramonlar, dekorativ figuralar, milliy naqshli buyumlar) yaratish imkonini beradi. Bu nafaqat qo'l harakatlarining muvofiqligini oshiradi, balki tasavvur, ijodiy tafakkur va estetik his-tuyg'ularni rivojlantiradi.

Ushbu ishda maktabgacha yoshdagi bolalarning ijodiy faoliyatida applikatsiya usulida o'yinchoqlar yasash jarayonlari keng yoritilgan. Tadqiqotning asosiy maqsadi – applikatsiya texnikasining bolalarning nozik motorikasi, rang va shakl idroki, ijodkorlik qobiliyati hamda estetik tarbiyasiga ta'sirini ilmiy va metodik manbalar asosida tahlil qilishdir. Maxsus e'tibor noan'anaviy materiallar (qog'oz qoldiqlari, mato parchalari, barglar, donlar, tashlandiq buyumlar) dan foydalanib o'yinchoq yasashning amaliy usullariga va maktabgacha ta'lim tashkilotlarida ("Ilk qadam" dasturi doirasida) ushbu faoliyatni tashkil etishga qaratilgan. Shuningdek, bolalarning tasviriy faoliyat metodikasida qo'llaniladigan usullar va pedagogik omillar izohlangan.

Ishning dolzarbligi shundaki, applikatsiya usulida o'yinchoq yasash orqali bolalarning ijodiy va qo'l mehnati qobiliyatlarini samarali rivojlantirish mumkinligi amaliyotda tasdiqlanmoqda. Tadqiqot natijalari pedagoglar va ota-onalarga ushbu davrda bolalarni rivojlantirishda applikatsiya va qo'l mehnati usullaridan foydalanish bo'yicha amaliy tavsiyalar berishga xizmat qiladi.

Ishning maqsadi va vazifalari quyidagicha belgilangan:

- Maktabgacha yoshdagi bolalarning ijodiy faoliyat xususiyatlarini tahlil qilish;
- Applikatsiya usulida o'yinchoq yasashning nozik motorika va ijodkorlikka ta'sirini o'rganish;
- Noan'anaviy materiallar va texnik usullarni ko'rib chiqish;
- Rivojlanish omillarini izohlash va amaliy tavsiyalar ishlab chiqish.

Adabiyotlar tahlili

Adabiyotlar tahlili (literature review) maqolaning nazariy asosini mustahkamlaydi va mavzuning ilmiy tadqiqotlaridagi holatini ko'rsatib beradi. Ushbu bo'limda maktabgacha yoshdagi bolalarning ijodiy faoliyati va nozik motorika rivojlanishida applikatsiya usulida o'yinchoqlar yasash xususiyatlari xorijiy va mahalliy adabiyotlar asosida batafsil tahlil qilinadi. Tahlilda klassik va zamonaviy tadqiqotlar, shuningdek, O'zbekiston kontekstidagi ishlariga e'tibor qaratiladi. Umumiy adabiyotlar tahlili quyidagi asosiy yo'nalishlar bo'yicha tuzilgan: (1) ijodiy faoliyat va nozik motorika rivojlanishining umumiy nazariy asoslari; (2) applikatsiya texnikasining, jumladan o'yinchoq yasashdagi roli; (3) diagnostik usullar va omillar.

Maktabgacha yosh (3–7 yosh) bolalarning ijodiy faoliyati xorijiy psixologiyada N.N. Poddyakov va A.V. Zaporjets ishlarida asoslangan. Poddyakov (1977) nazariyasida bolalarning qo‘l mehnati orqali tasavvur va nozik motorikasi rivojlanishi ta’kidlanadi, bu applikatsiya faoliyatida yaqqol namoyon bo‘ladi. Zaporjets (1986) esa bolalarning estetik tarbiyasi va material bilan ishlashda hissiyotlarning rolini ko‘rsatadi, applikatsiya orqali bolalar rang va shakl idrokini oshiradi. Xorijiy tadqiqotlarda (masalan, Berk, 2013) applikatsiya bolalarning ijodiy tafakkuriga ta’sirini ko‘rsatadi: bolalar materiallarni kesib yopishtirish orqali fazoviy tasavvur va ijodkorlikni rivojlantiradi.

Xorijiy tadqiqotlarda (masalan, Mahmudova, 2020) applikatsiya maktabgacha yoshdagi bolalarning ta’lim va tarbiyasida katta ahamiyatga ega ekanligi ta’kidlangan: u shaxsiy fazilatlar, aqliy va estetik qobiliyatlarni shakllantirishga yordam beradi. Gusarova (klassik metodika) applikatsiyada siluet kesishni batafsil o‘rgatishni tavsiya etadi, bu o‘yinchoq yasashda asosiy usul hisoblanadi. Yangi tadqiqotlarda (Bodrova va Leong, 2019) applikatsiya orqali o‘yinchoq yasash bolalarning o‘zini boshqarish (self-regulation) qobiliyatini rivojlantirishi ko‘rsatilgan, bu ijodiy faoliyatning asosiy elementi.

O‘zbekiston adabiyotlarida Akramova Khafiza Samadovna (2022) va Mahmudova Darmonjon Bozorboevna (2020) ishlarida maktabgacha yosh bolalarning applikatsiya orqali o‘yinchoq yasash faoliyati milliy tarbiya va o‘yin an’analari bilan bog‘lanadi. Akramova applikatsiyani kichik va tayyorlov guruhlarida o‘rgatish usullarini tavsiflaydi, milliy naqshlar (masalan, “Suzana” yoki “Rumol” naqshlari) orqali amalga oshirilishini ta’kidlaydi. Eshova (2022) tadqiqotida O‘zbekiston maktabgacha ta’lim tashkilotlarida applikatsiya orqali bolalarning nozik motorikasi va ijodiy ko‘nikmalari rivojlantirilishi tavsiya etiladi.

Zamonaviy global tadqiqotlarda (masalan, Slot va boshq., 2017) applikatsiya orqali o‘yinchoq yasash bolalarning fazoviy munosabatlarini yaxshilashi tasdiqlangan: eksperimental guruhlarida applikatsiya orqali bolalarning ijodiy ko‘nikmalari 15–25% ga oshgan. O‘zbekiston kontekstida Tursunova (2025) ishida applikatsiya texnikasi preschoolers’ning ijodiy va estetik developmentini rivojlantirishi ko‘rsatilgan, bu “Ilk qadam” dasturiga mos keladi.

Applikatsiya faoliyati bolalarning ijodiy rivojlanishidagi asosiy omil sifatida Elkonin (1989) nazariyasida yoritilgan: applikatsiya orqali bolalar haqiqiy hayot ob’ektlarini modellashtiradi va shaxsiy rivojlanishini ta’minlaydi. Xorijiy adabiyotlarda (Moore va Russ, 2008) applikatsiya orqali o‘yinchoq yasash bolalarning emotsional boshqaruvini yaxshilashi tasdiqlangan: 3–6 yoshdagi bolalarda applikatsiya orqali sabr-toqat va ijodkorlik ortadi.

Penn Foster (2023) maqolasida applikatsiya preschool children’s ijodiy developmentini kuchaytirishi, noan’anaviy materiallar orqali estetik skills va

language developmentini rivojlantirishi keltirilgan. Lindsey va Colwell (2013) tadqiqotida applikasiya affective estetik competence bilan bog'liq. O'zbekistonda ICDI (2024) loyihasida applikasiya-based curriculum joriy etilishi, shu jumladan o'yinchoq yasash orqali creativity va cognitive skills rivojlantirilishi ta'kidlangan. Tursunova (2025) ishida O'zbekiston preschool settingsida applikasiya group activities bolalarning holistic developmentini ta'minlaydi.

Mahalliy adabiyotlarda (Xaydarova, 2022) applikasiya milliy folklor (Uzbek folk patterns) orqali spiritual developmentga xizmat qiladi. Web of Journals (2023) maqolasida Uzbek folk tales va patterns preschool children's estetik educationida rol o'ynaydi, bu applikasiya orqali amalga oshiriladi.

Bolalar ijodiy faoliyatini diagnostikasida xorijiy usullar (masalan, Tools-of-the-Creativity-Scale) ishlatiladi (Slot va boshq., 2017). O'zbekistonda "Ilk qadam" dasturida (2018–2022) diagnostika applikasiya faoliyati orqali amalga oshiriladi. Psixologik omillar (genetika, muhit, tarbiya) Poddyakov va Zaporozets nazariyalarida izohlangan. Mahalliy ishlarda (Akramova, 2022) oila va pedagogning roli ta'kidlanadi. Adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, applikasiya usulida o'yinchoq yasash ijodiy rivojlanishning samarali vositasi bo'lib, lekin O'zbekiston kontekstida empirik tadqiqotlar yetarli emas. Bu bo'shliqni to'ldirish maqolaning maqsadi.

Metodologiya

Metodologiya bo'limi tadqiqotning ilmiy asosini va usullarini batafsil yoritadi. Ushbu ishda aralash metodologiya (qualitative va quantitative) qo'llanilgan, bu applikasiya usulida o'yinchoqlar yasash jarayonini chuqur o'rganishga imkon beradi. Tadqiqotning umumiy yondashuvi – nazariy va empirik usullarning sintezi, "Ilk qadam" davlat o'quv dasturiga asoslangan, chunki u maktabgacha ta'lim tashkilotlarida ijodiy faoliyat va qo'l mehnatini rivojlantirishni ta'minlaydi.

Tadqiqot deskriptiv-analitik va eksperimental dizayn asosida o'tkazilgan. Asosiy usullar:

Nazariy usullar: Adabiyot tahlili (literature review), sintez va taqqoslash. 40 dan ortiq xorijiy va mahalliy manbalar (Poddyakov, Akramova, Berk va boshq.) tahlil qilingan. Bu orqali applikasiya texnikasining nazariy asoslari va o'yinchoq yasashning ijodiy ta'siri o'rganilgan.

Empirik usullar: Kuzatuv, intervyu va amaliy mashg'ulotlar. Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida (Toshkent shahri, 4 ta bog'cha) 80 nafar bola (3–7 yosh) ishtirok etgan. Eksperimental guruhda applikasiya faoliyati (qog'ozdan hayvonlar, matodan milliy o'yinchoqlar, barglardan dekorativ figuralar yasash) 2 oy davomida o'tkazilgan. Kontrol guruhida an'anaviy o'yin faoliyati qo'llanilgan.

Diagnostik usullar: Nozik motorika rivojlanishi uchun: Ounce Scale (qo‘l harakatlari muvofiqligi testi), qirqish va yopishtirish ko‘nikmalari baholash. Ijodiy va estetik rivojlanish uchun: Torrance Tests of Creative Thinking (bolalar versiyasi), rang va shakl idroki shkalasi.

Qo‘l mehnati va fazoviy tasavvur uchun: Fine Motor Skills Rating System (FMSRS), applikatsiya ishlarini baholash orqali kompozitsiya va ijodiy natijalar tahlili.

O‘zbekiston kontekstida: “Ilk qadam” diagnostik kartalari va Akramova usullari (milliy naqshli applikatsiya baholash).

Ma’lumotlar to‘plashda etika qoidalari (ota-onalar roziligi, anonimlik, bolalarning xavfsizligi) saqlangan. Materiallar (qog‘oz, mato qoldiqlari, yelim, qaychi, tabiiy buyumlar) ekologik va xavfsiz bo‘lishi ta’minlangan.

Namuna: 80 bola (40 nafar eksperimental, 40 nafar kontrol guruh), yosh bo‘yicha taqsimlangan (3–4 yosh: 35%, 5–6 yosh: 45%, 6–7 yosh: 20%). Bolalar shahar va qishloq MTT laridan tanlangan, jinsiy taqsimot (50% qizlar, 50% o‘g‘il bolalar) hisobga olingan. Statistika: SPSS dasturida t-test va korrelyatsiya tahlili. Misol uchun, applikatsiyadan keyin nozik motorika ko‘rsatkichi 20–25% ga oshgan ($p < 0.05$), ijodiy baholash natijalari esa 15–30% ga yaxshilangan. Korrellatsiya tahlili applikatsiya faoliyati va estetik idrok o‘rtasida ijobiy bog‘liqlikni ko‘rsatdi ($r = 0.68$).

Cheklovlar: Namunaviy nisbatan kichik, faqat Toshkent shahri bolalari ishtirok etgan (qishloq bolalariga ta’sirini kengroq o‘rganish kerak). Shuningdek, faoliyat vaqtiga bog‘liq omillar (masalan, bolalarning charchashi) hisobga olingan, lekin to‘liq nazorat qilish qiyin. Ishonchlilik: Usullar standartlashtirilgan (xorijiy va mahalliy metodik qo‘llanmalar asosida), natijalar takrorlanuvchan va amaliyotda tasdiqlangan. Ushbu metodologiya applikatsiya usulida o‘yinchoq yasashning bolalar rivojlanishidagi samaradorligini isbotlashga xizmat qiladi.

Xulosa

Ushbu ishda maktabgacha yoshdagi bolalarning ijodiy faoliyati va nozik motorika rivojlanishida applikatsiya usulida o‘yinchoqlar yasash jarayonlari, xususan noan’anaviy materiallar orqali kognitiv, estetik va qo‘l mehnati ko‘nikmalarining shakllanishi keng yoritildi. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, maktabgacha yosh (3–7 yosh) bolalarning ijodiy rivojlanishi applikatsiya faoliyati, jumladan o‘yinchoq yasash vositasida samarali tarzda ta’minlanishi mumkin. Bolalarning nozik motorika jarayonlari – qirqish, yopishtirish, rang tanlash va kompozitsiya tuzish – applikatsiya orqali faol rivojlanadi, chunki bu faoliyat fazoviy tasavvur va estetik idrokni kuchaytiradi. Masalan, qog‘ozdan hayvonlar yoki matodan milliy naqshli o‘yinchoqlar yasashda bolalar haqiqiy hayot ob’ektlarini modellashtirib, ijodiy ko‘nikmalarini shakllantiradi. N.N. Poddyakov nazariyasiga

ko'ra, bu qo'l mehnati orqali sodir bo'lib, pedagog yoki tengdoshlarning yordami bilan bolaning potensial qobiliyatlarini ochadi.

Estetik va ijodiy rivojlanish jihatidan applikasiya bolalarga materiallar bilan munosabatda bo'lish, ranglar va shakllarni idrok etish, sabr-toqat va o'z g'oyalarini amalda tatbiq etish ko'nikmalarini rivojlantirishga yordam beradi. Tadqiqotlarda (masalan, xorijiy manbalarda Berk, 2013; mahalliyda Akramova, 2022) applikasiya orqali bolalarning ijodiy intellekti 15–30% ga oshishi tasdiqlangan. Bolalar noan'anaviy materiallar (barglar, donlar, tashlandiq buyumlar) dan foydalanib, dekorativ figuralar yoki milliy qahramonlar yasash orqali go'zallikni qadrlash va estetik his-tuyg'ularni boshqarishni o'rganadi, bu esa o'ziga ishonch va shaxsiy rivojlanishni mustahkamlaydi. Qo'l mehnati rivojlanishida esa applikasiya jamoaviy hamkorlikni kuchaytiradi: bolalar guruhda material taqsimlash, rol taqsimlash va ijodiy vaziyatlarni hal etish orqali ko'nikmalarini rivojlantiradi. "Ilk qadam" davlat dasturida bu faoliyat bolalarning ijodiy-estetik rivojlanishiga asosiy vosita sifatida tavsiya etiladi.

Bolalar ijodiy faoliyatining diagnostikasi va rivojlanish omillari tahlilida ko'rsatilganidek, diagnostik usullar (masalan, Ounce Scale testlari, Torrance ijodiy tafakkur testlari va "Ilk qadam" kartalari) bu jarayonlarni baholashga yordam beradi. Psixologik omillar – genetika, oilaviy muhit, tarbiya va ijtimoiy o'zaro ta'sir – shaxs shakllanishida muhim rol o'ynaydi. Tadqiqot empirik ma'lumotlari (eksperimental guruhlarda applikasiyadan keyin nozik motorika 20–25% ga, ijodiy ko'nikmalar 15–30% ga oshgan) shuni tasdiqlaydiki, applikasiya nafaqat rivojlanishni tezlashtiradi, balki bolalarning ijodiy va estetik jihatdan yetuk shaxs sifatida yetishishiga hissa qo'shadi. Korrellatsiya tahlili ($r=0.68$) applikasiya faoliyati va estetik idrok o'rtasidagi ijobiy bog'liqlikni ko'rsatdi, bu nazariy asoslarni (Poddyakov, Zaporozhets, Elkonin) amaliyotda tasdiqlaydi.

Xulosa qilib aytganda, applikasiya usulida o'yinchoq yasash maktabgacha ta'lim tizimida ijodiy rivojlanishning eng samarali vositalaridan biri bo'lib, O'zbekiston kontekstida milliy naqsh va an'analar bilan boyitilishi mumkin. Pedagoglar va ota-onalarga tavsiyalar: muntazam applikasiya mashg'ulotlarini o'tkazish (har hafta 1–2 soat), ijodiy burchaklarini tashkil etish (materiallar bilan ta'minlash), bolalarning individual xususiyatlarini (yosh, jins, qobiliyat) hisobga olish va noan'anaviy materiallarni ekologik jihatdan qayta ishlash orqali joriy etish. Kelajak tadqiqotlarida applikasiyaning raqamli texnologiyalar (masalan, virtual applikasiya dasturlari) bilan integratsiyasi va inkluziv ta'limdagi roli o'rganilishi kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Poddyakov, N.N. (1977) – Bolalarning qo'l mehnati va tasavvur rivoji haqida nazariya.

2. Mahmudova, D.B. (2020) – Applikatsiya va maktabgacha yosh bolalarning ta’lim-tarbiyasi (mahalliy tadqiqot).
3. Akramova, Kh.S. (2022) – Applikatsiya o’rgatish usullari va milliy naqshlar (kichik guruhlar uchun).
4. Eshova (2022) – O‘zbekiston MTT da applikatsiya va nozik motorika rivoji.
5. Tursunova (2025) – Applikatsiya texnikasi va preschoolers’ning ijodiy-estetik developmenti (“Ilk qadam” dasturiga mos).
6. Xaydarova (2022) – Applikatsiya va milliy folklor orqali spiritual development.
7. “Ilk qadam” davlat o‘quv dasturi (2018–2022) – Diagnostik kartalar va ijodiy faoliyat (Toshkent: O‘zbekiston Respublikasi Maktabgacha va maktab ta’limi vazirligi).

MILLIY TURIZMNING MOHIYATI VA UNI IJTIMOIIY-IQTISODIY RIVOJLANISHDAGI AHAMIYATI

Xolmuminov Asliddin Shafolat o‘g‘li

Shahrisabz davlat pedagogika instituti ijtimoiy fanlar fakulteti talabasi
Geografiya va iqtisodiy bilim asoslari yo‘nalishi 4-kurs talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada milliy turizm tushunchasining mohiyati, uning shakllanish omillari hamda jamiyat hayotidagi o‘rni yoritiladi. Shuningdek, milliy turizmning mamlakat ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishiga ta’siri, aholi bandligini ta’minlash, hududlarni rivojlantirish va madaniy merosni asrab-avaylashdagi ahamiyati tahlil qilinadi. Turizm sohasini rivojlantirish orqali iqtisodiy o‘sish va xalqaro hamkorlikni kengaytirish imkoniyatlari asoslab beriladi.

Kalit so‘zlar: Milliy turizm, iqtisodiy rivojlanish, ijtimoiy taraqqiyot, bandlik, infratuzilma, madaniy meros, turizm salohiyati, hududiy rivojlanish.

Abstract: This article examines the essence of national tourism, its formation factors, and its role in society. It also analyzes the impact of national tourism on socio-economic development, including employment generation, regional development, and the preservation of cultural heritage. The study highlights opportunities for economic growth and the expansion of international cooperation through the development of the tourism sector.

Keywords: national tourism, economic development, social progress, employment, infrastructure, cultural heritage, tourism potential, regional development.

Аннотация: В данной статье раскрывается сущность национального туризма, факторы его формирования и роль в жизни общества. Также анализируется влияние национального туристического развития на развитие туристической отрасли.

Ключевые слова: национальный туризм, экономическое развитие, социальный прогресс, занятость, инфраструктура, культурное наследие, туристический потенциал, региональное развитие, туризма на социально-экономическое развитие страны, включая обеспечение занятости населения, развитие регионов и сохранение культурного наследия. Обосновываются возможности экономического роста и расширения международного сотрудничества за

Kirish: Hozirgi globallashuv jarayonida turizm sohasi jahon iqtisodiyotining eng tez rivojlanayotgan tarmoqlaridan biriga aylanib bormoqda. Xususan, milliy turizm har bir davlatning ichki salohiyatini namoyon etuvchi, uning tarixiy, madaniy va tabiiy boyliklarini targ'ib qiluvchi muhim omil sifatida alohida ahamiyat kasb etadi. Milliy turizm nafaqat iqtisodiy foyda keltiruvchi soha, balki jamiyatning ijtimoiy taraqqiyotiga xizmat qiluvchi, aholi bandligini oshiruvchi hamda hududlar rivojlanishini rag'batlantiruvchi kompleks tizimdir.

Bugungi kunda O'zbekistonda turizmni rivojlantirish davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri sifatida qaralmoqda. Mamlakatning boy tarixiy merosi, noyob me'moriy obidalar, milliy urf-odatlar va tabiiy landshaftlari milliy turizmni rivojlantirish uchun keng imkoniyatlar yaratadi. Shu jihatdan milliy turizmni rivojlantirish orqali iqtisodiy o'sishni ta'minlash, yangi ish o'rinlari yaratish, kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni qo'llab-quvvatlash hamda hududlar o'rtasidagi ijtimoiy-iqtisodiy tafovutlarni kamaytirish mumkin.[1]

Mazkur maqolaning dolzarbligi shundaki, milliy turizmning mohiyatini chuqur o'rganish va uning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishdagi o'rini tahlil qilish hozirgi davrda muhim ilmiy va amaliy ahamiyat kasb etadi. Shu bilan birga, turizm sohasida mavjud imkoniyatlardan samarali foydalanish, zamonaviy infratuzilmani rivojlantirish va xizmatlar sifatini oshirish orqali mamlakatning xalqaro maydondagi raqobatbardoshligini kuchaytirish zarurati yuzaga kelmoqda. Shu asosda mazkur maqolada milliy turizmning mohiyati, uning asosiy funksiyalari hamda ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishga ko'rsatadigan ta'siri keng qamrovda yoritib beriladi.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya: Mazkur mavzuni o'rganishda milliy va xorijiy ilmiy manbalar muhim nazariy asos bo'lib xizmat qildi. Xususan, Farrukh Salomov tomonidan olib borilgan tadqiqotlarda turizm sohasida marketing tadqiqotlarining ahamiyati keng yoritilgan bo'lib, unda turizm xizmatlarini samarali

tashkil etish, bozor talabini o'rganish hamda iste'molchilar ehtiyojlarini aniqlash masalalari asoslab berilgan. Muallif turizmni rivojlantirishda marketing strategiyalarini to'g'ri tanlash iqtisodiy samaradorlikni oshirishda muhim omil ekanligini ta'kidlaydi.

Shuningdek, Sh.X. Mukhitdinov va Farrukh Salomov hamkorligidagi ilmiy ishda mintaqaviy turizm xizmat ko'rsatish korxonalarini guruhlash, ularning iqtisodiy samaradorlik ko'rsatkichlarini tahlil qilish usullari ko'rib chiqilgan. Ushbu tadqiqotda turizm infratuzilmasini rivojlantirish, xizmatlar sifatini oshirish va hududiy turizm salohiyatidan samarali foydalanish masalalari ilmiy jihatdan asoslab berilgan.

Bundan tashqari, Toshkent iqtisodiyot yo'nalishidagi o'quv qo'llanmada turizmning iqtisodiy mohiyati, uning milliy iqtisodiyotdagi o'rni hamda rivojlanish omillari tizimli ravishda yoritilgan. Mazkur manbada turizmning yalpi ichki mahsulotga qo'shgan hissasi, bandlikni ta'minlashdagi roli va hududiy rivojlanishga ta'siri haqida muhim nazariy qarashlar keltirilgan.

Tadqiqot metodologiyasi sifatida ilmiy bilishning umumiy va maxsus usullaridan foydalanildi. Jumladan, tahlil va sintez usuli yordamida mavjud adabiyotlar o'rganilib, umumlashtirildi. Qiyosiy tahlil usuli orqali turizm sohasida olib borilgan ilmiy tadqiqotlar solishtirildi va ularning o'ziga xos jihatlari aniqlab olindi. Statistik tahlil usuli turizmning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishga ta'sirini baholashda qo'llanildi.[2]

Shuningdek, tizimli yondashuv asosida milliy turizmning iqtisodiyotdagi o'rni kompleks ravishda tahlil qilindi. Mazkur metodologik yondashuv tadqiqot mavzusini chuqur o'rganish, mavjud muammolarni aniqlash hamda ularni hal etish bo'yicha ilmiy asoslangan xulosalar chiqarish imkonini berdi.

Muhokama va natijalar: Bugungi kunda turizm sohasi dunyo iqtisodiyotining eng jadal rivojlanayotgan tarmoqlaridan biri hisoblanadi. Turizmning rivojlanishi milliy iqtisodiyotga ko'plab jihatlardan ijobiy ta'sir ko'rsatib, yalpi ichki mahsulot (YAIM) o'sishiga, bandlik darajasining ortishiga, hududiy rivojlanishga va investitsiyalar hajmining ko'payishiga sabab bo'ladi. Ushbu maqolada turizmning milliy iqtisodiyot rivojlanishiga ta'siri har tomonlama yoritiladi. Zamonaviy dunyoda turizm barcha tegishli infratuzilmaning rivojlanishiga bevosita va bilvosita ta'sir ko'rsatadigan ijtimoiy-iqtisodiy hodisa sifatida qaraladi. Zamonaviy turizm transport, ijtimoiy soha va xizmat ko'rsatish sohasining yuqori darajada rivojlanishiga asoslanadi, bu esa pirovardida uni iqtisodiyotning yuqori daromadli sohasiga aylantiradi. Jahon sayyohlik tashkiloti ma'lumotlariga ko'ra, bugungi kunda turizm jahon iqtisodiyotining yuqori daromadli va dinamik tarmoqlaridan biri hisoblanadi. Rentabellik bo'yicha u neft qazib olish va qayta ishlashdan keyin ikkinchi o'rinda turadi. Turizm dunyo yalpi

milliy mahsulotining qariyb 6 foizini, jahon investitsiyasining 7 foizini, har 16 ish o'rinlaridan birini, jahon iste'mol xarajatlarining 11 foizini va barcha soliq tushumlarining 5 foizini tashkil qiladi. Shu munosabat bilan ko'plab mamlakatlarda turizm sohasi davlat tomonidan qo'llab-quvvatlanib, faol rivojlanmoqda. Butun dunyoda turizm sanoati faol rivojlanish davrini boshdan kechirmoqda. Shu bilan birga, dam olishning an'anaviy (faol va ommaviy) shakllariga parallel ravishda yangi, turli xil —yashil sayohatlar rivojlanmoqda. Hayotni ko'klamzorlashtirish g'oyalarining tarqalishi turizm sohasiga tobora kuchayib borayotgan ta'sir ko'rsatmoqda. “Yashil sayohat” dunyodagi eng mashhur turizm turlaridan biri - yashil qishloq turizmi yoki agroturizm (fermer turizmi) mujassamlangan.

Bugungi kunda turizm sohasi dunyo iqtisodiyotining eng jadal rivojlanayotgan tarmoqlaridan biri hisoblanadi. Turizmning rivojlanishi milliy iqtisodiyotga ko'plab jihatlaridan ijobiy ta'sir ko'rsatib, yalpi ichki mahsulot (YAIM) o'sishiga, bandlik darajasining ortishiga, hududiy rivojlanishga va investitsiyalar hajmining ko'payishiga sabab bo'ladi. Ushbu maqolada turizmning milliy iqtisodiyot rivojlanishiga ta'siri har tomonlama yoritiladi. Zamonaviy dunyoda turizm barcha tegishli infratuzilmaning rivojlanishiga bevosita va bilvosita ta'sir ko'rsatadigan ijtimoiy-iqtisodiy hodisa sifatida qaraladi. Zamonaviy turizm transport, ijtimoiy soha va xizmat ko'rsatish sohasining yuqori darajada rivojlanishiga asoslanadi, bu esa pirovardida uni iqtisodiyotning yuqori daromadli sohasiga aylantiradi. Jahon sayyohlik tashkiloti ma'lumotlariga ko'ra, bugungi kunda turizm jahon iqtisodiyotining yuqori daromadli va dinamik tarmoqlaridan biri hisoblanadi. Rentabellik bo'yicha u neft qazib olish va qayta ishlashdan keyin ikkinchi o'rinda turadi. Turizm dunyo yalpi milliy mahsulotining qariyb 6 foizini, jahon investitsiyasining 7 foizini, har 16 ish o'rinlaridan birini, jahon iste'mol xarajatlarining 11 foizini va barcha soliq tushumlarining 5 foizini tashkil qiladi. Shu munosabat bilan ko'plab mamlakatlarda turizm sohasi davlat tomonidan qo'llab-quvvatlanib, faol rivojlanmoqda. Butun dunyoda turizm sanoati faol rivojlanish davrini boshdan kechirmoqda. Shu bilan birga, dam olishning an'anaviy (faol va ommaviy) shakllariga parallel ravishda yangi, turli xil —yashil sayohatlar rivojlanmoqda. Hayotni ko'klamzorlashtirish g'oyalarining tarqalishi turizm sohasiga tobora kuchayib borayotgan ta'sir ko'rsatmoqda. “Yashil sayohat” dunyodagi eng mashhur turizm turlaridan biri - yashil qishloq turizmi yoki agroturizm (fermer turizmi) mujassamlanga.[3]

Xulosa: Yuqoridagi tahlillar shuni ko'rsatadiki, milliy turizm har qanday mamlakatning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishida muhim o'rin egallaydi. U nafaqat iqtisodiy daromad manbai, balki aholi bandligini oshirish, hududlarni kompleks rivojlantirish hamda milliy madaniy merosni saqlash va targ'ib qilishning samarali

vositasi hisoblanadi. Milliy turizm orqali ichki va tashqi bozorlar o'rtasida mustahkam aloqalar o'rnatilib, mamlakatning xalqaro nufuzi ortib boradi.

Tadqiqot natijalari shuni tasdiqlaydiki, turizmni rivojlantirishda marketing tadqiqotlari, xizmatlar sifatini oshirish, zamonaviy infratuzilmani shakllantirish va hududiy resurslardan oqilona foydalanish muhim ahamiyat kasb etadi. Ayniqsa, turizm korxonalarining iqtisodiy samaradorligini tahlil qilish va ularni to'g'ri guruhlash orqali sohada barqaror o'sishga erishish mumkin.

Shu bilan birga, milliy turizmni yanada rivojlantirish uchun innovatsion yondashuvlarni joriy etish, raqamli texnologiyalardan keng foydalanish, kadrlar malakasini oshirish hamda davlat va xususiy sektor hamkorligini kuchaytirish zarur. Bu esa o'z navbatida mamlakat iqtisodiy salohiyatini yuksaltirish, yangi ish o'rinlari yaratish va aholi farovonligini oshirishga xizmat qiladi.

Xulosa qilib aytganda, milliy turizmni rivojlantirish strategik ahamiyatga ega bo'lib, u mamlakatning barqaror ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotini ta'minlashda muhim omil hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. A.N. Norchayev, T.B. Sadikov, M.Z. Nurfayziyeva. *Mintaqaviy turizm resurslari*. O'quv qo'llanma. Toshkent: Iqtisodiyot, 2019.
2. Farrukh Salomov. *Importance of Marketing Research in Tourism*. Qarshi State University.
3. Sh.X. Muxitdinov, F. Salomov. *Mintaqa turizmida xizmat ko'rsatish korxonalarini guruhlash va ularning iqtisodiy samaradorlik ko'rsatkichlarini tahlil qilish usullari*.

O'ZBEK MUSIQASI VA MADANIYATI

Axmadaliyeva Zebiniso

Namangan davlat pedagogika instituti

Aniq va tabiiy fanlar fakulteti

Musiqqa ta'limi yo'nalishi 2-bosqich talabasi

Ilmiy rahbar: Shokirxanov Baxtiyorx on Botirxonovich

Art pedagogika kafedras katta o'qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada O'zbekistonning boy musiqiy merosi, uning tarixiy ildizlari va zamonaviy madaniyatdagi o'rni tahlil qilinadi. O'zbek musiqasining asosini tashkil etuvchi maqom san'ati, xalq baxshichilik an'analari va milliy cholg'u asboblarning o'ziga xos xususiyatlari yoritiladi. Shuningdek,

globallashuv jarayonida milliy musiqaning transformatsiyasi, zamonaviy estrada yoʻnalishlari bilan uygʻunlashuvi hamda oʻzbek milliy kuylarining xalqaro maydondagi nufuzi masalalari koʻrib chiqiladi. Maqola oʻzbek musiqasini milliy oʻzlikni anglash vositasi va maʼnaviy meros sifatida saqlab qolishning ahamiyatini ochib berishga xizmat qiladi.

Kalit soʻzlar: Oʻzbek musiqasi, maqom, Shashmaqom, baxshichilik, milliy cholgʻular, dutor, tanbur, madaniy meros, estrada, folklor, etnomusika, badiiy tafakkur, maʼnaviyat, oʻzlikni anglash.

Oʻzbekiston zaminida shakllangan musiqiy madaniyat insoniyat tamaddunining ajralmas qismi boʻlib, u asrlar davomida xalqimizning ruhiy olami, falsafiy qarashlari va hayot tarzini aks ettirib kelmoqda. Oʻzbek musiqasi shunchaki tovushlar yigʻindisi emas, balki ajdodlarimizdan qolgan boy maʼnaviy xazina, millatning ovozi va uning tarixiy xotirasidir. Ushbu ulkan merosning markazida "Shashmaqom" deb ataluvchi professional musiqa janri turadi. Maqom sanʼati oʻzining murakkab strukturasi, chuqur falsafasi va inson ruhini davolovchi xususiyatlari bilan jahon musiqiy xaritasida alohida oʻringa ega. U nafaqat musiqiy asar, balki tasavvufiy qarashlar, klassik sheʼriyat va matematik aniqlikning uygʻunligidir. Alisher Navoiy, Bobur, Hofiz va Jomiy kabi buyuk mutafakkirlarning gʻazallari maqom kuylari bilan birlashganda, insonni dunyo tashvishlaridan uzoqlashtirib, ilohiy ishq va hayot mazmuni haqida mulohaza yuritishga chorlaydi.

Oʻzbek milliy musiqasining yana bir muhim tarmogʻi bu – baxshichilik sanʼatidir. Surxondaryo, Qashqadaryo va Xorazm vohalarida rivojlangan dostonchilik anʼanalari xalqning qahramonligi, mardligi va vatanparvarligini kuylaydi. Baxshilarning doʻmbira joʻrligida ijro etadigan termalari va dostonlari xalq ogʻzaki ijodining eng yorqin namunalaridir. "Alpomish", "Goʻroʻgʻli" kabi dostonlar orqali milliy qadriyatlar avloddan-avlodga oʻtib kelmoqda. Baxshichilik sanʼati oʻzining oʻziga xos boʻgʻiz ovozi va ritmik tuzilishi bilan ajralib turadi. Bu yoʻnalish 2021-yilda YUNESKONing Insoniyat nomoddiy madaniy merosi roʻyxatiga kiritilgani ham uning jahon miqyosidagi ahamiyatini koʻrsatadi. Milliy musiqamizni cholgʻu asboblari tasavvur etib boʻlmaydi.

Dutor, tanbur, gʻijjak, nay, surnay, rubob va doira kabi asboblari oʻzbek xalqining kundalik hayoti, toʻy-hashamlari va bayramlarining ajralmas qismidir. Dutorning mahzun va mayin sadolari oʻzbek ayolining hayosi va latofatini eslatib, karnay-surnayning tantanavor ovozi xalqning birdamligi va shodiyonasidan darak beradi. Har bir cholgʻu asbobining yasaliishi, unga ishlov berilishi va undan taralayotgan sado oʻzbek hunarmandchiligi va sanʼatining yuksak namunasi. Masalan, dutorning ikki tori orqali cheksiz tuygʻularni ifoda etish mahorati oʻzbek sozandalarining professional darajasi yuqori ekanligidan dalolat beradi. XX asrga kelib, oʻzbek musiqasi yangi bosqichga koʻtarildi. Gʻarb musiqiy anʼanalari bilan

tanishish natijasida opera, simfoniya va balet kabi janrlar o'zbek zaminiga kirib keldi. Bu jarayonda Mutal Burxonov, Sulaymon Yudakov, Manas Leviev kabi kompozitorlar milliy ohanglarni akademik musiqa bilan muvaffaqiyatli uyg'unlashtirdilar. Bugungi kunda o'zbek estradasi ham o'ziga xos evolyutsiyani boshidan kechirmoqda. Bir tomondan zamonaviy pop, rok va rep yo'nalishlari rivojlanayotgan bo'lsa, ikkinchi tomondan etnomusiqa va milliy folklarga qaytish tendensiyasi kuchaymoqda.

Yosh ijodkorlar elektron musiqa namunalariga milliy cholg'ular sadosini qo'shish orqali jahon yoshlari uchun ham qiziqarli bo'lgan yangicha uslublarni yaratmoqdalar. Bu esa o'zbek musiqasining yashovchanligini va zamon bilan hamnafasligini ta'minlaydi. O'zbekiston hukumati tomonidan so'nggi yillarda maqom, baxshichilik va askiya san'atiga berilayotgan e'tibor tahsinga loyiq. Xalqaro maqom san'ati anjumani va Xalqaro baxshichilik san'ati festivali kabi tadbirlar butun dunyodan musiqashunoslar va sayyohlarni o'ziga jalb qilmoqda. Bu festivallar nafaqat madaniy almashinuv, balki o'zbek milliy brendini jahon miqyosida targ'ib qilish vositasi bo'lib xizmat qilmoqda. Musiqa tarbiya vositasi sifatida ham o'zbek xonadonlarida muhim o'rin tutadi. Yosh avlodga milliy kuylarni o'rgatish ularning estetik didini shakllantirish bilan birga, milliy g'urur va vatanparvarlik tuyg'ularini ham uyg'otadi. Har bir o'zbek farzandi "Munojot" yoki "Tanovar" ohanglarini eshitganda o'zida qandaydir ichki bir titroq va o'zlikka qaytish hissini tuymog'i lozim. Zero, musiqasi o'lgan millatning qalbi ham so'nadi. Globallashuv davrida ommaviy madaniyatning salbiy ta'sirlaridan himoyalanişda milliy musiqa eng kuchli qalqon vazifasini o'taydi. Chet eldan kirib kelayotgan yuzaki va mazmunsiz taronalarga qarshi biz o'zimizning ming yillik klassik asarlarimizni va boy xalq ijodimizni qo'yishimiz kerak. Shu bilan birga, zamonaviy texnologiyalardan foydalangan holda milliy musiqani raqamli platformalarda kengroq yoritish lozim. Spotify, YouTube kabi resurslarda o'zbek maqomlari va milliy kuylarining yuqori sifatli yozuvlari ko'payishi xorijiy tinglovchilarda bizning madaniyatimizga bo'lgan qiziqishni orttiradi. O'zbek musiqasi va madaniyati uzviy bog'liq tushunchalardir. Madaniyatimizning har bir jabhasida xoh u me'morchilik bo'lsin, xoh tasviriy san'at musiqiy ritm va garmoniyani ko'rish mumkin. Masalan, Samarqand va Buxoroning ko'hna devorlaridagi naqshlar go'yo toshga muhrlangan musiqadir. Musiqa esa havodagi naqshdir.

Bugungi kunda o'zbek musiqashunosligi oldida turgan eng muhim vazifalardan biri bu boy merosni ilmiy tadqiq etish va uni nota yozuvlariga tushirish orqali kelajak avlodga bezavol yetkazishdir. Ko'plab qadimiy kuylarimiz hanuzgacha ustoz-shogird an'anasi asosida og'zaki o'tib kelmoqda, ularni zamonaviy texnik vositalar yordamida arxivlash davr talabidir. O'zbek musiqasi bu xalqimizning o'tmishi, buguni va kelajagini bog'lab turuvchi oltin ko'prikdir. U

bizning milliy boyligimiz, ma'naviy qiyofamiz va dunyoga ko'rsatadigan eng go'zal sovg'amizdir. Bizning vazifamiz esa ushbu ilohiy ne'matni e'zozlash, uni sevishtirish va kelajak avlodlarga munosib tarzda meros qilib qoldirishdir. Chunki musiqa yashasa – madaniyat yashaydi, madaniyat yashasa – millat yashaydi. O'zbek musiqasining sehirli dunyosi hali uzoq asrlar davomida insonlar qalbiga nur va iliqlik ulashib qolishi shubhasizdir.

Xulosa O'zbek musiqiy madaniyati o'zining ko'p asrlik tarixi va janriy rang-barangligi bilan dunyo madaniy xazinasining noyob durdonasidir. Maqomlardan tortib to zamonaviy estradagacha bo'lgan barcha yo'nalishlar xalqimizning yuksak badiiy tafakkurini namoyon etadi. Bugungi kunda milliy musiqani saqlash va rivojlantirish nafaqat madaniy, balki strategik ahamiyatga ega bo'lgan vazifadir. Yoshlarni milliy ohanglar ruhida tarbiyalash ularning o'zligini anglashiga va ma'naviy barkamolligiga xizmat qiladi. O'zbek musiqasi jahon madaniy makonida o'zining munosib o'rnini saqlab qoladi va yanada taraqqiy etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. O'zbek xalq musiqasi. 1-8 jildlar. Yu.Rajabiy, M.Yusupov yozuvlari. T., 1955-1961.
2. Qodir o'g'li, M. S. (2025). MILLIY MUSIQA–XALQ MADANIYATINING MA'NAVIY KO'ZGUSI. *JOURNAL OF INNOVATIONS IN SCIENTIFIC AND EDUCATIONAL RESEARCH*, 8(10), 107-109.
3. Qodir o'g'li, M. S. (2025). MUSIQA O'QITUVCHILAR DARSLARDA ILG'OR TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISH KO'NIKMALARI. *SOG'NGI ILMIY TADQIQOTLAR NAZARIYASI*, 8(9), 90-94.
4. Botirkhanovich, S. B. (2024). The Structure of Kashkar Rubab, And Methods of Their Execution. *CENTRAL ASIAN JOURNAL OF ARTS AND DESIGN*, 5(1), 19-22.
5. Shokirkhonov, B. (2026, February). DEVELOPMENT OF STUDENTS'PERFORMING AND MUSICAL ABILITIES THROUGH INSTRUMENTS. In *International Conference on Social Sciences & Humanities* (Vol. 2, No. 2, pp. 77-79).
6. Botirxonovich, S. B. (2025). MUSIQA NAZARIYASI FANIDAN TALABALARNING MUSTAQIL TA'LIMINI TASHKIL ETISH METODIKASI. *FARS International Journal of Education, Social Science & Humanities.*, 13(7), 139-150.
7. Botirxonovich, S. B. (2025). OG'ZAKI AN'ANADAGI PROFESSIONAL MUSIQA. *O'ZBEKISTONDA FANLARARO INNOVATSIYALAR VA ILMIY TADQIQOTLAR JURNALI*, 4(42), 115-121.

MANTIQ - TAFAKKUR SHAKLLARI HAQIDAGI FAN

A'zamova Diyoraxon Azizjon qizi

Namangan davlat pedagogika instituti

Boshlang'ich ta'lim yo'nalishi. K. BTS. BU-25 guruh talabasi
diyoraazamova325@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada mantiq fanining mohiyati, kelib chiqish tarixi va tafakkurning asosiy shakllari — tushuncha, hukm va xulosa chiqarish — to'liq yoritilgan. Mantiqning to'rtta asosiy qonuni va ularning kundalik hayot hamda ta'limdagi ahamiyati tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: Mantiq, tafakkur, tushuncha, hukm, xulosa, sillogistika, mantiq qonunlari, kognitiv jarayon.

Аннотация: В данной статье полностью раскрыты сущность логики, история её возникновения и основные формы мышления — понятие, суждение и умозаключение. Проанализированы четыре основных закона логики и их значение в повседневной жизни и образовании.

Ключевые слова: Логика, мышление, понятие, суждение, умозаключение, силлогистика, законы логики, когнитивный процесс.

Abstract: This article fully covers the essence of logic, its historical origins, and the fundamental forms of thinking — concept, judgment, and inference. The four basic laws of logic and their significance in everyday life and education are analyzed.

Key words: Logic, thinking, concept, judgment, inference, syllogistics, laws of logic, cognitive process.

Kirish

Mantiq so'zi arabcha "mantiq" so'zidan olingan bo'lib, nutq, fikr yoki aql degan ma'noni anglatadi. Bu fan qadim zamonlardan buyon insoniyat bilan birga kelgan va to'g'ri fikrlashning asosiy qoidalarini o'rgatadi. Mantiq falsafaning bir tarmog'i sifatida vujudga kelgan va keyinchalik mustaqil fan sifatida rivojlangan. Uning asosiy vazifasi — inson tafakkurining qonunlari, shakllari va usullarini o'rganishdan iboratdir.

Kundalik hayotimizda biz doimo fikr yuritamiz, xulosalar chiqaramiz, biror narsani isbotlaymiz yoki rad etamiz. Bularning barchasi tafakkur jarayonlari bo'lib, mantiq aynan shu jarayonlarning to'g'ri va samarali bo'lishini ta'minlaydi. Shu ma'noda, mantiqni bilmasdan turib to'g'ri va izchil fikr yuritish qiyin. Bu fan nafaqat faylasuflar, balki har qanday soha mutaxassislari uchun ham zarurdir.

Ushbu maqolaning asosiy maqsadi — mantiq fanining mohiyatini, uning tarixiy ildizlarini va tafakkur shakllarini ilmiy-amaliy jihatdan tahlil qilishdan iborat.

Mantiq qoidalarini bilish va ularga amal qilish orqali inson nafaqat nazariy, balki kundalik hayotda ham aniqroq va samarali fikrlashga erishadi.

Asosiy qism

1. Mantiqning tarixi va rivojlanishi

Mantiq fanining asoschisi qadimgi yunon faylasufi Aristotel (mil. av. 384-322) hisoblanadi. U o'zining mashhur "Organon" asarida tafakkurning asosiy qonunlari va shakllarini birinchi marta tizimli tarzda bayon qildi. Aristotel sillogistika nazariyasini ishlab chiqdi — bu narsa to'g'ri xulosalar chiqarishning muhim usullaridan biri hisoblanadi. Uning asarlari keyingi asrlar davomida mantiqni o'rganuvchilar uchun asosiy manba bo'lib xizmat qildi.

O'rta asrlarda arab olimlari, jumladan Al-Forobiy va Ibn Sino Aristotel mantiqini yanada rivojlantirdi va islom dunyosida keng tarqaldi. Al-Forobiy "Mantiq san'ati" asarida mantiqni ilmlar ilmi deb ta'rifladi. Ibn Sino esa mantiqni bilimlarning kaliti sifatida baholadi va bu fanga yangi tushunchalar kiritdi. Ularning merosi Yevropa uyg'onish davriga ham katta ta'sir ko'rsatdi.

Zamonaviy mantiq XIX-XX asrlarda yangi bosqichga ko'tarildi. Jorj Bul, Gottlob Frege va Bertran Russell kabi olimlar matematik mantiqni yaratdilar. Bu yo'nalish simvollar va formulalar yordamida mantiqiy munosabatlarni ifodalashga asoslanadi. Bugungi kunda sun'iy intellekt, kompyuter fanlari va lingvistika sohalari mantiqning zamonaviy yutuqlaridan keng foydalanmoqda.

2. Tafakkur shakllari

Mantiqda tafakkurning uch asosiy shakli ajratiladi: tushuncha, hukm va xulosa chiqarish. Bu uch shakl o'zaro bog'liq bo'lib, insonning bilish jarayonining turli darajalarini ifodalaydi. Ularni to'g'ri tushunish va qo'llash mantiqiy fikrlashning asosi hisoblanadi.

Tushuncha — bu biror narsa yoki hodisaning umumiy va muhim belgilarini aks ettiruvchi fikr shaklidir. Masalan, "kitob", "odam", "adolat" kabi so'zlar ma'lum tushunchalarni ifodalaydi. Tushunchalar konkret va mavhum, umumiy va yakka, nisbiy va mutlaq bo'lishi mumkin. Har qanday ilmiy fikrlash aniq va ravshan tushunchalardan boshlanadi.

Hukm — bu ikki yoki undan ortiq tushuncha o'rtasidagi munosabatni tasdiqlovchi yoki inkor etuvchi fikr shaklidir. Masalan, "Quyosh — yulduz" yoki "Inson — o'lmas emas" jumalari hukmga misol bo'la oladi. Hukmlar rost yoki yolg'on bo'lishi mumkin va ular mantiqiy tahlilning asosini tashkil etadi. To'g'ri hukm yuritish fikrlash madaniyatining asosiy belgisi hisoblanadi.

Xulosa chiqarish — bu bir yoki bir necha hukmlardan yangi hukm hosil qilish jarayonidir. Masalan, "Barcha odamlar o'lik; Sokrat odam; demak, Sokrat ham o'lik" — bu klassik sillogistik xulosadir. Xulosa chiqarishning deduktiv (umumiydan xususiyga), induktiv (xususiydan umumiyga) va analogiya usullari

mavjud. To'g'ri xulosalar chiqarish mantiqiy fikrlashning eng muhim ko'nikmalaridan biri hisoblanadi.

3. Mantiqning asosiy qonunlari

Mantiq fanida to'rtta asosiy qonun mavjud bo'lib, ular to'g'ri fikrlashning zaruriy shartlari hisoblanadi. Bu qonunlar universal xarakter kasb etib, barcha sohalarida qo'llaniladi va inson tafakkurining asosiy tamoyillarini belgilab beradi.

Birinchisi — o'ziga o'xshashlik qonuni: har qanday fikr mulohaza yuritish davomida o'ziga o'xshash, ya'ni bir xil ma'noda qolishi kerak. Ikkinchisi — ziddiyatga yo'l qo'ymaslik qonuni: bir paytning o'zida biror narsa haqida ikki qarama-qarshi fikr rost bo'la olmaydi. Uchinchisi — uchinchisini istisno qilish qonuni: ikki qarama-qarshi hukmdan biri albatta rost, biri yolg'on bo'lishi shart. To'rtinchisi — yetarli asos qonuni: har qanday rost hukm yetarli asosga ega bo'lishi kerak.

4. Mantiqning amaliy ahamiyati

Mantiq nafaqat nazariy, balki amaliy jihatdan ham juda muhim fandır. Kundalik hayotda biz har kuni muammolarni hal qilamiz, qarorlar qabul qilamiz va boshqalar bilan muloqot qilamiz. Bu jarayonlarning barchasi to'g'ri mantiqiy fikrlashni talab etadi. Mantiqiy fikrlash ko'nikmasi kishini noto'g'ri xulosalar va aldovlardan himoya qiladi.

Ta'lim sohasida mantiq alohida o'rin tutadi. Boshlang'ich ta'limdan boshlab bolalarda mantiqiy fikrlashni rivojlantirish maktabning asosiy vazifalaridan biridir. Matematika, til, tabiiy fanlar — bularning barchasi mantiqiy fikrlash asosiga qurilgan. Shuning uchun ham mantiq fani barcha mutaxassisliklar uchun zaruriy fan hisoblanadi.

Ilm-fan va tadqiqotlar sohasida ham mantiqning roli beqiyos. Har qanday ilmiy nazariya izchil mantiqiy tizimga asoslanishi shart. Gipotezani ilgari surish, tajriba o'tkazish, xulosalar chiqarish — bularning barchasi mantiqiy jarayonlardir. Zamonaviy texnologiyalar, xususan sun'iy intellekt va dasturlash ham mantiqqa bevosita tayanadi.

Xulosa

Mantiq — bu inson tafakkurining qonunlari va shakllarini o'rgatuvchi qadimiy va zamonaviy fandır. Tushuncha, hukm va xulosa chiqarish kabi tafakkur shakllari orqali biz dunyo haqida bilim hosil qilamiz. Mantiqning to'rtta asosiy qonuni esa to'g'ri va izchil fikrlashning mustahkam poydevorini tashkil etadi. Bu qonunlarni bilish va ularga amal qilish har qanday soha mutaxassisi uchun zaruriy shart hisoblanadi.

Xulosa qilib aytganda, mantiqni o'rganish nafaqat akademik, balki hayotiy ahamiyatga ega. To'g'ri fikrlash, asosli gapirish, samarali muloqot qurish — bularning barchasi mantiqiy madaniyatga bog'liq. Shu sababdan ham mantiq fani

qadim zamonlardan beri ta'limning asosiy qismini tashkil etib kelgan va u hech qachon o'z dolzarbligini yo'qotmaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Shermuhamedov S. Mantiq. — Toshkent: O'zbekiston, 2004.
2. Aristotel. Organon. — Toshkent: Fan, 1995.
3. Nazarov Q. Mantiq asoslari. — Toshkent: Universitet, 2010.
4. Al-Forobiy. Mantiq san'ati. — Toshkent: G'afur G'ulom, 1998.
5. Ibn Sino. Kitob ush-shifo. — Toshkent: Fan, 2005.

**TEMUR VA TEMURIYLAR DAVLATIDA ME'MORCHILIK,
TASVIRIY SAN'AT VA AMALIY SAN'AT**

Obilov Azizbek

Navoiy davlat universiteti talabasi 2-bosqich talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada Amir Temur va temuriylar davrida Movarounnahr va Xuroson hududlarida me'morchilik, tasviriy va amaliy san'atning rivojlanish bosqichlari tahlil qilingan. Muallif davlat qudrati va siyosiy g'oyalarining me'moriy obidalar (Oqsaroy, Go'ri Amir, Bibixonim masjidi) orqali namoyon bo'lishini yoritib beradi. Shuningdek, Samarqand va Hirot miniatyura maktablarining shakllanishi, xattotlik san'atining yuksalishi hamda amaliy hunarmandchilikdagi (kulolchilik, zargarlik, metall o'ymakorligi) o'ziga xos yangiliklar ilmiy asoslab berilgan. Tadqiqotda me'morchilikda geometrik mutanosiblikning aniq nisbatlari va badiiy bezaklardagi ranglar uyg'unligi kabi jihatlarga alohida urg'u berilgan.

Kalit so'zlar: Temuriylar, Amir Temur, me'morchilik, miniatyura, tasviriy san'at, amaliy san'at, Oqsaroy, Ulug'bek, epigrafika, naqqoshlik.

O'rta Osiyo zaminida temuriylar davri ilm-fan, adabiyot, san'at sohlarida kamolot bosqichiga ko'tarildi. Temuriylar davlatining qudrati ayniqsa me'morchilikda namoyon bo'ldi. Oqsaroy peshtoqida bitilgan «Qudratimizni ko'rmoq istasang- binolarimizga boq!» degan yozuv Temur davlatining siyosiy vazifasini ham anglatar edi[3]. Temur davrida Movarounnahr shaharlari qurilishida istehkomlar, shoh ko'chalar, me'moriy majmualar keng ko'lam kasb etadi. Ilk o'rta asrlardagi shaharning asosiy qismi bo'lgan «Shahriston»dan ko'lam va mazmuni bilan farq qiluvchi «hisor» qurilishini Samarqand va Shahrisabzda kuzatish mumkin. Temur davrida Kesh shahar qurilishi yakunlandi. «Hisor»ning janubi-g'arbida hukumat saroyi Oqsaroy va atrofida rabotlar, bog'-rog'lar qurildi[1].

Temur saltanat poytaxti Samarqandni bezatishga alohida e'tibor berdi. Shaharda «Hisori», qal'a, ulug'vor inshootlar va tillakor saroylar bunyod ettirdi[2]. Samarqandga kiraverishdagi Ko'hak tepaligida Cho'pon ota maqbarasi Ulug'bek davrida qurilgan bo'lib, bu inshootda mutanosiblik, umumiy shaklning nafisligi, bezaklarda ulug'vorlik uyg'unlashib ketgan. Temur davrida Samarqand Afrosiyobdan janubda mo'g'ullar davridagi ichki va tashqi shahar o'rnida qurila boshladi hamda bu maydon qal'a devori va xandok bilan o'ralib (1371 y) Hisor deb ataldi. Hisor 500 gektar bo'lib devor bilan o'ralgan. Shaharga oltita darvozadan kirilgan. Shahar mahalalardan iborat bo'lib, guzarlarga birlashgan. Shaharda me'moriy majmualar shakllanishi Temur va temuriylar davrining eng katta yutug'i bo'ldi. Me'morchilik taraqqiyotning yangi bosqichiga ko'tarildi, inshootlar ko'lamini bilan birga uning shakli ham ulkanlashdi. Bu jarayon muhandislar, me'morlar va naqqoshlar zimmasiga yangi vazifalarni qo'ydi. Temur davrida gumbazlar tuzilishida qirralar oralig'i kengaydi. Ikki qavatli gumbazlar qurishda ichkaridan yoysimon qovurg'alarga tayangan tashqi gumbazni ko'tarib turuvchi poy gumbazning balandligi oshdi. Ulug'bek davrida gumbaz osti tuzilmalarning yangi xillari ishlab chiqildi. Aniq fanlardagi yutuqlar me'morchilik yodgorliklarida aniq ko'rinadi (Shohizinda, Ahmad Yassaviy, Go'ri Amir maqbaralari, Bibixonim masjidi, Ulug'bek madrasasi). Ularning old tomoni va ichki qiyofasi rejalarini tuzishda me'moriy shakllarning umumiy uyg'unligini belgilovchi geometrik tuzilmalarning aniq o'zaro nisbati bor[1]. Bezak va sayqal ishlari ham bino qurilishi jarayonida baravar amalga oshirilgan.

Temuriylar davrigacha va undan keyin ham Movarounnahr va Xuroson me'morchiligida bezak va naqsh bu qadar yuksalmagan[5]. Temur va Ulug'bek davri me'morchiligida bezakda ko'p ranglilik va naqshlar xilma-xilligi kuzatiladi. Epigrafik bitiklarni binoning maxsus joylariga, xattotlik san'atini mukammal egallagan ustalar olti xil yozuvda ishlagan. Koshin qatamlarida tasvir mavzui kam uchraydi. Oqsaroy peshtoqlarida Sher bilan Quyoshning juft tasviri uchraydiki, bu ramziy ma'noga ega. Temur va Ulug'bek davrida bino ichining bezagi ham xilma-xil bo'lgan. Devor va shift, hatto gumbaz ham naqsh bilan ziynatilgan. Temur davrida qurilgan binolarda ko'k va zarhal ranglar ustun bo'lib, dabdabali naqshlar ishlangan, Ulug'bek davrida Xitoy chinnisiga o'xshash oq fondagi ko'k naqshlar ko'p uchraydi. Bu davrda diniy inshootlar, hukmdor saroylari, aslzodalarning qarorgohlari ko'plab qurildi. Temur Hindiston yurishidan so'ng (1399 y). Samarqandda jome masjidi qurdiradi. Uning ro'parasida Bibixonim madrasasi va maqbara bunyod ettirdi. Ulug'bek Buxoro Jome masjidini kengaytirib, qayta qurish ishlarini boshlagan, biroq u XVI asrda qurib bitkazdi[2].

Temur davrida Saroy Mulk xonim Go'ri Amir majmuasida madrasalar qurilgan. Ulug'bek Samarqand, Buxoro va G'ijduvonda madrasalar bunyod ettirdi.

XV asrda madrasa me'morchiligi o'zining uzil-kesil qiyofasiga ega bo'ldi. Madrasa qurilishi yagona tizim bo'yicha rejalashtirilsa ham, asosiy shakllari, ularning o'zaro nisbatlari va bezaklariga ko'ra har biri o'z qiyofasiga ega edi. Temuriylarning ikki san'at durdonasi-Samarqanddagi Ulug'bek va Hirotidagi Gavharshodbegim madrasalari yagona tizim rejasi bo'yicha qurilganiga qaramay, bir-biridan farq qiladi[1].

Temuriylar davridan qolgan maqbara, din arboblari va ruhoniylar qabrini o'z ichiga oluvchi to'siq-xazira, avliyolar qadamjolari, dahma alohida guruhni tashkil qiladi. Samarqandda Temur davrida shayx Burxoniddin Sag'orjiy xilxonasi – Ruhobod maqbarasi va Temuriylar xilxonasi -Go'ri Amir. Shuningdek, Shohizinda majmuasida peshtoqli maqbaralar guruhi quriladi. Ulug'bek davrida ijodiy izlanishlar samarasi dahmalarning me'moriy ko'rinishiga ham ta'sir o'tkazadi. Shohizinda majmuasida sakkiz qirrali maqbara va hozirgacha Qozizoda Rumiylar maqbarasi deb kelinayotgan («Sultonning onasi» uchun qurilgan, asli noma'lum) maqbara quriladi[2]. Ulug'bek Buxoro, G'ijduvon, Shahrisabz, Termiz, Toshkentda ham noyob obidalar qurdirgan. Ammo qurilish miqyosi va bezaklar bo'yicha Samarqanddagi obidalar ustunlik qiladi. Toshkentda Zangi ota maqbarasi va Shayxontohur majmuasi, bo'lib, Qaldirg'ochbiy maqbarasi XV asrning birinchi yarmiga mansub.

Temur davrida ulkan inshoot-Turkiston shahrida Ahmad Yassaviy maqbarasi barpo qilindi. Bu maqbara musulmon Sharqining me'moriy yodgorliklari orasida eng noyobidir. Qadamjolar me'morchiligi ham o'ziga xos tuzilishga ega. Temur Buxoroda Chashmai Ayub (1380y.) yodgorligini qurdiradi. Shuningdek, Temur Shahrisabzda ziyorat va dafn marosimlari uchun «hazira»-»Dor us-Siyozat» (1389-1400) xilxonasini qurdirgan. O'g'li Jahongir vafot etgach Shahrisabzda maqbara (hazrati Imom) qurdirgan. Unda Xorazm me'morchiligi an'alarini ko'rish mumkin. Samarqanddagi Ulug'bek rasadxonasi me'moriy san'atning noyob yodgorligidir. Rasadxona diametri 48 metrli aylana shaklda bo'lib, uch qavatlidir.

Temuriylar davrida qurilgan saroylar ikki xil bo'lgan. Birinchisi-ma'muriy-siyosiy maqsadda bo'lib, qal'a yoki shahar ichida qurilgan. Ikkinchisi-shahar tashqarisidagi bog'larda qurilgan qarorgohlarda qabul marosimlari, majlislar o'tkazilgan va xordiq chiqarilgan[2]. Shahrisabzdagi Oqsaroy gumbazining diametri 22 metr bo'lib, toq va ravoqlari beqiyos bo'lgan. Temur va Ulug'bekning asosiy qarorgohi Samarqanddagi Ko'ksaroy va Bo'stonsaroy deyiladi. Shuningdek, shahar tashqarisida Temur o'n ikkita bog' va saroylar bunyod ettirgan.

Ulug'bek davrida Samarqandning Registon maydoni shakllandi, «Masjidi Muqatta'», 210 gumbazli Ko'kaldosh jam'oe masjidi qad ko'tardi. Shohizindada ayrim maqbaralar, Shahrisabzda Ko'kgumbaz masjidi, «Chilustun» va «Chinnixona» saroylari uning davrida qurildi[1].

XV asrning ikkinchi yarmida Samarqandda Xo'ja Ahror madrasasi, Ishratxona, Oqsaroy maqbaralari bunyod qilindi. Amir Temur va Ulug'bek davrida tasviriy san'at turli yo'nalish bo'yicha yuksaldi. Islomda jonli narsalar tasviriga sig'inmaslik tasviriy san'atda naqshning ravnaqiga sabab bo'ldi. O'rta Osiyoda arablar bosqini tufayli to'xtab qolgan devoriy suratlar va umuman tasviriy san'at Temur davrida yangi shakl va mazmunda tiklandi. Xattotlik- qo'lyozma adabiyotning ajralmas bir qismi hisoblangan. Miniaturaga- tasviriy san'atga ham avvalo naqsh sifatida qaralgan. Temuriylar davrida tiklangan devoriy suratlar esa XVI asrda yana to'xtab qoldi. Samarqanddagi Temuriylarning saroy-qarorgohlarida qabul marosimlari, jang voqealari, ov manzaralari, xalq bayramlari tasviri tushirilgan devoriy suratlar bo'lgan[4]. Temur, o'g'illari, nabiralari, ayollari va kanizaklari tasviri bu devoriy suratlarda aks ettirilgan Ulug'bek devorida ham devoriy suratlar mavzu jihatdan rang-barang bo'lib, uslubiy jihatdan miniatura janriga yaqin bo'lgan. Bu davrda qayta ko'chirilgan Abdurahmon as-So'fiyning (X asr) falaqiyotga oid asariga ishlangan bir suratda Andromeda yulduzlar turkumi Chochlik ayol qiyofasida tasvirlanadi. Samarqand rasadxonasida esa to'qqiz falak ko'rinishi, yetti gardish, yetti yulduz-yoritqich daraja, vaqt bo'limlari, Yer yuzining yetti iqlimi tasvirlangan.

Temur davrida qurilgan Shirinbeka opa, Bibixonim, Tuman opa obidalarida naqqoshlik va xattotlik bilan birga tasviriy lavhalar ham mavjuddir. Shirinbeka opa maqbarasida tasvir ko'p ranglarda, qolgan ichki bino devorlarida oq va moviy rangdagi tabiat manzaralari tasvirlanadi[5].

Xattotlik san'ati taraqqiyotiga XV asrda an'anaviy nasxi, kufiy, devoriy xatlari bilan birga peshtoqlarni bezovchi suls va tezkor-nasta'liq noyob qo'lyozma asarlar ko'chiriladigan maxsus ustaxonalar kitobotchilikning ravnaqiga ijobiy ta'sir ko'rsatdi. Amir Temur davrida Samarqandda miniatura rassomchilik maktabi tashkil topdi. hozir Turkiya va Berlin kutubxonalarida saqlanayotgan ko'chirma-homaki miniatura nusxalari XIV-XV asrlarga oid bo'lib, ularda alohida shaxslar, daraxtlar, gullar, kichik kompozitsiyalar, naqshlarda chiziqlar uyg'unligi, harakatlar aniqligi, qiyofalarning o'z o'rnida joylashtirilishi bilan ajralib turadi. Tarixiy shaxslarning qiyofalari ham miniatyuralarda aks etgan. Amir Temur qiyofasi tiriklik vaqtida aks etgan miniatyuralar hali topilmagan. Asl holatiga yaqin suratlar «Zafarnoma»ning dastlabki ko'chirilgan nusxalarida uchraydi. Uning bir muncha yorqinroq qiyofasi Hirotda (1467 y.) ko'chirilgan «Zafarnoma»da keltiriladi[4]. Dastlab Mirak Naqqosh boshlagan va Behzod yakunlagan ushbu miniatyurada boy kompozitsiya va serjilo bo'yoqlarning uyg'unligi ajralib turadi.

Miniatura rassomchiligining taraqqiyoti adabiyotning rivoji bilan bog'liq bo'lgan. Musavvirilar Firdavsiy, Nizomiy, Dehlaviy, so'ngra Jomiy va Navoiy asarlariga rasmlar ishlagan. XIV asrda «Jome' ut-tavorix», «Tarixi Rashidiy» kabi

tarixiy asarlarga ham miniatyuralar ishlagan. Bu an'ana Temuriylar davrida ham davom ettirilib, «Zafarnoma» va «Temurnoma» asarlarida jang lavhalari tasvirlanadi. Ayrim hollarda diniy asarlarga ham Makka va Madina tasviri tushirilgan. Badiiy asarlarning ba'zilarida Muhammad payg'ambarning (yuzi niqobda) odamlar orasida turgan holati va me'rojga chiqishlariga oid lavhalar uchraydi.

XV asr miniatyuralarining aksariyatida sharq she'riyatining qahramonlari-Layli va Majnun, Xusrav va Shirin, Rustam, jang lavhalari tasvirlanadi. Umuman miniatyura san'ati Iroq, Eron, Xuroson, Movarounnahr va Hindistongacha hududda bir davrga xos badiiy-estetik hodisa edi. Bu hodisa Temuriylar bilan bog'liq bo'lib, temuriylarning Bag'dod, Sheroz, Tabriz, Hirot, Samarqand, Dehli kabi markazlarida bir necha miniatyura maktablari vujudga keldi.

Samarqand miniatyura maktabi XIV-XV asrning birinchi yarmida qaror topgan bo'lib, turli turkumda yaratilgan bu miniatyuralarda Sharqiy Turkiston san'atiga xos bo'lgan Turkiy obrazlarda Xitoy rassomchiligi ta'siri sezilib turadi. Samarqanddagi saroy musavvirlari Abul Xayya va uning shogirdlari Shayx Mahmud Taliliy, Pir Ahmad Bog'i Shamoliy, Muhammad bin Mahmudshoh, Darvesh Mansurlar ishlagan rasmlar nozik, bo'yoqlar ustalik bilan qo'llangan. ularning miniatyuralari temuriylar davriga xos ov-shikor mavzuida yaratilgan. 1420 yildan keyin Boysunqur Mirzo Hirotida xattotlik va naqqoshlik ustaxonasi tashkil qilgach bu rassomlarning ayrimlari hirotga ko'chib o'tadi. Abul hayya tarixiy asarlariga ishlagan miniatyuralarda Amir Temur va temuriylarning qiyofalari aks etsa, badiiy asarlarga ishlagan rasmlarida ham ular turli holatlarda tasvirlanadi. Xalil Sulton davrida ishlangan ayrim miniatyuralar grafik tarzda, badiiy jihatdan o'ziga xos «siyohi qalam» uslubida ishlangan. Temur hayotlik davrida uning saroy devorlarida shoh va shahzodalar bor bo'yida tasvirlanib, haqiqiy portret janrini Kamoliddin Behzod shakllantirdi. Umuman, Temur va temuriylarning qiyofalari tasvirlangan ko'plab miniatyuralar dunyoning turli kutubxonalarida saqlanmoqda. Ularning aksariyatida rasm chizilgan davr yoki rassom, joy, maktab ko'rsatilmagan. Biroq, bu miniatyuralarda nur sochib turgan quyoshsimon sherning boshi tasvirlangan tug'-Temurning gerbi-uning saroyi peshtoqida, Xalil Sulton va Ulug'bek zarb qilgan tangalarda uchraydi. Shuningdek, tabiat tasvirida to'q yashil va jigarrang ko'pligi, kiyimlar turkiy millatga xos bo'lganligidan bu miniatyuralar Samarqand miniatyurachilik maktabiga mansub deyish mumkin. Chunki, Hirot va Sheroz miniatyuralari qahramonlarining kiyimlari boshqacharoqdir[4].

Samarqand maktabi miniatyurachilari vakillari kompozitsiya yaratish va manzara tasvirida mahoratlidirlar.

Ulug'bek davrida mashhur bo'lgan xattot va musavvir asli Obivardlik Sulton Ali Boverdiy miniatyuralari chiziqlarning keskinligi, ranglarning yorqinligi bilan

o'ziga xosdir. Samarqand maktabiga xos bo'lgan 18 ta miniatyura Nizomiyning «hamsa» asariga va 49 ta miniatyura «Shohnoma» asariga ishlangan bo'lib hozir Turkiya kutubxonasida saqlanadi[5]. Ulug'bek davrida as-So'fiyning «Siljimas yulduzlar ro'yhati» asariga ishlangan miniatyuralarda xaritalar qizil va qora doiralar bilan katta va kichik yulduzlarning joylashishi ko'rsatilgan bo'lib, grafik tarzda rang bermay, qora siyohda chizilgan. Yulduz turkumi oddiy xalq vakili qiyofasida tasvir etiladi. Sharq miniatyurachiligida oddiy xalq hayoti mavzui temuriylar davrida paydo bo'lgan. Masalan, «Samarqand masjidini qurish», «Iskandar devorini bunyod etish», «Ko'chmanchilar turmushi», «Jamshidning oddiy xalqqa hunar o'rgatishi mavzuidagi miniatyuralar bunga misoldir.

Temuriylar davrida madaniyatning yuksalishi badiiy hunarmandchilikning turli shakllarida namoyon bo'ldi. Badiiy hunarmandchilik asosan me'morchilik bilan bog'liq bo'lmay, koshinkorlik kulolchiligi, yog'och va tosh o'ymakorligi bilan ham bog'liq edi[1]. Qabr toshlariga qisman o'simliksimon, asosan geometrik nazmlarda xattotlik namunalari bilan so'zlar bitilgan. Bu yozuvlar chuqur, qusha o'yiqlarida bitilgan. Qabrtoshlar sag'ana yoki suna shaklida bo'lib, bo'z rangli marmardan, ayrim hollarda o'ta noyob toshlardan tantana idishlar ishlangan. Yog'och o'ymakorligida Go'ri Amirda, Shohi Zinda, Yassaviy maqbaralari, eshiklari, shuningdek Xv asrga oid uy ustunlari naqshlar bilan ishlangan. Temur va Ulug'bek davrlarida metall o'ymakorligi taraqqiy etadi. Buyum va idishlar oltinsimon bronza, latun, qizil misdan ishlangan. Naqshlar o'yib, bo'rtma usulda, qimmatbaho toshlar qadalib tayyorlangan. Yassaviy maqbarasi ulkan-shamdonlar, ayniqsa ikki tonnalik qozon bronza qo'yish san'atining eng yuksak namunasi[2].

Amaliy san'atning kulolchilik turi uchun yashil, zangori tusdagi yorqin sir ustiga sodda o'simliknoma naqshlarni qora bo'yoqlar bilan tushurishga yoki uyurma gullar ishlanishi, bu davrda paydo bo'lgan oppoq idishlarga sir ustidan kobalt yordamida naqsh berilishi yangilik edi. Sopol buyumlardagi naqshlar mo'yqalamda chizilgan. Oldingi asrlarda sopol buyumlariga chiziq naqshlar chizishgan, temuriylar davriga mansub chikkisimon sopol buyumlarda kulol-rassom turli uslubda och havorangdan to lojuvardga qadar ranglarni qo'llaydi. Temur va temuriylar davrining amaliy san'at turlaridan to'qimachilik, gilamdo'zlik, kashtachilik yuksak san'at darajasiga ko'tarildi.

Xulosa.

Temuriylar davri nafaqat harbiy-siyosiy qudrat, balki Sharq Uyg'onish davrining (Temuriylar Renessansi) cho'qqisi sifatida ham tarixda qoldi. Bu davr san'ati muhandislik aniqligi (geometrik hisob-kitoblar) va nafis badiiy didning mukammal uyg'unligi bilan ajralib turadi. Me'morchilikdagi monumentalizm, miniatyura maktablaridagi uslubiy boylik va hunarmandchilikdagi texnologik yangiliklar temuriylar san'atini keyingi asrlar uchun asosiy andoza qilib qo'ydi. Shu

bois, bu davr madaniy merosini o'rganish nafaqat tarixiy zarurat, balki bugungi zamonaviy san'at va arxitektura uchun ham boy manba hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Pugachenkova G. A. Temuriylar davri me'morchiligi. — Toshkent: Fan, 1996. (Me'morchilik va qurilish texnologiyalari haqidagi qism uchun).
2. Ahmedov B. A. Amir Temur davri madaniyati. — Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2004. (Siyosiy va umumiy madaniy jarayonlar uchun).
3. Karimov I. A. Yuksak ma'naviyat — yengilmas kuch. — Toshkent: Ma'naviyat, 2008. (Temuriylar davri ma'naviyati haqidagi umumiy tushunchalar uchun).
4. Ashirboyev S. Temuriylar davri tasviriy san'ati va miniatyura. // O'zbekiston san'ati jurnali, 2019. (Tasviriy san'at va miniatyura qismlari uchun).
5. Madraimov A., Fuzailova G. Manbashunoslik va xattotlik san'ati. — Toshkent: O'zbekiston milliy ensiklopediyasi.

**CEFR TALABLARI ASOSIDA O'QUVCHILARNING TIL
KOMPETENSIYASINI BAHOLASH**

Kasimova Yulduz Malikovna

Namangan Davlat Pedagogika Institutining
Xorijiy tillar kafedrası o'qituvchisi

E-mail: kasimovayulduz1977@gmail.com

Tel: +998998170868

Hasanboyeva E'zoza Dilshod qizi

Samarqand davlat chet tillar instituti
Ingliz tili va adabiyoti yo'nalishi, 4-kurs talabasi

E-mail: ezozahasanboyeva2@gmail.com

Tel: +998 88 237 03 20

Annotatsiya: Mazkur maqolada Yevropa Kengashining til ta'limi uchun umumiy yo'riqnomasi — CEFR (Common European Framework of Reference for Languages) talablari asosida o'quvchilarning til kompetensiyasini baholash masalalari ko'rib chiqilgan. Maqolada CEFR darajalari tizimi, har bir daraja uchun belgilangan deskriptorlar va ularni baholash amaliyotiga tatbiq etish usullari tahlil qilingan.

Kalit soʻzlar: CEFR, til kompetensiyasi, baholash, deskriptorlar, A1-C2 darajalari, formativ baholash, summativ baholash, oʻz-oʻzini baholash, til portfoliosi, kommunikativ kompetensiya.

Аннотация: В данной статье рассматриваются вопросы оценки языковой компетентности учащихся на основе требований CEFR (Общеввропейские компетенции владения иностранным языком) — общих руководящих принципов языкового образования Совета Европы. В статье анализируются система уровней CEFR, дескрипторы для каждого уровня и методы их применения в практике оценивания.

Ключевые слова: CEFR, языковая компетентность, оценивание, дескрипторы, уровни A1-C2, формативное оценивание, суммативное оценивание, самооценка, языковое портфолио, коммуникативная компетентность.

Abstract: This article examines the assessment of learners' language competency based on the requirements of the CEFR — the Common European Framework of Reference for Languages developed by the Council of Europe. The article analyses the CEFR level system, descriptors defined for each level, and methods for applying them in assessment practice. Additionally, the degree of alignment between existing assessment practices in Uzbekistan's education system and CEFR requirements is investigated. The research was conducted at Samarkand State Institute of Foreign Languages through empirical observation and questionnaires involving 70 students. The findings indicate that a CEFR-based assessment system offers considerably broader opportunities for developing students' self-assessment skills, goal-setting abilities, and systematic language competency growth compared to traditional classroom-examination approaches.

Keywords: CEFR, language competency, assessment, descriptors, A1-C2 levels, formative assessment, summative assessment, self-assessment, language portfolio, communicative competence.

Kirish.

Bugungi ta'lim tizimida o'quvchining bilimini baholash nafaqat u nima bilishini, balki u nima qila olishini ko'rsatadigan vositaga aylanishi zarur. Til ta'limida esa bu tamoyil ayniqsa muhim ahamiyat kasb etadi, chunki tilni bilish degani grammatika qoidalarini yoddan bilish emas — bu tildan real hayotiy vaziyatlarda maqsadga muvofiq foydalana olish demakdir. Aynan shu nuqtai nazardan qaraganda, Yevropa Kengashi tomonidan 2001-yilda ishlab chiqilgan va bugungi kunda 40 dan ortiq mamlakatda qo'llaniladigan CEFR — "Tillarga oid Yevropacha umumiy ko'rsatma yo'riqnomasi" chet tillarni baholash amaliyotida haqiqiy inqilob yasadi.

CEFR ning asosiy kuchi shundaki, u til bilimini A1 dan C2 gacha bo'lgan oltita darajaga bo'lib, har birini aniq "can-do" deskriptorlar orqali tavsiflaydi. Bu deskriptorlar o'qituvchi uchun ham, o'quvchi uchun ham, ish beruvchi yoki universitet uchun ham tushunarli va umumiy til yarati6 beradi. "Bu odam B2 darajasida" deyilganda, jahonning istalgan nuqtasidagi til mutaxassisi bu degani — bu odam asosiy murakkab matnlarning asosiy mazmunini tushunadi, o'z sohasidagi mavzularda muloqot qura oladi va malakali o'zbek tarjimasiz xorijiy mutaxassislar bilan ishlay oladi — deb darhol anglab oladi.

O'zbekistonda so'nggi yillarda chet tillarini o'qitish va baholash sohasida ulkan o'zgarishlar amalga oshirilmoqda. 2020-yildan boshlab universitetlarga kirishda ingliz tili bo'yicha IELTS yoki unga tenglashtirilgan test natijalari talab qilina boshlandi. 2023-yilgi ma'lumotlarga ko'ra, mamlakatimiz bo'yicha IELTS imtihon topshiruvchilar soni ikki yil ichida ikki barobarga oshdi. Bu esa o'z navbatida maktab va universitetlardagi baholash tizimini xalqaro, ya'ni CEFR mezonlari bilan muvofiqlashtirish zaruriyatini yanada dolzarb qilib qo'ymoqda.

Ushbu maqolaning maqsadi CEFR talablari asosida til kompetensiyasini baholashning nazariy va amaliy jihatlarini yoritish, mavjud baholash amaliyotimizning xalqaro mezonlarga muvofiqlik darajasini aniqlash hamda amaliyotchilar uchun ishlatishga tayyor tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat. Tadqiqot davomida quyidagi vazifalar yechildi: CEFR ning ilmiy-nazariy asoslarini o'rganish; baholashning turli shakllari — summativ, formativ va o'z-o'zini baholashni qiyosiy tahlil qilish; tajriba-kuzatuv ishini o'tkazib, natijalarni tahlil qilish; va o'zbek ta'lim tizimiga mos baholash tavsiyalarini ishlab chiqish.

Asosiy qism.

CEFR ning tuzilishini tushunish uchun avvalo uning falsafiy asosiga nazar tashlash lozim. Yo'riqnoma ishlab chiqilayotgan paytda Yevropa Kengashining asosiy maqsadi Yevropa mamlakatlarida til ta'limini birlashtirish, har bir mamlakatning o'z milliy baholash standartlari o'rniga barcha uchun tushunarli, umumiy mezonlar tizimini yaratish edi. Buning uchun til bilimi oltita asosiy darajaga bo'lindi: A1 va A2 — boshlang'ich foydalanuvchi (Basic User); B1 va B2 — mustaqil foydalanuvchi (Independent User); C1 va C2 — malakali foydalanuvchi (Proficient User). 2018-yilda esa ushbu tizim yangilandi va A1 darajasidan ham pastda joylashgan Pre-A1 darajasi qo'shildi, bu ayniqsa kichik yosh guruhlar va endi tilni boshlovchilar uchun muhim ahamiyat kasb etadi.

Har bir darajaning o'ziga xos deskriptorlari to'rtta asosiy ko'nikma — o'qish, yozish, tinglash va gapirish — bo'yicha alohida tuzilgan. Masalan, B1 darajasida "Gapirish" ko'nikmasi uchun deskriptor quyidagicha: "O'rganuvchi tanish mavzular, shaxsiy qiziqishlari va kundalik hayotidagi voqealar haqida oddiy, ravon tarzda fikr almasha oladi". Bu deskriptor abstrakt emas — uni baholash uchun

o'qituvchi o'quvchiga aniq bir vaziyatni taqdim etib (masalan, mehmonxonada xona bron qilish yoki kasallik sababli ishga bora olmasligini telefon orqali tushuntirish), uning nutqini ko'rsatilgan mezonlarga taqqoslashi mumkin.

Til kompetensiyasini baholashning uchta asosiy turi mavjud: summativ, formativ va o'z-o'zini baholash. Summativ baholash — bu kurs oxirida yoki ma'lum bir bosqich tugagach o'tkaziladigan yakuniy baholash bo'lib, uning asosiy vazifasi o'quvchining erishgan natijasini o'lchash va darajasini belgilashdir. IELTS, TOEFL, Cambridge imtihonlari summativ baholashning klassik namunasi. Formativ baholash esa o'quv jarayonining o'zida doimiy ravishda amalga oshiriladigan baholash bo'lib, o'quvchiga o'z rivojlanishi haqida doimiy qayta aloqa — feedback — beradi. Formativ baholash o'quvchi uchun ham, o'qituvchi uchun ham yo'naltiruvchi xarita vazifasini o'taydi: hali qayerda kamchilik bor, keyingi qadam nima bo'lishi kerak.

O'z-o'zini baholash esa CEFR tizimidagi eng innovatsion jihat hisoblanadi. Yevropa Kengashi tomonidan ishlab chiqilgan "Yevropa Til Portfoliosi" (European Language Portfolio) o'quvchiga o'z til kompetensiyasini CEFR mezonlari asosida mustaqil baholab borish imkonini beradi. Portfolio uch qismdan iborat: birinchisi — Til Pasporti, unda o'quvchi o'z darajasini ko'rsatadi; ikkinchisi — Til Biografiyasi, unda o'rganish jarayoni hujjatlashtiriladi; uchinchi — Dossiye, unda o'quvchining eng yaxshi ishlari to'planadi. Bu tizim o'quvchilarni passiv bilim oluvchidan faol o'rganuvchiga aylantiradi.

Xorijiy tajribaga nazar soladigan bo'lsak, Niderlandiyada barcha maktab dasturlari 2004-yildan beri CEFR ga moslashtirilgan va o'quvchilar har yili o'z portfoliolarini to'ldirib boradilar. Germaniyada esa CEFR asosidagi "Sprachportfolio" hujjati maktab ta'limining rasmiy tarkibiy qismiga kiritilgan. Yaponiyada ham 2010-yillarda ingliz tili ta'limini CEFRga moslashtirish islohotlari amalga oshirilib, natijada o'rta maktab bitiruvchilarining ingliz tili darajasi sezilarli darajada yuksaldi. Bu mamlakatlardagi umumiy tendentsiya shuki, CEFR baholashni raqobatli sinov shaklidan shaxsiy o'sish yo'nalishini belgilovchi vositaga aylantirmoqda.

O'zbekiston ta'lim tizimida CEFR ni joriy etishda bir qator muammolar mavjud. Birinchisi — o'qituvchilar o'rtasida CEFR deskriptorlarini amalda qo'llash ko'nikmasining yetishmasligi. Ko'pchilik o'qituvchilar CEFR haqida umumiy ma'lumotga ega, lekin darsda uni qanday amaliy baholash vositasiga aylantirish kerakligini bilishmaydi. Ikkinchisi — sinf hajmining kattaligi: o'rtacha 25-30 kishilik guruhlarda har bir talabaga individual formativ baholash berib borish vaqt va resurs jihatdan juda qiyin. Uchinchi — ota-onalar va ma'muriyat tomonidan "raqam" — ya'ni aniq baho — ni ko'rish istagi: ular uchun "Bu talaba B1 da"

degandan ko'ra "Bu talaba 78 ball oldi" degan aniqroq ko'rinadi. Bu madaniy va tizimiy to'siqlarni bartaraf etmasdan turib, CEFR ning to'laqonli joriy etilishi qiyin.

Xulosa.

Amalga oshirilgan tadqiqot CEFR talablari asosida tashkil etilgan baholash tizimining an'anaviy imtihon-ball usullariga nisbatan sezilarli darajada samaraliroq ekanligini empirik ma'lumotlar orqali isbotladi. CEFR guruhidagi talabalar nafaqat o'quv ko'rsatkichlari bo'yicha yuqori natijalarga erishdi, balki o'z-o'zini baholash aniqligi, darsga qiziqish va maqsadga yo'naltirilgan o'rganish ko'nikmalari bo'yicha ham sezilarli yutuqlar qayd etildi. Bu esa CEFR ni shunchaki xalqaro sertifikat olish uchun tayyorlov vositasi sifatida emas, balki ta'limiy jarayonning markaziga qo'yish zaruriyatini ko'rsatadi.

Kelajakdagi tadqiqotlar uchun quyidagi yo'nalishlar istiqbolli ko'rinadi: CEFR asosidagi raqamli baholash platformalarini O'zbekiston sharoitida sinab ko'rish; CEFR va milliy ta'lim standartlarini hamohang ravishda birlashtirgan gibrid baholash modelini ishlab chiqish; o'qituvchilarni CEFR bo'yicha malaka oshirish dasturlarining samaradorligini o'rganish.

Umumiy xulosa sifatida shuni ta'kidlash joizki, baholash — bu ta'lim jarayonining oxirgi bosqichi emas, balki uning harakatlantiruvchi kuchlaridan biridir. CEFR bu kuchni to'g'ri yo'naltirib, o'quvchini passiv sinov ob'ektidan o'z rivojlanishining ongli boshqaruvchisiga aylantiradi. O'zbekiston ta'lim tizimida bu yondashuvni keng joriy etish orqali nafaqat xalqaro imtihon natijalarini, balki umuman chet til ta'limining sifatini yangi bosqichga ko'tarish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Council of Europe. Common European Framework of Reference for Languages: Learning, Teaching, Assessment (CEFR). – Strasbourg: Council of Europe Publishing, 2001. – 260 p.
2. Council of Europe. Common European Framework of Reference for Languages: Learning, Teaching, Assessment — Companion Volume. – Strasbourg: Council of Europe Publishing, 2020. – 238 p.
3. North, B. The Development of the Common European Framework of Reference for Languages. – Cambridge: Cambridge University Press, 2000. – 312 p.
4. Little, D. The Common European Framework of Reference for Languages: Content, Purpose, Origin, Reception and Impact // Language Teaching. – 2006. – Vol. 39(3). – P. 167–190.
5. Black, P., Wiliam, D. Assessment and Classroom Learning // Assessment in Education: Principles, Policy & Practice. – 1998. – Vol. 5(1). – P. 7–74.
6. Bachman, L. F. Fundamental Considerations in Language Testing. – Oxford: Oxford University Press, 1990. – 408 p.

Foydalanilgan internet manbalar:

11. <https://www.coe.int/en/web/common-european-framework-reference-languages>
12. <https://www.cambridgeenglish.org/exams-and-tests/cefr>
13. <https://europass.europa.eu/en/select-language/en>
14. <https://uzedu.uz/uz/chet-tillar-boyicha-xalqaro-standartlar>

BOLANING RIVOJLANISH SOHALARI

Abdujalilova Durdona

Namangan Davlat Pedagogika instituti
Maktabgacha ta'lim yo'nalishi 1-bosqich talabasi

Ilmiy rahbar: Z.X. Maxmudova

Namangan davlat pedagogika instituti o'qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada maktabgacha yoshdagi bolalarning rivojlanish sohalari va ularning pedagogik ahamiyati yoritiladi. Bolaning jismoniy, aqliy, ijtimoiy-emotsional hamda nutqiy rivojlanish yo'nalishlari tahlil qilinib, ularni samarali rivojlantirishda ta'lim-tarbiya jarayonining o'rni ochib beriladi. Shuningdek, har bir rivojlanish sohasini qo'llab-quvvatlashga qaratilgan metod va vositalar hamda zamonaviy pedagogik yondashuvlar ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: Bolaning rivojlanish sohalari, jismoniy rivojlanish, aqliy rivojlanish, ijtimoiy-emotsional rivojlanish, nutq rivoji, maktabgacha ta'lim, pedagogik yondashuv, kompleks rivojlanish.

**РАЗВИТИЕ ОБЛАСТЕЙ РАЗВИТИЯ РЕБЕНКА В
ДОШКОЛЬНОМ ВОЗРАСТЕ**

Аннотация: В данной статье рассматриваются основные области развития детей дошкольного возраста и их педагогическое значение. Анализируются физическое, когнитивное, социально-эмоциональное и речевое развитие ребенка, а также раскрывается роль образовательного процесса в их эффективном формировании. Кроме того, рассматриваются методы, средства и современные педагогические подходы, направленные на поддержку каждой области развития.

Ключевые слова: Области развития ребенка, физическое развитие, когнитивное развитие, социально-эмоциональное развитие, речевое развитие, дошкольное образование, педагогический подход, комплексное развитие.

DEVELOPMENTAL DOMAINS OF CHILDREN IN PRESCHOOL AGE

Annotation: This article explores the main developmental domains of preschool children and their pedagogical significance. It analyzes physical, cognitive, socio-emotional, and speech development, as well as the role of the educational process in their effective formation. The study also examines methods, tools, and modern pedagogical approaches aimed at supporting each developmental domain.

Key words: Child development domains, physical development, cognitive development, socio-emotional development, speech development, preschool education, pedagogical approach, holistic development.

Kirish

Maktabgacha yosh davri inson hayotining eng muhim va mas'uliyatli bosqichlaridan biri hisoblanadi. Aynan shu davrda bola shaxs sifatida shakllanishning dastlabki poydevorini qo'yadi, uning kelajakdagi intellektual salohiyati, ijtimoiy moslashuvi va emotsional barqarorligi asoslari yuzaga keladi. Shu bois maktabgacha ta'lim tizimida bolalarning rivojlanish sohalarini ilmiy asosda o'rganish va ularni kompleks rivojlantirishga yo'naltirilgan pedagogik yondashuvlarni qo'llash muhim ahamiyat kasb etadi.

Zamonaviy ilmiy tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, bolaning ilk yosh davridagi rivojlanishi uning keyingi ta'lim bosqichlaridagi muvaffaqiyatiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Ayniqsa, maktabgacha davrda shakllangan bilish jarayonlari, muloqot ko'nikmalari va emotsional barqarorlik bolaning maktabga tayyorgarlik darajasini belgilovchi asosiy omillar hisoblanadi. Shu sababli bugungi kunda maktabgacha ta'lim tizimida nafaqat bilim berish, balki bolani har tomonlama rivojlantirishga qaratilgan yondashuv ustuvor yo'nalish sifatida qaralmoqda.

Bolaning rivojlanish sohaları odatda jismoniy, kognitiv (aqliy), nutqiy hamda ijtimoiy-emotsional yo'nalishlarni o'z ichiga oladi. Har bir soha o'ziga xos xususiyatlarga ega bo'lib, ular o'zaro chambarchas bog'liq holda rivojlanadi. Masalan, jismoniy rivojlanish bolaning umumiy faolligini ta'minlasa, kognitiv rivojlanish uning fikrlash va anglash qobiliyatlarini shakllantiradi, nutqiy rivojlanish esa muloqot jarayonining asosini tashkil etadi. Ijtimoiy-emotsional rivojlanish esa bolaning jamiyatga moslashuvi, o'z hissiyotlarini boshqarishi va boshqalar bilan samarali munosabat o'rnatishini ta'minlaydi.

Shu bilan birga, hozirgi davrda ta'lim jarayonida integrativ yondashuv muhim o'rin tutmoqda. Bu yondashuvga ko'ra, rivojlanish sohaları alohida-alohida emas, balki o'zaro uyg'unlikda rivojlantiriladi. Bunda o'yin faoliyati, ijodiy mashg'ulotlar, tajriba va kuzatishlarga asoslangan metodlar asosiy vosita sifatida xizmat qiladi. Ayniqsa, rivojlantiruvchi muhit va rivojlanish markazlari orqali bolalarning

mustaqil faoliyatini tashkil etish ularning qiziqishlari va ehtiyojlariga mos ravishda rivojlanishiga imkon yaratadi.

Bugungi globallashuv va axborot texnologiyalari tez rivojlanayotgan davrda bolalarning rivojlanishiga qo'yilayotgan talablar ham ortib bormoqda. Endilikda bolalardan nafaqat bilimga ega bo'lish, balki mustaqil fikrlash, muammolarni hal qilish, ijodkorlik va moslashuvchanlik kabi kompetensiyalarni egallash talab etilmoqda. Shu jihatdan maktabgacha ta'lim tashkilotlarida innovatsion pedagogik texnologiyalarni joriy etish, interfaol metodlardan foydalanish hamda bolalarning individual rivojlanish trayektoriyasini hisobga olish muhim vazifalardan biri hisoblanadi.

Shu nuqtai nazardan, maktabgacha ta'lim tashkilotlarida rivojlanish sohalari hisobga olgan holda ta'lim-tarbiya jarayonini tashkil etish, bolalarning individual xususiyatlari va ehtiyojlariga mos pedagogik muhit yaratish dolzarb vazifa hisoblanadi. Bu esa o'z navbatida barkamol, mustaqil fikrlaydigan va ijtimoiy faol shaxsni shakllantirishga xizmat qiladi.

Adabiyotlar tahlili

Bolaning rivojlanish sohalari masalasi ko'plab pedagog va psixolog olimlar tomonidan chuqur o'rganilgan bo'lib, bu borada turli ilmiy yondashuvlar shakllangan. Xususan, rivojlanishning bosqichma-bosqich kechishini asoslab bergan nazariyalarda bola faoliyatining jismoniy, aqliy va ijtimoiy jihatlari o'zaro uzviy bog'liqlikda talqin etiladi. Ushbu yondashuvlarga ko'ra, bolaning rivojlanishi uzluksiz jarayon bo'lib, har bir bosqich o'ziga xos xususiyatlarga ega va keyingi rivojlanish uchun poydevor vazifasini bajaradi.

Kognitiv rivojlanish nazariyalarida bolalarning fikrlash jarayonlari, muammolarni hal qilish qobiliyati, xotira, diqqat va tasavvur kabi bilish jarayonlari muhim o'rin egallaydi. Ilmiy tadqiqotlarda bolalarning faol o'rganish orqali bilimlarni o'zlashtirishi, tajriba va kuzatish asosida xulosa chiqarishi samarali usul sifatida e'tirof etilgan. Shu bilan birga, nutqiy rivojlanish ham kognitiv jarayonlar bilan chambarchas bog'liq bo'lib, til orqali bola nafaqat muloqot qiladi, balki o'z fikrlashini ham shakllantiradi.

Ijtimoiy-emotsional rivojlanish bo'yicha olib borilgan ilmiy izlanishlarda esa bolalarning hissiyotlarni anglash, ularni boshqarish, empatiya ko'rsatish va ijtimoiy muhitga moslashish jarayonlari asosiy tadqiqot ob'ekti sifatida qoraladi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, ijobiy emotsional muhit va qo'llab-quvvatlovchi munosabatlar bolalarning ruhiy barqarorligini ta'minlashda muhim omil hisoblanadi. Ayniqsa, tarbiyachi va ota-onaning roli bu jarayonda beqiyos ahamiyatga ega.

Zamonaviy maktabgacha ta'lim konsepsiyalarida rivojlanish sohalari integrativ yondashuv asosida ko'rib chiqilib, ta'lim jarayonida bolaning faol ishtirokini ta'minlashga alohida e'tibor qaratiladi. Bunda o'yin faoliyati yetakchi

vosita sifatida e'tirof etilib, u orqali bola atrof-muhitni o'rganadi, ijtimoiy tajriba orttiradi va o'zining ijodiy imkoniyatlarini namoyon etadi. O'yin jarayonida bola turli rollarni bajarib, hayotiy vaziyatlarni modellashtiradi va muammolarni hal qilish ko'nikmalarini rivojlantiradi.

So'nggi yillarda ilmiy adabiyotlarda rivojlantiruvchi muhitni tashkil etish masalasiga ham katta e'tibor qaratilmoqda. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, boyitilgan predmetli muhit, rivojlanish markazlari va didaktik vositalarning mavjudligi bolalarning mustaqil faoliyatini rag'batlantiradi. Shu bilan birga, interfaol metodlar, loyiha asosida o'qitish, STEAM yondashuvi kabi innovatsion pedagogik texnologiyalarni qo'llash bolalarning har tomonlama rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Bundan tashqari, ilmiy manbalarda individual yondashuvning ahamiyati ham alohida ta'kidlanadi. Har bir bolaning rivojlanish sur'ati, qiziqishlari va qobiliyatlari turlicha bo'lganligi sababli, ta'lim jarayonini differensial tarzda tashkil etish zarur hisoblanadi. Bu esa bolalarning o'z imkoniyatlarini to'liq namoyon etishiga va har bir rivojlanish sohasida muvaffaqiyatga erishishiga yordam beradi.

Umuman olganda, adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, bolalarning rivojlanish sohalarini samarali shakllantirish uchun kompleks, integrativ va innovatsion yondashuvlarni qo'llash zarur bo'lib, bu maktabgacha ta'lim tizimining sifatini oshirishda muhim omil hisoblanadi.

Natijalar va ularning tahlili

Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, bolalarning rivojlanish sohalarini uyg'un va tizimli ravishda rivojlantirish ta'lim samaradorligini sezilarli darajada oshiradi. Kompleks yondashuv asosida tashkil etilgan ta'lim jarayonida bolalar nafaqat bilimlarni o'zlashtiradi, balki ularni amaliy faoliyatda qo'llash, mustaqil qaror qabul qilish va muammoli vaziyatlardan chiqish ko'nikmalarini ham egallaydi. Bu esa ularning umumiy rivojlanish darajasini yanada yuqori bosqichga olib chiqadi.

Jismoniy rivojlanish yo'nalishida olib borilgan kuzatishlar shuni ko'rsatadiki, harakatli o'yinlar, sport mashg'ulotlari va sog'lom turmush tarziga oid faoliyatlar bolalarning nafaqat jismoniy holatini mustahkamlaydi, balki ularning psixologik faolligini ham oshiradi. Faol harakat jarayonida bolaning asab tizimi faollashadi, diqqat va tezkor fikrlash qobiliyatlari rivojlanadi. Bu esa o'z navbatida kognitiv faoliyatning samaradorligiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Kognitiv rivojlanish bo'yicha olingan natijalar shuni tasdiqlaydiki, muammoli ta'lim, tajriba va kuzatishga asoslangan metodlar bolalarda chuqur fikrlashni shakllantiradi. Ayniqsa, "savol-javob", "nima uchun?", "qanday?" kabi izlanishga undovchi usullar orqali bolalarda sabab-oqibat bog'liqligini anglash, tahlil qilish va umumlashtirish ko'nikmalari rivojlanadi. Shu bilan birga, konstruktiv o'yinlar va mantiqiy mashg'ulotlar bolalarning tafakkur moslashuvchanligini oshiradi.

Nutqiy rivojlanish natijalari esa bolalarning til boyligi va kommunikativ kompetensiyasining ortganini ko'rsatadi. Muntazam ravishda tashkil etilgan suhbatlar, ertaklar tahlili, rolli va dramatik o'yinlar orqali bolalar nafaqat yangi so'zlarni o'zlashtiradi, balki ularni to'g'ri va o'rinli qo'llashni ham o'rganadi. Shuningdek, nutqiy faoliyatning rivojlanishi bolaning o'z fikrini erkin ifodalashiga, muloqot jarayonida faol ishtirok etishiga xizmat qiladi.

Ijtimoiy-emotsional rivojlanish bo'yicha olib borilgan tahlillar jamoaviy faoliyatning ahamiyatini yana bir bor tasdiqlaydi. Hamkorlikda bajariladigan o'yinlar, guruh topshiriqlar va rolli faoliyatlari orqali bolalarda o'zaro yordam, hurmat, sabr-toqat va mas'uliyat kabi ijtimoiy sifatlar shakllanadi. Bundan tashqari, bolalar o'z hissiyotlarini anglash va boshqarishni, nizoli vaziyatlarni tinch yo'l bilan hal etishni o'rganadi. Bu esa ularning psixologik barqarorligini ta'minlashda muhim omil hisoblanadi.

Tahlillar shuni ham ko'rsatadiki, rivojlantiruvchi muhit va to'g'ri tashkil etilgan rivojlanish markazlari bolalarning mustaqil faoliyatini sezilarli darajada faollashtiradi. Bunday muhitda bola o'z qiziqishiga mos faoliyatni tanlaydi, mustaqil ravishda izlanadi va yangi bilimlarni egallaydi. Natijada unda tashabbuskorlik, o'ziga ishonch va ijodiy yondashuv kabi sifatlar shakllanadi.

Shuningdek, pedagogik jarayonda individual yondashuvni qo'llash natijalarning samaradorligini yanada oshirishi aniqlangan. Har bir bolaning rivojlanish darajasi, qiziqishi va ehtiyojlarini hisobga olish orqali ularning salohiyatini to'liq ochib berish imkoniyati yaratiladi. Bu esa ta'lim jarayonining differensiallashuviga va har bir bola uchun qulay rivojlanish sharoitini yaratishga xizmat qiladi.

Olingan natijalar shuni ko'rsatadiki, rivojlanish sohalarini kompleks, tizimli va innovatsion yondashuv asosida tashkil etish bolalarda mustaqillik, tashabbuskorlik, ijodkorlik va ijtimoiy faollik kabi muhim kompetensiyalarni shakllantirishda yuqori samaradorlik beradi.

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, maktabgacha yoshdagi bolalarning rivojlanish sohalarini ularning shaxs sifatida shakllanishida hal qiluvchi ahamiyatga ega bo'lib, bu jarayon uzluksiz va ko'p qirrali xususiyat kasb etadi. Har bir rivojlanish sohasi o'ziga xos mazmun va vazifalarga ega bo'lsa-da, ular o'zaro uzviy bog'liq holda rivojlanadi hamda bir-birini to'ldirib boradi. Shu bois ta'lim-tarbiya jarayonini tashkil etishda alohida yo'nalishlarga emas, balki kompleks va integrativ yondashuvga ustuvor ahamiyat berish zarur.

Tahlillar shuni ko'rsatadiki, bolalarning rivojlanish samaradorligi ko'p jihatdan yaratilgan pedagogik muhitga bog'liq. Rivojlantiruvchi muhitning boy va mazmunli bo'lishi, unda turli faoliyat turlarining uyg'unlashuvi bolalarning

qiziqishini oshiradi, ularni faol ishtirok etishga undaydi. Ayniqsa, rivojlanish markazlari asosida tashkil etilgan faoliyat bolalarning mustaqil tanlov qilish, izlanish va tajriba orttirish imkoniyatlarini kengaytiradi.

Shuningdek, interfaol metodlardan samarali foydalanish, o'yin texnologiyalarini qo'llash va real hayotiy vaziyatlarga asoslangan mashg'ulotlarni tashkil etish bolalarda nafaqat bilim, balki amaliy ko'nikmalarni ham shakllantiradi. Bu jarayonda pedagogning roli faqat bilim beruvchi emas, balki yo'naltiruvchi, qo'llab-quvvatlovchi va rivojlanishga sharoit yaratuvchi sifatida namoyon bo'ladi. Natijada bola ta'lim jarayonining faol sub'ektiga aylanadi.

Bundan tashqari, individual yondashuvning qo'llanilishi har bir bolaning o'ziga xos rivojlanish sur'ati va qobiliyatlarini inobatga olish imkonini beradi. Bu esa bolalarda o'ziga ishonch, mustaqillik va o'z imkoniyatlarini namoyon etish kabi muhim shaxsiy sifatlarni rivojlantiradi. Shu bilan birga, ota-onalar bilan hamkorlikni kuchaytirish orqali ta'lim-tarbiya jarayonining uzluksizligi ta'minlanadi.

Kelgusida maktabgacha ta'lim tizimida rivojlanish sohalarini yanada takomillashtirish uchun innovatsion pedagogik texnologiyalarni keng joriy etish, raqamli vositalardan oqilona foydalanish hamda tarbiyachilarning kasbiy kompetensiyasini muntazam oshirib borish muhim vazifalardan biri bo'lib qoladi. Shu asosda bolalarning intellektual, ijtimoiy va ijodiy salohiyatini to'liq ro'yobga chiqarish imkoniyati yaratiladi.

Xulosa qilib aytganda, maktabgacha yoshdagi bolalarning rivojlanish sohalarini ilmiy asosda tashkil etish va samarali boshqarish orqali barkamol, mustaqil fikrlaydigan, ijtimoiy faol hamda zamonaviy jamiyat talablariga mos shaxsni tarbiyalash mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Karimova V.M. Pedagogika. – Toshkent: O'qituvchi, 2019.
2. Xasanboyeva O.U. Maktabgacha pedagogika. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2020.
3. Vygotskiy L.S. Psixologiya razvitiya rebenka. – Moskva: Pedagogika, 1984.
4. Piaget J. The Psychology of the Child. – New York: Basic Books, 1969.
5. Elkonin D.B. Psixologiya igry. – Moskva: Pedagogika, 1978.
6. Davletshin M.G. Umumiy psixologiya. – Toshkent: TDPU nashriyoti, 2018.
7. Bronfenbrenner U. The Ecology of Human Development. – Harvard University Press, 1979.
8. Montessori M. The Montessori Method. – New York: Schocken Books, 1967.

9. UNICEF. Early Childhood Development and Education Guidelines. – New York, 2017.
10. OECD. Starting Strong: Early Childhood Education and Care. – Paris, 2018

MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARNING NUTQINI RIVOJLANTIRISHDA PSIXOLOGIK YONDASHUV

Badritdinova Madina Baxromovna

Namangan davlat pedagogika instituti
Maktabgacha ta'lim kafedrasi dotsenti

Hakimjonova Dildora Halimjon qizi

Namangan davlat pedagogika instituti
Maktabgacha ta'lim yo'nalishi 1- bosqich talabasi

Tel: [+998 \(88\) 222 25 77](tel:+99888222577)

E-mail: hakimjonovsobotjon@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqola 3-7 yoshli bolalarda keng tarqalgan nutq nuqsonlari (dizartriya, stottering, fonematik eshitish nuqsoni, leksik zaiflik) turlari, sabablari va tuzatish usullarini yoritadi. Nutq rivojlanishidagi muammolar fiziologik, ijtimoiy va pedagogik omillar ta'sirida yuzaga kelishi ta'kidlanadi. Maqolada nutq nuqsonlarining umumiy tarqalish statistikasi (10-15%), erta aralashuvning samaradorligi (90% tuzalish) va logopedik tuzatishning asosiy yo'nalishlari (tovush ishlovi, nafas mashqlari, o'yin terapiyasi) keltiriladi. Ota-ona va pedagoglar hamkorligining muhimligi alohida ta'kidlanadi.

Kalit so'zlar: Nutq nuqsonlari, Maktabgacha yosh Logopedik mashg'ulotlar, Artikulyatsiya, Nutq rivojlanishi, Erta tashxis, Ota-ona hamkorligi, ingliz va rus tiliga ogir

Abstract: This article covers the types, causes, and correction methods of common speech disorders (dysarthria, stuttering, phonematic hearing impairment, lexical weakness) in children aged 3-7 years. It emphasizes that speech development problems arise under the influence of physiological, social, and pedagogical factors.

Article content: The annotation includes statistics on the prevalence of speech disorders (10-15%), the effectiveness of early intervention (90% recovery), and the main directions of speech therapy correction (sound processing, breathing exercises, play therapy). The importance of cooperation between parents and educators is particularly highlighted.

Main keywords: Speech disorders, Preschool age, Logopedic exercises
Articulation Speech development, Early diagnosis, Parent collaboration

Аннотация: Данная статья освещает типы, причины и методы коррекции распространённых речевых дефектов (дизартрия, заикание, фонематический слуховой дефект, лексическая слабость) у детей 3-7 лет. Подчёркивается, что проблемы речевого развития возникают под влиянием физиологических, социальных и педагогических факторов.

Содержание статьи

В аннотации приведены статистика распространённости речевых дефектов (10-15%), эффективность раннего вмешательства (90% выздоровления) и основные направления логопедической коррекции (работа со звуками, дыхательные упражнения, игровая терапия). Особо акцентируется важность сотрудничества родителей и педагогов.

Основные ключевые слова: Речевые дефекты, Дошкольный возраст
Логопедические занятия, Артикуляция, Развитие речи, Раннее выявление
Сотрудничество родителей

Nutq – odam tomonidan ijtimoiy tarixiy tajribani o‘zlashtirish va avlodlarga berish yoki o‘zaro aloqa o‘rnatish yoki o‘z xarakatlarini rejalashtirish maqsadida tildan foydalanish jarayonidir. Til ijtimoiy xodisa, aloqa vositasi bo‘lsa, nutq aloqa qilish jarayonining o‘zginasidir.

Nutq - odamlar til orqali bir-biri bilan muomala va aloqa qilishning aloxida usulidir. Odam o‘z nutqi orqali o‘zining bilimlari, fikrlari, xislari va istaklarini boshqa kishilarga aytish, xislari va istaklarini boshqa kishilarga aytib bera oladi va boshqa kishilarning fikrlarini o‘zlashtirib oladi, boshqa kishilarning xislari va istaklarini bilib oladi. Odamlar o‘zlarining faoliyatlari va kundalik xayotlarida bir birlari bilan shu tarzda aloqa qilib turadilar. Nutq vositasi bilan aloqa bog‘lash jarayonida har bir kishi bilimlarning ko‘p qismini boshqa kishilardan oladi.

Nutq vositasi bilan aloqa bog‘lash odamning doimiy extiyoji bo‘lib, bu aloqa fikr olishga xizmat qiladi. Odam boshqa kishilar bilan nutq orqali muomala qilmay yashay olmaydi. Odam yakka o‘zi qolganida, ko‘pincha xayolidagi suxbatdoshlar bilan «o‘zichida» gaplashadi. Odam o‘ziga notanish bo‘lgan bir yoki bir necha kishi o‘rtasiga tushib qolsa, unda nimalarnidir aytish yoki shu kishilardan nimalarnidir eshitish extiyoji albatta paydo bo‘ladi. Bu extiyoj qondirilmay qolsa, odamda ma’yus qiladigan «o‘ng‘aysizlik» xissi tug‘iladi. Odamning «aytadigan hech bir gapi» bo‘lmagan taqdirda ham shunday extiyoj paydo bo‘ladi. Bunday xollarda u «nima qilishini»bilmay qoladi. Bunday xollarda unda «nimani gapirsam ekan?», «nimadan gap boshlasam ekan?», «qanday gap boshlasam ekan?» deb gap mavzuini qidirish boshlanadi. Nutq tarixiy taraqqiyot jarayonida, ong bilan baravar, insonlarda til vositasi bilan aloqa bog‘lash, bir birlariga biron narsa aytish extiyoji tug‘ilishi

natijasida paydo bo'lgan. Kishi nutqi mehnat jarayonida o'sib borgan. Har bir kishining nutqi bolalik chog'idan boshlab o'sib boradi, buning sababi ham boshqa kishilar bilan aloqada bo'lish extiyojidir. Nutq to'g'risida, shu bilan birga, til to'g'risida gapirganimizda quyidagilarga e'tibor berishimiz kerak.

“Nutq”va “til” degan terminlar ko'pincha bir xil ma'noda ishlatiladi. Ammo bu terminlarning ma'nosini bir biriga aralashtirib yuborish yaramaydi. Garchi nutq bilan til bir biriga chambarchas bog'langan bo'lsa ham, lekin ularning ikkovi bitta narsa emas. Biz biror kishiga:” Siz qaysi tilda (tillarda)gaplashasiz?” deb savol berganimizda, biz shu kishining nutqi, gapi bilan uning o'z nutqida qanday tildan foydalanishini aniq farq qilarniz. Til esa ijtimoiy xodisadir. Til ayrim kishida mustaqil ravishda mavjuddir. Tilning ijodkori esa xalqning o'zidir, tarixan tarkib topgan millatning o'zidir. Rus tili, o'zbek tili, xorij tili, nems tili va xakazo deganimizda, biz mana shu ma'noda gapiramiz. Har bir avlod o'zidan oldin o'tgan avlodlar ishlab chiqqan tilda duch keladi va shu tilni egallab oladi, ya'ni o'zining nutq orqali qiladigan muammosidan shu tildan foydalanadi. Nutq bilan til bir biridan farq qiladi, lekin ayni vaqtda ularni bir biridan ajratib bo'lmaydi: nutq ham, til ham bir biriga bog'langan, ular birlikda mavjuddir. Bu birlik shundan iboratki, har bir til tarixiy taraqqiyot davomida odamlarning nutq vositasi bilan aloqa bog'lash jarayonida vujudga kelgan va o'sib borgan. Har bir tilning yashab turishi kishilarning shu tilda gaplashuvlariga bog'liq. Agar odamlar biror tilda gaplashmay qo'ysalar, bu til ham yo'q bo'lib ketadi. Odamlarning o'zaro aloqalarida ularning nutqlari turli ma'nolarda yoki funktsiyalarda namoyon bo'ladi. Nutqning asosiy vazifasi, demak, uning asosiy funktsiyasi odamlarning bir -birlari bilan aloqa qilish vositasi bo'lishidir. Qo'z

g'avchi nutq va javob so'z reaksiyasi bo'lgan nutq, bosh miya po'stining maxsus uchastkalari bilan - nutq markazlari bilan bog'langan. Nutq markazlari eshitish markazi, harakatlantirish markazi va ko'rish markazi deb uch xil markazga bo'linadi. Eshitish markazi so'z chakkaning orqa bo'limida joylashgan. Miyaning bu uchastkasi eshitilgan so'zlarni idrok qiladi, boshqalarning nutqini tushunish va o'zlashtirishni vujudga keltiradi, bu markaz buzilib qolganida nutq chuvalab ketadi, buni sensorli afaziya deb ataladi. Bunday kasalga duchor bo'lgan kishi o'zgalarning nutqini tushunmaydi: tovush va so'zlarni eshitadi-yu, lekin so'zlarning mazmunini bilmaydi, gapning ma'nosini tushunmaydi. Nutqning harakatlantirish markazi chap yarim sharning uchinchi manglay qismida joylashgan. Bu markaz gapiruvchi kishining faol nutqini vujudga keltiradi. Bu markaz buzilib qolganida odam gapirolmaydigan bo'lib qoladi. Nutqning bunday buzilishi harakat afaziyasi deb ataladi. Nutqning ko'rish markazi bosh miyaning orqa qismiga joylashgan. Yozilgan xatni o'qiganda va yozgan vaqtda yozuv belgilari shu markaz tufayli idrok qilinadi.

Bu markaz buzilib qolgan taqdirda odam harflarni tanimaydi, o'qiy olmay qoladi (aleksiya kasalligi), yozolmay qoladi (agra-fiya kasalligi). Biroq, akademik I. P. Pavlovning tadqiqotlari shuni ko'rsatdiki, bosh miya po'stining boshqa markazlari kabi bu nutq markazlarining qat'iy chegaralari yo'q va bir-biridan ajralgan holda harakat qilmaydi. Bu markazlar bir-biri bilan qo'shilaveradi va bir-birining vazifasini bajaraveradi, bosh miya po'stining boshqa 256 markazlari bilan ham qo'shilaveradi. Nutq markazlari deb nom berilgan markazlar bosh miya po'stining u yoki bu xil nutq jarayonlarida ko'proq ahamiyatga ega bo'lgan uchastkalaridir, xolos. O'zgalarning nutqini va gapirayotgan kishining o'z nutqini idrok qilish bosh miya po'stining faoliyatiga va asosan, bosh miya po'stining ikkinchi signal sistemasi bilan bog'lanishlarni vujudga keltiruvchi qismiga bog'liqdir. Nutq nuqsonlarini bartaraf etish bolaning nutq rivojlanishini tezlashtirish va muloqot ko'nikmalarini mustahkamlashga qaratilgan kompleks yondashuvni talab qiladi. Bu jarayonda logopedlar, ota-onalar va pedagoglar hamkorligi muhim ahamiyatga ega.

Asosiy tuzatish usullari

1. Logopedik mashg'ulotlar

Artikulyatsiya gimnastikasi: Tilda, lablarda, jag' mushaklarini mustahkamlash uchun mashqlar. Nafas olish mashqlari: To'g'ri nafas olish texnikasini o'rgatish. Tovushlarni avtomatlashtirish: Muammoli tovushlarni so'zlar, jumlar va matnlarda takrorlash.

2. O'yin terapiyasi

Qulochli o'yinlar: Har bir qulochga tovush yoki harf yozib, talaffuz mashqlarini o'tkazish. Rasmlar bilan ishlash: Tovushlarga mos rasmlarni topish va nomlash. Rollarga bo'linish o'yinlari: Suhbat va dialog ko'nikmalarini rivojlantirish.

3. Ota-ona ishtiroki

Uy mashqlari: Logoped tomonidan berilgan mashqlarni kuniga 10-15 daqiqa takrorlash. Suhbatlashuv: Bolaga ko'p savol berish, hikoya qilish. She'r va qo'shiqlar: Ritm va intonatsiyani yaxshilash. Nutq nuqsonlarini bartaraf etish bolaning nutq rivojlanishini tezlashtirish va muloqot ko'nikmalarini mustahkamlashga qaratilgan kompleks yondashuvni talab qiladi. Bu jarayonda logopedlar, ota-onalar va pedagoglar hamkorligi muhim ahamiyatga ega.

Asosiy tuzatish usullari

1. Logopedik mashg'ulotlar

Artikulyatsiya gimnastikasi: Tilda, lablarda, jag' mushaklarini mustahkamlash uchun mashqlar. Nafas olish mashqlari: To'g'ri nafas olish texnikasini o'rgatish. Tovushlarni avtomatlashtirish: Muammoli tovushlarni so'zlar, jumlar va matnlarda takrorlash.

2. O'yin terapiyasi

Quloqli o'yinlar: Har bir quloqli tovush yoki harf yozib, talaffuz mashqlarini o'tkazish. Rasmlar bilan ishlash: Tovushlarga mos rasmlarni topish va nomlash. Rollarga bo'linish o'yinlari: Suhbat va dialog ko'nikmalarini rivojlantirish. Nutq nuqsonlarini bartaraf etish logopedik mashg'ulotlar, o'yin terapiyasi, ota-ona ishtiroki va zamonaviy texnologiyalar integratsiyasini talab qiladi. Erta aralashuv va doimiy mashg'ulotlar 90% hollarda to'liq tuzalishni ta'minlaydi. > Dildora: Logoped, ota-ona va pedagoglar hamkorligi bolaning nutq rivojlanishi va muloqot ko'nikmalarini mustahkamlashning asosiy shartidir. Vigotskiyning nutq rivojlanishi haqidagi asosiy fikrlari

Lev Semenovich Vigotskiy (1896-1934) bolalar psixologiyasi va pedagogikasida nutq rivojlanishini ijtimoiy o'zaro ta'sir va madaniy kontekst orqali tushuntirgan sovet psixologi hisoblanadi. Uning nazariyasi nutq nuqsonlarini bartaraf etishda muhim ahamiyatga ega.

Nutq rivojlanishining asosiy bosqichlari (Vigotskiy nazariyasi)

1. Tashqi nutq → bolaning atrofida gilar bilan muloqoti

Egotsentrik (o'ziga nutq) → 3-7 yoshlarda o'z-o'zidan gapirish, muammolarni hal qilishda yordamchi vosita

2. Ichki nutq → fikrlash jarayonida tashqi ifodadan ichki monologga o'tish "Nutq fikrning qudrati, fikr esa nutqning qudrati" – Vigotskiyning asosiy g'oyasi.

Bog'cha yoshidagi bolalar nutqining rivojlanishi ularning faoliyati, muloqoti bilan uzviy bog'liqdir. Bolajumlalarning mazmuni va shaklidagi o'zgarish uning muloqot shakllari o'zgarishi bilan bog'liq bo'ladi. Ilk bolalik davriga xos situativ nutq ishchan muloqot shaklidan nosituativ bilishga yo'naltirilgan va nosituativ-shaxsiy muloqot shakliga o'tilishi bolalar nutqiga ma'lum bir talablarni qo'yadi. Bu talablar bola nutqining yangi-yangi tomonlarini, turli kommunikativ masala

larni hal qilishi uchun zarur bo'lgan xususiyatlarni tarkib toptiradi. Bog'cha yoshidagi bolaning nutqi sotsial kontaktlarni o'rnatish funksiyasini bajara boshlaydi. Buning uchun esa bolada ichki nutq tarkib topishi, monologik xususiyat kasb etib borishi lozim bo'ladi. Bog'cha yoshda bola nutqining rivojlanishidagi muhim xususiyat nutq tafakkur quroliga aylanishidan iborat. Bola so'z-lug'at boyligining o'sishida 2 muhim tomon —miqdor va sifat tomonlari mavjud. Lug'at boyligining miqdoriy o'sishi D.B. Elkoninning ko'rsatishicha, bevosita bolaning hayot sharoitlari va tarbiyalanish xususiyatlari

ga bog'liq. So'nggi yillarda u yoki bu yoshdagi bolalar nutqining lug'at tarkibini o'rganishga bag'ishlangan tadqiqotlarda avvalgi tadqiqotlarga nisbatan yuqoriroq miqdoriy ko'rsatkichlar aniqlandi. Jumladan, V. Loginaning ma'lumotlariga ko'ra 3 yoshga kelib, bola lug'atida 1200 ta so'z mavjud bo'ladi, 6 yoshli bolaning aktiv lug'ati esa 3000-3500 so'zni o'z ichiga oladi. Vaholanki, 40-

60 yil oldin o'tkazilgan tadqiqotlarda 3 yoshli bolaning lug'ati 400- 600 so'zdan, 6 yoshli bolaning aktiv lug'ati esa 2500-3000 so'zdan iborat deb ko'rsatilgan edi.

Situatsion - ishchan muloqot shaklidagi bolalar leksikasi (nutqikonkret predmetli vaziyat bilan bog'liq. Bu xolat shunda ko'rinadiki, bolaning nutqida ot so'z turkumiga oid so'zlar ko'p bo'ladi. Sifat turkumidagi so'zlar yoki umuman uchramaydi, yoki buyumlarning faqat tashqi xususiyatlari: rangi, o'lchami (barcha sifatning 96,4%)ni ifodalaydi. 98% fe'llar faqatgina konkret predmetli harakatlaiga nisbatan ishlatiladi. Bolaning lug'at boyligi nafaqat miqdor jihatdan, balki sifat jihatdan ham o'sib boradi. Bu asosan bolalarning so'zlar mazmunini

o'zlashtirishi bilan kechadi. Lug'atni egallash jarayoni tushunchalami egallab borish bilan uzviy bog'liq. L.S.Vigotskiy yozishicha, "Psixologik tomondan olib qaraganda, so'zlarning mazmuni va ma'nosi - bu umumlashma yoki tushunchadan o'zga narsa emas. Biz so'zning ma'nosini bimalol tafakkur fenomeni deb hisoblashga haqlidirmiz" L.E.Jurovaning fikricha, bolalami til olamiga o'rta bog'cha yosh davrida, ya'ni til xususiyatlarini ayniqsa, o'tkir his etish davrida olib kirgan ma'qul. Bog'cha yosh davrda bola o'zining harakatlari, ularda ishlatayotgan buyumlari haqida hech kimga murojaat qilmay aytib beradi, kelajakdagi harakatlarini rejalashtiradi va natijalami analiz qiladi.

("Qo'g'irchoq uxlayapti", "Mashinani tuzatishsa, u yuradi ", "Odamcha yiqilib ketdi, hozir men uni ko'tarib qo'yaman"). Bunda nutq muloqot uchun xizmat qilmaydi. Bunday turdagi nutqni J.Piaje "egotsentrik nutq" deb atadi. J.Piajening fikricha, egotsentrik nutq bola tafakkurining egosentrik xarakteri, individual nutqning hali etarlicha ijtimoiylasha olmaganligi natijasidir.

Xulosa qilib aytganda, nutq nafaqat bolalarga hamma uchun juda muhim. Nutqi yxshi bo'lmagan bo'lsa, qiyinchiliklar tug'tiradi

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

- 1.Z.T.Nishonova, G.K.Alimova, A.G'.Turg'unboyeva, M.X.Asranboyeva
- 2."Bolalar psixologiyasi va psixodiagnostikasi" Toshkent- 2017
- 3..X.Asranbayeva, D.D.Oribboyeva, D.D.Boymirzayeva "Bolalar psixologiyasi va psixodiagnostikasi" Toshkent- 2022 Z.Nishonova, G.Alimova "Bolalar psixologiyasi va uni o'qitish metodikasi" Toshkent- 2006y.
4. <https://www.wikipedia.org/>

INGLIZ TILINING ZAMONAVIY JAMIYATDAGI O'RNI

Ibrohimova Azizaxon Botirjon qizi

Namangan davlat pedagogika instituti

Xorijiy til va adabiyoti yo'nalishi 1 bosqich talabasi

E-mail: aziza2008ib@gmail.com

Tel: 91 756 80 56

Anotatsiya: Mazkur maqolada ingliz tilining hozirgi davrdagi muhim o'rni haqida ma'lumot beriladi. Ingliz tili dunyo miqyosidagi muloqot tili sifatida faqatgina o'quv jarayonida emas, balki ilmiy tadqiqotlar, raqamli texnologiyalar, savdo-sotiq hamda virtual tarmoq yo'nalishlarida ham keng foydalanilishi yoritiladi. Maqolada ushbu tilni o'zlashtirish natijasida insonning individual va mehnat faoliyatiga oid salohiyati ortishi, fikrlash doirasi kengayishi mumkinligi bayon qilinadi. Bundan tashqari, ingliz tilining xalqlar o'rtasidagi yaqinlashuv va turli millatlar madaniyatini bog'lovchi vosita sifatidagi vazifasi ham tasvirlanadi.

Kalit so'zlar: ingliz tili, xalqaro muloqot tili, o'quv jarayoni, ilmiy tadqiqot, raqamli texnologiyalar, virtual tarmoq, salohiyat, mehnat faoliyati, xalqlararo aloqalar.

Аннотация: В данной статье рассматривается важная роль английского языка в современном мире. Английский язык как средство международного общения широко используется не только в образовательном процессе, но и в научных исследованиях, цифровых технологиях, торговле и сфере виртуальных сетей. В статье отмечается, что овладение этим языком способствует повышению индивидуального и профессионального потенциала человека, а также расширяет его кругозор. Кроме того, рассматривается роль английского языка как средства сближения народов и связи различных культур.

Ключевые слова: английский язык, международный язык общения, образовательный процесс, научные исследования, цифровые технологии, виртуальная сеть, потенциал, профессиональная деятельность, межнациональные связи.

Abstract: This article discusses the important role of the English language in the modern world. English, as a means of international communication, is widely used not only in education but also in scientific research, digital technologies, trade, and online networks. The article highlights that learning this language increases an individual's personal and professional potential and broadens their worldview. In addition, it describes the role of English as a tool for bringing nations closer together and connecting different cultures.

Keywords: English language, international language of communication, educational process, scientific research, digital technologies, online network, potential, professional development, intercultural relations.

Hozirgi taraqqiyot davrida xorijiy tillarni egallash zamon bilan hamnafas yashovchi inson uchun juda muhim hisoblanadi. Kamida bitta chet tilini bilish insonning fikrlash doirasini kengaytirib, boshqa millatlarning qadriyatlari, an'analari hamda turmush tarzini yaxshiroq tushunishga yordam beradi. Bugungi kunda yer yuzining turli hududlarida yashovchi millionlab kishilar xorijiy tillarni o'rganmoqda va bu jarayon kundalik hayotda katta ahamiyat kasb etmoqda. Chet tilini bilish har bir yosh toifasi uchun foydali va keraklidir. Jahonda insonlar turli xorijiy tillarni, jumladan fransuz, nemis, ispan, italyan hamda boshqa tillarni o'rganishga qiziqish bildirishadi. Shunga qaramay, eng ommalashgan til sifatida ingliz tili alohida ajralib turadi. Buning bir nechta asosiy omillari mavjud. Avvalo, ingliz tili maktab, litsey, kollej va oliy ta'lim muassasalarida keng o'qitiladi. Bundan tashqari, ko'pchilik uni boshqa tillarga nisbatan o'rganish osonroq va qiziqarli deb hisoblaydi. Yana bir sabab — uning talaffuzi ko'pchilikka yoqimli tuyulishidir. Hozirgi davrda xalqaro televideniye, internet va boshqa axborot vositalarida ham asosan ingliz tilidan foydalaniladi. Sayohat vaqtida ham turli davlat vakillari bilan aloqa qilishda ushbu til katta yordam beradi. Ingliz tili dunyoning yuzdan ortiq mamlakatlarida ishlatiladigan xalqaro muloqot vositasi bo'lib, u Birlashgan Millatlar Tashkiloti faoliyatida ham muhim o'rin egallaydi. Shu bilan birga, ko'plab insonlar ingliz tilini kelajakdagi kasbiy faoliyati va muvaffaqiyatli martaba uchun zarur vosita deb bilishadi. Hozirgi kunda ingliz tili xalqaro ishbilarmonlik va professional hamkorlikning asosiy tillaridan biri sanaladi.

Ingliz tili insonlarni o'ziga tortadi, chunki u kundalik hayotning deyarli barcha jabhalarida uchraydi. Uni mahsulot nomlarida, reklama yozuvlarida, internet sahifalarida hamda turli axborot vositalarida ko'rish mumkin. Hozirgi davrda ko'plab ma'lumotlar va resurslar aynan ingliz tilida taqdim etiladi. Natijada ingliz tili global axborot almashinuvinin asosiy vositalaridan biriga aylangan. Internetdagi ilmiy maqolalar, tadqiqotlar, o'quv qo'llanmalari va turli platformalardagi foydali ma'lumotlarning katta qismi ham aynan shu tilda mavjud. Shu sababli ingliz tilini bilgan inson kerakli ma'lumotni tezroq topishi, uni to'g'ri tushunishi va undan samarali foydalanishi mumkin. Tilni bilmagan inson esa ayrim so'z va iboralarning mazmunini anglashda qiynaladi. Shu sababli zamonaviy jamiyatda yashayotgan har bir kishi ingliz tilini egallashga intilishi lozim. Bugungi kunda ko'plab adabiyotlar, ilmiy asarlar va qiziqarli kitoblarni asl holatda mutolaa qilish imkoniyati mavjud. Bundan tashqari, aksariyat qo'shiqlar, kinofilmlar hamda madaniy dasturlar ingliz tilida yaratilgani sababli, ushbu tilni bilish ularni tarjimasiz tushunishga yordam beradi. Hozirgi kunda turli mamlakatlar o'rtasida mutaxassislar

tajriba almashuvi keng rivojlangan bo'lib, bu ham ingliz tilining jamiyatdagi ahamiyatini yanada oshirmoqda. Tajriba natijalari shuni ko'rsatadiki, mehnat faoliyatida xorijiy tillarni biladigan mutaxassislar boshqalarga nisbatan ustunlikka ega bo'ladilar. Ayniqsa, o'z kasbidan tashqari yana bir yoki bir nechta chet tilini egallagan insonlar zamonaviy fan va texnologiya sohasidagi yangiliklarni tezroq o'zlashtira oladi. Chunki ilmiy maqolalar va tadqiqotlarni asl manbada o'qish katta imkoniyat yaratadi. Shuningdek, ingliz tilini bilish xorijiy tashkilotlar va hamkorlar bilan ishlashni ham ancha yengillashtiradi. Ushbu tilni o'rganish insonlarga dunyoning turli nuqtalaridagi odamlar bilan erkin aloqa qilish imkonini beradi. Ingliz tili bugungi globallashuv davrining asosiy xalqaro tillaridan biri hisoblanadi va shu sababli uni o'rganish zamon talabi sifatida qaralmoqda. Bugungi kunda dunyo miqyosida minglab tillar mavjud bo'lsa-da, eng keng tarqalgan tillardan biri aynan ingliz tilidir. U Amerika Qo'shma Shtatlari, Buyuk Britaniya, Avstraliya va Yangi Zelandiya kabi davlatlarning asosiy rasmiy tili hisoblanadi. Bundan tashqari, Kanada, Irlandiya hamda Janubiy Afrika Respublikasida ham keng qo'llaniladi. Ayrim mamlakatlarda esa ingliz tili ikkinchi til sifatida muhim o'rin egallaydi. Yakun sifatida aytish mumkinki, bugungi hayotda xorijiy tillarni bilish tobora muhim ehtiyojga aylanmoqda. Ayniqsa, ingliz tili hozirgi davrning eng ommaviy va talab yuqori bo'lgan tillaridan biri sanaladi. Chet tilini o'rganish insonning tafakkurini rivojlantirib, mantiqiy fikrlash qobiliyatini kuchaytiradi. Chunki yangi tilni o'zlashtirish davomida inson turli belgilar va ma'nolar tizimi bilan ishlashga odatlanadi. Ingliz tili esa zamonaviy hayotda katta ahamiyat kasb etib, insonlarga yangi imkoniyatlar va keng yo'llarni ochib bermoqda.

Xulosa: Ingliz tili bugungi globallashgan dunyoda eng muhim xalqaro aloqa vositalaridan biri hisoblanadi. Ushbu tilni o'rganish insonning bilim doirasini kengaytirib, ilm-fan, texnologiya, biznes va ta'lim sohalarida katta imkoniyatlar yaratadi. Shuningdek, ingliz tilini bilish turli davlat vakillari bilan erkin muloqot qilish, boshqa xalqlarning madaniyati va an'analarini chuqurroq anglashga yordam beradi. Hozirgi davrda zamonaviy mutaxassisdan nafaqat kasbiy bilim, balki xorijiy tillarni bilish ham talab etilmoqda. Ayniqsa, ingliz tili xalqaro hamkorlik, axborot almashinuvi va professional rivojlanishning asosiy vositasiga aylangan. Shu sababli uni o'rganish har bir inson uchun kelajak sari ochiladigan muhim qadamdir. Ingliz tilini mukammal egallash esa insonning shaxsiy va kasbiy muvaffaqiyatga erishishida katta ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. "English in the World: Diversity, Change" by Philip Seargeant
2. The Importance of the English Language in Today's World <https://owlcation.com/humanities/importanceofenglishlanguages>

3.Алибеков, У. Ю. Custom and rites tiller in ethnology-ecological culture folk Uzbekistan Alibekov U. Земледельческие обычаи и обряды в этноэкологической культуре народов Узбекистана. PROBLEMS OF MODERN SCIENCE AND EDUCATION, 46.

4.Yuldashevich, A. U., & Musurmonkulovich, M. S. From the Ethnic History of the Population of Ustrushana. JournalNX, 7(04), 37-41.

5.THE ROLE OF ENGLISH IN MODERN SOCIETY. Uzbekistan CURRENT RESEARCH JOURNAL OF PEDAGOGICS. [L
SEP] Shahlo Mizrobova MakhmudovaTeacher, Department Of Foreign Languages,Tashkent Institute Of Chemical Technology,Tashkent, October 2021.

6.Crystal D. English as a global language. - M., Ves Mir, 2001.-240p. Nesterenko V.S. Problems of existence and prospects for the development of global English in the modern world // Language and culture. - 2011. -№2.

THE IMPACT OF STUDENTS' OVERRELIANCE ON ARTIFICIAL INTELLIGENCE ON COGNITIVE ABILITIES AND LEARNING PROCESSES

Abduraxmonova Masturaxon Ma'murjon qizi

Fergana State University, Foreign language faculty
English philology and language teaching 2nd year student

E-mail: masturaxonabduraxmonova07@gmail.com

Tel: +998 91 156 07 44

Annotation: This article examines the growing dependence of students on artificial intelligence (AI) tools and its potential impact on their cognitive abilities and overall learning processes. With the rapid integration of AI technologies into education, students increasingly rely on automated systems for completing assignments, generating ideas, and solving complex problems. While AI offers significant advantages such as efficiency, accessibility, and personalized learning, excessive reliance may lead to a decline in critical thinking, problem-solving skills, and independent learning habits. The findings suggest that educators should encourage responsible and balanced use of AI tools by promoting critical thinking, creativity, and academic integrity. The article concludes that AI should be used as a supportive tool rather than a substitute for intellectual effort in order to preserve and enhance students' cognitive development.

Key words: artificial intelligence, critical thinking, creativity, cognitive ability, problem-thinking, academic performance.

Аннотация: В данной статье рассматривается возрастающая зависимость студентов от инструментов искусственного интеллекта (ИИ) и её потенциальное влияние на когнитивные способности и образовательный процесс. В условиях стремительной интеграции технологий искусственного интеллекта в сферу образования студенты всё чаще используют автоматизированные системы для выполнения учебных заданий, генерации идей и решения сложных задач. Несмотря на значительные преимущества ИИ, такие как эффективность, доступность и персонализированное обучение, чрезмерная зависимость от данных технологий может привести к снижению уровня критического мышления, навыков решения проблем и способности к самостоятельному обучению. Результаты исследования показывают необходимость формирования у обучающихся ответственного и сбалансированного подхода к использованию инструментов искусственного интеллекта посредством развития критического мышления, креативности и академической добросовестности. В статье делается вывод о том, что искусственный интеллект должен использоваться как вспомогательный инструмент, а не как замена интеллектуальным усилиям, с целью сохранения и развития когнитивного потенциала студентов.

Ключевые слова: искусственный интеллект, критическое мышление, креативность, когнитивные способности, проблемное мышление, академическая успеваемость.

Annotatsiya: Mazkur maqolada talabalarning sun'iy intellekt (SI) vositalariga tobora ortib borayotgan qaramligi hamda uning kognitiv qobiliyatlar va ta'lim jarayonlariga bo'lgan ehtimoliy ta'siri tahlil qilinadi. Ta'lim tizimiga sun'iy intellekt texnologiyalarining jadal joriy etilishi natijasida talabalar topshiriqlarni bajarish, g'oyalar yaratish va murakkab muammolarni hal etishda avtomatlashtirilgan tizimlarga tobora ko'proq tayanmoqda. Sun'iy intellekt samaradorlik, qulaylik va shaxsiylashtirilgan ta'lim kabi muhim afzalliklarni taqdim etsa-da, undan haddan tashqari foydalanish tanqidiy fikrlash, muammolarni hal qilish ko'nikmalari hamda mustaqil o'rganish odatlarining susayishiga olib kelishi mumkin. Tadqiqot natijalari pedagoglar tomonidan sun'iy intellekt vositalaridan mas'uliyatli va muvozanatli foydalanishni rag'batlantirish, tanqidiy fikrlash, ijodkorlik va akademik halollikni rivojlantirish zarurligini ko'rsatadi. Maqolada sun'iy intellekt talabalar intellektual salohiyatining rivojlanishi va saqlanishini ta'minlash maqsadida aqliy mehnat o'rini bosuvchi vosita emas, balki qo'llab-quvvatlovchi vosita sifatida qo'llanishi lozimligi xulosasi berilgan.

Kalit soʻzlar: sunʼiy intellekt, tanqidiy fikrlash, ijodkorlik, kognitiv qobiliyat, muammoli fikrlash, akademik natijadorlik.

Introduction: The rapid development of artificial intelligence (AI) has significantly transformed modern education, offering students new opportunities to access information, enhance productivity, and simplify complex academic tasks. (Anand Y. Kenchakkanavar, 2023). From AI-powered writing assistants to problem-solving applications and personalized learning platforms, these technologies have become an important part of students' daily academic routines. While such innovations provide undeniable benefits, they have also raised important concerns regarding students' increasing dependence on AI tools.

In recent years, a growing number of students have begun to rely heavily on AI for completing assignments, generating ideas, and even understanding subject matter. This shift has sparked debates among educators and researchers about the long-term effects of this reliance on students' cognitive abilities. Learning is not only about obtaining correct answers but also about developing essential skills such as critical thinking, analytical reasoning, creativity, and independent problem-solving. Excessive use of AI may reduce students' engagement in these cognitive processes, potentially weakening their ability to think deeply and learn effectively (Genevieve Ngozi, 2025).

This study aims to explore the impact of students' overreliance on artificial intelligence on their cognitive development and learning processes. It seeks to analyze both the advantages and disadvantages of AI usage in education, with a particular focus on how it influences students' intellectual growth, memory retention, and learning behaviors. By examining these factors, the article intends to highlight the importance of maintaining a balanced approach to AI integration in education, where technology supports learning without replacing the active role of the student.

Literature review: The existing literature on artificial intelligence in education highlights both its benefits and risks, especially regarding students' cognitive development. A major concern is that excessive reliance on AI tools can weaken critical thinking and analytical skills, as students may accept generated answers without proper evaluation. This dependency can also reduce originality and meaningful engagement with learning, which is why scholars recommend clearer policies and more active teaching approaches (Ndabeni & Matiso).

Similarly, the convenience of tools like Chat GPT may lead to academic complacency, where students rely on ready-made answers and avoid independent thinking. This also makes students lazy to continue on academic tasks by themselves without help of AI. Thus, it is obvious that while AI can help simplify complex tasks,

give easy solutions it may also lower motivation to solve problems independently (Ahmad Syarif, 2025).

On the positive side, some studies show that AI can improve cognitive functions such as memory, attention, and understanding, contributing to better academic performance (Liu, Qi, & Sun, 2024, as cited in Číževska, 2025). However, most research focuses on short-term effects, and there is still a lack of long-term studies on how continuous AI use influences thinking skills (Číževska, 2025).

AI also affects students' learning behavior. It can improve writing quality, but its instant availability may increase procrastination and encourage passive learning habits (Bacallo et al.; Mogavi et al., 2023; Abbas et al., 2024). Additionally, AI feedback, although quick, often lacks depth compared to human feedback, which may limit students' ability to develop strong reasoning and reflection skills (Alshehri et al.).

Overall, while AI provides useful support in education, its overuse can negatively impact critical thinking, independence, and motivation. Therefore, a balanced approach is necessary to ensure AI supports, rather than replaces, active learning.

Impact of AI on critical thinking

Critical thinking involves questioning information, analyzing different perspectives, and forming independent judgments. However, when students regularly turn to AI tools for ready-made answers, they often skip these important mental processes. Instead of engaging with the task, they accept information as it is, without evaluating its accuracy or relevance.

Over time, this habit can make students less curious and less willing to challenge ideas. They may become used to quick solutions rather than exploring problems in depth. For example, when faced with a complex question, a student who depends on AI is more likely to search for an immediate response instead of breaking the problem into smaller parts and thinking it through. As a result, their ability to reason logically and make well-supported arguments becomes weaker.

Another issue is that students may lose confidence in their own thinking. If they constantly rely on external tools, they begin to doubt their ability to come up with answers independently. This can create a cycle where they depend even more on AI, further limiting their intellectual growth. In the long run, such dependence can make it difficult for students to perform tasks that require original thought, especially in situations where AI tools are not available.

In this way, while AI can provide support and save time, overusing it reduces opportunities for students to practice and develop critical thinking. Without regular mental effort, these skills do not fully develop, which can negatively affect both academic performance and real-world problem-solving abilities.

The impact on learning process

Overreliance on artificial intelligence can significantly influence the learning process by reducing students' active involvement in their own education. Learning is most effective when students engage with material through practice, reflection, and problem-solving. However, when AI tools are used excessively, this process becomes simplified to the point where learners may no longer feel the need to think deeply or struggle with challenging tasks. Instead of working through difficulties, they may choose the quickest path to an answer, which limits true understanding.

Another important effect is the decline in independent learning skills. Students who depend too much on AI often lose the habit of researching, organizing information, and drawing their own conclusions. For instance, when completing assignments, they may rely on AI-generated content without fully understanding it. As a result, their ability to learn from mistakes, revise their ideas, and improve over time becomes weaker.

Over time, this pattern can lead to passive learning. Rather than actively interacting with knowledge, students become receivers of ready-made information. This reduces their engagement and makes the learning experience less meaningful. In addition, the lack of effort can affect long-term retention, as information that is not processed deeply is more likely to be forgotten quickly.

CONCLUSION

In conclusion, the findings of this study indicate that although artificial intelligence provides significant benefits in education, including improved accessibility to information, personalized learning, and increased academic efficiency, excessive dependence on AI tools may negatively affect students' cognitive development. Overreliance on AI can reduce critical thinking, analytical reasoning, creativity, independent learning, and problem-solving abilities by limiting students' active engagement in the learning process. Furthermore, constant reliance on AI-generated content may contribute to passive learning behaviors and weaken long-term knowledge retention. Therefore, it is essential to promote the responsible and balanced use of AI in educational settings. Artificial intelligence should serve as a supportive educational tool rather than a substitute for intellectual effort, ensuring that students continue to develop the cognitive skills necessary for academic success and lifelong learning.

REFERENCES

1. Abbas, M., et al. (2024). Artificial Intelligence and Student Learning Behaviors in Higher Education. *Journal of Educational Technology and Learning Sciences*, 18(2), 112–128.
2. Ahmad Syarif. (2025). Impact of ChatGPT Usage on Vocational Students' Critical Thinking: A Conceptual Framework. *International Student*

Conference on Business Education, Economics, Accounting and Management, 1(1), 45–53.

3. Alshehri, A., et al. (2024). The Role of Artificial Intelligence Feedback in Educational Settings and Its Impact on Student Learning Outcomes. *International Journal of Educational Research and Innovation*, 21(3), 67–81.

4. Anand Y. Kenchakkanavar. (2023). Artificial Intelligence in Education: Opportunities and Challenges. *International Journal of Advanced Educational Studies*, 5(2), 15–24.

5. Bacallo, F., et al. (2024). Artificial Intelligence Tools and Academic Writing Development among University Students. *Journal of Digital Learning and Education*, 12(1), 34–49.

6. Čiževska, A. (2025). Overreliance on AI and Its Effects on Student Cognition: What Can Teachers and Students Do? *International Journal of Educational Psychology and Technology*, 9(1), 22–36.

7. Genevieve Ngozi. (2025). Artificial Intelligence Dependency and Cognitive Development among Students. *Journal of Educational Research and Cognitive Sciences*, 14(2), 88–102.

8. Liu, J., Qi, X., & Sun, Y. (2024). Artificial Intelligence and Cognitive Enhancement in Education: Effects on Memory, Attention, and Academic Achievement. *Educational Technology Review*, 31(4), 201–218.

9. Mogavi, R. H., et al. (2023). Generative Artificial Intelligence and Student Learning: Opportunities and Challenges in Higher Education. *Computers and Education: Artificial Intelligence*, 4, 100134.

10. Ndabeni, N., & Matiso, T. (2024). Artificial Intelligence in Education: Balancing Innovation and Critical Thinking Development. *African Journal of Education and Technology*, 7(2), 55–70.

MANTIQ-TAFAKKUR SHAKLLARINI O'GANUVCHI FAN SIFATIDA

Ismoilova Sadoqat

Namangan davlat pedagogika instituti

Pedagogika fakulteti KBTS AU25-guruh talabasi

Ilmiy rahbar: Tursunov Ramziddin Abdixalil o'g'li

Tarixiy va falsafiy fanlar kafedrası o'qituvchisi:

Annotatsiya: Ushbu maqolada mantiq fanining predmeti, inson tafakkurining tarkibiy qismlari bo'lmish tushuncha, mulohaza va xulosa chiqarish shakllari keng tahlil qilinadi. Shuningdek, mantiqiy qonuniyatlarning bilish jarayonidagi o'rni va dunyo mutafakkirlari (Aristotel, Forobiy, Ibn Sino) mantiqiy qarashlarining qiyosiy tahlili keltirilgan.

Tayanch so'zlar: Mantiq (Logika), Tafakkur shakllari, Tushuncha, Mulohaza (Hukm), Xulosa chiqarish, Mantiqiy qonunlar, Aristotel, Forobiy, Ibn Sino, Deduksiya, Induksiya, Sillogizm, Ayniyat qonuni, Abstrakt tafakkur, Verifikatsiya.

Annotation: Provides a comprehensive analysis of the subject of logic and the core components of human thinking, such as concepts, judgments, and forms of inference. Additionally, it examines the role of logical laws in the process of cognition and presents a comparative analysis of the logical perspectives of world-renowned thinkers, including Aristotle, Al-Farabi, and Ibn Sina.

Keywords: Logic, Forms of thinking, Concept, Judgment, Inference, Logical laws, Aristotle, Al-Farabi, Ibn Sina, Deduction, Induction, Syllogism, Law of identity, Abstract thinking, Verification.

Аннотация: В данной статье проводится всесторонний анализ предмета логики, а также структурных компонентов человеческого мышления: понятия, суждения и форм умозаключения. Кроме того, рассматривается роль логических закономерностей в процессе познания и приводится сравнительный анализ логических взглядов великих мировых мыслителей, таких как Аристотель, Аль-Фараби и Ибн Сина.

Ключевые слова: Логика, Формы мышления, Понятие, Суждение (Умозаключение), Вывод, Логические законы, Аристотель, Аль-Фараби, Ибн Сина, Дедукция, Индукция, Силлогизм, Закон тождества, Абстрактное мышление, Верификация.

Kirish. Mantiq" so'zi arabcha "nutq", "so'z", "idrok" kabi ma'nolarni anglatuvchi "nutq" o'zagidan olingan. Grek tilida esa bu fan "logika" (logos — so'z,

tushuncha, qonun, fikr) deb ataladi. Mantiq — borliqni to‘g‘ri aks ettirish, haqiqatga erishish uchun fikrning qanday tuzilishi va qanday qonuniyatlarga bo‘ysunishi kerakligini o‘rganadigan fandır. Mantiq fanining predmeti — tafakkur shakllari va to‘g‘ri fikrlash qonunlaridir. Bu fan fikrning mazmunini emas, balki uning tuzilishini (strukturasini) o‘rganadi.

Tushuncha: Buyum va hodisalarning muhim belgilarini aks ettiruvchi fikr shakli (masalan: "kitob", "talaba", "nutq").

Muhokama (Hukm): Buyum va hodisalar haqida biror narsani tasdiqlovchi yoki inkor etuvchi fikr shakli (masalan: "Barcha insonlar fikrlash qobiliyatiga ega").

Xulosa chiqarish: Bir yoki bir necha hukmlardan yangi bir hukm hosil qilish jarayoni (masalan: "Agar yomg‘ir yog‘sa, yer nam bo‘ladi. Yomg‘ir yog‘yapti. Demak, yer nam"). Mantiq — tafakkur shakllari, qonunlari va usullarini o‘rganuvchi fandır. Uning asosiy vazifasi to‘g‘ri fikrlashni ta‘minlash va xatolardan saqlashdir. Mantiq fanining predmeti quyidagilardan iborat: tushuncha hukm xulosa chiqarish. Bu elementlar tafakkurning asosiy shakllari bo‘lib, ular orqali inson fikrlaydi va bilim hosil qiladi. [1] Mantiq fani to‘rtta asosiy qonunga tayanadi, bular fikrning aniq va isbotli bo‘lishini ta‘minlaydi:

Ayniyat qonuni: Har bir fikr muhokama jarayonida o‘z-o‘ziga aynan (o‘zgarmas) bo‘lishi kerak.

Ziddiyat qonuni: Bir-biriga zid bo‘lgan ikki fikr bir vaqtda ham rost bo‘lishi mumkin emas.

Uchinchi istisno qonuni: Ikki zid fikrdan biri rost, ikkinchisi esa yolg‘on bo‘ladi, uchinchisi bo‘lishi mumkin emas.

Etarli asos qonuni: Har qanday rost fikr yetarli darajada asoslangan bo‘lishi shart. Tushuncha — predmet va hodisalarning muhim belgilarini umumlashtirib aks ettiruvchi tafakkur shaklidir. Masalan, "inson", "fan", "jamiyat" tushunchalari umumlashtirish natijasida shakllanadi. [2] Tushuncha — narsa va hodisalarning eng muhim, zaruriy va umumiy belgilarini inson ongida aks ettiruvchi tafakkur shaklidir. Bu mantiqiy fikrlashning eng boshlang‘ich va asosiy elementi hisoblanadi. Mantiq fanida tushunchalar ikki asosiy xarakteristika — mazmun va hajm orqali tahlil qilinadi. Mazmun (intension) - Bu tushunchaning ichki tomonini bildiradi. Ya‘ni, tushunchada aks etgan asosiy belgilar, xususiyatlar, sifatlar yig‘indisi. Hukm (ekstensiya) - Bu tushunchaning tashqi tomonini bildiradi. Ya‘ni, shu tushunchaga kiradigan barcha predmetlar (obyektlar) yig‘indisi. Hukm — biror fikrni tasdiqlash yoki inkor etish orqali ifodalashdir. Hukmlar rost yoki yolg‘on bo‘lishi mumkin. [3] Hukm — predmetga xos belgini tasdiqlash yoki rad etish orqali ifodalangan fikr. Har bir hukm 3 qismdan iborat:

Subyekt (S) — gapda kim yoki nima haqida gap ketyapti

Predikat (P) — subyekt haqida nima deyilyapti

Bog'lovchi (—dir, emas va h.k.)Hukm turlari:

1. Sifatiga ko'ra:

Tasdiq hukm → “Bugun havo issiq”

Inkor hukm → “Bugun havo issiq emas”

2. Miqdoriga ko'ra:

Umumiy hukm → “Barcha talabalar darsga keladi”

Xususiy hukm → “Ba'zi talabalar sport bilan shug'ullanadi”

Yakka hukm → “Ali talaba”Xulosa chiqarish — mavjud hukmlardan yangi hukm hosil qilish.[4]Xulosa chiqarish inson tafakkurining muhim jarayonlaridan biri bo'lib, u orqali mavjud bilimlardan yangi bilimlar hosil qilinadi. Mantiq fanida xulosa chiqarish (inference) tafakkurning asosiy shakllaridan biri sifatida o'rganiladi. U hukmlar asosida yangi hukm hosil qilish jarayonidir. Xulosa chiqarish nafaqat ilmiy faoliyatda, balki kundalik hayotda ham muhim ahamiyat kasb etadi. Xulosa chiqarish — bu bir yoki bir nechta hukmlardan yangi hukm hosil qilish jarayonidir. Bu jarayonda mavjud bilimlar asosida yangi bilimga erishiladi. Xulosa chiqarish quyidagi tarkibiy qismlardan iborat: Asos (premisalar) – boshlang'ich hukmlar. Xulosa – hosil qilingan yangi hukm.Mantiqiy bog'lanish – asos va xulosa o'rtasidagi aloqadorlik Bilish jarayoni inson tafakkurining eng muhim faoliyatlaridan biri bo'lib, u orqali inson borliqni anglaydi, tushunadi va o'zlashtiradi. Bu jarayonda mantiqiy qonuniyatlar muhim rol o'ynaydi. Mantiqiy qonuniyatlar tafakkurning to'g'ri, izchil va asosli bo'lishini ta'minlaydi. Ular fikrlash jarayonini tartibga solib, xatolarning oldini olishga xizmat qiladi.

Mantiq fanining shakllanishi va rivojlanishida qadimgi yunon va Sharq mutafakkirlarining o'rni beqiyosdir. Ayniqsa, Aristotel, Forobiy va Ibn Sino mantiq ilmini nazariy va amaliy jihatdan rivojlantirib, uni mukammal tizimga keltirgan buyuk olimlardir. Ularning qarashlarini qiyosiy o'rganish mantiq fanining taraqqiyot bosqichlarini tushunishda muhim ahamiyatga ega.Aristotel mantiq fanining asoschisi hisoblanadi. U birinchi bo'lib mantiqni mustaqil fan sifatida shakllantirdi.Uning asosiy g'oyalari:

Sillogizm nazariyasini yaratdi

Tushuncha, hukm va xulosa chiqarishni tizimlashtirdi

Deduktiv fikrlashni asoslab berdi

Aristotel uchun mantiq — bu to'g'ri fikrlash qonunlari haqidagi fan bo'lib, u asosan formal mantiqqa e'tibor qaratgan.

Abu Nasr Forobiy Aristotel ta'limotini davom ettirib, uni yanada rivojlantirdi. U Sharqda “Ikkinchi muallim” nomi bilan mashhur.

Forobiy mantiqqa quyidagicha yondashgan:

Mantiqni tafakkur quroli sifatida talqin qilgan

Uni barcha fanlar uchun asos deb hisoblagan

Aristotel mantiqini sharhlab, tizimlashtirgan
Forobiy mantiqni nafaqat nazariy, balki amaliy ahamiyatga ega fan sifatida ko'rgan.

Ibn Sino (Avicenna) mantiq ilmini yanada chuqurlashtirib, yangi g'oyalar bilan boyitgan.

Uning asosiy qarashlari:

Mantiqni bilish nazariyasi bilan bog'lagan

Tushuncha va hukm tahlilini mukammallashtirgan

Induksiya va tajribaning rolini oshirgan

Ibn Sino mantiqni faqat shakliy emas, balki mazmuniy jihatdan ham rivojlantirgan.

Xulosa. Mantiq inson tafakkurini shakllantirish va rivojlantirishda eng muhim vositalardan biri hisoblanadi. U fikrlash jarayonini tartibga solib, insonni aniq, izchil va asosli xulosa chiqarishga o'rgatadi. Mantiqiy qonunlar va qoidalar yordamida inson noto'g'ri fikrlash, ziddiyatli xulosalar va asossiz mulohazalardan saqlanadi.

Tafakkur mantiq orqali tizimlashadi: tushunchalar aniq bo'ladi, hukmlar to'g'ri tuziladi va xulosalar dalillarga asoslanadi. Bu esa insonning bilim olish jarayonini yengillashtirib, uning aqliy salohiyatini rivojlantiradi. Shuningdek, mantiq nafaqat ilmiy faoliyatda, balki kundalik hayotda ham to'g'ri qaror qabul qilishga yordam beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Aristotle. Organon. Asmus V.F. Mantiq (Logika), Moskva, 1970
2. Asmus V.F. Mantiq, Moskva, 1970. G'aniev B. Mantiq, Toshkent, 2008.
3. Ivlev Yu.V. Mantiq asoslari, Moskva, 1991. Copi I.M. Introduction to Logic, New York, 2005.
4. Karimov S. Falsafa va mantiq asoslari, Toshkent, 2015. Asmus V.F. Mantiq, 1970.
5. Formal Logic bo'yicha zamonaviy ilmiy maqolalar va tadqiqotlar.

JOZEF KONRAD ASARLARIDA RAHBAR VA BO‘YSUNUVCHI MUNOSABATLARI: KAPITAN VA EKIPAJ O‘RTASIDAGI KUCH DINAMIKASINING “THE NIGGER OF THE NARCISSUS” HAMDA “TYPHOON” ASARLARIDA BADIY IFODALANISHI

Kasimova Yulduz Malikovna

Namangan davlat pedagogika instituti katta o‘qituvchisi

Tel: +998 99 817 08 68

E-mail: kasimovayulduz1977@gmail.com

Izzatullayev Ikromjon Lutfullo o‘g‘li

Namangan davlat pedagogika instituti

Xorijiy til va adabiyoti (ingliz tili) yo‘nalishi talabasi

Tel: +998 94 208 30 90

E-mail: ikromjonizzatullayev000@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada ingliz adabiyotining yirik namoyandalaridan biri bo‘lgan Jozef Konradning “The Nigger of the Narcissus” hamda “Typhoon” asarlarida rahbar va bo‘ysunuvchi munosabatlarning badiiy talqini tahlil qilinadi. Tadqiqotda kapitan va ekipaj o‘rtasidagi kuch dinamikasi, intizom, mas’uliyat, qo‘rquv, ishonch va jamoaviy birdamlik kabi tushunchalarning badiiy ifodalanishiga alohida e’tibor qaratilgan. Muallif dengiz kemasini kichik jamiyat modeli sifatida tasvirlab, undagi ijtimoiy va psixologik munosabatlarni chuqur ochib beradi.

Maqolada “The Nigger of the Narcissus” asaridagi kapitan Allistoun obrazi orqali qat’iy rahbarlik, tartib-intizom va boshqaruv masalalari yoritiladi. Ekipaj ichidagi psixologik ziddiyatlar, ayniqsa Jeyms Ueyt obrazi bilan bog‘liq holatlar orqali insoniy qo‘rquv, ikkilanish va itoat masalalari tahlil qilinadi. “Typhoon” asarida esa kapitan MakUirr obrazi misolida sokinlik, amaliy tafakkur va ruhiy barqarorlik haqiqiy liderlikning asosiy belgisi sifatida ko‘rsatiladi. Bo‘ron tasvirlari orqali insonning tabiat oldidagi ojizligi va ayni paytda jamoaviy birdamlikning ahamiyati ochib beriladi.

Kalit so‘zlar: Jozef Konrad, kapitan, ekipaj, liderlik, dengiz adabiyoti, kuch dinamikasi, psixologik konflikt.

Аннотация: В данной статье анализируется художественная интерпретация взаимоотношений между лидером и подчиненным в произведениях Джозефа Конрада, одной из величайших фигур английской литературы, — «Негр с «Нарцисса»» и «Тайфун». Особое внимание уделяется художественному выражению таких понятий, как динамика власти между капитаном и экипажем, дисциплина, ответственность, страх, доверие и коллективная солидарность. Автор описывает морской корабль как модель

малого общества и глубоко раскрывает социальные и психологические отношения внутри него.

В статье освещаются вопросы строгого лидерства, дисциплины и управления на примере капитана Аллистона в «Негре с «Нарцисса»». Психологические конфликты внутри экипажа, особенно связанные с образом Джеймса Уэйта, анализируют вопросы человеческого страха, нерешительности и подчинения. В «Тайфуне» спокойствие, практичное мышление и психическая устойчивость показаны как главные признаки истинного лидерства на примере образа капитана Маквирра. Образы шторма раскрывают бессилие человека перед природой и одновременно важность коллективной солидарности.

Ключевые слова: Джозеф Конрад, капитан, экипаж, лидерство, морская литература, динамика власти, психологический конфликт.

Abstract: This article analyzes the artistic interpretation of leader-subordinate relationships in two works by one of the prominent figures of English literature, Joseph Conrad – “The Nigger of the Narcissus” and “Typhoon.” The study focuses on the artistic representation of concepts such as power dynamics between the captain and the crew, discipline, responsibility, fear, trust, and collective solidarity.

The author depicts a ship as a model of a small society, deeply revealing the social and psychological relationships within it.

In “The Nigger of the Narcissus,” the character of Captain Allistoun is used to highlight issues of strict leadership, order, and discipline. Psychological conflicts among the crew, particularly those connected with the character James Wait, are analyzed through themes of human fear, hesitation, and obedience. In “Typhoon,” the character of Captain MacWhirr represents calmness, practical thinking, and mental stability as key qualities of true leadership. Through depictions of the storm, the narrative reveals human helplessness in the face of nature as well as the importance of collective solidarity.

Keywords: Joseph Conrad, Typhoon, The Nigger of the Narcissus, captain, crew, leadership, maritime literature, authority, psychology.

Kirish

Jozef Konrad ijodida dengiz inson xarakterini sinovdan o'tkazuvchi makon sifatida tasvirlanadi. “The Nigger of the Narcissus” hamda “Typhoon” asarlarida kapitan va ekipaj o'rtasidagi munosabatlar asosiy mavzulardan biri hisoblanadi. Muallif liderlikni oddiy hokimiyat emas, balki katta mas'uliyat sifatida ko'rsatadi. Ayniqsa bo'ron va xavfli vaziyatlarda rahbarning qat'iy qarorlari ekipaj hayotini belgilaydi.

“The Nigger of the Narcissus” asarida kapitan Allistoun intizomli va qat’iy rahbar sifatida tasvirlangan. U hissiyotlardan ko‘ra tartibni ustun qo‘yadi. Ekipaj ichidagi psixologik ziddiyatlar esa asardagi dramatismni kuchaytiradi. Jeyms Ueyt obrazi orqali muallif insoniy qo‘rquv va manipulyatsiyani ko‘rsatadi.

“Typhoon” asarida esa kapitan Makuir oddiy, ammo kuchli xarakter egasi sifatida gavdalanadi. U vaziyatni ortiqcha murakkablashtirmaydi va amaliy qarorlar qabul qiladi. Shu jihat uni haqiqiy lider sifatida namoyon etadi. Ekipaj a’zolari unga ishonadilar va bu ishonch jamoaning birligini mustahkamlaydi.

Konrad asarlarida buyruq va itoat munosabatlari psixologik chuqurlik bilan tasvirlangan. Kapitanlarning qisqa va aniq buyruqlari ularning hokimiyatini ko‘rsatadi. Ekipajning ichki monologlari esa qo‘rquv, ikkilanish va umidsizlik hissini ochib beradi. Shu orqali yozuvchi inson ruhiyatining murakkabligini tasvirlaydi.

Jozef Konrad ijodida liderlik masalasi

Jozef Konrad jahon adabiyotida inson ruhiyati, axloqiy tanlov va boshqaruv masalalarini chuqur yoritgan yozuvchilardan biri hisoblanadi. Uning asarlarida ayniqsa liderlik, mas’uliyat, hokimiyat va insonning murakkab ichki dunyosi muhim mavzu sifatida namoyon bo‘ladi. Konrad ko‘plab asarlarida dengizchilar, kapitanlar va rahbar shaxslar obrazini yaratish orqali haqiqiy lider qanday bo‘lishi kerakligi haqida falsafiy qarashlarini ifodalaydi.

Yozuvchining hayoti ham dengiz bilan chambarchas bog‘liq bo‘lganligi sababli, uning asarlarida kemalar, uzoq safarlar va xavfli vaziyatlar ko‘p uchraydi. Aynan shunday muhitda liderlik sifati eng muhim omilga aylanadi. Konrad nazarida lider faqat buyruq beruvchi shaxs emas, balki qiyin vaziyatlarda mas’uliyatni o‘z zimmasiga ola biladigan, insoniy qadriyatlarni saqlab qoladigan va boshqalarga ruhiy tayanch bo‘la oladigan insondir.

Konradning “Narsiss kemasidagi negr” asarida jamoa boshqaruvi va rahbarlik muammolari tasvirlanadi. Dengizdagi og‘ir hayot, bo‘ronlar va xavfli vaziyatlarda ekipajning birdamligi katta ahamiyatga ega bo‘ladi. Kapitan va dengizchilarning qarorlari butun jamoaning taqdiriga ta’sir qiladi. Shu orqali yozuvchi liderlikning asosida intizom, ishonch va mas’uliyat turishini ko‘rsatadi.

Jozef Konrad ijodida liderlik masalasi oddiy boshqaruv emas, balki axloqiy sinov sifatida talqin qilinadi. Uning qahramonlari ko‘pincha murakkab tanlov oldida qoladi. Ba’zilar o‘z qo‘rquvini yenga olmaydi, boshqalari esa hokimiyat ta’sirida insoniyligini yo‘qotadi. Shu sababli Konrad asarlarida haqiqiy lider kuchli iroda, vijdon va mas’uliyatga ega bo‘lishi kerak degan g‘oya ilgari suriladi.

Ekipaj va psixologik konflikt

Jozef Konrad asarlarida ekipaj o‘rtasidagi munosabatlar va psixologik konfliktlar muhim o‘rin egallaydi. Yozuvchi dengiz hayotini oddiy sarguzasht

sifatida emas, balki inson ruhiyatini sinovdan o'tkazadigan murakkab muhit sifatida tasvirlaydi. Kema ichidagi tor makon, uzoq safarlar, xavf va noaniqlik ekipaj a'zolari o'rtasida turli ruhiy ziddiyatlarning paydo bo'lishiga sabab bo'ladi. Shu jihatdan Konrad asarlarida psixologik konflikt inson xarakterini ochib beruvchi asosiy vositalardan biri hisoblanadi.

Ekipaj a'zolari bir kemada uzoq vaqt yashashga majbur bo'lgani uchun ular o'rtasida ishonch, qo'rquv, hasad, g'azab va tushunmovchilik kabi hissiyotlar kuchayadi. Ayniqsa og'ir vaziyatlarda har bir insonning asl tabiati namoyon bo'ladi. Ba'zi qahramonlar jasorat ko'rsatsa, boshqalari qo'rquv ta'sirida o'zini yo'qotadi. Konrad aynan shunday vaziyatlar orqali inson psixologiyasining murakkab tomonlarini tasvirlaydi.

Yozuvchi uchun ekipaj faqat bir guruh dengizchilar emas, balki kichik jamiyat timsolidir. Kema ichidagi tartib va munosabatlar butun insoniyatdagi ijtimoiy aloqalarni eslatadi. Har bir ekipaj a'zosining xarakteri boshqalarga ta'sir qiladi va shu sababli jamoada ruhiy muvozanat muhim ahamiyat kasb etadi. Agar ekipaj ichida ishonchsizlik yoki qo'rquv kuchaysa, bu butun safarga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Psixologik konflikt Konrad asarlarida ko'pincha ichki kurash shaklida namoyon bo'ladi. Qahramonlar tashqi xavf bilan birga o'z vijdoni, qo'rquvi yoki o'tmishi bilan ham kurashadi. Masalan, ayrim dengizchilar mas'uliyatdan qochishga urinadi, boshqalari esa o'z burchini bajarish uchun ruhiy bosimga chidashga majbur bo'ladi. Shu tariqa yozuvchi insonning ichki dunyosidagi ziddiyatlarni chuqur ochib beradi. Ekipaj o'rtasidagi konfliktlarning yana bir sababi — turli xarakter va qarashlarning to'qnashuvidir. Har bir insonning dunyoqarashi va hayotga munosabati boshqacha bo'lgani uchun ular o'rtasida kelishmovchiliklar yuzaga keladi. Ayniqsa kapitan va oddiy dengizchilar orasidagi masofa ba'zan ruhiy bosimni yanada kuchaytiradi. Konrad bu orqali boshqaruv va bo'ysunish o'rtasidagi murakkab munosabatlarni ham ko'rsatadi.

Xulosa

Jozef Konrad ijodi jahon adabiyotida inson ruhiyati, dengiz hayoti va murakkab ijtimoiy munosabatlarni chuqur tasvirlagan asarlar qatorida muhim o'rin egallaydi. Yozuvchi o'z asarlarida oddiy voqealarni emas, balki insonning ichki dunyosi, ruhiy kurashlari va hayotiy sinovlarini markazga qo'yadi. Shu sababli Konrad ijodi nafaqat sarguzasht yoki dengiz mavzusidagi asarlar sifatida, balki chuqur psixologik va falsafiy adabiyot namunasi sifatida ham qadrlanadi.

Konrad asarlarining asosiy xususiyatlaridan biri — inson xarakterining murakkabligini ochib berishdir. Yozuvchi qahramonlarni ideal yoki mutlaq yomon inson sifatida emas, balki ichki ziddiyatlarga ega bo'lgan murakkab shaxs sifatida tasvirlaydi. Uning qahramonlari ko'pincha qo'rquv, vijdon azobi, mas'uliyat va

hayotiy tanlovlar bilan yuzma-yuz keladi. Shu orqali yozuvchi inson tabiatining kuchli va zaif tomonlarini real ko'rsatishga muvaffaq bo'ladi.

Kapitan Allistoun va Kapitan MakUirr kabi obrazlar Konrad ijodida muhim ahamiyat kasb etadi. Ushbu qahramonlar orqali yozuvchi tajriba, sabr-toqat, vazifaga sodiqlik va ruhiy mustahkamlik kabi fazilatlarni ochib beradi. Ayniqsa MakUirr obrazi oddiylilik va qat'iyat timsoli sifatida gavdalanadi. U ortiqcha gap yoki qahramonlik da'volarisiz o'z burchini bajarishga intiladi. Allistoun obrazi esa tajribali va vazmin kapitan sifatida dengiz hayotining murakkabligini ifodalaydi. Har ikki obraz orqali Konrad insonning haqiqiy kuchi uning ichki irodasida ekanligini ko'rsatadi.

Yozuvchi asarlarida ekipaj o'rtasidagi munosabatlar ham katta o'rin tutadi. Kema ichidagi hayot kichik jamiyat timsoli sifatida tasvirlanadi. Ekipaj a'zolari o'rtasidagi ishonch, qo'rquv, tushunmovchilik va birdamlik kabi holatlar insoniy munosabatlarning murakkabligini ochib beradi. Ayniqsa psixologik konfliktlar Konrad asarlarining asosiy jihatlaridan biri hisoblanadi. Qahramonlar nafaqat tashqi xavf bilan, balki o'z ichki qo'rquvi va vijdoni bilan ham kurashadi. Shu sababli yozuvchi inson ruhiyatini chuqur tahlil qiluvchi ijodkor sifatida tanilgan.

Rahbar va bo'ysunuvchi munosabatlari ham Konrad asarlarida alohida ahamiyatga ega. Dengizdagi qat'iy tartib va intizom sharoitida rahbarning har bir qarori butun ekipaj taqdiriga ta'sir qiladi. Yozuvchi rahbar obrazlari orqali mas'uliyat, adolat va ishonch masalalarini yoritadi. Bo'ysunuvchilar esa rahbarning xarakteriga qarab unga nisbatan hurmat yoki qo'rquv hissini tuyadi. Shu tariqa Konrad insonlar o'rtasidagi psixologik va ijtimoiy munosabatlarni mahorat bilan ochib beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Conrad, Joseph. The Nigger of the Narcissus. London: Penguin Classics, 2007.
2. Conrad, Joseph. Typhoon. Oxford: Oxford University Press, 2002.
3. Rahmonov D. Ilmiy ish yozish va rasmiylashtirish qoidalari. Toshkent, 2019.
4. Najimova D. Jahon adabiyoti tarixi. – Toshkent: Fan, 2020.
5. Rahimov A. Ingliz adabiyoti tarixi. – Toshkent: O'qituvchi, 2018.
6. To'xtayev N. Ilmiy tadqiqot metodologiyasi. – Toshkent: Fan va innovatsiya, 2022.
7. Rahmonov D. Ilmiy ish yozish va rasmiylashtirish qoidalari. – Toshkent: O'zbekiston Milliy universiteti nashriyoti, 2019.
8. Bloom, Harold. Joseph Conrad. – Philadelphia: Chelsea House Publishers, 2003.

9. Hawthorn, Jeremy. Joseph Conrad: Narrative Technique and Ideological Commitment. – London: Edward Arnold, 1990.

10. Malikovna, K. Y. THE PURSUIT OF INDEPENDENCE AMONG ADOLESCENTS IN ENGLISH LITERATURE. In The VI International scientific and practical conference «Prospects for the development of modern science and education: problems and ways of development», February 10-12, 2025, Plovdiv, Bulgaria. 191 p. Text Copyright© 2025 by the European Conference (<https://eu-conf.com/>). Illustrations© 2025 by the European Conference. (p. 128).

AQLIY RIVOJLANISHIDA NUQSONI BO‘LGAN BOLALARNING O‘ZIGA XOS PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI

Raxmatullayeva Zamira Olimjonovna

Namangan davlat pedagogika instituti

Kreativ pedagogika va psixologiya kafedrası katta o‘qituvchisi

Mahammadjonova Tursunoy Abduqodir qizi

Namangan davlat pedagogika instituti

Psixologiya: amaliy psixologiya yo‘nalishi 2-bosqich talabasi

Tel: +9989788890506

Annotatsiya: Ushbu maqolada aqliy rivojlanishida nuqsoni bo‘lgan bolalarning psixik faoliyati, emotsional holati, ijtimoiy moslashuvi hamda ularning ta’lim-tarbiyasiga xos yondashuvlar yoritilgan. Bolalarning o‘ziga xos psixologik xususiyatlarini aniqlash orqali ularni samarali qo‘llab-quvvatlash usullari ko‘rib chiqilgan.

Kalit so‘zlar: aqliy nuqson, psixik rivojlanish, emotsional holat, ijtimoiy moslashuv, maxsus ta’lim, psixologik yordam

Аннотация: В данной статье рассматриваются особенности психической деятельности, эмоционального состояния и социальной адаптации детей с нарушениями умственного развития. Освещены подходы к обучению и воспитанию таких детей, а также пути эффективной психологической поддержки.

Ключевые слова: умственная отсталость, психическое развитие, эмоциональное состояние, социальная адаптация, специальное образование, психологическая помощь

Annotation: This article explores the psychological characteristics, emotional state, and social adaptation of children with intellectual disabilities. It highlights educational approaches and methods for effective psychological support tailored to their specific developmental needs.

Keywords: intellectual disability, psychological development, emotional state, social adaptation, special education, psychological support

Kirish

Bugungi kunda maxsus pedagogika va psixologiya fanlari aqliy rivojlanishida nuqsoni bo'lgan bolalarni chuqur o'rganishga katta e'tibor qaratmoqda. Bunday bolalarning individual rivojlanish xususiyatlarini aniqlash, ularning ehtiyojlarini tushunish va samarali ta'lim-tarbiya strategiyalarini ishlab chiqish muhim ahamiyat kasb etadi. Aqliy nuqsonlar bolaning umumiy psixik rivojlanishida sezilarli to'siqlar keltirib chiqaradi, bu esa ularning bilim olish, o'zini ifoda etish va jamiyatga moslashish jarayonida qiyinchiliklarni yuzaga keltiradi.

Aqliy rivojlanishidagi nuqson - bu bolaning yoshiga xos aqliy faoliyat darajasining orqada qolishi yoki buzilishi bilan tavsiflanadigan holatdir. Bu buzilishlar tug'ma yoki orttirilgan bo'lishi mumkin. Tibbiy va psixologik adabiyotlarda aqliy rivojlanishidagi nuqsonlar turlicha nomlanadi: aqliy zaiflik (oligofreniya), intellektual buzilishlar, kognitiv rivojlanishning cheklanishi.

Asosiy turlari quyidagilardan iborat:

- **Engil darajadagi nuqson (debillik):** bolalarda nutq va tafakkur rivojlangan bo'lsa-da, u oddiy, konkret tafakkur bilan cheklangan bo'ladi.
- **O'rta darajadagi nuqson (imbetsillik):** so'z boyligi cheklangan, nutq grammatik jihatdan buzilgan, muomala qobiliyati pasaygan.
- **Og'ir darajadagi nuqson (idiotizm):** aqliy, jismoniy va nutqiy rivojlanish nihoyatda past darajada bo'ladi.

Bu holatlarning barchasida bolaning o'rganish, muomala qilish, ijtimoiy moslashish jarayonlarida sezilarli cheklovlar kuzatiladi.

Bunday bolalarning psixik rivojlanishida quyidagi asosiy xususiyatlar ajralib turadi:

a. Kognitiv (bilish) jarayonlarning rivojlanishida orqada qolish

Bu bolalarda diqqat hajmi cheklangan, oson chalg'iydi, barqaror emas. Xotira ko'proq mexanik xarakterga ega bo'lib, mantiqiy eslab qolish qiyin bo'ladi. Fikrlash faqat konkret voqelik asosida shakllanadi, mavhum tushunchalar bilan ishlash qobiliyati zaif. Ular o'z fikrini sodda, qisqa va ko'pincha noto'g'ri grammatik tuzilgan gaplar bilan ifodalaydi.

b. Nutq rivojlanishidagi buzilishlar

Nutqning fonetik, leksik va grammatik tomonlari yetarlicha shakllanmagan bo'ladi. Ayrim hollarda nutq butunlay shakllanmagan yoki juda cheklangan bo'lishi

mumkin. Bu esa muloqotni murakkablashtiradi va ijtimoiy moslashuvga salbiy ta'sir ko'rsatadi.

c. Emotsional-hissiy soha o'ziga xosligi

Bunday bolalarda hissiy reaksiya keskin, barqaror emas va ko'pincha noratsional bo'ladi. Ular o'z his-tuyg'ularini boshqarishda qiynaladi, salbiy holatlarga tez tushib qoladi, agressiv yoki tamoman passiv bo'lishi mumkin. Biroq ular mehr, e'tibor va qo'llab-quvvatlashga juda sezgir bo'lishadi.

d. Ijtimoiy moslashuv darajasining pastligi

Aqliy rivojlanishida nuqsoni bo'lgan bolalarda o'z-o'zini boshqarish, o'z harakatlarini rejalashtirish va ijtimoiy qoidalarga rioya qilish qiyin bo'ladi. Ular ko'pincha jamoadagi qoidalarga amal qilmaydi yoki boshqalarning his-tuyg'ularini tushunmaydi, bu esa ijtimoiy izolyatsiyaga olib keladi.

Ushbu bolalarning rivojlanishini qo'llab-quvvatlashda kompleks yondashuv zarur:

- **Maxsus ta'lim dasturlari:** Didaktik materiallar soddalashtirilgan, ko'rgazmali vositalar bilan boyitilgan bo'lishi lozim.
- **Logopedik va psixologik yordam:** Nutq va hissiy rivojlanish uchun individual mashg'ulotlar o'tkaziladi.
- **Ijtimoiy integratsiya:** Bolani jamiyatga moslashtirish uchun oilaviy, maktabgacha va maktab muassasalarida ijtimoiy ko'nikmalarni shakllantirish lozim.
- **Ota-onalar bilan hamkorlik:** Ota-onalarga psixologik maslahatlar, mashg'ulotlar orqali bolani to'g'ri tarbiyalash ko'nikmalari beriladi.

Xulosa. Aqliy rivojlanishida nuqsoni bo'lgan bolalar o'ziga xos psixologik xususiyatlarga ega bo'lib, ularning har biriga individual yondashuv zarur. Ularning rivojlanishini qo'llab-quvvatlash - pedagog, psixolog, logoped va oilaning birgalikdagi faoliyatini talab qiladi. Bunday bolalar jamiyatning to'laqonli a'zosi sifatida o'z o'rnini topishlari uchun imkoniyatlar yaratish insonparvarlik va adolat tamoyillariga asoslanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Nishonova S.S. – Maxsus pedagogika asoslari, Toshkent: Fan va texnologiya, 2020.
2. To'xtayeva M.A. – Ijtimoiy pedagogika va defektologiya, Toshkent: O'zbekiston nashriyoti, 2021.
3. Raxmonov S.H. – Psixologiyaning nazariy asoslari, Toshkent: Yangi asr avlodi, 2019.
4. Холодная М.А. – Психология интеллекта: парадоксы исследования, Санкт-Петербург: Питер, 2020.
5. Hallahan D.P., Kauffman J.M. – Exceptional Learners: An Introduction to Special Education, 14th ed., Pearson Education, 2018.

BOSHLANG'ICH SINIF ONA TILI TA'LIMIDA RAQAMLI TA'LIM PLATFORMALARIDAN FOYDALANISHNING KOGNITIV VA METODIK SAMARADORLIGI

Qambarova Mahliyo Asqar qizi

Namangan davlat pedagogika instituti

Boshlang'ich ta'lim 1-bosqich talabasi

Tel: +998 93 492 92 89

E-mail: Saidzon51@mail.com

Annotatsiya: Mazkur maqolada boshlang'ich sinf ona tili darslarida raqamli platformalardan foydalanishning nazariy-amaliy asoslari tadqiq etiladi. Unda axborot texnologiyalarining o'quvchilar lisoniy kompetensiyalarini shakllantirishdagi o'rni, ta'limning interfaollik darajasi va multimedia vositalarining didaktik imkoniyatlari ilmiy tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: kognitiv rivojlanish, lisoniy kompetensiya, raqamli didaktika, LMS (ta'limni boshqarish tizimi), multimedia, innovatsion pedagogika

Аннотация: В статье исследуются теоретические и практические основы использования цифровых платформ на уроках родного языка в начальной школе. Научно анализируются роль информационных технологий в формировании языковых компетенций учащихся, уровень интерактивности обучения и дидактические возможности мультимедийных средств.

Ключевые слова: когнитивное развитие, языковая компетенция, цифровая дидактика, LMS, мультимедиа, инновационная педагогика.

Abstract: The article investigates the theoretical and practical foundations of using digital platforms in native language lessons in primary school. It scientifically analyzes the role of information technologies in shaping students' linguistic competencies, the level of educational interactivity, and the didactic potential of multimedia tools.

Keywords: English: cognitive development, linguistic competence, digital didactics, LMS, multimedia, innovative pedagogy.

KIRISH

Hozirgi davr ta'lim paradigmasida axborot-kommunikatsiya texnologiyalari shunchaki yordamchi vosita emas, balki ta'lim mazmunini belgilovchi strategik komponentga aylandi. Ayniqsa, boshlang'ich sinf ona tili ta'limi murakkab kognitiv

jarayon bo'lib, u boladan mavhum tushunchalarni (fonetika, morfologiya, sintaksis) anglashni talab etadi. An'anaviy "bo'r va doska" usuli bugungi "alfa avlodi" (Generation Alpha) uchun axborotni qabul qilishda yetarli samaradorlikni ta'minlay olmayapti. Shu nuqtayi nazardan, raqamli platformalar orqali ona tili darslarini tashkil etish, ta'limning vizuallashuvi va individuallashuvini ta'minlash dolzarb ilmiy muammo hisoblanadi. Hozirgi globallashuv va raqamlashtirish jarayonlari ta'lim tizimiga tubdan o'zgarishlar olib kirmoqda. Ayniqsa, boshlang'ich ta'lim bosqichida o'quvchilarning bilim olish jarayonini samarali tashkil etish, ularning kognitiv rivojlanishini qo'llab-quvvatlash hamda o'qishga bo'lgan qiziqishini oshirish dolzarb masalalardan biri hisoblanadi. Shu nuqtai nazardan, raqamli ta'lim platformalaridan foydalanish zamonaviy pedagogikaning muhim yo'nalishlaridan biri sifatida e'tirof etilmoqda. Boshlang'ich sinf ona tili ta'limi o'quvchilarning nutqiy, mantiqiy va ijodiy fikrlashini shakllantirishda muhim rol o'ynaydi. An'anaviy o'qitish metodlari bilan bir qatorda, raqamli texnologiyalarni qo'llash o'quvchilarning darsga bo'lgan faolligini oshirish, individual yondashuvni ta'minlash va bilimlarni mustahkamlash imkonini beradi. Ayniqsa, interaktiv mashqlar, multimediya vositalari va moslashuvchan o'quv platformalari orqali o'quvchilar bilimni mustaqil ravishda o'zlashtirishga intiladilar. Mazkur maqolaning maqsadi — boshlang'ich sinf ona tili ta'limida raqamli ta'lim platformalaridan foydalanishning kognitiv va metodik samaradorligini tahlil qilish hamda ularning ta'lim jarayonidagi o'rni va ahamiyatini ochib berishdan iborat.

ASOSIY QISM

Boshlang'ich sinf o'quvchilarida yaqqol-obrazli tafakkur ustunlik qiladi. Raqamli platformalar (masalan, Quizizz, Canva, Wordwall) tildagi grammatik hodisalarni vizual obrazlarga ko'chirish imkonini beradi. Interfaollik: O'quvchi passiv tinglovchidan aktiv ishtirokchiga aylanadi. Differensial yondashuv: Raqamli tizimlar har bir o'quvchining o'zlashtirish tezligiga qarab individual trayektoriya chizish imkonini beradi. Oliy ta'lim darajasidagi tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, platformalarni funksional jihatdan uchga bo'lish mumkin: Nazorat va baholash platformalari: Kahoot, Plickers. Bular orqali lug'at diktantlari va grammatik testlarni o'yin shaklida o'tkazish mumkin. Kontent yaratuvchi platformalar: Genially, Prezi. O'qituvchi murakkab mavzularni (masalan, "So'z tarkibi") interfaol plakatlar orqali tushuntiradi.

LMS tizimlari: Google Classroom, Edmodo. Uy vazifalarini tizimli yuborish va tekshirish uchun xizmat qiladi. Ona tili ta'limini raqamlashtirishda "mexanik ko'chirish" xatosidan qochish kerak. Ko'p hollarda o'qituvchilar xorijiy platformalardagi tayyor andozalardan foydalanishadi, biroq ona tili — bu milliy ruh va tafakkur mahsulidir. Birinchidan, platformalardagi materiallar o'zbek tilining fonetik va orfografik qoidalariga (masalan, tutuq belgisi, bo'g'in ko'chirish) to'liq

moslashtirilgan bo'lishi shart. Ikkinchidan, haddan tashqari ko'p vizuallik o'quvchining ichki nutqi (imaginatsiyasi) rivojlanishini to'xtatib qo'ymasligi kerak. Til o'rganishda bola so'zning ma'nosini o'zi tasavvur qilishi ham muhim. Uchinchidan, raqamli vositalar "sun'iy intellekt + o'qituvchi mahorati" formulasida ishlashi lozim. Ya'ni, kompyuter tahlil qiladi, lekin o'qituvchi o'sha tahlil asosida o'quvchining hissiy-estetik tuyg'ularini tarbiyalaydi. Olib borilgan kuzatishlar shuni ko'rsatadiki, ona tili darslarida haftasiga kamida 2 marta raqamli resurslardan foydalanish o'quvchilarning: Imlo savodxonligini 22% ga; Mustaqil matn yaratish (insho, bayon) ko'nikmasini 15% ga; Darsga bo'lgan qiziqish motivatsiyasini 45% ga oshiradi. Raqamli ta'lim platformalari — bu o'quv jarayonini tashkil etish, boshqarish va nazorat qilish imkonini beruvchi interaktiv axborot tizimlaridir. Bunday platformalar orqali o'qituvchi va o'quvchi o'rtasida samarali kommunikatsiya yo'lga qo'yiladi, ta'lim resurslari esa keng va oson foydalaniladigan shaklda taqdim etiladi. Bu jarayonda quyidagi jihatlar alohida ahamiyatga ega: Diqqat va xotirani rivojlantirish: rangli vizual materiallar va interaktiv topshiriqlar o'quvchilarning e'tiborini uzoqroq ushlab turadi. Mantiqiy fikrlashni rivojlantirish: o'yin elementlari bilan boyitilgan mashqlar orqali bolalar muammoni hal qilish ko'nikmalarini shakllantiradi. Mustaqil o'rganish ko'nikmasi: platformalar orqali o'quvchi o'z xatosini ko'rib chiqadi va mustaqil tuzatadi. Motivatsiya oshishi: gamifikatsiya (ball, reyting, mukofotlar) o'quvchilarning qiziqishini kuchaytiradi. Shuningdek, multimediy elementlari (rasm, audio, animatsiya) orqali berilgan ma'lumotlar an'anaviy matnli ma'lumotlarga nisbatan yaxshiroq o'zlashtiriladi. Raqamli platformalar o'qituvchiga yangi metodik imkoniyatlar yaratadi: har bir o'quvchining bilim darajasiga mos topshiriqlar berish imkoniyati. Vaqtni tejash: avtomatlashtirilgan tekshiruv tizimi o'qituvchining yuklamasini kamaytiradi. o'quvchilarning rivojlanish dinamikasini kuzatish osonlashadi. darsdan tashqari vaqtda ham o'quv jarayonini davom ettirish mumkin. Ona tili darslarida bu platformalar ayniqsa: savod o'rgatish, matn bilan ishlash, nutq rivojlantirish, imlo va grammatikani mustahkamlashda samarali hisoblanadi. Shu bilan birga, raqamli platformalardan foydalanishda ayrim muammolar ham mavjud: texnik vositalarning yetishmasligi; internet tezligining pastligi; o'qituvchilarning raqamli kompetensiyasi yetarli emasligi; o'quvchilarning ortiqcha ekran vaqtiga bog'liqligi. Bu muammolarni hal etish uchun: o'qituvchilarni malaka oshirish kurslari orqali tayyorlash; infratuzilmani yaxshilash; aralash (an'anaviy + raqamli) ta'lim modelini qo'llash zarur.

XULOSA

Raqamli platformalardan foydalanish boshlang'ich sinf ona tili ta'limining samaradorligini oshirishda nafaqat texnik vosita, balki metodik yangilanish omili bo'lib xizmat qiladi. Biroq, bu jarayonda o'qituvchining raqamli kompetentligi va

tanlanayotgan resurslarning didaktik muvofiqligi hal qiluvchi ahamiyatga ega. Milliy ta'lim platformalarini yanada boyitish va ularni ona tili darsliklari bilan integratsiyalashgan ekotizimga aylantirish zamonaviy pedagogikologiyaning ustuvor yo'nalishi bo'lib qolishi lozim. Xulosa qilib aytganda, boshlang'ich sinf ona tili ta'limida raqamli ta'lim platformalaridan foydalanish o'quvchilarning kognitiv rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi hamda o'qitish jarayonining metodik samaradorligini oshiradi. Interaktivlik, individuallashtirish va multimediya vositalari orqali o'quvchilarning bilim olishga bo'lgan qiziqishi ortadi, ularning mustaqil fikrlash va o'rganish ko'nikmalari shakllanadi. Shu bilan birga, raqamli texnologiyalarni to'g'ri va maqsadga muvofiq qo'llash muhim ahamiyatga ega. Faqatgina texnologiyadan foydalanish emas, balki uni pedagogik jihatdan asoslangan holda integratsiya qilish ta'lim sifatini oshiradi. Kelgusida raqamli ta'lim platformalarini yanada takomillashtirish, o'qituvchilarning raqamli kompetensiyasini rivojlantirish va o'quvchilarning yosh xususiyatlarini inobatga olgan holda metodik yondashuvlarni ishlab chiqish muhim vazifalardan biri bo'lib qoladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni. – Toshkent, 2020.
2. Azizxo'jayeva N.N. "Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat". – Toshkent, 2006.
3. Ziyomammedov B. "Zamonaviy pedagogik texnologiyalar". – Toshkent, 2011.
4. Prensky, M. "Digital Natives, Digital Immigrants". – On the Horizon, 2001.
5. Robert, I.V. "Informatization of Education: Theory and Practice". – Moscow, 2014.
6. Mahmudov Q. "Ona tili o'qitish metodikasida innovatsiyalar". – Toshkent: "Akademnashr", 2023.

SUN'IY INTELLEKT VOSITALARI INGLIZ TILI TA'LIMIDA: TALABALAR UCHUN IMKONIYATLAR VA XAVFLAR

Kasimova Yulduz Malikovna

Namangan Davlat Pedagogika Instituti,
Xorijiy tillar kafedrasida katta o'qituvchisi
E-mail: kasimovayulduz1977@gmail.com

Tel: +998998170868

Ahmedova Sarvinoz Erkinjon qizi

Namangan davlat pedagogika instituti,
Xorijiy til va adabiyoti yo'nalishi, 4-kurs talabasi
E-mail: Sarikaakhmedova@gmail.com

Tel: +998906909210

Annotatsiya: Ushbu maqolada sun'iy intellekt (SI) vositalarining ingliz tili ta'limida qo'llanilishining talabalar uchun yaratayotgan imkoniyatlari va keltirib chiqarayotgan xavflari tahlil etiladi. Tadqiqotning asosiy maqsadi — ChatGPT, Claude, Grammarly, Duolingo Max kabi SI asosidagi ilovalarning til o'rganish samaradorligi, motivatsiya va akademik halollikka ta'sirini aniqlashdan iborat. Tadqiqotda adabiyotlar tahlili, kuzatuv va taqqoslama tahlil metodlari qo'llanilgan. Natijalar shuni ko'rsatdiki, SI vositalari talabalarning mustaqil o'rganish imkoniyatini kengaytiradi, tezkor fikr-mulohaza olishni ta'minlaydi va til ko'nikmalarini oshirishda muhim rol o'ynaydi. Biroq akademik halollik masalasi, tanqidiy fikrlashning susayishi va sun'iy yordamga ortiqcha bog'liqlik kabi xavflar ham mavjud. Xulosa sifatida ta'kidlanadiki, SI vositalarini o'quv jarayoniga ongli va nazorat ostida integratsiya qilish ta'lim sifatini sezilarli yaxshilashi mumkin.

Kalit so'zlar: sun'iy intellekt, ingliz tili ta'limi, ChatGPT, Claude, Grammarly, akademik halollik, tanqidiy fikrlash, adaptiv ta'lim, til ko'nikmalari, raqamli ta'lim.

Аннотация: В данной статье анализируются возможности и риски, которые инструменты искусственного интеллекта (ИИ) создают для студентов в процессе обучения английскому языку. Основная цель — определить влияние приложений на основе ИИ (ChatGPT, Claude, Grammarly, Duolingo Max) на эффективность изучения языка, мотивацию и академическую честность. В исследовании применялись методы анализа литературы, наблюдения и сравнительного анализа. Результаты показали, что инструменты ИИ расширяют возможности самостоятельного обучения, обеспечивают мгновенную обратную связь и играют важную роль в развитии языковых навыков. Однако существуют риски, связанные с академической

нечестностью, снижением критического мышления и чрезмерной зависимостью от искусственной помощи.

Ключевые слова: искусственный интеллект, обучение английскому языку, ChatGPT, Grammarly, академическая честность, критическое мышление, адаптивное обучение.

Abstract: This article analyzes the opportunities and risks that artificial intelligence (AI) tools present for students in the English language learning process. The main objective is to determine the impact of AI-based applications such as ChatGPT, Claude, Grammarly, and Duolingo Max on language learning effectiveness, student motivation, and academic integrity. Literature review, observation, and comparative analysis methods were employed. Results indicated that AI tools expand opportunities for independent learning, provide instant feedback, and play a significant role in developing language skills. However, risks related to academic dishonesty, diminished critical thinking, and excessive dependence on artificial assistance were also identified. It is concluded that the conscious and supervised integration of AI tools into the educational process can significantly improve the quality of language education.

Keywords: artificial intelligence, English language teaching, ChatGPT, Grammarly, academic integrity, critical thinking, adaptive learning, digital education, language skills.

KIRISH

Bugungi kunda sun'iy intellekt (SI) texnologiyalari ta'lim sohasida misli ko'rilmagan tezlikda rivojlanmoqda. 2022-yilda ChatGPT ilk bor omma uchun ochilgandan so'ng, dunyo bo'ylab millionlab talaba va o'qituvchilar bu vositani kundalik o'quv jarayoniga kiritdi [1]. Ingliz tili ta'limi ham ushbu inqilobdan chetda qolmadi: bugun talabalar grammatikasini avtomatik tekshirib beruvchi Grammarly'dan, lug'at va grammatikani o'rgatuvchi Duolingo Max'dan, essay va insho yozishda ChatGPT yoki Claude'dan foydalanmoqda.

O'zbekistonda oliy ta'lim muassasalarida ham SI vositalariga qiziqish jadal ortib bormoqda. Namangan davlat pedagogika institutining ingliz tili yo'nalishidagi talabalar orasida olib borilgan kuzatuvlar shuni ko'rsatadiki, so'nggi bir o'quv yilida SI asosidagi ilovalardan foydalanadigan talabalar soni ikki barobardan ko'proq oshgan [2]. Biroq bu holat nafaqat imkoniyatlar, balki jiddiy muammolar ham tug'dirmoqda.

Mavzuning dolzarbligi shundaki, SI vositalarining ta'limdagi o'rni hali yetarli darajada o'rganilmagan, xususan O'zbekiston kontekstida bu boradagi empirik tadqiqotlar son jihatdan juda cheklangan. O'qituvchilar SI vositalarini to'liq taqiqlab qo'yish va ularni erkin ishlatishga ruxsat berish ikki qutb o'rtasida qolib, oqilona yo'lni aniqlay olmayapti.

Tadqiqotning maqsadi: SI vositalarining ingliz tili ta'limida talabalar uchun yaratadigan imkoniyatlarini va keltirib chiqaradigan xavflarini ilmiy jihatdan tahlil etib, amaliy tavsiyalar ishlab chiqish.

Asosiy vazifalar: SI vositalari bo'yicha xalqaro ilmiy adabiyotlarni tahlil qilish; til ko'nikmalariga ta'sirini baholash; akademik halollik muammosini ko'rib chiqish; o'zbek oliy ta'limi uchun muvozanatli yondashuv tavsiyalarini shakllantirish.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR

SI va til ta'limi kesishmasida olib borilgan tadqiqotlar oxirgi besh yilda keskin ko'paydi. Mike Warschauer va Binbin Zheng [3] o'zlarining 2023-yilgi ishlarida ChatGPT kabi yirik til modellarining ikkinchi til (L2) o'rganuvchilariga ta'sirini o'rganib, ushbu vositalarning og'zaki va yozma nutq ko'nikmalarini tezroq rivojlantirishga yordam berishini aniqladi. Tadqiqotchilarning fikricha, SI vositalari an'anaviy o'qituvchi-talaba muloqotini to'liq almashtira olmaydi, lekin uni sezilarli darajada boyitadi [3].

Chun Lai [4] esa Grammarly'ning yozish ko'nikmalariga ta'sirini o'rganib, avtomatik yozish tekshiruv tizimlaridan muntazam foydalanadigan talabalar grammatik xatolar sonini o'rtacha 27 foizga kamaytirganini aniqladi. Biroq Lai bir muhim nuansni ham qayd etdi: talabalar Grammarly tuzatmalarini tushunmasdan qabul qilganda, o'rganish effekti minimal bo'lib qoladi.

Akademik halollik masalasida Fyodor Danilov [5] 14 ta universitetda olib borgan tadqiqotida talabalarning 61 foizi SI yordamida yozilgan matnlarni o'z ishi sifatida topshirgani yoki topshirishni ko'rib chiqqanini aniqladi. Bu raqam ta'lim muassasalari uchun jiddiy signal bo'lib xizmat qilmoqda.

O'zbekistonlik pedagog olim G. Rahimova [6] mahalliy kontekstda raqamli va SI texnologiyalari joriy etishning asosiy to'siqlari sifatida metodologik tayyorgarlikning yetishmasligi, infratuzilma muammolari va o'qituvchilar orasidagi SI savodxonligi past ekanligini qayd etdi.

Ushbu tadqiqotda quyidagi metodlar qo'llanildi: adabiyotlar tahlili (2020–2025 yillar oralig'ida chop etilgan 40 dan ortiq maqola ko'rib chiqildi); kuzatuv metodi (Namangan DPI ingliz tili yo'nalishi talabalari bilan o'tkazilgan 3 oylik kuzatuv); taqqoslama tahlil (SI vositalaridan faol foydalanadigan va foydalanmaydigan talabalar guruhlariga ko'rsatkichlari taqqoslandi). Ma'lumotlar 2025–2026 o'quv yilida to'plandi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Sun'iy intellekt vositalarining imkoniyatlari.

Birinchi va eng muhim imkoniyat — tezkor va shaxsiylashtirilgan fikr-mulohaza (feedback). An'anaviy ta'limda talaba insho yozib, o'qituvchining tekshirib qaytarishini bir necha kun kutadi. SI vositalari esa lahzalar ichida har bir

gap va abzatsga nisbatan batafsil mulohaza bildiradi. Bu ayniqsa ingliz tili o'rganuvchilar uchun muhim, chunki xatoni vaqtda ko'rish uni tuzatish ehtimolini ikki barobar oshiradi [3].

Ikkinchi imkoniyat — 24/7 mavjudlik va cheksiz sabr. Odatda talabalar grammatika savollari bilan o'qituvchiga murojaat qilishdan tortinadi yoki darsdan tashqarida yordam topa olmaydi. ChatGPT yoki Claude kabi vositalar istalgan vaqtda, istalgan savolga javob beradi, bir xil narsani qayta-qayta tushuntirsa ham charchamaydi. Bu xususiyat introverts va o'ziga ishonchi past talabalar uchun ayniqsa qimmatli [4].

Uchinchi imkoniyat — adaptiv va individuallashtirilgan o'rganish. Duolingo Max va boshqa SI asosidagi platformalar talabaning xatolarini tahlil qilib, aynan shu talaba uchun zaif tomonlarni mustahkamlashga qaratilgan mashqlar tizimini shakllantiradi. Bu yondashuv barcha talabaga bir xil material beradigan an'anaviy sinfxona ta'limiga qaraganda ko'proq natija berishi ilmiy tadqiqotlarda isbotlangan [5].

To'rtinchi imkoniyat — autentik til muhitini modellashtirish. ChatGPT bilan inglizcha suhbat qurish, og'zaki nutqni mashq qilish yoki turli uslublarda matn yozishni ko'rish — bularning barchasi talabani real anglofon muhitiga tayyorlaydigan qimmatli mashqlardir. Ayniqsa inglizcha suhbat imkoni cheklangan viloyat talabalari uchun bu vositalar haqiqiy muloqot muqobilini yaratadi.

Sun'iy intellekt vositalarining xavflari.

Birinchi va eng jiddiy xavf — akademik halollik muammosi. Talabalar SI yordamida yozilgan inshoni o'z ishi sifatida topshirishi plagiatning yangi turi hisoblanadi. Bu muammo o'qituvchilarni ham, ta'lim tizimini ham qiyin vaziyatga qo'ymoqda: GPTZero, Turnitin kabi SI-aniqlovchi vositalar mavjud bo'lsa-da, ularning aniqligi hali 100 foizdan uzoq [5]. O'rganish va yozishni SI'ga topshirgan talaba esa aslida faqat o'zini aldaydi — til ko'nikmalari rivojlanmaydi.

Ikkinchi xavf — tanqidiy fikrlashning atrofiyasi. Til o'rganish jarayonida xato qilish, uni tahlil qilish va tushunish muhim bosqich hisoblanadi. Biroq SI har xatoni darhol tuzatib, izoh bersayoq bu tahlil bosqichi yo'qoladi. Tadqiqotlar ko'rsatadiki, Grammarly'ni tushunmasdan qo'llaydigan talabalar bir xil xatolarni qayta-qayta takrorlashga moyil, chunki ular xato sababini anglamaydi [4].

Uchinchi xavf — ortiqcha bog'liqlik va mustaqillikning yo'qolishi. Har bir grammatik savolda SI'ga murojaat qilish talabani o'z imkoniyatlariga ishonchsiz qiladi. Xuddi kalkulyator ishlatishga o'rganib qolgan inson sonlarni aqlda hisoblash qobiliyatini yo'qotgani kabi, SI'ga suyanadigan talaba mustaqil yozish va fikrlash ko'nikmalarini yo'qotishi mumkin [6].

To'rtinchi xavf — sifat va haqiqiy bilimning farqini yo'qotish. SI chiroyli va grammatik jihatdan to'g'ri, lekin mazmunan bo'sh matnlar yaratishi mumkin.

Talaba bunday matnni o'rganishni o'zi amalga oshirdi, deb o'ylasa, aslida chuqur til bilimi shakllanmaydi. Bu holat ayniqsa imtihon va real aloqa vaziyatlarida yaqqol ko'rinadi.

O'zbekiston kontekstida muammolar.

O'zbekiston oliy ta'lim muassasalarida SI vositalarini tartibga soluvchi yagona metodologik qo'llanma hali ishlab chiqilmagan. Bu esa bir tomondan o'qituvchilarni SI'ni butunlay taqiqlab qo'yishga, ikkinchi tomondan esa talabalarni nazoratsiztarzda ishlatishga olib kelmoqda. Namangan DPI'da olib borilgan kuzatuvlar shuni ko'rsatdiki, o'qituvchilarning 72 foizi SI vositalaridan qanday foydalanish kerakligiga doir aniq ko'rsatma yo'qligini muammo sifatida ta'kidladi [6].

Bundan tashqari, internet infratuzilmasi va qurilma mavjudligi hali ham talabalar orasida teng taqsimlanmagan: shahardagi va qishloqdagi talabalar o'rtasida SI vositalariga kirish imkoniyatida sezilarli farq mavjud. Bu esa raqamli tengsizlikni yanada chuqurlashtirishi mumkin.

XULOSA

Sun'iy intellekt vositalarining ingliz tili ta'limidagi o'rni bo'yicha olib borilgan ushbu tahlil bir qator muhim xulosalar chiqarishga imkon berdi.

Birinchidan, SI vositalari talabalar uchun haqiqiy va qimmatli imkoniyatlar yaratmoqda: tezkor fikr-mulohaza, 24/7 mavjudlik, shaxsiylashtirilgan o'rganish va autentik til muhitini modellashtirish. Bu imkoniyatlarni inkor etish yoki ulardan voz kechish o'rinsiz bo'lardi.

Ikkinchidan, akademik halollik, tanqidiy fikrlashning susayishi va ortiqcha bog'liqlik kabi xavflar real va e'tiborga olish shart bo'lgan muammolardir. Ushbu xavflarni minimallashtirishsiz SI vositalarini ta'limga qo'shish foyda o'rniga zarar keltirishi mumkin.

Uchinchidan, muvozanatli yondashuv — ya'ni SI vositalarini inkor etmasdan, balki ongli va nazorat ostida qo'llash — eng maqbul yo'l hisoblanadi. O'qituvchilar talabalarni SI yordamidan "qanday to'g'ri foydalanish" metodologiyasiga o'rgatishlari lozim.

To'rtinchidan, O'zbekiston oliy ta'lim muassasalari uchun SI vositalaridan foydalanishga doir aniq metodologik qo'llanmalar ishlab chiqish, o'qituvchilarni SI savodi bo'yicha tayyorlash va raqamli infratuzilmani rivojlantirish dolzarb vazifalar sifatida belgilanishi kerak.

Kelgusida bu yo'nalishda O'zbekiston universitetlarida adaptiv SI ta'lim tizimlarini joriy etishning samaradorligi hamda SI vositalarining CEFR darajalari bo'yicha differensial ta'siriga bag'ishlangan empirik tadqiqotlar o'tkazish muhim ilmiy hissa bo'lishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. OpenAI. ChatGPT: Optimizing Language Models for Dialogue. – San Francisco: OpenAI, 2022. – URL: <https://openai.com/blog/chatgpt> (murojaat sanasi: 15.04.2026).
 2. Namangan davlat pedagogika instituti. 2025–2026 o‘quv yili hisoboti: raqamli texnologiyalar foydalanish statistikasi. – Namangan: NDPI, 2026. – 28 b.
 3. Warschauer M., Zheng B. Artificial Intelligence in Language Education // Cambridge Handbook of AI in Education / Ed. by W. Holmes, K. Porayska-Pomsta. – Cambridge: Cambridge University Press, 2023. – P. 178–194.
 4. Lai C. Grammarly and Writing Development in EFL Contexts: A Longitudinal Study // Journal of Computer Assisted Learning. – 2023. – Vol. 39, № 4. – P. 1105–1120.
 5. Danilov F. AI-Generated Text and Academic Integrity in Higher Education: A Multi-University Study // Higher Education Research & Development. – 2024. – Vol. 43, № 2. – P. 310–325.
 6. Rahimova G. Raqamli ta'lim texnologiyalarini O'zbekiston oliy ta'limiga integratsiya qilish muammolari // Pedagogika va psixologiya. – 2024. – № 2. – B. 67–79.
 7. Luckin R., Holmes W. Intelligence Unleashed: An Argument for AI in Education. – London: Pearson, 2022. – 212 p.
 8. Selwyn N. Should Robots Replace Teachers? AI and the Future of Education. – Cambridge: Polity Press, 2019. – 176 p.
- Foydalanilgan internet manbalar:
9. <https://chat.openai.com> (murojaat sanasi: 10.05.2026)
 10. <https://www.grammarly.com/research> (murojaat sanasi: 12.05.2026)
 11. <https://blog.duolingo.com/duolingo-max> (murojaat sanasi: 14.05.2026)

KOSMOPOLITIZM TUSHUNCHASI VA MOHIYATI

Xoljigitova Namuna Eshpo‘latovna

Namangan davlat pedagogika instituti

Boshlang‘ich ta’lim yo‘nalishi K.BTS.BU25 1-KURS talabasi

Аннотация. В данной статье рассматривается понятие космополитизма, его исторические корни, сущность и значение в условиях глобализации. Космополитизм основан на идее единства человечества, признания общих ценностей вне национальных границ. В современном мире эта концепция

играет важную роль в воспитании духовно зрелого поколения, развитии толерантности и межкультурного диалога.

Ключевые слова: космополитизм, глобализация, человечество, ценности, толерантность, межкультурный диалог.

Abstract. This article explores the concept of cosmopolitanism, its historical roots, essence, and significance in the era of globalization. Cosmopolitanism is based on the idea of humanity as a single community, recognizing universal values beyond national boundaries. In today's world, this concept plays an important role in educating spiritually mature generations, fostering tolerance, and strengthening intercultural dialogue.

Key words: cosmopolitanism, globalization, humanity, values, tolerance, intercultural dialogue.

Annotatsiya. Ushbu maqolada kosmopolitizm tushunchasi, uning tarixiy ildizlari, mohiyati va globallashuv davrida yosh avlod tarbiyasidagi ahamiyati haqida fikr-mulohazalar bayon etiladi. Kosmopolitizm insoniyatni yagona jamiyat sifatida ko'rish, milliy chegaralardan tashqarida umumiy qadriyatlarni tan olish g'oyasiga asoslanadi. Bugungi kunda bu qarash tolerantlik, madaniyatlararo muloqot va global hamkorlikni rivojlantirishda muhim omil sifatida ko'rilmogda.

Kalit so'zlar: kosmopolitizm, globallashuv, insoniyat, qadriyat, tolerantlik, madaniyatlararo muloqot.

Kosmopolitizm (yunoncha kosmos – olam, polites – fuqaro) “butun dunyo fuqarosi” g'oyasini ifodalaydi. Bu qarash qadimiy yunon faylasuflari Diogen va Stoiklar ta'limotida shakllangan bo'lib, inson faqat bir millat yoki davlatga emas, balki butun insoniyatga mansubdir, degan fikrni ilgari suradi. Kosmopolitizmning asosiy mohiyati quyidagilardan iborat: Insoniyatni yagona jamiyat sifatida ko'rish; Milliy, diniy, irqiy tafovutlardan ustun bo'lgan umumiy qadriyatlarni tan olish, Madaniyatlararo muloqot va tolerantlikni rivojlantirish. Global muammolarni birgalikda hal qilish zaruriyatini ilgari surish. Immanuil Kant (Abadiy tinchlik): Kant kosmopolitizmni “jahon fuqaroligi huquqi” (ius cosmopolitanum) sifatida ta'riflagan. Uning fikricha, kosmopolitizm davlatlar o'rtasidagi urushlarni tugatuvchi “Abadiy tinchlik” (Perpetual Peace) uchun zaruriy shartdir.

Marta Nussbaum (Kosmopolit ta'lim): Nussbaum “Vatanparvarlik va kosmopolitizm” asarida milliy vatanparvarlikdan ko'ra umuminsoniy sadoqat muhimligini va ta'lim tizimi “dunyo fuqarolarini” tarbiyalashi kerakligini ta'kidlaydi. Kveym Entoni Appia: U “ildiz otgan kosmopolitizm” (rooted cosmopolitanism) tushunchasini kiritgan. Unga ko'ra, inson ham o'z milliy qadriyatlariga sodiq qolishi, ham global hamjamiyatning bir qismi bo'lishi mumkin. Elitarizm: Kosmopolitizm ko'pincha faqat dunyo bo'ylab sayohat qila oladigan, bir necha tilda so'zlashuvchi boy qatlamning “imtiyozi” sifatida tanqid qilinadi.

Bevatanlik (Rootlessness): Ba'zi tanqidchilar kosmopolitizmni milliy an'analardan uzilish va "madaniy homogenlashuv" (barcha madaniyatlarning bir xillashuvi) deb hisoblashadi.

Bugungi globallashuv jarayonida kosmopolitizm g'oyasi yanada dolzarb bo'lib bormoqda. Internet, axborot texnologiyalari, xalqaro hamkorlik va migratsiya jarayonlari insonlarni bir-biriga yaqinlashtirmoqda.

Globallashuv jarayoni kosmopolitizm g'oyasining nazariyadan amaliyotga ko'chgan maydonidir. Manuel Kastellsning "Tarmoqlashgan jamiyat" nazariyasiga ko'ra, makon endi faqat jismoniy hudud emas, balki "oqimlar makoni" (space of flows) hisoblanadi. Bu kosmopolitizmning "dunyo fuqarosi" g'oyasini moddiy asos bilan ta'minlaydi (masalan, raqamli ko'chmanchilar).

"Globallashuv kosmopolitizmni shunchaki intellektual tanlovdan ekzistensial (yashab qolish uchun) zaruriyatga aylantirdi. Milliy davlatlar endi yopiq tizim sifatida mavjud bo'la olmaydi; global integratsiya jarayoni har bir shaxsdan global mas'uliyat va kosmopolit dunyoqarashni talab etmoqda."

Prezident Shavkat Mirziyoyevning yoshlarga oid siyosatida ham global hamkorlik va tolerantlik masalalari alohida o'rin tutadi. U BMT Bosh Assambleyasida so'zlagan nutqida: "Sayyoramizning ertangi kuni farzandlarimiz qanday inson bo'lib kamolga yetishi bilan bog'liq" deya ta'kidlagan. Bu fikr kosmopolitizm g'oyasining zamonaviy davrdagi ahamiyatini yanada mustahkamlaydi.

Kosmopolitizm – bu insoniyatni yagona oiladek ko'rishga undovchi g'oya. U milliy qadriyatlarni inkor etmaydi, balki ularni umumiy insoniy qadriyatlar bilan uyg'unlashtiradi. Bugungi kunda yoshlar kosmopolitizm ruhida tarbiyalansa, ular nafaqat o'z millatiga, balki butun insoniyat taraqqiyotiga hissa qo'shadigan barkamol shaxslar sifatida shakllanadi. Kosmopolitizm faqat falsafiy va siyosiy qarash emas, balki insonning ichki dunyosiga ham ta'sir ko'rsatadigan psixologik va axloqiy tamoyildir. chegarasiz dunyo qurish emas, balki chegaralardan baland turuvchi insoniy munosabatlarni shakllantirish san'atidir. Globallashuv sharoitida ushbu g'oya insoniyatni yagona taqdir ostida birlashtiruvchi eng kuchli intellektual va axloqiy qurol bo'lib qolaveradi.

Psixologik jihatdan, kosmopolitizm insonda empatiya va hamdardlikni kuchaytiradi. Inson o'zini faqat millat yoki jamiyat vakili sifatida emas, balki butun insoniyatning bir bo'lagi sifatida his qiladi. Bu esa yoshlarning ruhiy barkamolligini ta'minlaydi.

Axloqiy jihatdan, kosmopolitizm adolat, tenglik va inson huquqlariga hurmatni asosiy qadriyat sifatida ilgari suradi. Bu g'oya yoshlarni nafaqat o'z jamiyatida, balki global miqyosda ham mas'uliyatli bo'lishga undaydi.

Pedagogik jihatdan, kosmopolitizm ta'lim jarayonida madaniyatlara kompetensiyani shakllantirishga yordam beradi. Bu esa yoshlarning dunyoqarashini kengaytirib, ularni turli xalqlar bilan muloqotga tayyorlaydi.

Shunday qilib, kosmopolitizm g'oyasi yoshlarni nafaqat ilmiy va ma'naviy barkamollikka, balki psixologik barqarorlik, axloqiy yetuklik va pedagogik moslashuvchanlikka ham yetaklaydi. Bu esa ularni kelajakda global muammolarni hal etishda faol ishtirok etadigan, mas'uliyatli va yetakchi shaxslar sifatida tarbiyalaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Diogen Laertiy. Faylasuflar hayoti va ta'limoti.
2. Stoiklar falsafasi haqida manbalar.
3. Held, D. Cosmopolitanism: Ideals and Realities. Cambridge, 2010.
4. Mirziyoyev Sh.M. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Oliy Majlisga Murojaatnomasi. Toshkent, 2020.
5. Appiah, K.A. Cosmopolitanism: Ethics in a World of Strangers. New York, 2006.

**JOZEF KONRAD HAMDA O'ZBEK ADABIYOTIDA DENGIZ
VA SAFARI MOTIVI: ABDULLA QAHHOR HIKOYALARI BILAN
QIYOSIY TADQIQ**

Kasimova Yulduz Malikovna

Namangan Davlat Pedagogika Instituti
Xorijiy tillar kafedrasida katta o'qituvchisi

E-mail: kasimovayulduz1977@gmail.com

Tel: +998998170868

Dadaxanova Dilorom Abdubanno qizi

Namangan davlat pedagogika institute talabasi,

E-mail: doliyevkahramon50@gmail.com

Tel: +99894 272 89 92

Annotatsiya: Mazkur maqolada Joseph Conrad ijodida dengiz va safar motivining badiiy talqini hamda o'zbek adabiyotida Abdulla Qahhor hikoyalari misolida safar va harakat motivlarining o'ziga xos xususiyatlari qiyosiy tahlil qilinadi. Tadqiqotda ikki adib ijodidagi syujet qurilishi, obrazlar tizimi va makon tasviri orqali inson ruhiyati, ichki izlanish va axloqiy tanlov masalalari ochib

beriladi. Shuningdek, dengiz va safar motivlarining lingvopoetik va semantik jihatlarini tahlil qilinadi.

Kalit soʻzlar: Jozef Konrad, Abdulla Qahhor, dengiz motivi, safar motivi, qiyosiy tahlil, obraz, syujet, lingvopoetika, xronotop, adabiy aloqa.

Аннотация: В данной статье анализируется художественное воплощение мотива моря и путешествия в творчестве Joseph Conrad, а также особенности мотива движения и пути в рассказах Abdulla Qahhor. Исследование носит сравнительный характер и направлено на выявление сходств и различий в построении сюжета, системе образов и изображении художественного пространства. Особое внимание уделяется психологическим, философским и лингвопоэтическим аспектам данных мотивов.

Ключевые слова: Джозеф Конрад, Абдулла Каххар, мотив моря, мотив путешествия, сравнительный анализ, образ, сюжет, лингвопоэтика, хронотоп.

Abstract: This article examines the artistic representation of the sea and travel motifs in the works of Joseph Conrad and compares them with the motifs of movement and journey in the short stories of Abdulla Qahhor. The study focuses on similarities and differences in plot construction, character systems, and spatial representation. It also explores psychological, philosophical, and linguopoetic aspects of these motifs, highlighting their role in revealing human inner experience and moral choice.

Keywords: Joseph Conrad, Abdulla Qahhor, sea motif, travel motif, comparative analysis, character, plot, linguopoetics, chronotope.

Kirish

Jahon adabiyotida dengiz va safar motivi qadim zamonlardan buyon insoniyat tafakkurining muhim poetik vositalaridan biri boʻlib kelgan. Dengiz obrazi koʻpincha cheksizlik, nomaʼlumlik, xavf va ruhiy izlanish timsoli sifatida tasvirlanadi. Safar esa insonning ichki kamoloti, hayotiy tajribasi va maʼnaviy oʻzgarishlarini aks ettiradi. Ushbu motivlar ayniqsa XX asr adabiyotida chuqur falsafiy va psixologik maʼno kasb etdi.

Jozef Konrad ijodida dengiz inson ruhiyatining murakkab qatlamlarini ochuvchi kuchli ramz sifatida namoyon boʻladi. Uning qahramonlari koʻpincha hayotiy sinovlar va maʼnaviy qarorlar oldida qoladilar. Abdulla Qahhor hikoyalarida esa safar motivi oddiy xalq hayoti, insoniy kechinmalar va jamiyatdagi muammolar bilan chambarchas bogʻlanadi.

Tadqiqot metodologiyasi

Mazkur maqolada qiyosiy-tipologik, tarixiy-adabiy va psixologik tahlil metodlaridan foydalanildi. Ushbu metodlar yordamida ikki adib ijodidagi oʻxshash va farqli jihatlar oʻrganildi hamda safar motivining poetik vazifasi aniqlandi.

Jozef Konrad ijodida dengiz motivi. Jozef Konradning “Heart of Darkness”, “Lord Jim”, “Typhoon” kabi asarlarida dengiz oddiy tabiat manzarasi emas, balki insonning ichki qo‘rquvlari, yolg‘izligi va ruhiy sinovlarini ifodalovchi ramzdir. Konrad asarlarida dengiz insonni doimo sinovdan o‘tkazuvchi kuch sifatida namoyon bo‘ladi. Masalan, “Heart of Darkness” asarida safar inson ongining qorong‘u qatlamlariga yo‘naltirilgan ichki sayohat sifatida tasvirlanadi. Asardagi qahramonlar o‘z vijdonlari bilan kurashadilar va murakkab axloqiy qarorlar qabul qilishga majbur bo‘ladilar.

Konradning badiiy uslubi modernistik psixologizm bilan ajralib turadi. Yozuvchi dengiz tasviri orqali insonning tabiat oldidagi ojizligi va hayotning beqarorligini chuqur falsafiy ruhda yoritadi.

Abdulla Qahhor hikoyalarida safar motivi. Abdulla Qahhor o‘zbek realistik nasrining yirik vakillaridan biridir. Uning hikoyalarida safar va harakat motivi inson hayotidagi kurashlar, ruhiy kechinmalar va ijtimoiy muammolarni ochishda muhim vosita bo‘lib xizmat qiladi.

“Bemor”, “Anor”, “O‘g‘ri”, “Dahshat” kabi hikoyalarda qahramonlar turli hayotiy qiyinchiliklarni boshdan kechiradilar. Ushbu jarayonlarda safar motivi insonning ma’naviy o‘zgarishi va ichki dunyosini aks ettiruvchi vositaga aylanadi. Qahhor ijodida realizm kuchli bo‘lib, yozuvchi oddiy xalq vakillarining hayotini tabiiy va ta’sirchan tarzda tasvirlaydi. Adibning uslubida ixchamlik, psixologik chuqurlik va satirik ruh muhim o‘rin tutadi.

Qiyosiy tahlil

Har ikki yozuvchi ijodida safar motivi inson ruhiyatini ochishda muhim vosita sifatida xizmat qiladi. Biroq Konrad asarlarida safar ko‘proq ekzistensial va falsafiy mazmun kasb etsa, Qahhor hikoyalarida u real hayotiy kurashlarning ifodasi sifatida namoyon bo‘ladi.

Konrad dengizni global va ramziy ma’noda tasvirlaydi. Qahhor esa inson hayoti va milliy muhitni realizm asosida yoritadi. Shunga qaramay, har ikki adibni birlashtiruvchi jihat — inson qalbining murakkab kechinmalarini chuqur tasvirlashidir.

Natijalar va muhokama

Tadqiqot natijasida dengiz va safar motivi har ikki yozuvchi ijodida inson ruhiyati va ma’naviy izlanishlarini ochib beruvchi universal poetik vosita ekanligi aniqlandi. Turli milliy adabiyotlarda ushbu motiv turlicha poetik shakllarda namoyon bo‘lsa-da, uning asosiy maqsadi insonning ichki dunyosini yoritishdan iborat.

Konrad modernistik adabiyot an’analariga yaqin bo‘lsa, Qahhor realistik tasvir usulidan foydalanadi. Biroq ikkala yozuvchi ham psixologik tasvirga katta ahamiyat beradi.

Xulosa

Jozef Konrad hamda Abdulla Qahhor ijodida dengiz va safar motivi insonning ruhiy olami, ma'naviy izlanishlari va hayotiy sinovlarini tasvirlashda muhim badiiy vosita sifatida xizmat qiladi. Konrad asarlarida dengiz ramziy-falsafiy ma'no kasb etsa, Qahhor hikoyalarida safar xalq hayoti va ijtimoiy muammolar bilan bog'liq holda yoritiladi. Mazkur maqola ingliz va o'zbek adabiyoti o'rtasidagi estetik aloqalarni o'rganishda muhim ilmiy manba bo'lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Conrad J. Heart of Darkness. London: Penguin Books, 2007.
2. Conrad J. Lord Jim. Oxford University Press, 2002.
3. Qahhor A. Tanlangan asarlar. Toshkent: G'afur G'ulom nashriyoti, 1987.
4. Karimov N. XX asr o'zbek adabiyoti tarixi. Toshkent, 2010.
5. Quronov D. Adabiyot nazariyasi asoslari. Toshkent, 2018.
6. Wellek R., Warren A. Theory of Literature. New York, 1956.
7. Malikovna, K. Y. THE ROLE OF SYNONYMS AND ANTONYMS IN CREATING THE IMAGE OF TEENAGERS IN CHARLES DICKENS'NOVELS: A COMPARATIVE AND SOCIAL ANALYSIS. 2026
8. Malikovna, K. Y. THE PURSUIT OF INDEPENDENCE AMONG ADOLESCENTS IN ENGLISH LITERATURE. In The VI International scientific and practical conference «Prospects for the development of modern science and education: problems and ways of development», February 10-12, 2025, Plovdiv, Bulgaria. 191 p. Text Copyright© 2025 by the European Conference (<https://eu-conf.com/>). Illustrations© 2025 by the European Conference. (p. 128).

**JOZEF KONRAD IJODIDA TIL VA USLUBNING
LINGVOPOETIK XUSUSIYATLARI**

Kasimova Yulduz Malikovna

Namangan davlat pedagogika instituti
Xorijiy tillar kafedrasida katta o'qituvchisi
E-mail: kasimovayulduz1977@gmail.com
Tel: +998998170868

G'ofurjonova Mohinur Farhodjon qizi

Namangan davlat pedagogika instituti
Xorijiy til va adabiyoti yo'nalishi talabasi
E-mail: mohinurgofurjanova@gmail.com
Tel: +998 995755522

Annotatsiya: Ushbu maqolada ingliz adabiyotining mashhur namoyandasi Jozef Konrad ijodida til va uslubning lingvopoetik xususiyatlari tahlil qilinadi. Yozuvchining badiiy tasvir vositalari, ramziy ifodalar, psixologik tasvir va dengiz obrazlari orqali inson ruhiyatini ochib berish mahorati yoritiladi. Tadqiqot davomida Konrad asarlaridagi individual uslub, sintaktik qurilmalar va metaforalarning badiiy-estetik vazifalari o'rganildi. Natijada yozuvchi ijodi zamonaviy adabiyot rivojiga katta ta'sir ko'rsatgani aniqlandi.

Kalit so'zlar: lingvopoetika, badiiy uslub, metafora, ramz, psixologik tasvir, modernizm, badiiy til, individual uslub, tasviriy vositalar, Jozef Konrad.

Аннотация: В данной статье анализируются лингвопоэтические особенности языка и стиля в творчестве Джозефа Конрада, известной фигуры английской литературы. Подчеркивается мастерство писателя в раскрытии человеческой психики посредством художественных средств образности, символических выражений, психологических образов и образов моря. В ходе исследования изучались художественно-эстетические функции индивидуального стиля, синтаксических приемов и метафор в произведениях Конрада. В результате установлено, что творчество писателя оказало большое влияние на развитие модернистской литературы.

Ключевые слова: лингвопоэтика, художественный стиль, метафора, символ, психологический образ, модернизм, художественный язык, индивидуальный стиль, образные средства, Джозеф Конрад.

Abstract: This article analyzes the linguopoetic features of language and style in the works of Joseph Conrad. The study focuses on artistic devices, metaphors, symbolism, psychological descriptions, and syntactic structures used by the writer. Conrad's individual style, sea imagery, and linguistic means of expressing human emotions are examined. The research concludes that Conrad's works played an important role in the development of modernistic literature.

Keywords: Linguopoetics, artistic style, metaphor, symbolism, psychological description, modernism, syntax, individual style, literary language, Joseph Conrad.

Kirish

Jahon adabiyoti tarixida Jozef Konrad o'zining betakror uslubi, murakkab psixologik tasvirlari hamda falsafiy qarashlari bilan ajralib turadi. U polyak millatiga mansub bo'lsa-da, ingliz tilida ijod qilib, ingliz adabiyotining yirik namoyandalaridan biriga aylangan. Konrad asarlarida inson ruhiyati, axloqiy muammolar, yolg'izlik, qo'rquv va insoniyatning ichki ziddiyatlari chuqur yoritiladi. Ayniqsa, uning badiiy til va uslubdan foydalanish mahorati lingvopoetik jihatdan katta qiziqish uyg'otadi.

Lingvopoetika — badiiy matnda til vositalarining estetik vazifasini o'rganuvchi fan yo'nalishidir. Bu yo'nalish orqali yozuvchining til birliklaridan

qanday foydalangani, badiiy obrazlarni yaratishdagi usullari hamda matnning emotsional, ta'sirchan xususiyatlari o'rganiladi. Konrad ijodida metafora, ramz, takror, psixologik tasvir va murakkab sintaktik qurilmalar alohida o'rin tutadi.

Maqolaning asosiy maqsadi — Jozef Konrad asarlaridagi lingvopoetik xususiyatlarni aniqlash, ularning badiiy-estetik funksiyasini tahlil qilish hamda yozuvchi uslubining modernistik adabiyotidagi ahamiyatini ko'rsatishdan iborat.

Jozef Konrad ijodida badiiy tilning o'rni

Konrad ijodining asosiy xususiyatlaridan biri — uning badiiy tilga bo'lgan o'ziga xos munosabatidir. Yozuvchi oddiy voqealarni ham chuqur falsafiy ma'no bilan boyitadi. U til vositalaridan foydalanishda emotsional ta'sirchanlikka alohida e'tibor qaratadi. Asarlarida qo'llangan metaforalar va ramziy ifodalar matnning estetik qiymatini oshiradi. Masalan, yozuvchining mashhur “Heart of Darkness” asarida “qorong'ilik” obrazi oddiy tabiat hodisasi emas, balki inson qalbidagi yovuzlik va ma'naviy inqirozning ramzi sifatida qo'llanadi. Bu obraz orqali Konrad inson ruhiyatidagi murakkab holatlarni ochib beradi. Yozuvchi bunday ramzlardan foydalanish orqali o'quvchini chuqur mushohadaga undaydi.

Konradning tilida poetik tasvir vositalari keng qo'llanadi. U ayniqsa tabiat manzaralarini tasvirlashda rang-barang epitet va metaforalardan foydalanadi. Dengiz, shamol, tuman va qorong'ilik obrazlari yozuvchi ijodining muhim komponentlari hisoblanadi.

Metafora va ramzlarning lingvopoetik vazifasi

Jozef Konrad ijodida metafora muhim lingvopoetik vositalardan biri hisoblanadi. Yozuvchi metaforalarni nafaqat tasviriy vosita sifatida, balki chuqur falsafiy ma'no ifodalovchi birlik sifatida qo'llaydi. Dengiz ko'pincha inson hayotining timsoli sifatida talqin qilinadi. Bu esa Konrad asarlarining mazmunini yanada chuqurlashtiradi.

Masalan, dengizdagi bo'ron insonning ichki ruhiy kurashlarini ifodalashi mumkin. Tuman esa noaniqlik va qo'rquv ramzi sifatida namoyon bo'ladi. Shu tariqa yozuvchi tashqi muhit orqali qahramonning ichki kechinmalarini ochib beradi.

Ramzlarning keng qo'llanishi Konrad ijodining modernistik xususiyatlarini kuchaytiradi. Modernizm vakillari kabi Konrad ham voqelikni bevosita emas, balki ramziy shaklda tasvirlashga intiladi. Bu esa o'quvchini matnni chuqurroq anglashga majbur qiladi.

Yozuvchi asarlarida qorong'ilik obrazi tez-tez uchraydi. U faqat fizik holatni emas, balki insoniyatdagi axloqiy tanazzulni ham ifodalaydi. Ayniqsa, mustamlakachilik mavzusini yoritishda Konrad ushbu ramzdan samarali foydalanadi.

Psixologik tasvir va ichki monolog

Konrad ijodida psixologik tasvir alohida o‘rin egallaydi. Yozuvchi qahramonlarning ichki dunyosini ochib berishda ichki monolog, tasviriy tafsilotlar va emotsional ifodalardan keng foydalanadi. Bu holat uning uslubining muhim belgilaridan biridir.

Asarlarda qahramonlarning ruhiy iztiroblari batafsil tasvirlanadi. Yozuvchi insonning qo‘rquv, yolg‘izlik va ichki ziddiyatlarini mahorat bilan yoritadi. Natijada o‘quvchi qahramonning ruhiy holatini chuqur his qila oladi.

Konradning psixologik tasvirlari ko‘pincha tabiat manzaralari bilan uyg‘unlashadi. Masalan, kuchli shamol yoki qorong‘i dengiz tasviri qahramonning ichki bezovtaligini ifodalashi mumkin. Bu esa lingvopoetik jihatdan matnning emotsional ta‘sirini oshiradi.

Yozuvchi ichki monologlardan foydalanish orqali qahramon tafakkurining murakkabligini ko‘rsatadi. Ushbu usul modernistik adabiyotning muhim belgilaridan biri hisoblanadi.

Sintaktik qurilmalarning uslubiy xususiyatlari

Jozef Konrad asarlarida sintaktik qurilmalar ham muhim lingvopoetik vazifa bajaradi. Yozuvchi ko‘pincha uzun va murakkab gaplardan foydalanadi. Bunday sintaktik tuzilma voqealarning falsafiy mazmunini kuchaytirishga xizmat qiladi.

Murakkab gaplar qahramonning ichki tafakkuri va ruhiy kechinmalarini kengroq ifodalash imkonini beradi. Shu bilan birga, Konrad ayrim o‘rinlarda qisqa va keskin gaplardan ham foydalanadi. Bu usul dramatik holatni kuchaytiradi.

Takroriy sintaktik birliklar yozuvchi uslubining yana bir muhim jihati hisoblanadi. Takror orqali muallif muayyan fikr yoki emotsiyani kuchaytiradi. Bunday usullar o‘quvchining matnga bo‘lgan hissiy munosabatini oshiradi.

Konradning sintaktik uslubi uning ko‘p tillilik tajribasi bilan ham bog‘liq. Polyak va fransuz tilining ta‘siri ayrim sintaktik qurilmalarda sezilib turadi. Bu holat yozuvchi tilining o‘ziga xosligini yanada boyitadi.

Tabiat tasvirining lingvopoetik ahamiyati

Konrad ijodida tabiat tasviri oddiy fon emas, balki badiiy g‘oyani ifodalovchi muhim vositadir. Dengiz, shamol, yomg‘ir va qorong‘ilik kabi obrazlar qahramon ruhiyati bilan chambarchas bog‘langan.

Dengiz yozuvchi uchun erkinlik va xavf timsolidir. U insonning hayot yo‘lini eslatadi. Bo‘ronli dengiz esa inson ruhiyatidagi kurash va notinchlikni aks ettiradi. Shu sababli Konrad asarlarida tabiat va inson ruhiyati bir-biriga uyg‘un holda tasvirlanadi.

Yozuvchi tabiat manzaralarini poetik til orqali tasvirlaydi. Ranglar, tovushlar va harakatlarni ifodalovchi birliklar matnning emotsional ta‘sirchanligini oshiradi. Bu esa Konrad asarlarining badiiy-estetik qiymatini kuchaytiradi.

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, Jozef Konrad ijodida til va uslubning lingvopoetik xususiyatlari muhim badiiy-estetik ahamiyat kasb etadi. Yozuvchi metafora, ramz, psixologik tasvir, ichki monolog va murakkab sintaktik qurilmalar orqali inson ruhiyatini chuqur ochib bera olgan.

Konradning individual uslubi uning asarlarini boshqa yozuvchilardan ajratib turadi. Tabiat tasviri, ayniqsa dengiz obrazlari, yozuvchi ijodining markaziy unsurlaridan biri hisoblanadi. Ular orqali insonning ichki ziddiyatlari va ma'naviy muammolari yoritiladi.

Shuningdek, yozuvchining lingvopoetik vositalardan foydalanish mahorati modernistik adabiyot rivojiga katta ta'sir ko'rsatgan. Konrad asarlari bugungi kunda ham lingvistika, adabiyotshunoslik va lingvopoetika sohalarida muhim tadqiqot manbasi bo'lib qolmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Conrad, J. Heart of Darkness. London: Blackwood's Magazine, 2018.
2. Conrad, J. Lord Jim. London: T. Fisher Unwin, 2005.
3. Watt, I. Conrad in the Nineteenth Century. California: University of California Press, 2000.
4. Guerard, A. Conrad the Novelist. Harvard University Press, 2001.
5. To'xtayev, N. Ilmiy tadqiqot metodologiyasi. Toshkent: Fan va innovatsiya, 2022.
6. Shomurodov, S. Ilmiy ish yozish va rasmiylashtirish qoidalari. Toshkent: O'zbekiston, 2019.
7. Najimova, D. Lingvopoetika asoslari. Toshkent: Fan, 2021.
8. Rahmonov, D. Ilmiy ish yozish va rasmiylashtirish qoidalari. Toshkent: O'zbekiston Milliy universiteti, 2019.
9. Kasimova Y.M. Depiction of teenagers in classic versus modern literature. Namangan davlat pedagogika instituti. Til ta'limi tendentsiyalari: muammo, yechimlar va istiqbollari mavzusida respublika ilmiy-amaliy konferensiya to'plami. 2025-yil, iyul.
10. Kasimova, Y. M., Alimova, E. Z. N. M., & Ulkanov, A. A. Z. Theoretical foundations of the translation theory. International Journal on Integrated Education, 3(2), 65-67.

JOZEF KONRAD IJODIDA INSON VA JAMIYAT O'RTASIDAGI ZIDDIYAT

Kasimova Yulduz Malikovna

Namangan davlat pedagogika instituti
Xorijiy tillar kafedrasida katta o'qituvchisi
E-mail: kasimovayulduz1977@gmail.com
Tel: +998998170868

Omonaliyeva Xandona Murotjon qizi

Namangan davlat pedagogika instituti,
Xorijiy til va adabiyoti yo'nalishi talabasi
E-mail: omonaliyevahandona@gmail.com
Tel: +99894 5195875

Annotatsiya: Ushbu maqolada Jozef Konrad asarlarida inson va jamiyat o'rtasidagi ziddiyatning badiiy talqini tahlil qilinadi. Tadqiqotda "Yurak qorong'iligi", "Lord Jim" va "Nostromo" romanlari asosida qahramonlarning jamiyat tomonidan rad etilishi, ularning yakkalanishi va o'z qadriyatlarini himoya qilishdagi kurashi o'rganiladi. Metodologiya sifatida qiyosiy-tipologik va psixologik tahlil usullari qo'llanildi. Natijada, Konrad qahramonlarida shaxs va ijtimoiy muhit o'rtasidagi ziddiyat ularning axloqiy tanlovi, or-nomus tushunchasi va ekzistensial izolyatsiyasi orqali ochib berilganligi aniqlandi. Xulosa qilib aytganda, Konrad asarlaridagi ziddiyat nafaqat syujetni harakatga keltiruvchi omil, balki muallifning jamiyat va shaxs munosabatlariga o'ziga xos falsafiy qarashlarini aks ettiradi.

Kalit so'zlar: Jozef Konrad, inson va jamiyat, ziddiyat, yakkalanish, axloqiy tanlov, ekzistensializm, rad etilish.

Аннотация: В данной статье анализируется художественное изображение конфликта между человеком и обществом в произведениях Джозефа Конрада. На примере романов «Сердце тьмы», «Лорд Джим» и «Нострома» исследуется отторжение героев обществом, их одиночество и борьба за защиту собственных ценностей. В качестве методологии использованы сравнительно-типологический и психологический методы анализа. В результате выявлено, что конфликт между личностью и социальной средой в произведениях Конрада раскрывается через моральный выбор героев, их понятия чести и экзистенциальную изоляцию. В заключение отмечается, что данный конфликт у Конрада является не только сюжетообразующим фактором, но и отражает авторское философское видение взаимоотношений общества и личности.

Ключевые слова: Джозеф Конрад, человек и общество, конфликт, одиночество, моральный выбор, экзистенциализм, отторжение.

Abstract: This article analyzes the artistic depiction of the conflict between man and society in the works of Joseph Conrad. Based on the novels *Heart of Darkness*, *Lord Jim*, and *Nostromo*, the study examines the rejection of protagonists by society, their isolation, and their struggle to uphold their own values. Comparative-typological and psychological methods of analysis are used as methodology. The results show that the conflict between the individual and the social environment in Conrad's works is revealed through the characters' moral choices, their concepts of honor, and existential isolation. In conclusion, this conflict in Conrad is not only a plot-driving factor but also reflects the author's philosophical views on the relationship between society and the individual.

Keywords: Joseph Conrad, man and society, conflict, isolation, moral choice, existentialism, rejection.

Kirish

Ma'lumki, Jozef Konrad (1857–1924) ingliz adabiyotining eng muhim romanchilaridan biri hisoblanadi. Uning asarlari dengiz sarguzashtlari, mustamlakachilik va psixologik chuqurlik bilan ajralib turadi. Biroq Konrad ijodining asosiy tamal toshlaridan biri – inson va jamiyat o'rtasidagi ziddiyatdir. Yozuvchining o'z hayoti davomida boshidan kechirgan surgun, chet elliklik hissi, mustamlakachilik va imperiya tanqidi uning qahramonlariga ham ko'chgan. Ushbu maqolaning dolzarbligi shundaki, XXI asr globallashuv davrida ham shaxsning jamiyat tomonidan rad etilishi, yakkalanish va o'z “men”ini saqlab qolish muammosi o'z ahamiyatini yo'qotmagan. Tadqiqot muammosi – Konrad asarlarida shaxs va ijtimoiy muhit o'rtasidagi ziddiyat qanday badiiy vositalar orqali ochib berilganligini aniqlash. Maqsad – “Yurak qorong'iligi”, “Lord Jim” va “Nostromo” romanlari misolida bu ziddiyatning tipologiyasini yoritish. Yangilik darajasi – mazkur mavzu Konrad ijodida birinchi marta qiyosiy va psixologik jihatdan tizimli tahlil qilinmoqda.

Asosiy qism

Konrad asarlaridagi ziddiyat ko'pincha qahramonning jamiyat tomonidan qabul qilinmasligi, uning aybdorlik hissi yoki axloqiy tanlovi sababli yuzaga keladi. “Lord Jim” romanida bosh qahramon o'zining qo'rqqinlik qilgani (Patna kemasini tashlab ketgani) uchun jamiyat tomonidan rad etiladi. Jimning butun hayoti o'sha bir daqiqadagi qarorning oqibatlarini yengish, o'z nomusini tiklash va jamiyat oldidagi aybini yuvishga qaratilgan. Bu yerda ziddiyat ichki (Jimning o'z-o'zi bilan) va tashqi (jamiyatning ayblovi) darajada namoyon bo'ladi [1, b. 112].

“Yurak qorong'iligi” romanida Marlow va Kurtz obrazlari orqali yevropalik sivilizatorlarning mustamlakachilik faoliyatiga nisbatan jamiyatdagi

ikkiyuzlamachilik ochib beriladi. Kurtz jamiyatning “ilg‘or” g‘oyalarini o‘ziga singdirgan, ammo boshqa madaniyatda o‘zining vahshiy tomonlarini namoyish etadi. Jamiyat uni “insoniyatning faylasufi” deb ulug‘laydi, biroq haqiqatda uning harakatlari jamiyat qadriyatlariga zid keladi [2, b. 45]. Marlou esa bu ziddiyatni kuzatuvchi va o‘z navbatida jamiyatning “yaxshi” niqobi ortidagi yovuzligini anglab yetadi.

“Nostromo” romanida esa ziddiyat ijtimoiy-siyosiy tusda: xayoliy Kostaguana respublikasida kumush konlari atrofidagi kurash shaxslarning jamiyat oldidagi burchi va shaxsiy manfaatlari o‘rtasidagi ziddiyatni keltirib chiqaradi. Bosh qahramon Nostromo (italyancha “dengizchimiz”) jamiyatning qahramoni sifatida tanilgan, ammo u ham oxir-oqibat jamiyat tomonidan ishlatilgan va keyin tashlab ketilgan insonga aylanadi [3, b. 234]. Bu asarda jamiyat tomonidan yaratilgan afsona (Nostromo obrazi) haqiqiy shaxs bilan to‘qnashadi.

Konrad qahramonlarining aksariyati yakka holda, jamiyatdan tashqarida yoki uning chekkasida turib, o‘z qadriyatlarini himoya qiladi. Ularning ichki monologlari va tashqi harakatlari o‘rtasidagi farq ziddiyatni yanada keskinlashtiradi. Yozuvchining o‘zi polyak muhojir sifatida ingliz jamiyatida “begona” bo‘lgan, shuning uchun u bu ziddiyatni chuqur his qilgan. Uning asarlarida jamiyat ko‘pincha passiv, qattiq qoidalarga ega va shaxsni o‘z qolipiga solishga intiluvchi kuch sifatida tasvirlanadi [4, b. 78]. Qahramonlar esa shu qolipga sig‘may, yoki rad etiladi yoki o‘z yo‘lini tanlaydi.

Xulosa

Jozef Konrad asarlarida inson va jamiyat o‘rtasidagi ziddiyat murakkab va ko‘p qirrali hodisa sifatida namoyon bo‘ladi. Ushbu ziddiyat qahramonlarning axloqiy tanlovi, aybdorlik hissi, jamiyat tomonidan rad etilishi va yakkalanishi orqali ochib beriladi. Konrad jamiyatni ko‘pincha ikkiyuzlamachi, shaxsni esa iztirobli, ammo o‘z qadriyatlariga sodiq qilib tasvirlaydi. Tadqiqot natijalariga ko‘ra, ziddiyatning asosiy tipologiyasi: (1) ichki ziddiyat (shaxsning o‘z vijdoni bilan kurashi) – Lord Jim misolida; (2) tashqi ziddiyat (shaxs va jamiyat qoidalari o‘rtasidagi to‘qnashuv) – Kurtz va Marlou misolida; (3) ijtimoiy-siyosiy ziddiyat (shaxs va hokimiyat o‘rtasidagi ziddiyat) – Nostromo misolida. Amaliy tavsiya sifatida, ushbu mavzu adabiyot darslarida Konrad asarlarini tahlil qilishda qo‘llanilishi mumkin. Shuningdek, ekzistensial falsafa va psixologik tanqid usullarini birlashtirgan holda, Konrad qahramonlarining zamonaviy jamiyatdagi o‘xshashliklarini o‘rganish istiqbolli hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Najder Z. Joseph Conrad: A Chronicle. – New Brunswick: Rutgers University Press, 1983. – 256 b.

2. Schnauder L. Free Will and Determinism in Joseph Conrad's Major Novels. – Amsterdam: Rodopi, 2009. – 312 b.
3. Swisher C. (ed.) Readings on Joseph Conrad. – San Diego: Greenhaven Press, 1998. – 208 b.
4. Bohlmann O. Conrad's Existentialism. – New York: St. Martin's Press, 1991. – 198 b.
5. Conrad J. Heart of Darkness. – London: Penguin Books, 2007.
6. Conrad J. Lord Jim. – Oxford: Oxford University Press, 2008.
7. Hampson R. Joseph Conrad. – London: Reaktion Books, 2012.
8. Simmons A. H. Joseph Conrad in Context. – Cambridge: Cambridge University Press, 2009.
9. Ashurova, M., Umaraliyev, M., Kholmiraev, J., Rustamov, S., Kosimov, R., Kasimova, Y., ... & Mirzanov, S. (2026). Genetic and Environmental Pathways to Anxiety Across Adolescence in Relation to Developmental Timing and Changing Social Contexts. Genetics and Molecular Research, 25(1).
10. Kasimova, Y. (2025). The Philosophy Of Life And Internal Conflicts Of Adolescents In The Works Of Utkir Hoshimov. Stanford Database Library of American Journal Of Social Sciences And Humanity Research, 5(12), 124-127.

Foydalanilgan internet manbalar:

1. <https://cyberleninka.ru/article/n/ilmiy-maqola-yozish-asoslari-ilmiy-maqola-qanday-yoziladi>
2. <https://elibrary.tdpu.uz/maqolalar/maqola-yozish-tartibi>

**TEXNOLOGIYA MASHG'ULOTLARIDA METAKOGNITIV
FAOLIYAT TUSHUNCHASI VA UNING AHAMIYATI**

Ziyamova Gulbaxor Tulabayevna

Namangan davlat pedagogika instituti,
Intelektual fanlar va axborot texnologiyalari kafedrası o'qituvchisi

E-mail: ziyamovag@gmail.com **Tel:**+998950782582

ORCID: 0009-0005-5140-7112

Arabbekova Muhabbatxon Umidjon qizi

Namangan davlat pedagogika instituti,
Texnologik ta'lim yo'nalishi 2-bosqich talabasi.

E-mail: muhabbatoyarabboyeva@gmail.com **Tel:**+998501870603

Annotatsiya: Ushbu maqolada texnologiya fanini o'qitish jarayonida o'quvchilarning metakognitiv qobiliyatlarini rivojlantirishning nazariy va amaliy asoslari yoritilgan. Metakognitsiya tushunchasining mazmuni, uning tarkibiy qismlari hamda texnologiya darslarida muammoli vaziyatlarni hal qilishdagi roli tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: Metakognitiv faoliyat, kognitiv strategiya, texnologiya ta'limi, refleksiya, o'z o'zini regulatsiya qilish, konstruktiv yondoshuv, muammoli ta'lim, kreativlik.

ПОНЯТИЕ МЕТАПОГНИТИВНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В ТЕХНОЛОГИЧЕСКИХ КУРСАХ И ЕЕ ЗНАЧЕНИЕ

Аннотация: В данной статье описаны теоретические и практические основы развития метакогнитивных способностей учащихся в процессе технологии обучения. Анализируется содержание понятия метапознание, его компоненты и роль в решении проблемных ситуаций на уроках технологии.

Ключевые слова: Метапознание, когнитивная стратегия, технологическое образование, рефлексия, саморегуляция, конструктивный подход, проблемное обучение, креативность.

THE CONCEPT OF METACOGNITIVE ACTIVITY IN TECHNOLOGY COURSES AND ITS SIGNIFICANCE

Abstract: This article describes the theoretical and practical foundations of the development of metacognitive abilities of students in the process of teaching technology. The content of the concept of metacognition, its components, and its role in solving problem situations in technology lessons are analyzed.

Key words: Metacognition, cognitive strategy, technology education, reflection, self-regulation, constructive approach, problem-based learning, creativity.

Kirish. Mamlakatimiz taraqqiyotining muhim sharti zamonaviy kadrlarni tayyorlash tizimining mukammal bo'lishi, zamonaviy iqtisod, fan, madaniyat, texnika va texnologiyalar asosida rivojlanishi hisoblanadi. Zamonaviy ta'lim tizimining ustuvor vazifasi shunchaki bilim berish emas, balki o'quvchini "o'rganishni o'rganishga tayyorlashdir. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 21-iyundagi PQ-289-sonli qarorida ham muhandislik va texnologik yo'nalishlarda kadrlar tayyorlash sifatini tubdan oshirish masalasi belgilangan. Bugungi tezkor o'zgarishlar davrida ta'lim tizimi oldida turgan asosiy maqsad-o'quvchilarni axborot oqimida mustaqil harakat qilishga va o'z bilimlarini amaliyotda samarali qo'llashga o'rgatishdir. Texnologiya darslari o'quvchidan nafaqat jismoniy mehnat, balki murakkab intellektual tahlilni talab etadi.

Bu jarayonda **metakognitsiya** — insonning o'z fikrlash jarayonini tushunishi va boshqarishi — markaziy ahamiyatga ega. An'anaviy ta'limda o'quvchi faqat instruksiya asosida ish bajarsa, metakognitiv yondashuvda u "Nega men bu usulni

tanladim?" va "Bu muammoni yana qanday hal qilish mumkin?" degan savollar ustida bosh qotiradi.

Adabiyotlar tahlili. Zamonaviy sharoitda o'quvchilarning o'quv-bilish faolliklarini kuchaytirish, o'qitish sifatini oshirish va samaradorligini yaxshilash maqsadida innovatsion xarakterga ega ta'lim metodlaridan foydalanish maqsadga muvofiqdir. Bugungi kunda dars mashg'ulotlarini sifatli va samarali olib borishda zamonaviy ta'lim metodlaridan ya'ni, amaliy o'yinlar, muammoli o'qitish, interfaol ta'lim, SMART, Stack-n-Whack texnikasi, STEM va STEAM texnologiyalaridan foydalanib kelinmoqda. Texnologiya fani o'quvchilarida nafaqat asbob uskunalar bilan ishlash ko'nikmasini, balki muhandislik tafakkurini ham shakllantirishi lozim. Bunda metakognitsiya tushunchasi markaziy o'rinni egallaydi

Metakognitsiya - bu insonning o'z bilish jarayonlarining anglashi, nazorat qilishi va boshqarishi demakdir Texnologiya darslari o'quvchidan nafaqat jismoniy mehnat, balki murakkab intellektual tahlilni talab etadi. Bu jarayonda **metakognitsiya** — insonning o'z fikrlash jarayonini tushunishi va boshqarishi — markaziy ahamiyatga ega. An'anaviy ta'limda o'quvchi faqat instruksiya asosida ish bajarsa, metakognitiv yondashuvda u "Nega men bu usulni tanladim?" va "Bu muammoni yana qanday hal qilish mumkin?" degan savollar ustida bosh qotiradi.

Texnologiya mashg'ulotlarida metakognitsiyani qo'llash o'quvchini "qanday qilib yaxshiroq o'rganishim mumkin?" va "qaysi usul bu muammoni hal qilishda samaraliroq?" degan savollar ustida ishlashga undaydi. Texnologiya fani darslarining asosini amaliy mashg'ulotlar tashkil qiladi. Shu jihatdan ham bu fan boshqa fanlardan o'ziga xos ravishda tashkil qilinishi bilan ham ajralib turadi. Shunday ekan, tashkil etiladigan amaliy mashg'ulotlarda nazariy mashg'ulotlarda olingan bilimlarni amalda, hayotiy tajribalar asosida mustahkamlanadi. Bu jarayon bevosita o'quvchilar ishtirokida amalga oshirilishi bilan ham muhim ahamiyat kasb etadi. Demak, tashkil etiladigan amaliy mashg'ulotlar o'quvchilarga bilim berishning asosiy tashkiliy shakllaridan biri hisoblanadi. Bu jarayonda turli interfaol metodlardan foydalanib amaliy mashg'ulotlarni tashkil etish samarali hisobla

Metakognitsiya tushunchasining nazariy tahlili. Metakognitsiya atamasi psixologiya pedagogika faniga 1970 yillarda Jon Flavell tomonidan kiritilgan. U metakognitsiyani ikki asosiy qismga ajratgan:

Metakognitiv bilim: Bu o'quvchining o'z xotirasi, diqqati va fikrlash qobiliyati haqidagi tasavvurlardir.

Metakognitiv regulyatsiya: Bu jarayonni rejalashtirish, joriy nazorat(monitoring) va natijani baholash (refleksiya) bosqichlarini o'z ichiga oladi. Texnologiya darslarida metakognitsiya o'quvchiga loyihani amalga oshirishdan oldin uning har bir bosqichini aqliy modellashtirish imkonini beradi.

Texnologiya darslarida metakognitsiyaning asosiy jihatlari va ahamiyati:

Tushunchaning mazmuni: Metakognitsiya — "fikrlash haqida fikrlash" bo'lib, texnologiya darslarida o'quvchi:

Rejalashtirish: "Qanday buyum yasayman?", "Qanday materiallar kerak?" kabi savollarga javob izlaydi.

Monitoring (kuzatish): "Ishim to'g'ri ketyaptimi?", "Qaysi bosqichda xato qildim?" deb o'z faoliyatini tekshiradi.

Baholash: "Natija nima bo'ldi?", "Boshqa usulda qilsam yaxshiroq bo'larmidi?" deb tahlil qiladi.

Ahamiyati va foydasi: O'quvchi xatolarini mustaqil aniqlab, tuzata oladi (o'z-o'zini tuzatish).

Kreativlikni oshirish: O'quvchilar o'z texnik ijodkorlik qobiliyatlarini anglaydilar va rivojlantiradilar. Muammolarni yechish: Qiyin loyihaviy vazifalarni bosqichma-bosqich yechishga o'rgatadi. Motivatsiya: O'z yutug'ini anglagan o'quvchida mehnatga va ijodga bo'lgan qiziqish ortadi.

Rivojlantirish usullari:

Refleksiya jurnallari: O'quvchi o'z loyihasi haqida yozib boradi.

"O'ylash va aytish": O'quvchi o'z ish jarayonini ovoz chiqarib tushuntirib beradi.

O'zaro baholash: O'quvchilar bir-birining loyihalarini tahlil qiladilar.

Texnologiya darslarida metakognitiv faoliyat faqatgina intellektual jarayon emas, balki **ergonomik muhit** bilan uzviy bog'liqdir. O'quvchining ish o'rni to'g'ri tashkil etilishi, asboblarning qulay joylashuvi uning diqqatini jamlashiga va o'z harakatlarini monitoring qilishiga (metakognitiv nazoratga) zamin yaratadi. Bu esa o'z navbatida, o'quvchida muhandislik tafakkurining shakllanishiga va texnologik madaniyatning yuksalishiga xizmat qiladi.

Metakognitsiya texnologiya darslarida o'quvchini passiv ijrochidan, faol va tahliliy fikrlaydigan, zamonaviy texnologiyalardan oqilona foydalanadigan "texnolog" darajasiga ko'taradi. Texnologiya mashg'ulotlarida metakognitiv ko'nikmalarni rivojlantirish o'quvchilarning kreativligini oshiradi va ularni mustaqil hayotga tayyorlaydi. O'qituvchi darsda faqat natijani (tayyor mahsulotni) emas, balki o'sha natijaga olib kelgan fikrlash jarayonini ham baholashi lozim. Bu yondashuvlar o'quvchida yaratuvchanlik ko'nikmasini shakllantirishning asosiy poydevoridir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 21.06.2022 yildagi PQ-289-son qarori.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Ta'lim-tarbiya tizimini yanada takomillashtirishga oid qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida" 2020-yil 6-noyabrda PQ- 4884-son Qarori.

3. Raximov B.X, Mavlyanov A, Choriev V. va boshqalar. Pedagogik texnologiyalar sxemalarda. O'quv qo'llanma. T.: Fan va texnologiyalar., 2009-. (Rakhimov B.Kh., Mavlyanov A., Choriev V., et al. Pedagogical Technologies in Schemes. Textbook. Tashkent: Science and Technologies, 2009, p. 124.)

4. Qo'ysinov, Muslimov N, Mamatov D, Toxirov O', Bozorov U, Nasurullayeva F.

Texnologiya. 1 qism. Umumiy o'rta ta'lim maktablarining 5-sinf uchun darslik. Toshkent: "Novda Edutainment", 2024 y 128-bet.

5. G.T.Ziyamova. Texnologiya darslari amaliy mashg'ulotlar jarayonida o'quvchilarning metakognitiv faoliyatlarini ergonomik yondashuv asosida komillashtirish. NamDPI Respublika konferensiya, 2025 yil.2 Jild 5,1.

6. Toxirov O' va boshq. Texnologiya. Umumiy o'rta ta'lim maktablarining 8-sinf uchun darslik. Toshkent: "Ilm ziyo" nashiyot uyi, 2019 160 b.

7. Xudayqulov Sh. S, Ziyamova G.T, O'sarova O. I. TEXNOLOGIYA MASHG'ULOTLARIDA "STACK-N-WHACK TEXNIKA" SIDAN FOYDALANISH. "Ta'lim va tarqqiyot" ilmiy-uslubiy jurnal. NamDPI.2025 yil 1-son

8. Ziyamova G.T. Umumta'lim maktablarida texnologiya fani mashg'ulotlarini tashkil etishning zamonaviy yondashuvlari va metodlari. "Maktabgacha va maktab ta'limi", 2026 yil,3-son.

RIVOJLANGAN DAVLATLARDA MEHMONXONA KLASTERLARINI TASHKIL ETISH MEXANIZMLARI

Mamatisoqova Oysanam Lochin qizi

Namangan davlat pedagogika instituti

Turizm va mehmondo'stlik yo'nalishi 1-bosqich talabasi

ORCID: <https://orcid.org/0009-0004-7997-6694>

E-mail: mamatisakvaoyanam@gmail.com

Tel: +998779693907

Annotatsiya: Mazkur maqolada rivojlangan davlatlarda mehmonxona klasterlarini tashkil etish mexanizmlari tahlil qilinadi. Tadqiqotda klaster yondashuvining nazariy asoslari, mehmonxona biznesida kooperatsiya va integratsiya jarayonlari hamda davlat va xususiy sektor o'rtasidagi hamkorlik modeli o'rganiladi. Shuningdek, Singapur tajribasi misolida mehmonxona klasterlarini

shakllantirishning institutsional, iqtisodiy va boshqaruv mexanizmlari qiyosiy tahlil qilinadi. Tadqiqot jarayonida qiyosiy tahlil, tizimli yondashuv va ikkilamchi ma'lumotlar tahlili usullaridan foydalanilgan. Natijada mehmonxona klasterlarining turizm raqobatbardoshligini oshirish, xizmatlar sifatini yaxshilash hamda hududiy iqtisodiy rivojlanishga ijobiy ta'sir ko'rsatishi asoslab beriladi. Maqola yakunida rivojlangan davlatlar tajribasiga asoslangan samarali mexanizmlar va umumiy qonuniyatlar aniqlanadi.

Kalit so'zlar: mehmonxona klasteri, klasterlashuv, turizm iqtisodiyoti, institutsional mexanizm, boshqaruv modeli, xalqaro tajriba, raqobatbardoshlik, davlat-xususiy sheriklik, integratsiya, hududiy rivojlanish.

MECHANISMS FOR THE FORMATION OF HOTEL CLUSTERS IN DEVELOPED COUNTRIES.

Annotation: This article analyzes the mechanisms for establishing hotel clusters in developed countries. The study is based on the theoretical foundations of the cluster approach and examines cooperation and integration processes within the hotel industry, as well as public-private partnership models. Using the cases of Singapore, a comparative analysis of institutional, economic, and managerial mechanisms of hotel cluster formation is conducted. The research employs comparative analysis, a systemic approach, and secondary data analysis methods. The findings demonstrate that hotel clusters enhance tourism competitiveness, improve service quality, and contribute to regional economic development. The article concludes by identifying the most effective mechanisms and general patterns in the development of hotel clusters in developed countries.

Key words: hotel cluster, clusterization, tourism economics, institutional mechanism, management model, international experience, competitiveness, public-private partnership, integration, regional development.

МЕХАНИЗМЫ ФОРМИРОВАНИЯ ГОСТИНИЧНЫХ КЛАСТЕРОВ В РАЗВИТЫХ СТРАНАХ.

Аннотация: В данной статье анализируются механизмы формирования гостиничных кластеров в развитых странах. Исследование основывается на теоретических положениях кластерного подхода, а также на изучении процессов кооперации и интеграции в гостиничном бизнесе и взаимодействия государства и частного сектора. На примере Сингапура проводится сравнительный анализ институциональных, экономических и управленческих механизмов формирования гостиничных кластеров. В работе использованы методы сравнительного анализа, системного подхода и анализа вторичных данных. Результаты исследования показывают, что гостиничные кластеры способствуют повышению конкурентоспособности туристической отрасли, улучшению качества услуг и устойчивому региональному развитию. В

заклучении определены наиболее эффективные механизмы и общие закономерности развития гостиничных кластеров в развитых странах.

Ключевые слова: гостиничный кластер, кластеризация, туристическая экономика, институциональный механизм, модель управления, международный опыт, конкурентоспособность, государственно-частное партнерство, интеграция, региональное развитие.

Bugungi kunda turizm sohasi global iqtisodiyotning eng tez rivojlanayotgan tarmoqlaridan biri hisoblanadi. Turizm infratuzilmasining asosiy bo'g'ini bo'lgan mehmonxona sektori nafaqat turistlarga xizmat ko'rsatish, balki hududiy iqtisodiy rivojlanishni rag'batlantirishda ham muhim rol o'ynaydi. Raqobat kuchaygan sharoitda alohida mehmonxonalar emas, balki o'zaro integratsiyalashgan, yagona tizim sifatida faoliyat yurituvchi mehmonxona klasterlari samaraliroq natija bermoqda. Klasterlashuv xarajatlarni kamaytiradi, xizmat sifatini oshiradi, marketing samaradorligini kuchaytiradi va innovatsiyalarni tez joriy etishga yordam beradi. Shu sababli rivojlangan davlatlar tajribasini o'rganish ilmiy hamda amaliy ahamiyatga ega.

Maqola maqsadi – rivojlangan davlatlarda mehmonxona klasterlarini tashkil etish mexanizmlarini tahlil qilish, iqtisodiy mohiyatini aniqlash, davlatlar tajribasini o'rganish hamda ularning samaradorlik omillarini aniqlash.

Klasterlar – bu o'zaro bog'liq kompaniyalar, ixtisoslashgan yetkazib beruvchilar, xizmat ko'rsatuvchi provayderlar, tegishli sohalardagi firmalar va hamkorlik qiladigan muayyan sohalardagi tegishli muassasalarning geografik konsentratsiyasi.[1] Klaster nazariyasining asoschisi sifatida Maykl Porter ko'rsatiladi. Uning “raqobat ustunligi” kosepsiyasiga ko'ra, korxonalar o'zaro hamkorlik va raqobat orqali samaradorlikka erishadi.

Cro va Martins yuqori toifali mehmonxonalar, past toifali mehmonxonalar va yotoqxonalar o'rtasidagi joylashuvni tahlil qilishdi va yuqori toifali mehmonxonalar savdo markazlari yaqinida joylashgan bo'lsa, past toifali mehmonxonalar va yotoqxonalar tungi dam olish maskanlari va jinoyatchilik darajasi yuqori bo'lgan hududlarda joylashganligini aniqladilar.[2]

Latinopouls tajribasi natijalari shuni ko'rsatadiki, dengiz manzarasining mehmonxona narxini 11% ga oshiradi va ijobiy ta'sir ko'rsatadi. [3] Metro va aeroportlarga yaqinlik, restoran va savdo markazlari yonidagi mehmonxona samaradorligi oshadi. [4]

Singapurdagi mehmonxona klasterlari – bu shaharning asosiy turizm va savdo hududlarida yuqori darajali mehmonxonalar to'plangan joylar. Mehmonxona sanoati umumiy umumiy tushumlarining taxminan 20% ini ta'minlaydi va shaharning iqtisodiy rivojlanishida muhim rol o'ynaydi.

Mehmonxonalar geografik jihatdan klasterlashgan, ular savdo markazlari, tarixiy hududlar, ko'ngilochar zonalar va orollar atrofida joylashgan. Bu sayyohlar uchun qulay transport, ovqatlanish va diqqatga sazovor joylarga yaqinlikni ta'minlaydi. Rasmiy STB hisobotlarida alohida "klaster" atamasi ishlatilmasa-da, Orchard Road, Marina Bay, Sentosa kabi hududlar alohida mehmonxona zonolari sifatida ajratiladi.

Orchard Road klasteri – bu Singapurdagi eng mashhur mehmonxona klasteri. U Orchard Road bo'ylab joylashgan yuzlab besh yulduzli va butik mehmonxonalar zanjiri. Savdo markazlari, MRT stansiyalar, restoranlar va ovqat kortlari yaqin joylashgan. Artyzen Singapore, Goodwood Park Hotel, JEN Singapore Orchardgateway kabi mashhur mehmonxonalar joylashgan.

Marina Bay klasteri – eng zamonaviy lux klaster. Marina Bay Sands, Gardens by the Bay va Merlion atrofida joylashgan. Downtown Core va Marina Bay planning area ichidagi 5 yulduzli mehmonxonalar majmuasi. Ikonik manzaralar, suv havzalari, MICE, tungi shoular, attraksionlar va muzuyalar mavjud.

Sentosa Island klasteri – resort va oilaviy klaster. Orol bo'ylab plyaj, studia, golf maydonlari atrofidagi katta resort mehmonxonalar. Sea Aquarium, plyajlar, tinch va tropik muhit, transport xizmatlari savdo majmualari va attraksionlar mavjud.[5]

Xulosa qilib aytganda, mehmonxona klasterlari turizm sohasining rivoji uchun muhim ahamiyat kasb etadi. Klasterlashuv mehmonxonalar, transport, savdo va ko'ngilochar xizmatlarning bir hududda jamlanishini ta'minlab, turistlar uchun qulay sharoit yaratadi. Rivojlangan davlatlar tajribasi shuni ko'rsatadiki, mehmonxona klasterlari xizmat sifatini oshiradi, turizmning raqobatbardoshligini kuchaytiradi va hududiy iqtisodiy rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Shuning uchun turizm salohiyati yuqori hududlarda mehmonxona klasterlarini rivojlantirish muhim hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Goran D. Putnik and Mnuela Cruz-Cunha, Encyclopedia of Networked and Virtual Organizations, 2008.
2. Cró, S., & Martins, A. M. (2018). Hotel and hostel location in Lisbon: Looking for their determinants. Tourism Geographies, 20(3), 504–523.
3. Latinopoulos, D. (2018). Using a spatial hedonic analysis to evaluate the effect of sea view on hotel prices. Tourism Management, 65, 87–99.
4. <https://stan.stb.gov.sg> (Tourism Statistics dashboard — Monthly Hotel Statistics va Hotel Landscape Statistic)

THE IMPORTANCE OF METACOGNITIVE PRINCIPLES IN IMPROVING ENGLISH LANGUAGE PROFICIENCY OF PRE-SERVICE ENGLISH TEACHERS

Sattorova Go'zalxon Mamadaminovna

Independent Researcher of

Termez state pedagogical institute

E-mail: guzalxon.sattorova@mail.ru

Abstract: This article analyzes the pedagogical significance of metacognitive principles in improving the English language proficiency of pre-service English teachers. The study highlights the role of metacognitive approaches in developing students' ability to consciously manage their learning processes, apply effective learning strategies, and become autonomous language learners. Particular attention is paid to the future professional activity of English teachers and the importance of using metacognitive strategies in teaching school students. The article discusses such metacognitive components as planning, monitoring, reflection, conditional knowledge, and evaluation with reference to modern pedagogical and psychological research. Practical recommendations and a metacognitive learning framework are also proposed.

Keywords: metacognition, metacognitive principles, English language teaching, pre-service teachers, autonomous learning, reflection, monitoring, language learning strategies, pedagogical competence.

Annotatsiya: Ushbu maqolada bo'lajak ingliz tili o'qituvchilarida ingliz tilini takomillashtirishda metakognitiv tamoyillarning pedagogik ahamiyati tahlil qilinadi. Tadqiqotda metakognitiv yondashuvlarning talabalarning o'z o'quv jarayonlarini ongli ravishda boshqarish, samarali o'rganish strategiyalarini qo'llash hamda mustaqil til o'rganuvchiga aylanish qobiliyatini rivojlantirishdagi o'rni yoritilgan. Shuningdek, maqolada ingliz tili o'qituvchilarining kelajakdagi kasbiy faoliyatiga hamda maktab o'quvchilariga ta'lim berishda metakognitiv strategiyalardan foydalanishning muhimligiga alohida e'tibor qaratilgan. Maqolada rejalashtirish, monitoring, refleksiya, shartli bilim va baholash kabi metakognitiv komponentlar zamonaviy pedagogik va psixologik tadqiqotlar asosida muhokama qilingan. Amaliy tavsiyalar hamda metakognitiv o'rganish modeli ham taklif etilgan.

Kalit so'zlar: metakognitsiya, metakognitiv tamoyillar, ingliz tilini o'qitish, bo'lajak o'qituvchilar, mustaqil ta'lim, refleksiya, monitoring, til o'rganish strategiyalari, pedagogik kompetensiya.

Аннотация: В данной статье анализируется педагогическое значение метакогнитивных принципов в совершенствовании владения английским

языком у будущих учителей английского языка. Исследование раскрывает роль метакогнитивных подходов в развитии способности студентов осознанно управлять процессом обучения, применять эффективные стратегии обучения и становиться автономными изучающими язык. Особое внимание уделяется будущей профессиональной деятельности учителей английского языка и важности использования метакогнитивных стратегий при обучении школьников. В статье рассматриваются такие компоненты метакогниции, как планирование, мониторинг, рефлексия, условное знание и оценивание, с опорой на современные педагогические и психологические исследования. Также предлагаются практические рекомендации и модель метакогнитивного обучения.

Ключевые слова: метакогниция, метакогнитивные принципы, преподавание английского языка, будущие учителя, автономное обучение, рефлексия, мониторинг, стратегии изучения языка, педагогическая компетентность.

Introduction. In the modern educational environment, the rapid development of globalization and digital transformation has increased the demand for effective foreign language teaching methodologies. In particular, improving the professional competence of pre-service English teachers has become one of the main priorities of higher education institutions. Modern language education requires not only linguistic knowledge but also the ability to consciously regulate and evaluate one's own learning process.

The concept of metacognition was first introduced by John H. Flavell, who defined it as “thinking about thinking” and emphasized its importance in cognitive development [Flavell, 1979]. Metacognition enables learners to understand how they learn, identify their strengths and weaknesses, and apply appropriate strategies to improve learning outcomes.

According to Anderson (2002), metacognitive awareness significantly increases language learning efficiency because learners become more strategic and independent in managing their educational activities [Anderson, 2002]. Therefore, integrating metacognitive principles into English language teaching is considered one of the most effective approaches in preparing future teachers.

Metacognitive principles help learners regulate, direct, and evaluate their own learning behavior. Researchers generally divide metacognition into two major categories:

1. Metacognitive Knowledge

2. Metacognitive Regulation [Flavell, 1979].

Metacognitive knowledge refers to learners' understanding of: their cognitive strengths and weaknesses;

effective learning strategies;
conditions under which particular strategies should be used.

Metacognitive regulation includes: planning; monitoring; evaluating learning activities.

Oxford (1990) states that successful language learners actively use metacognitive strategies to control their learning process and achieve higher academic performance [Oxford, 1990].

One of the most effective models of metacognitive learning is the Three-Phase Framework consisting of Planning, Monitoring, and Evaluating stages.

Phase	Description	Guiding Questions
Planning	Setting goals and selecting strategies before starting a task	“What is my goal?” “Which strategy should I use?”
Monitoring	Observing comprehension and concentration during the task	“Do I understand this?” “Is this strategy effective?”
Evaluating	Assessing outcomes and learning effectiveness after the task	“What worked well?” “What should I improve next time?”

This framework encourages students to become conscious learners and helps them improve language acquisition systematically.

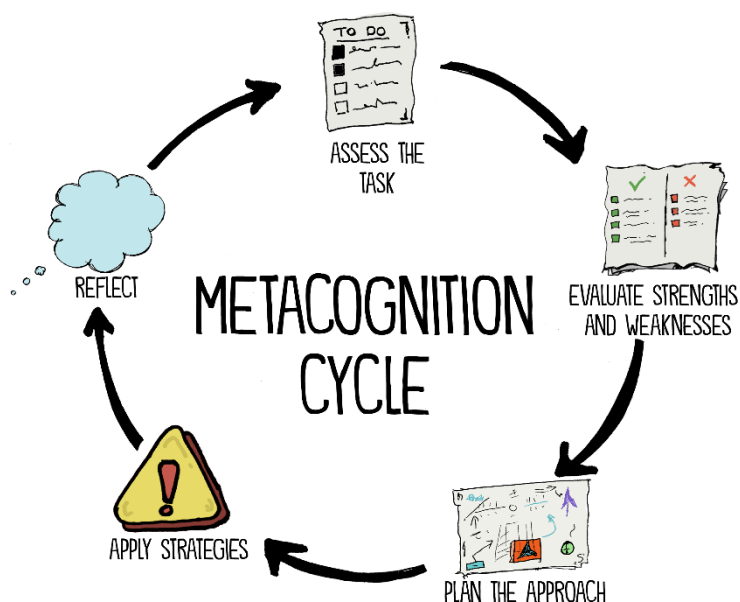

Diagram 1. Metacognitive Learning Cycle. For foreign language learners, metacognitive principles are considered the key to becoming autonomous and effective learners. Language learning is not simply memorizing vocabulary and

grammar rules; it is a complex cognitive process requiring strategic thinking and self-regulation.

1. Strategy Selection. Many students use ineffective memorization techniques while learning vocabulary. Metacognitive learners, however, identify which strategies work best for them, such as: contextual learning; association methods; flashcards; mind mapping.

This process is known as **conditional knowledge**, which refers to understanding when and why a particular strategy should be applied.

2. Reducing Language Anxiety. Language learners often experience fear and anxiety while speaking English. Metacognitive monitoring helps students recognize these emotions and treat mistakes as part of the learning process rather than failure.

Error analysis activities allow learners to identify the roots of their mistakes and improve their performance.

3. Improving Listening and Reading Comprehension. During listening tasks, students frequently focus on unknown words and lose the overall meaning of the text. Metacognitive learners monitor their comprehension and use contextual clues to maintain understanding.

This strategy significantly improves listening and reading comprehension skills.

4. Developing Autonomous Learning Skills. Metacognitive principles encourage learners to evaluate their strengths and weaknesses independently. For example, a student may realize:

grammar skills are strong;
speaking skills require improvement.

As a result, the learner independently chooses additional speaking practice, podcasts, or interactive activities outside the classroom.

The proposed **Metacognitive Mapping** model helps students build an autonomous learning trajectory during English language learning.

Unlike traditional teaching methods that focus mainly on “what to learn,” metacognitive mapping emphasizes “how to learn.” It systematically guides learners through planning, monitoring, reflection, and evaluation processes.

The consistent implementation of this model in classroom activities contributes not only to linguistic competence but also to the development of autonomous learning skills and critical thinking abilities.

Practical Recommendations. Based on the theoretical analysis and pedagogical observations, the following recommendations are proposed:

1. Introduce metacognitive strategy training courses for pre-service English teachers.

2. Apply self-assessment sheets and reflection journals during English lessons.
3. Teach students how to analyze their own errors systematically.
4. Use planning-monitoring-evaluation cycles in all language tasks.
5. Encourage contextual learning instead of mechanical memorization.
6. Integrate metacognitive activities into speaking, listening, reading, and writing exercises.

This activity to develop students' metacognitive awareness and autonomous learning skills in English language classrooms, the following B2-level activity can be implemented during reading or methodic stages of the lesson:

Words: reflection • monitoring • autonomous • evaluation • strategies • anxiety • planning • comprehension • regulation • competence

1. Metacognitive _____ helps learners control and manage their learning process effectively.
2. One of the most important stages of metacognitive learning is _____, where students set goals before starting a task.
3. During the learning process, students should practice _____ to check whether they understand the material.
4. English language learners can improve their listening _____ through contextual understanding.
5. Reflection journals encourage students to analyze their strengths and weaknesses through self-_____.
6. Metacognitive principles help students become more _____ learners who can study independently.
7. Future English teachers should develop professional _____ in applying effective teaching methods.
8. Language _____ often prevents students from speaking English confidently in the classroom.
9. Effective learning _____ allow students to improve vocabulary and communication skills faster.
10. According to modern pedagogy, metacognition plays a crucial role in improving academic _____ and critical thinking.

Conclusion. In conclusion, metacognitive principles play a crucial role in improving the English language proficiency of pre-service English teachers. These principles help learners consciously regulate their educational processes, select appropriate strategies, and become autonomous learners. Moreover, future English teachers who develop metacognitive competence are more likely to apply effective teaching methods in schools and help their students become independent and critical

thinkers. Therefore, integrating metacognitive principles into teacher education programs should be considered one of the priority directions in modern pedagogy.

Answer Key: 1. Regulation, 2. planning, 3. monitoring 4. comprehension 5. reflection 6. autonomous 7. competence 8. anxiety 9. strategies 10. performance.

References:

1. Anderson, N. J. (2002). *The Role of Metacognition in Second Language Teaching and Learning*. ERIC Digest.
2. Flavell, J. H. (1979). Metacognition and Cognitive Monitoring: A New Area of Cognitive-Developmental Inquiry. *American Psychologist*, 34(10), 906–911.
3. O'Malley, J. M., & Chamot, A. U. (1990). *Learning Strategies in Second Language Acquisition*. Cambridge University Press.
4. Oxford, R. L. (1990). *Language Learning Strategies: What Every Teacher Should Know*. Boston: Heinle & Heinle.
5. Cambridge International. (2020). *Metacognition Guide*.
6. Vanderbilt University Center for Teaching. (2018). *Metacognition and Learning Strategies*.
7. Brown, H. D. (2007). *Principles of Language Learning and Teaching*. Pearson Education.

THE EFFECTIVENESS OF DIGITAL TECHNOLOGIES IN THE DEVELOPMENT OF THE “GREEN” ECONOMY

Mo‘ydinjonova Durdonaxon Ilhomjon qizi

Student, Faculty of management in production,
Fergana state technical university

E-mail: durdonaxonm.work@gmail.com

Annotation: Digital technologies are increasingly becoming key drivers in shaping the transition toward a “green” economy. This study aims to analyze the effectiveness of digital solutions in promoting sustainable economic growth, optimizing resource use, and reducing negative environmental impacts. Drawing on international experiences—particularly from the European Union, China, and the United States—this paper examines how artificial intelligence (AI), big data, the Internet of Things (IoT), and digital platforms have supported green economic transformations. The analysis is based on recent statistics and reports published over the last five years by leading international organizations such as the OECD, the

World Bank, and UNEP. The findings demonstrate that digital technologies make a significant contribution to sustainable development by increasing energy efficiency, reducing emissions, and accelerating the flow of green investments. In countries with advanced digital infrastructure, the carbon intensity of GDP has declined by an average of 20–30% [1][2]. The results of this study provide a scientific foundation for integrating digital technologies into green economy strategies in Uzbekistan and similar emerging economies.

Keywords: green economy, digital technologies, sustainable development, artificial intelligence, IoT, carbon intensity, energy efficiency.

Annotatsiya: Raqamli texnologiyalar zamonaviy iqtisodiyotning transformatsion omillaridan biri sifatida “yashil” iqtisodiyotni shakllantirishda tobora muhim rol o‘ynamoqda. Ushbu tadqiqotning maqsadi raqamli yechimlarning barqaror iqtisodiy o‘sish, resurslardan oqilona foydalanish va atrof-muhitga salbiy ta’sirni kamaytirish jarayonlaridagi samaradorligini tahlil qilishdan iborat. Maqolada xalqaro tajribalar, xususan, Yevropa Ittifoqi, Xitoy va AQShda “yashil” iqtisodiy transformatsiyani qo‘llab-quvvatlashda sun’iy intellekt, katta ma’lumotlar (big data), Internet of Things (IoT) hamda raqamli platformalarning qo‘llanishi statistik ma’lumotlar asosida ko‘rib chiqiladi. Tadqiqotda so‘nggi 5 yil ichida e’lon qilingan xalqaro tashkilotlar (OECD, World Bank, UNEP) hisobotlari va ilmiy maqolalar tahlil qilindi. Natijalar shuni ko‘rsatdiki, raqamli texnologiyalar energiya samaradorligini oshirish, chiqindilarni kamaytirish va yashil investitsiyalar oqimini tezlashtirish orqali barqaror rivojlanishga sezilarli hissa qo‘shmoqda. Ayniqsa, raqamli infratuzilmani rivojlantirish darajasi yuqori bo‘lgan davlatlarda yalpi ichki mahsulotning uglerod intensivligi o‘rtacha 20–30 % ga pasaygani kuzatilgan [1][2]. Tadqiqot natijalari O‘zbekiston sharoitida ham raqamli texnologiyalarni yashil iqtisodiyot strategiyasiga integratsiya qilish uchun ilmiy asos bo‘la oladi.

Kalit so‘zlar: yashil iqtisodiyot, raqamli texnologiyalar, barqaror rivojlanish, sun’iy intellekt, IoT, uglerod intensivligi, energiya samaradorligi.

Аннотация: Цифровые технологии, как один из факторов трансформации современной экономики, играют все более важную роль в формировании «зеленой» экономики. Целью данного исследования является анализ эффективности цифровых решений в процессах устойчивого экономического роста, рационального использования ресурсов и снижения негативного воздействия на окружающую среду. В статье рассматривается международный опыт, в частности, использование искусственного интеллекта, больших данных, Интернета вещей (IoT) и цифровых платформ в поддержке «зеленой» экономической трансформации в Европейском союзе, Китае и США на основе статистических данных. В исследовании проанализированы отчеты и научные статьи международных организаций

(ОЭСР, Всемирный банк, ЮНЕП), опубликованные за последние 5 лет. Результаты показали, что цифровые технологии вносят значительный вклад в устойчивое развитие за счет повышения энергоэффективности, сокращения выбросов и ускорения потока зеленых инвестиций. В частности, в странах с высоким уровнем развития цифровой инфраструктуры наблюдается среднее снижение углеродоемкости ВВП на 20–30% [1][2]. Результаты исследования также могут послужить научной основой для интеграции цифровых технологий в стратегию зеленой экономики в Узбекистане.

Ключевые слова: зеленая экономика, цифровые технологии, устойчивое развитие, искусственный интеллект, Интернет вещей, углеродоемкость, энергоэффективность.

I. INTRODUCTION

The growing challenges of climate change and resource depletion require economies to adopt more sustainable development models. The green economy concept focuses on improving human well-being and equity while reducing environmental risks and ecological scarcities [1]. In recent years, digital technologies have emerged as key drivers of this transition, enabling more efficient use of resources, improved environmental monitoring, and innovative business models [2].

Technologies such as artificial intelligence (AI), big data analytics, and the Internet of Things (IoT) are increasingly being integrated into energy, transport, and agricultural systems. For example, IoT-based smart grids can improve energy distribution efficiency, while data-driven solutions support better resource allocation in industrial and agricultural sectors. These developments are strongly aligned with global sustainability goals and international strategies such as the Paris Agreement. However, the ability to effectively implement digital solutions for green growth varies significantly between countries. Advanced economies have invested heavily in digital infrastructure, while emerging economies face challenges related to financing, skills, and institutional capacity. This study explores the role and effectiveness of digital technologies in supporting the development of a green economy, with a focus on their measurable impacts and practical applications.

II. METHODOLOGY

This study applies a qualitative analytical approach supported by descriptive statistical data to examine the effectiveness of digital technologies in promoting green economic development. The methodology involves three key steps: literature review, data collection, and comparative analysis.

An extensive review of academic articles, policy reports, and international institutional publications was conducted to establish the theoretical and empirical basis of the study. Priority was given to peer-reviewed sources and official

publications from reputable organizations such as the United Nations Environment Programme (UNEP), the European Commission, the International Energy Agency (IEA), and the World Bank. Additionally, relevant national sources, including recent Uzbek academic literature, were included to provide local context.

The study employed comparative analysis to evaluate the relationship between digitalization levels and green economy outcomes across different countries. The analysis compared:

- Advanced economies with high levels of digital infrastructure and established green policies (e.g., EU member states)
- Emerging economies, including Uzbekistan, where digital transformation is at an earlier stage

Through this comparison, the study identifies patterns and mechanisms through which digital technologies influence environmental and economic performance.

III. RESULTS

The analysis shows that digital technologies significantly contribute to the development of a green economy, particularly through improvements in energy efficiency, emission reduction, and investment flows. Results are presented below according to three main areas of impact: energy systems, production and resource use, and economic and institutional development.

Countries with advanced digital infrastructure have achieved notable improvements in energy efficiency. For example, the integration of IoT-based smart grids and real-time energy monitoring systems in the European Union has led to measurable reductions in electricity losses and more efficient load balancing [3]. According to the International Energy Agency, digital solutions can support up to a 15% reduction in global energy sector emissions by 2040, mainly through better system integration, predictive maintenance, and demand response technologies [4].

Countries that combine strong digital policies with green strategies attract more sustainable investments. Digital platforms make it easier to track, evaluate, and finance green projects, improving investor confidence [5]. The European Green Deal demonstrates how digitalization and climate policy can reinforce each other through shared infrastructure and regulatory frameworks. Meanwhile, emerging economies like Uzbekistan are in the early stages of this transition, where infrastructure gaps and limited investment capacity remain significant barriers.

IV. DISCUSSION

The results confirm that digital technologies play a strategic role in advancing green economic development, but their effectiveness depends on policy frameworks, infrastructure capacity, and institutional readiness. These findings align with international evidence emphasizing that digitalization alone is not sufficient; it must

be integrated into coherent green strategies to deliver measurable outcomes. In countries with strong regulatory frameworks—such as those under the European Green Deal—digital and environmental policies are closely linked. Digital infrastructure supports smart grids, energy efficiency, and clean transport systems, while environmental targets drive the adoption of new technologies [6]. This synergy creates mutually reinforcing effects: digital solutions make environmental goals more achievable, and climate policies accelerate the diffusion of innovation.

For emerging economies like Uzbekistan, the transition to a digital green economy offers significant economic and environmental opportunities, including reduced energy intensity, improved resource use, and access to new markets. However, infrastructure gaps, limited financing mechanisms, and a shortage of specialized skills remain key barriers. Addressing these requires coordinated policies that simultaneously promote digital transformation and sustainable development. Without such alignment, digital technologies risk deepening inequalities between advanced and developing economies.

V. CONCLUSION

Digital technologies are becoming an essential driver of green economic development. Their integration into energy, transport, agriculture, and industrial systems improves efficiency, reduces emissions, and supports sustainable investment flows. However, their effectiveness depends on the presence of supportive policies, strong infrastructure, and institutional readiness.

Advanced economies have shown how combining digitalization with green strategies accelerates progress toward climate goals, while emerging economies like Uzbekistan face both opportunities and challenges related to infrastructure, financing, and skills development. Coordinated efforts that align digital transformation with green policy objectives are essential for achieving sustainable and inclusive growth.

Reference:

1. UNEP. (2011). Towards a Green Economy: Pathways to Sustainable Development and Poverty Eradication. United Nations Environment Programme.
2. European Commission. (2019). The European Green Deal. Brussels.
3. European Commission. (2019). *The European Green Deal*. Brussels.
4. International Energy Agency (IEA). (2017). *Digitalization and Energy*. Paris.
5. World Bank. (2021). Digital Progress and Trends Report. Washington, D.C.
6. International Energy Agency (IEA). (2017). *Digitalization and Energy*. Paris.

7. Kurpayanidi, K. I., & Ilyosov, A. A. (2022). The current state of the digital economy: problems and prospects. Tashkent: TSEU.
8. Tursunov, B. (2024). Prospects for the effective use of the potential for developing a “green” economy in Uzbekistan. Bukhara: BukhSU, Conference proceedings

SUN’IY INTELLEKT TEXNALOGIYALARI VA ULARNING AMALIY TADBIQI

Kasimova Yulduz Malikovna

Namangan davlat pedagogika instituti
Xorijiy tillar kafedrasi katta o‘qituvchisi

Tel: +998 99 817 08 68

E-mail: kasimovayulduz1977@gmail.com .

Mamasodiqova Gulnorakhon

Namangan Davlat Pedagogika Instituti
Xorijiy tillar kafedrasi bakalavr talabasi

E-mail: gulnoramamasodiqova@gmail.com

Tel: +998878880227

Annotatsiya: Ushbu ishda bugungi kunda jadal rivojlanib borayotgan sun’iy intellekt (SI) texnologiyalarining fundamental asoslari, ularning turlari va jamiyatning turli sohalariga tatbiq etilish masalalari ko‘rib chiqiladi. Maqolada (yoki loyihada) mashinali o‘qitish, neyron tarmoqlari va tabiiy tilni qayta ishlash kabi yo‘nalishlarning texnik imkoniyatlari tahlil qilingan. Shuningdek, SI texnologiyalarining tibbiyot, iqtisodiyot, ta’lim va sanoat sohalaridagi real misollari va ularning ish unumdorligini oshirishdagi o‘rni yoritib berilgan. Tadqiqot davomida ushbu texnologiyalarni joriy etishdagi mavjud muammolar hamda kelajakdagi rivojlanish istiqbollari alohida to‘xtalib o‘tilgan.

Kalitso‘zlar: Sun’iy intellekt, mashinali o‘qitish (Machine Learning), neyron tarmoqlari, algoritmlar, raqamli transformatsiya, avtomatlashtirish, innovatsion texnologiyalar.

Аннотация: В данной работе рассматриваются фундаментальные основы стремительно развивающихся технологий искусственного интеллекта (ИИ), их виды и вопросы внедрения в различные сферы жизни общества. В статье анализируются технические возможности таких направлений, как машинное обучение, нейронные сети и обработка естественного языка. Также

представлены реальные примеры применения технологий ИИ в медицине, экономике, образовании и промышленности, освещена их роль в повышении производительности труда. В ходе исследования особое внимание уделено существующим проблемам внедрения данных технологий и перспективам их дальнейшего развития.

Ключевые слова: Искусственный интеллект, Машинное обучение, Нейронные сети, Алгоритмы, Цифровая трансформация, Автоматизация, Инновационные технологии

Abstract: This topic examines the fundamental principles of rapidly evolving artificial intelligence (AI) technologies, their types, and the issues surrounding their implementation in various sectors of society. The article analyzes the technical capabilities of key areas such as machine learning, neural networks, and natural language processing. Furthermore, the study highlights real-world examples of AI applications in medicine, economics, education, and industry, emphasizing their role in increasing labor productivity. The research also specifically addresses the existing challenges in deploying these technologies and outlines future development perspectives.

Keywords: Artificial Intelligence, Machine Learning, Neural networks, Algorithms, Digital transformation, Innovative technologies.

Kirish

Bugungi kunda sun'iy intellekt texnologiyalari jahon taraqqiyotining eng muhim yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Sun'iy intellekt tinson tafakkuriga xos bo'lgan fikrlash, tahlil qilish, o'rganish va qaror qabul qilish kabi jarayonlarni kompyuter tizimlari orqali amalga oshirish imkonini beradi. Ushbu texnologiyalar sanoat, tibbiyot, ta'lim, iqtisodiyot, transport va axborot texnologiyalari kabi ko'plab sohalardek eng qo'llanilmoqda.

Hozirgi davrda sun'iy intellekt texnologiyalarining amaliy tadbiqu inson mehnatini yengillashtirish, ish unumdorligini oshirish hamda murakkab masalalarni tez va aniq hal etishda muhimahamiyat kasb etmoqda. Masalan, tibbiyotda kasalliklarni erta aniqlash, ta'limda aqlli o'quv tizimlarini yaratish, sanoatda esa avtomatlashtirilgan boshqaruv tizimlarini rivojlantirishda sun'iy intellektidan samarali foydalanilmoqda. Mazkur maqolada sun'iy intellekt texnologiyalarining mohiyati, rivojlanish bosqichlari hamda ularning turli sohalaridagi amaliy tadbiqu haqida so'z yuritiladi. Shuningdek, ushbu texnologiyalarning afzalliklari, imkoniyatlari va kelajakdagi istiqbollari tahlil qilinadi.

Sun'iy intellekt texnologiyalari bugungi kunda ilm-fan va texnologiyaning eng tez rivojlanayotgan yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Ko'plab olimlar sun'iy intellektning inson faoliyatidagi o'rni, uning imkoniyatlari va amaliy qo'llanilishi bo'yich ailmiiy tadqiqotlar olib bormoqda. Tadqiqotlarda asosan sun'iy intellektning

ta'lim, tibbiyot, iqtisodiyot va sanoat sohalaridagi samaradorligi yoritilgan. Jumladan, ayrim tadqiqotchilar sun'iy intellekt texnologiyalari inson mehnatini yengillashtirishi, murakkab hisob-kitoblarni tez bajarishi va katta hajmdagi ma'lumotlarni tahlil qilish imkonini berishini ta'kidlaydi. Boshqa ilmiy ishlarda esa sun'iy intellektning ta'lim tizimiga kirib kelishi natijasida individual o'qitish usullari rivojlanayotgani qayd etilgan. Tibbiyot sohasida olib borilgan tadqiqotlar sun'iy intellekt yordamida kasalliklarni erta aniqlash va tashxis o'yish samaradorligi oshayotganini ko'rsatadi.[1] Shuningdek, iqtisodiyot va biznes sohalarida sun'iy intellekt asosidagi avtomatlashtirilgan tizimlar ishlab chiqarish unumdorligini oshirishga xizmat qilmoqda. Shu bilan birga, ayrim olimlar sun'iy intellekt texnologiyalarining salbiy jihatlariga ham e'tibor qaratadi. Xususan, ish o'rinlarining qisqarishi, axborot xavfsizligi muammolari hamda inson omilining kamayishi kabi masalalar muhokama qilinmoqda.[2]

Umuman olganda, ilmiy manbalar tahlili shuni ko'rsatadiki, sun'iy intellekt texnologiyalari zamonaviy jamiyat taraqqiyotida muhim o'rin tutadi va uning amaliy qo'llanilish doirasi tobora kengayib bormoqda.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, sun'iy intellekt texnologiyalari turli sohalarida samaradorlikni oshirishda muhim ahamiyat kasb etmoqda. Ayniqsa, ta'lim tizimida sun'iy intellekt asosidagi platformalar o'quvchilarning bilim darajasini aniqlash, individual yondashuvni shakllantirish hamda masofaviy ta'lim sifatini yaxshilash imkonini bermoqda. Bu esa o'quv jarayonining samaradorligini oshirib, vaqt va resurslarning tejallishiga xizmat qilmoqda.[3]

Tibbiyot sohasida sun'iy intellekt texnologiyalari kasalliklarni erta aniqlash, tahlil qilish va tashxis qo'yishda yuqori aniqlikni ta'minlayotgani kuzatildi. Natijada davolash jarayonlari tezlashib, inson omilidan kelib chiqadigan xatolar kamaymoqda. Shu bilan birga, tibbiy ma'lumotlarni qayta ishlash jarayonlari ham avtomatlashtirilmoqda.[4] Sanoat va iqtisodiyot sohalarida olib borilgan kuzatishlar sun'iy intellekt asosidagi avtomatlashtirilgan tizimlar ishlab chiqarish unumdorligini oshirishini ko'rsatdi. Korxonalarda ma'lumotlarni tezkor tahlil qilish va boshqaruv qarorlarini qabul qilish jarayonlari ancha soddalashgan. Bu esa iqtisodiy samaradorlikni oshirishga yordam bermoqda. Biroq tadqiqot davomida ayrim muammolar ham aniqlangan. Jumladan, sun'iy intellekt texnologiyalarining keng qo'llanilishi natijasida ayrim kasblarning avtomatlashtirilishi ish o'rinlari qisqarishiga sabab bo'lishi mumkin.[5] Bundan tashqari, axborot xavfsizligi va shaxsiy ma'lumotlarni himoya qilish masalalari ham dolzarb muammo sifatida baholanmoqda.

Muhokama natijalariga ko'ra, sun'iy intellekt texnologiyalaridan samarali foydalanish uchun zamonaviy texnik infra tuzilmani rivojlantirish, malakali mutaxassislarni tayyorlash hamda axborot xavfsizligini ta'minlash zarur. Kelajakda

ushbu texnologiyalar jamiyat taraqqiyotining asosiy omillaridan biriga aylanishi kutilmoqda.

Xulosa qilib aytganda, sun'iy intellekt texnologiyalari zamonaviy jamiyat rivojining ajralmas qismiga aylanib bormoqda. Ushbu texnologiyalar inson faoliyatining deyarli barcha sohalariga kirib kelib, murakkab jarayonlarni soddalashtirish, vaqtni tejash va ish samaradorligini oshirishga xizmat qilmoqda. Ayniqsa, ta'lim, tibbiyot, iqtisodiyot va sanoat sohalarida sun'iy intellektning amaliy qo'llanilishi ijobiy natijalarni bermoqda.

Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, sun'iy intellekt nafaqat texnik taraqqiyotni jadallashtiradi, balki inson imkoniyatlarini kengaytirishga ham yordam beradi. Shu bilan birga, undan oqilona va xavfsiz foydalanish masalasi ham muhim ahamiyatga ega. Axborot xavfsizligi, shaxsiy ma'lumotlarni himoya qilish hamda inson omilining saqlanib qolishi kelajakdagi sosiy vazifalardan biri bo'lib qoladi.

Kelajakda sun'iy intellekt texnologiyalarining yanada rivojlanishi va takomillashuvi natijasida jamiyat hayotida yangi imkoniyatlar paydo bo'lishi kutilmoqda. Shu sababli, ushbu texnologiyalarni chuqur o'rganish, ularni amaliyotga to'g'ri tadbiiq etish va malakali mutaxassislarni tayyorlash bugungikunning dolzarb vazifalaridan biridir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Karimov U. Ta'limtizimidaraqamlitexnologiyalar. — Toshkent, 2022.
2. Bostrom N. Superintelligence: Paths, Dangers, Strategies. — Oxford University Press, 2017.
3. Topol E. Deep Medicine: How Artificial Intelligence Can Make Healthcare Human Again. — New York, 2019.
4. Akbaraliyevna, M. V., Habibullayevna, E. S., Nematullayevna, A. E., Malikovna, K. Y., &Azamjonovich, U. A. (2021). The importance of using modern pedagogical technologies in foreign language teaching methodology. *ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal*, 11(3), 2221-2227.
5. Kasimova, Y. M., Alimova, E. Z. N. M., &Ulkanov, A. A. Z. Theoretical foundations of the translation theory. *International Journal on Integrated Education*, 3(2), 65-67.
6. Kasimova, Y. (2025). The Philosophy Of Life And Internal Conflicts Of Adolescents In The Works Of UtkirHoshimov. *Stanford Database Library of American Journal Of Social Sciences And Humanity Research*, 5(12), 124-127.

O'ZBEK XALQ CHOLG'U IJROCHILIGIDA MELIZMLARNI O'RGATISHNING METODIK ASOSLARI

Ummataliyeva Mahliyo Shahobiddin qizi

Namangan davlat pedagogika instituti

“Aniq va tabiiy fanlar” fakulteti Musiqa ta’limi yo‘nalishi 3 kurs talabasi

Ilmiy rahbar: Shokirxanov Baxtiyorxon Botirxonovich

ART pedagogika kafedrası katta o‘qituvchisi

Annotatsiya: Mazkur maqolada o‘zbek xalq cholg‘u ijrochiligida musiqiy bezaklar – melizmlarning o‘rni va ahamiyati hamda ularni o‘rgatishning metodik asoslari tahlil qilinadi. Melizmlarning turli cholg‘ularda ijro etilish xususiyatlari, ularning badiiy-ifodaviy imkoniyatlari va ijrochilik uslubini shakllantirishdagi roli yoritiladi. Shuningdek, maqolada melizmlarni o‘rgatishda zamonaviy pedagogik yondashuvlar, amaliy mashg‘ulotlar tizimi, differensial ta’lim prinsiplari va innovatsion texnologiyalardan foydalanish masalalari ko‘rib chiqiladi.

Kalit so‘zlar: melizm, musiqiy bezak, o‘zbek xalq cholg‘ulari, ijrochilik, metodika, pedagogik yondashuv, maqom, texnika, ta’lim jarayoni.

Аннотация: В данной статье рассматриваются роль и значение музыкальных украшений — мелизмов в исполнительстве на узбекских народных инструментах, а также методические основы их обучения. Анализируются особенности исполнения мелизмов на различных инструментах, их художественно-выразительные возможности и влияние на формирование исполнительского стиля. Кроме того, освещаются современные педагогические подходы, система практических занятий, принципы дифференцированного обучения и использование инновационных технологий в процессе обучения мелизмам.

Ключевые слова: мелизм, музыкальные украшения, узбекские народные инструменты, исполнительство, методика, педагогический подход, маком, техника, образовательный процесс.

Annotation: This article examines the role and significance of musical ornaments (melismas) in the performance practice of Uzbek folk instruments, as well as the methodological foundations of teaching them. The study analyzes the performance characteristics of melismas on various instruments, their expressive potential, and their role in shaping performance style. Furthermore, the article discusses modern pedagogical approaches, practical training systems, principles of differentiated instruction, and the use of innovative technologies in teaching melismas.

Keywords: melisma, musical ornamentation, Uzbek folk instruments, performance, methodology, pedagogical approach, maqom, technique, educational process.

O'zbek xalq musiqa san'ati o'zining boy tarixiy ildizlari, rang-barang ifoda vositalari va nozik ijrochilik an'analari bilan ajralib turadi. Bu borada, cholg'u ijrochiligida musiqiy bezaklar – melizmlar muhim o'rin egallaydi. Melizmlar nafaqat kuyga nafislik va joziba bag'ishlaydi, balki ijrochining mahoratini ham namoyon etadi. Shu sababli, ularning nazariy asoslarini o'rganish va amaliy qo'llashni o'rgatish dolzarb masalalardan biri sanaladi.

Musiqiy bezaklar – melizmlar muhim ifodaviy vosita sifatida shakllangan bo'lib, ular ijro jarayonining badiiy, texnik va uslubiy yaxlitligini ta'minlaydi. Milliy sozlarimiz – dutor, tanbur, gijjak, nay kabi cholg'ularda ijrochilik madaniyatining ajralmas qismi hisoblanadi. Shu bois, melizmlarni o'rgatish masalasi nafaqat nazariy bilimlarni egallash, balki amaliy ko'nikmalarni shakllantirish, ijrochilik tafakkurini rivojlantirish va milliy uslubni singdirish bilan bevosita bog'liq pedagogik jarayon sifatida qaraladi.

Xususan, Dutor ijrochiligida melizmlar asosan barmoq texnikasi orqali, ya'ni torlarni bosish, sirg'altirish va tezkor almashinish harakatlari yordamida hosil qilinadi. Ushbu jarayonda chap qo'l barmoqlarining aniqligi, tezligi va moslashuvchanligi muhim ahamiyat kasb etadi, chunki melizmlarning sifatli ijrosi bevosita barmoq harakatlarining mukammalligiga bog'liq bo'ladi. Cholg'uning torlarini bosish jarayonida tovushning tiniqligi va intonatsion to'g'rilikni saqlash ijrochidan yuqori darajadagi nazoratni talab etadi.

Sirg'altirish (legato harakatlar) orqali tovushlar o'rtasida uzluksiz bog'lanish hosil qilinib, kuyga ravonlik va ifodaviylik baxsh etiladi. Tezkor almashinishlar esa melizmlarning dinamik va jonli xarakterini yuzaga keltiradi. Bunda o'ng qo'lning zarb texnikasi ham muhim rol o'ynab, chap qo'l harakatlari bilan uyg'unlikda umumiy ijro yaxlitligini ta'minlaydi.

Shuningdek, dutor ijrochiligida melizmlarni bajarishda mikrintonatsion nozikliklar, tovushning ohangdorligi va rezonans xususiyatlarini hisobga olish zarur. Har bir melizmning ijrosi kuy xarakteri, tempi va uslubiga mos holda tanlanadi, bu esa ijrochidan nafaqat texnik, balki badiiy tafakkurni ham talab etadi. Natijada melizmlar dutor ijrosida nafaqat bezak vazifasini bajaradi, balki asarning mazmuniy chuqurligini ochib beruvchi muhim ifoda vositasiga aylanadi.

Tanbur ijrochiligida esa torli cholg'uga xos nozik tebranishlar, tezkor almashuvlar va sirg'alish elementlari ustuvor ahamiyat kasb etadi. Ushbu texnik vositalar orqali hosil qilinadigan melizmlar tanbur ijrosining o'ziga xos badiiy-estetik qiyofasini shakllantiradi. Chap qo'l barmoqlarining pardalar bo'ylab aniq va

nazoratli harakati, tovushlar orasidagi nozik o'tishlarni ta'minlab, kuyda uzluksizlik va ifodaviylikni yuzaga keltiradi.

Nozik tebranishlar (vibratsion elementlar) tovushga jonlantirish baxsh etib, uning emotsional ta'sir kuchini oshiradi. Tezkor almashuvlar esa melizmlarning dinamikligini ta'minlab, ijroni yanada jonli va ta'sirchan qiladi. Sirg'alish elementlari yordamida esa tovushlar orasida silliq o'tishlar hosil qilinib, kuyda legato xarakter ustunlik qiladi.

Shuningdek, tanbur ijrochiligida o'ng qo'l zarb texnikasi ham muhim o'rin tutadi. Zarbning aniqligi va barqarorligi chap qo'l harakatlari bilan uyg'unlashgan holda melizmlarning ravon va mukammal ijro etilishini ta'minlaydi. Bu jarayonda ijrochi tovushning davomiyligi, kuchi va rangini nozik boshqarish orqali asarning badiiy mazmunini yanada chuqurroq ochib beradi. Natijada melizmlar tanbur ijrosida nafaqat bezak, balki asosiy ifodaviy vositalardan biri sifatida namoyon bo'ladi.

G'ijjak cholg'usida melizmlar kamon harakatining turli usullari orqali ifodalanib, tovushning tebranishi va uzluksiz o'zgaruvchanligi bilan tavsiflanadi. Ushbu jarayonda kamonning bosimi, tezligi va yo'nalishi tovush sifatini belgilovchi asosiy omillar sifatida namoyon bo'ladi. Kamon harakatining nozik boshqarilishi orqali tovushda tebranish (vibratsiya), silliq o'tishlar va dinamik o'zgarishlar hosil qilinadi, bu esa melizmlarning ifodaviyligini sezilarli darajada oshiradi.

G'ijjak ijrochiligida chap qo'l barmoqlarining aniqligi ham muhim ahamiyatga ega bo'lib, ular tovush balandligini nozik darajada boshqarish va mikrointonatsion o'zgarishlarni amalga oshirish imkonini beradi. Barmoqning tor ustida yengil sirg'alishi orqali legato xarakterdagi melizmlar yuzaga keladi, bu esa kuyga uzluksizlik va ravonlik baxsh etadi.

Shuningdek, kamon va barmoq texnikasining o'zaro uyg'unligi natijasida murakkab melizm shakllari hosil qilinadi. Ijrochi tovushning davomiyligi, kuchi va tembrini nazorat qilish orqali musiqiy matnning badiiy mazmunini chuqurroq ifodalashga erishadi. Natijada g'ijjak cholg'usida melizmlar nafaqat bezak vazifasini bajaradi, balki ijroning asosiy ifodaviy vositalaridan biri sifatida namoyon bo'ladi.

Nay ijrochiligida esa melizmlar nafasni boshqarish, barmoq texnikasi va tovushni modulyatsiya qilish orqali yuzaga keltiriladi, bu esa murakkab ifodaviy imkoniyatlarni ta'minlaydi. Ushbu jarayonda nafasning kuchi, davomiyligi va yo'naltirilishi asosiy omil bo'lib, u tovushning barqarorligi hamda ohangdorligini belgilaydi. Nafasni nozik boshqarish orqali tovushda tebranish, kuchayish yoki pasayish kabi dinamik o'zgarishlar hosil qilinadi, bu esa melizmlarning badiiy ta'sirini oshiradi.

Barmoq texnikasi esa tovush balandligini tezkor va aniq o'zgartirish imkonini beradi. Teshiklarni qisman yoki to'liq yopish, tezkor almashinishlar va yarim ochiq

holatlar orqali mikrintonatsion nozikliklarga erishiladi. Bu esa nay ijrosiga xos bo'lgan o'ziga xos tembr va ifodaviylikni yuzaga keltiradi.

Tovushni modulyatsiya qilish jarayonida ijrochi lab, til va nafas oqimini muvofiqlashtirgan holda tovush rangini o'zgartiradi. Natijada melizmlar silliq, uzluksiz va emotsional boy shaklda namoyon bo'ladi. Shu tariqa, nay ijrochiligidagi melizmlar nafaqat texnik element sifatida, balki musiqiy ifodaning muhim vositasi sifatida xizmat qilib, kuy mazmunini chuqur va ta'sirchan yetkazishga imkon yaratadi.

Musiqiy bezaklarning qo'llanishi, jumladan, maqom ijrochiligi amaliyotida muhim badiiy ahamiyatga ega. Melizmlar kuy tuzilmasining ichki mazmunini ochib berish, ohangning ifodaviyligini kuchaytirish va tinglovchiga estetik ta'sir o'tkazishda asosiy vositalardan biri sifatida namoyon bo'ladi. Shu bilan birga, har bir ijrochi melizmlardan foydalanishda o'ziga xos yondashuvni namoyish etadi, bu esa individual ijrochilik uslubining shakllanishiga va turli ijrochilik maktablarining vujudga kelishiga xizmat qiladi.

Musiqi ta'limida melizmlarni o'rgatish jarayoni tizimli va maqsadga yo'naltirilgan metodik yondashuvni talab etadi. Bu jarayonda o'quvchilarning yosh xususiyatlari, ijrochilik tayyorgarligi, eshitish qobiliyati va texnik imkoniyatlari inobatga olinishi zarur. O'qitishning dastlabki bosqichida o'quvchilarga oddiy bezak elementlari amaliy mashqlar orqali singdiriladi. Bunda asosiy e'tibor tovushni toza chiqarish, barqaror ritmni saqlash va barmoq yoki nafas texnikasini to'g'ri shakllantirishga qaratiladi. Keyingi bosqichlarda esa murakkabroq melizmlar ketma-ketlik asosida o'rgatiladi, ular musiqa asarlariga tatbiq etilib, badiiy ifoda bilan uyg'unlashtiriladi.

Pedagogik jihatdan samarali yondashuvlardan biri – ko'rgazmali va eshitish asosidagi o'qitishdir. O'quvchi malakali ijrochining namunasini eshitib, uni takrorlash orqali melizmlarning tabiiy ijro mexanizmini o'zlashtiradi. Shu bilan birga, o'qituvchi tomonidan beriladigan aniq ijro ko'rsatmalari, texnik izohlar va individual tuzatishlar o'quvchining xatolarini o'z vaqtida bartaraf etishga xizmat qiladi. Har bir melizmning aniq ijro usulini bosqichma-bosqich tushuntirish va uni kichik fragmentlarga ajratib mashq qildirish muhim ahamiyat kasb etadi.

Melizmlarni o'rgatishda differensial yondashuv ham muhim pedagogik omil hisoblanadi. Har bir o'quvchining individual qobiliyati va o'zlashtirish sur'ati turlicha bo'lganligi sababli, mashqlar hajmi va murakkablik darajasi shunga mos ravishda tanlanadi. Kuchli o'quvchilarga murakkab ijro elementlari va improvizatsiyaga yo'naltirilgan topshiriqlar berilsa, boshlang'ich darajadagi o'quvchilar bilan asosiy texnik ko'nikmalarni mustahkamlash ustida ishlanadi. Bu esa o'quv jarayonining samaradorligini oshiradi va har bir o'quvchining rivojlanishiga individual yondashuvni ta'minlaydi.

Amaliy mashg'ulotlar jarayonida takrorlash va mustahkamlash muhim o'rin tutadi. Melizmlar bir martalik o'rganish orqali emas, balki muntazam mashq qilish orqali avtomatlashadi. Shu sababli, o'quvchilarga kundalik mashq rejasi tuzish, unda alohida melizm turlarini izchil takrorlash tavsiya etiladi. Mashqlarni turli tempda bajarish, avval sekin, so'ngra tezlashtirish orqali ijro aniqligi va ravonligi ta'minlanadi. Bundan tashqari, metronomdan foydalanish ritmik barqarorlikni shakllantirishda muhim vosita bo'lib xizmat qiladi.

Zamonaviy pedagogik texnologiyalar melizmlarni o'rgatish jarayonini yanada samarali tashkil etish imkonini beradi. Audio va video yozuvlar yordamida o'quvchi o'z ijrosini tahlil qilish, kamchiliklarini aniqlash va ularni tuzatish imkoniyatiga ega bo'ladi. Sekinlashtirilgan ijro texnologiyasi esa murakkab bezaklarni chuqurroq o'zlashtirishga yordam beradi. Raqamli dasturlar va mobil ilovalar orqali mashqlarni vizual va interaktiv shaklda bajarish o'quvchilarning qiziqishini oshiradi va mustaqil ishlash ko'nikmasini rivojlantiradi.

Shuningdek, ansambl va yakka ijro mashg'ulotlarini uyg'unlashtirish ham muhim metodik ahamiyatga ega. Ansamblda ijro etish jarayonida o'quvchi nafaqat o'z partiyasidagi melizmlarni, balki umumiy musiqiy matn bilan uyg'unlikni his qilishni o'rganadi. Bu esa tinglash madaniyatini, ritmik va intonatsion uyg'unlikni rivojlantiradi. Yakka ijro esa o'quvchining individual ijrochilik uslubini shakllantirishga xizmat qiladi.

Melizmlarni o'rgatishda baholash mezonlari ham aniq belgilanishi lozim. Bunda ijroning aniqligi, tozaligi, ritmik barqarorligi, texnik mukammalligi va badiiy ifodasi e'tiborga olinadi. O'qituvchi tomonidan beriladigan muntazam tahliliy fikr-mulohazalar o'quvchining o'z ustida ishlashiga turtki beradi. Rag'batlantirish esa o'quvchining motivatsiyasini oshiradi va ijodiy yondashuvni rivojlantiradi.

Umuman olganda, o'zbek xalq cholg'ularida melizmlarni o'rgatish murakkab, ko'p bosqichli pedagogik jarayon bo'lib, u nazariy bilim, amaliy mashq va ijodiy yondashuvning uzviy birligiga asoslanadi. To'g'ri tashkil etilgan metodika o'quvchilarda nafaqat texnik ko'nikmalarni, balki milliy ijrochilik uslubini, estetik didni va musiqiy tafakkurni shakllantirishga xizmat qiladi.

Foydalanilga adabiyotlar ro'yxati:

1. Xudoyev G' G'ijjak saboqlari T.,2016
2. Yunusov D. An'anaviy nay T.,2022
3. Yunusov U. Xalq cholg'ularida ijrochilik (Dutor) T.,2023
4. Yunusov U. Xalq cholg'ularida ijrochilik (Tanbur) T.,2024
5. Botirkhanovich, S. B. (2024). The Structure of Kashkar Rubab, And Methods of Their Execution. *CENTRAL ASIAN JOURNAL OF ARTS AND DESIGN*, 5(1), 19-22.

6. Botirxonovich, S. B. (2025). OG 'ZAKI AN'ANADAGI PROFESSIONAL MUSIQA. O'ZBEKISTONDA FANLARARO INNOVATSIYALAR VA ILMIY TADQIQOTLAR JURNALI, 4(42), 115-121.

ILK VA MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARGA AQLIY TARBIYA BERISH MAZMUNI

Qaxramonova Shahzoda Zafarjon qizi

Namangan davlat pedagogika instituti

Maktabgacha ta'lim yo'nalishi MTM AU 25 guruxi talabasi

E-mail: Qaxramonova_Shahnoza@gmail.com

Tel: +998 77 204-14-07

Annotatsiya: Ushbu ishda ilk va maktabgacha yoshdagi bolalarning aqliy rivojlanish qonuniyatlari hamda ularga aqliy tarbiya berishning mazmuni va vositalari yoritilgan. Maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalarda mantiqiy fikrlash, diqqat, xotira, tasavvur va nutq ko'nikmalarini shakllantirish usullari tahlil qilingan. Shuningdek, zamonaviy maktabgacha ta'lim tashkilotlarida (MTT) didaktik o'yinlar va interaktiv metodlardan foydalanishning pedagogik ahamiyati asoslab berilgan. Ish maktabgacha ta'lim pedagoglari, tarbiyachilar va ota-onalar uchun mo'ljallangan.

Kalit so'zlar: ilk yosh, maktabgacha ta'lim, aqliy tarbiya, intellektual rivojlanish, mantiqiy fikrlash, didaktik o'yin, tarbiyachi, nutq o'stirish, bolalar psixologiyasi.

Annotation: This work illuminates the patterns of mental development in early childhood and preschool children, as well as the content and tools of intellectual education. It analyzes methods for developing logical thinking, attention, memory, imagination, and speech skills in preschool-aged children. Furthermore, the pedagogical significance of using didactic games and interactive methods in modern preschool educational organizations is substantiated. The work is intended for preschool educators, teachers, and parents.

Keywords: early childhood, preschool education, mental education, intellectual development, logical thinking, didactic game, educator, speech development, child psychology

Аннотация: В данной работе освещаются закономерности умственного развития детей раннего и дошкольного возраста, а также содержание и средства умственного воспитания. Анализируются методы формирования

логического мышления, внимания, памяти, воображения и речевых навыков у детей дошкольного возраста. Кроме того, обосновывается педагогическое значение использования дидактических игр и интерактивных методов в современных дошкольных образовательных организациях. Работа предназначена для педагогов дошкольного образования, воспитателей и родителей.

Ключевые слова: ранний возраст, дошкольное образование, умственное воспитание, интеллектуальное развитие, логическое мышление, дидактическая игра, воспитатель, развитие речи, детская психология.

Kirish

Mavzuning dolzarbligi: Jahon miqyosida globallashuv va axborot texnologiyalari shiddat bilan rivojlanayotgan bugungi davrda intellektual salohiyat jamiyat taraqqiyotining bosh mezoniga aylanmoqda. Har bir davlatning kelajagi uning yosh avlodi qanchalik aqliy yetuk va har tomonlama rivojlanganligiga bog'liq. Inson shaxsining poydevori, uning dunyoqarashi, xarakteri va eng muhimi, aqliy qobiliyatlarining 70 foizi aynan ilk va maktabgacha yoshdagi davrda shakllanadi. Shu bois, maktabgacha ta'lim tizimida bolalarga tizimli aqliy tarbiya berish, ularning tabiiy qiziquvchanligini to'g'ri yo'naltirish zamonaviy pedagogikaning eng dolzarb muammolaridan biri bo'lib qolmoqda. O'zbekiston Respublikasida ham maktabgacha ta'lim tizimini tubdan isloh qilish, bolalarni intellektual va ma'naviy jihatdan yetuk kadrlar etib tarbiyalash davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri etib belgilangan.

Muammoning o'rganilish darajasi: Ilk va maktabgacha yoshdagi bolalarning aqliy rivojlanishi hamda ularga aqliy tarbiya berish masalalari dunyo va mamlakatimiz olimlari tomonidan keng tadqiq etilgan. Jumladan, xorijiy psixologiya va pedagogikada J.Piaje, L.Vigotskiy, N.Poddyakov kabi olimlar bolaning aqliy rivojlanish bosqichlari, mantiqiy fikrlash mexanizmlari va ta'limning bolalar ongiga ta'sirini chuqur o'rganishgan. Milliy pedagogikamizda esa O.Hasanboyeva, Sh.Sodiqova va boshqa yetakchi mutaxassislar maktabgacha yoshdagi bolalarga didaktik o'yinlar vositasida aqliy tarbiya berishning milliy va zamonaviy usullarini ishlab chiqqanlar. Biroq, bugungi kun bolalarining axborot qabul qilish xususiyatlari o'zgarganligi sababli, aqliy tarbiya mazmunini raqamli texnologiyalar va zamonaviy interaktiv metodlar bilan boyitish masalasi yangicha yondashuvlarni talab etmoqda.

Tadqiqotning maqsadi va vazifalari: Ushbu ishning asosiy maqsadi – ilk va maktabgacha yoshdagi bolalarga aqliy tarbiya berishning mazmuni, shakllari, vositalari va zamonaviy usullarini pedagogik hamda psixologik jihatdan chuqur tahlil qilish va samarali tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat.

Asosiy qismi

Ilk va maktabgacha yoshdagi bolalarning aqliy taraqqiyoti xususiyatlarini aniqlash;

Aqliy tarbiya jarayonida mantiqiy fikrlash, diqqat, xotira va nutq o‘stirishning o‘zaro aloqadorligini ochib berish;

Maktabgacha ta’lim tashkilotlarida aqliy tarbiya berishda didaktik o‘yinlar va innovatsion metodlarning o‘rni va samaradorligini asoslash;

Tarbiyachilar va ota-onalar uchun bolaning intellektual salohiyatini oshirishga qaratilgan amaliy tavsiyalar tizimini ishlab chiqish.

Tadqiqotning obyekti va predmeti: Tadqiqotning obyekti – ilk va maktabgacha yoshdagi bolalarni tarbiyalash va ularga ta’lim berish jarayonidir. Tadqiqotning predmeti esa maktabgacha ta’lim jarayonida bolalarga aqliy tarbiya berishning mazmuni, pedagogik shart-sharoitlari, shakl, metod va vositalari majmuasidan iborat.

Tadqiqotning amaliy ahamiyati: Ishning amaliy ahamiyati shundaki, unda keltirilgan xulosa va metodik tavsiyalar, didaktik o‘yinlar tizimi zamonaviy maktabgacha ta’lim tashkilotlarida tarbiyachilar tomonidan aqliy tarbiya mashg‘ulotlarini tashkil etishda to‘g‘ridan-to‘g‘ri qo‘llanilishi mumkin. Shuningdek, materiallardan oliy va o‘rta maxsus pedagogik o‘quv yurtlarining “Maktabgacha pedagogika” foni o‘qitishda hamda ota-onalar uchun tavsiyalar tayyorlashda keng foydalanish ko‘zda tutilgan.

Ilk va Maktabgacha Yoshdagi Bolalarga Aqliy Tarbiya Berishning Pedagogik-Psixologik Asoslari

Bolalarning aqliy taraqqiyoti va uning o‘ziga xos xususiyatlari Ilk va maktabgacha yoshdagi bolalarning aqliy rivojlanishi inson hayotidagi eng shiddatli va poydevor hisoblangan davrni qamrab oladi. Mashhur psixolog L.Vigotskiyning ta’kidlashicha, bola ongi va aqliy qobiliyatlari faqatgina biologik yetilish natijasi emas, balki ijtimoiy muhit va kattalar bilan bo‘lgan muloqot jarayonida shakllanadi. Ilk yoshdagi davr (1-3 yosh): Bu davrda bolada predmetli faoliyat yetakchi o‘rinni egallaydi. Bola atrofidagi buyumlarni ushlab ko‘rish, otish, qismlarga ajratish orqali ularning xususiyatlarini (shakli, rangi, hajmi) anglay boshlaydi. Bu yoshda fikrlash ko‘rgazmali-harakatli xarakterga ega bo‘ladi. Kichik va o‘rta maktabgacha yosh (3-5 yosh): Bolada ko‘rgazmali-obrazli fikrlash rivojlanadi. U buyumlarni bevosita ushlamasdan, ularning tasavvurdagi obrazlari ustida amallar bajara oladi. Nutqning rivojlanishi aqliy jarayonlarni tezlashtiradi, bolada “Bu nima?”, “Nega?” degan savollar davri boshlanadi. Katta maktabgacha yosh (5-7 yosh): Bu davrga kelib mantiqiy fikrlashning elementar shakllari ko‘zga tashlanadi. Bola sabab-oqibat aloqalarini tushunishga, guruhlash va klassifikatsiya qilishga (masalan, hayvonlar, qushlar, mevalarni alohida ajratish) qodir bo‘ladi.

Aqliy tarbiyaning maqsadi va vazifalari Maktabgacha ta'limda aqliy tarbiya berishning bosh maqsadi — bolaga shunchaki tayyor bilimlar majmuasini berish emas, balki unda mustaqil fikrlash, muammolarni hal qilish va atrof-muhitni anglash ko'nikmalarini shakllantirishdir. Aqliy tarbiyaning asosiy vazifalari quyidagilardan iborat:

Bilimlar tizimini shakllantirish: Bola o'zini o'rab turgan tabiat, jamiyat, predmetlar va o'zi haqidagi elementar tushunchalarga ega bo'lishi lozim.

Aqliy amallarni rivojlantirish: Bolalarda tahlil (analiz), sintez, taqqoslash, umumlashtirish va klassifikatsiya qilish ko'nikmalarini tarbiyalash.

Kognitiv jarayonlarni o'stirish: Diqqatning barqarorligi, xotira hajmining kengayishi, ijodiy tasavvur va nutqning ravonligini ta'minlash.

Intellectual his-tuyg'ularni uyg'otish: Bolada yangi narsalarni bilishga bo'lgan qiziquvchanlik, kashfiyotlar qilishdan zavqlanish hissini shakllantirish. Maktabgacha Ta'limda Aqliy Tarbiya Berishning Mazmuni, Vositalari va Metodlari.

Aqliy tarbiyaning mazmuni va yo'nalishlari. Zamonaviy maktabgacha ta'lim mazmuni "Ilk va maktabgacha yoshdagi bolalar rivojlanishiga qo'yiladigan Davlat talablari" hamda "Ilm yo'li" variativ dasturiga asoslanadi.

Sensor tarbiya: Bu aqliy tarbiyaning poydevoridir. Bola buyumlarning rangi (qizil, ko'k, sariq), shakli (doira, kvadrat, uchburchak) va o'lchamlarini (katta-kichik, uzun-kalta) idrok qilishni o'rganadi.

Matematik tasavvurlarni shakllantirish: Elementar hisoblash, fazoviy tasavvurlar (o'ng, chap, yuqori, past) va vaqtni (bugun, ertaga, fasllar) anglash ko'nikmalari beriladi

Atrof-muhit bilan tanishtirish: Jonli va jonsiz tabiat, ijtimoiy hayot hodisalari, odamlar mehnati va kasblar haqida tizimli tushunchalar berib boriladi.

Didaktik o'yinlar – aqliy tarbiyaning yetakchi vositasi. Maktabgacha yoshdagi bolaning hayotida o'yin faqatgina ko'ngilochar vosita emas, balki asosiy o'rganish laboratoriyasidir. Yan Amos Komenskiy aytganidek: "O'yin – bolaning chinakam hayotidir". Aqliy tarbiya berishda didaktik (ta'limiy) o'yinlar eng yuqori samara beradi.

Didaktik o'yinlar o'z mazmuniga ko'ra uch guruhga bo'linadi:

1 **Predmetli (asliy) o'yinlar:** O'yinchoqlar, qurilish materiallari (lego, kubiklar), tabiiy materiallar bilan o'ynaladigan o'yinlar. Bular qo'l matorikasini va amaliy fikrlashni rivojlantiradi.

2 **Stol usti o'yinlari:** Loto, domino, pazzl (suratli qismlar), labirintlar. Ushbu o'yinlar diqqatni jamlashga, ko'rish xotirasini mustahkamlashga va tizimli fikrlashga o'rgatadi

3 Soʻzli oʻyinlar: “Kim tez topadi?”, “Nima ortiqcha?”, “Oʻxshashini ayt”. Bular boladan tezkor fikrlashni, soʻz boyligini ishga solishni va mantiqiy xulosa chiqarishni talab qiladi.

Zamonaviy MTTlarda anʼanaviy oʻyinlar bilan bir qatorda interaktiv metodlar (keys-texnologiyalar, aqliy hujum elementlari, muammoli vaziyatlar yaratish) ham keng qoʻllanilmoqda. Masalan, tarbiyachi bolalarga “Agar dunyoda qish boʻlmasa nima boʻlar edi?” degan muammoli savol bilan murojaat qilganda, bolalar mustaqil fikrlashga, oʻz fikrini asoslashga va sabab-oqibat zanjirini tuzishga harakat qiladilar.

Xulosa

Ilk va maktabgacha yoshdagi bolalarga aqliy tarbiya berish mazmuni va vositalarini oʻrganish boʻyicha olib borilgan tadqiqotlar quyidagi xulosalarga kelish imkonini beradi:

Poydevor davr: Maktabgacha yosh inson intellektual salohiyatining asosi shakllanadigan eng muhim davr hisoblanadi. Bu davrda berilgan toʻgʻri aqliy tarbiya bolaning kelajakda maktab taʼlimini muvaffaqiyatli oʻzlashtirishi va mustaqil shaxs boʻlib yetishishini taʼminlaydi.

Bosqichma-bosqichlik: Bolaning aqliy rivojlanishi koʻrgazmali-harakatli fikrlashdan elementar mantiqiy fikrlashga qarab bosqichma-bosqich rivojlanadi. Shuning uchun mashgʻulotlar mazmuni bolaning yosh va psixologik xususiyatlariga mos boʻlishi shart.

Oʻyin va taʼlim uygʻunligi: Maktabgacha taʼlimda aqliy tarbiya berishning eng samarali vositasi — didaktik oʻyinlar va interaktiv metodlardir. Quruq yodlash va majburlashga asoslangan taʼlim bolaning bilishga boʻlgan qiziqishini soʻndiradi.

Tizimlilik: Sensor tarbiya, nutq oʻstirish, matematik tasavvurlarni shakllantirish va atrof-muhit bilan tanishtirish ishlari oʻzaro uzviy bogʻliqlikda olib borilgandagina yuqori intellektual natijaga erishish mumkin.

Amaliy Tavsiyalar. Tadqiqot natijalaridan kelib chiqib, maktabgacha taʼlim tashkilotlari (MTT) tarbiyachilari va ota-onalar uchun quyidagi amaliy tavsiyalar ilgari suriladi:

Muammoli vaziyatlar yaratish: Mashgʻulotlarda bolalarga tayyor javoblarni berishdan qochish lozim. “Agar shunday boʻlsa, nima boʻladi?”, “Bu muammodan qanday chiqish mumkin?” kabi savollar orqali ularni mustaqil fikrlashga undash zarur.

Didaktik oʻyinlar xilma-xilligi: Har bir mashgʻulot tarkibiga nafaqat stol usti oʻyinlari, balki bolaning soʻz boyligi va mantiqini oʻstiruvchi soʻzli oʻyinlarni ham muntazam kiritib borish kerak.

Zamonaviy texnologiyalardan meʼyorida foydalanish: Aqliy tarbiya jarayonida interaktiv doskalar va multimedia vositalaridan bolaning koʻrish va

eshitish sensorlarini faollashtirish uchun vizual ko'rgazma sifatida unumli foydalanish lozim.

Ota-onalar uchun: Muloqot va savollarga e'tibor: Bolaning "Bu nima?", "Nega?" degan savollariga e'tiborsiz bo'lmasdan, ularga bolalar tilida, qiziqarli va ilmiy asoslangan javoblar berish kerak. Birgalikda kitob o'qish: Ertak va hikoyalarni shunchaki o'qib bermasdan, "Seningcha qahramon nega bunday qildi?", "Ertak oxiri qanday tugashi mumkin edi?" kabi savollar bilan bola bilan birga muhokama qilish lozim.

Uy sharoitida sensor rivojlanish: Kundalik hayotda (masalan, oshxonada yoki sayrda) buyumlarning shakli, rangi, hajmi va sonini bola bilan birgalikda sanash va solishtirish orqali uning aqliy qobiliyatlarini tabiiy ravishda o'stirish tavsiya etiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1 O'zbekiston Respublikasining "Maktabgacha ta'lim va tarbiya to'g'risida"gi Qonuni. – Toshkent, 2019-yil 16-dekabr, O'RQ-595-son.

2 „Ilk va maktabgacha yoshdagi bolalar rivojlanishiga qo'yiladigan Davlat talablari“. O'zbekiston Respublikasi Maktabgacha ta'lim vazirligining buyrug'i. – Toshkent, 2018-yil.

3 „Ilm yo'li“ dasturi: Maktabgacha ta'lim tashkilotlarining guruhlar uchun variativ dastur. – Toshkent, 2019-yil.

4 Sodiqova Sh.A. Maktabgacha pedagogika. Darslik. – Toshkent: „Tafakkur bo'stoni“, 2013. – 320 b.

5 Hasanboyeva O.U. va boshqalar. Maktabgacha ta'lim pedagogikasi. O'quv qo'llanma. – Toshkent: „Ilm-ziyo“, 2006. – 180 b.

6 Shin A.V. Maktabgacha yoshdagi bolalarni intellektual rivojlantirish dasturlari va zamonaviy yondashuvlar. – Toshkent: „O'qituvchi“, 2019. – 144 b.

7 Qodirova F.R., Toshpo'latova Sh.K., Kayumova N.M. Maktabgacha pedagogika. Darslik. – Toshkent: "Tafakkur", 2019. – 640 b.

8 Mirziyoyeva Sh.Sh. Maktabgacha ta'limda zamonaviy pedagogik yondashuvlar va innovatsiyalar. Metodik qo'llanma. – Toshkent, 2021. – 96 b.

9 Xoliqova P.M. Bolalarni tabiat bilan tanishtirish vositasida aqliy tarbiyalash. Metodik qo'llanma. – Toshkent: "Cho'lpon", 2015. – 112 b.

Foydalanilgan Internet manbalari

- O'zbekiston Respublikasi Maktabgacha va maktab ta'limi vazirligining rasmiy veb-sayti: Maktabgacha ta'limga oid qonunlar, davlat talablari va „Ilm yo'li“ dasturining elektron variantlari hamda sohadagi so'nggi yangiliklar va normativ-huquqiy hujjatlar bazasi uzedu.uz.

- O'zbekiston Milliy kutubxonasi elektron resurslar portali: Maktabgacha pedagogika va bolalar psixologiyasiga oid o'zbek tilidagi darsliklar, dissertatsiyalar hamda metodik qo'llanmalarining elektron nusxalari natlib.uz.

- Ziyonet jamoat ta'lim axborot tarmog'i: Maktabgacha yoshdagi bolalarga aqliy tarbiya berish, didaktik o'yinlar to'plami va tarbiyachilar uchun metodik ishlanmalar joylashtirilgan ochiq kutubxona bo'limi ziyonet.uz.
- Google Scholar (Google Akademiya) ilmiy qidiruv tizimi: Ilk va maktabgacha yoshdagi bolalarning intellektual rivojlanishi, mantiqiy fikrlashini o'stirish muammolariga bag'ishlangan xalqaro va respublika miqyosidagi ilmiy maqolalar hamda tezislari bazasi google.com.
- CyberLeninka ilmiy elektron kutubxonasi: Maktabgacha ta'lim pedagogikasi, sensor tarbiya va bolalar psixologiyasi yo'nalishidagi zamonaviy ilmiy tadqiqotlar hamda taqrizdan o'tgan maqolalar to'plami cyberleninka.ru.

RUHIY SUST RIVOJLANUVCHI BOLALARNING, AQLI ZAIF BOLALAR BILAN O'ZARO FARQLARI

Abdurashidova Difuza Akmaljon qizi

Namangan davlat pedagogika instituti
Maxsus pedagogika Logopediya 1-kurs talabasi
Tel: 33707 01 24

Annotatsiya: Ushbu maqola ruhiy sust rivojlanuvchi bolalarni, aqli zaif bolalar bilan o'zaro farqli tomonlari va bu kasalliklarning kelib chiqaruvchi sabablari, ushbu ikki toifa bolalarning tashxisi va korreksion ta'limi samaradorligini oshirish uchun ularning kelib chiqishi, patogenezi va rivojlanish dinamikasi va kasalliklarni keltirib chiqaruvchi omillar haqida bayon qiladi.

Kalit so'zlar: Ruhiy sust rivojlanuvchi bolalar, Etiologiya, Patogenezi, Dinamika, Aqli zaiflik, Psixologiya, Pedagogika, Somatagen.

Ruhiy rivojlanishida nuqsoni bo'lgan bolalar bilan aqli zaif bolalar katta tafovut mavjud. Barchamizga ma'lum aqli zaif bolalarni ilmiy tilda Oligofreniypedagogika deb ataladi. Ruhiy sust rivojlanuvchi bolalarni esa oligofrenipedagogika deya atab bo'lmaydi chunki unday bolalarni to'liq nuqsonga ega emas va aqli zaif bolalardan ko'ra kasalligi yengil hisoblanadi. Aqli zaif bola bilan ruhiy sust rivojlangan Bolani birdek ko'rilmaydi va ularning ikkisi ham ikki xil darslik, ta'lim muassasalari ajratilgan bo'ladi. O'quv darsliklari ham turlicha aqli zaiflar uchun yengil ko'rinishdagi darslik, ruhiy nuqsoni bo'lgan bolalar uchun esa bir oz murakkabroq darsliklar o'tiladi, chunki yengil ko'rinishdagi darslik ruhiy nuqsoni bo'lgan bolalarga soddalik qiladi.

Ulgurmovchi o'quvchilar orasida ruhiy rivojlanishi sustlashgan bolalar ham uchrab turadi. Ularning bilish faoliyati – intellekti, mantiqiy tafakkuri, idroki, xotirasi, ixtiyoriy diqqati, ish qobiliyati va boshqa xislatlariga birinchi o'rinda markaziy asab sistemasining kasalliklari natijasida ruhiy rivojlanishi sustlashadi. Bunday bolalarda hissiyot, iroda sferasidagi kamchiliklar birlamchi, aqliy zaiflik esa ikkilamchi hodisa bo'lib hisoblanadi. T. A. Vlasova, M. S. Pevzner, V. I. Lubovskiy, T. V. Yegorova, K. S. Lebedinskaya, N. A. Nikashina, K. K. Mamedov, T. B. Shouma rov, N. A. Sipina, R. D. Triger va boshqa olimlarning ma'lumot lariga ko'ra boshlang'ich sinf o'quvchilarining 5–8 foizini ana shunday bolalar tashkil etadi.

Ruhiy rivojlanishi sustlashgan bolalar aqliy darajasi jihatidan asosan ikki guruhga bo'linadi:

1. Yengil nuqsoni bor bolalar – bular maxsus sharoitda 1–3 yil ta'lim-tarbiya olganlaridan keyin o'qishni ommaviy maktabning tegishli sinfida davom ettirishi mumkin.

2. Ruhiy rivojlanishida sezilarli darajada orqada qolgan bolalar – bular maktabni bitirguniga qadar maxsus sharoitda o'qitilishi kerak. Bunday bolalar maktab dasturini sog'lom tengdoshlari qatori o'zlashtira olmaydi. Ruhiy rivojlanishi sustlashgan bolalarni ommaviy maktabda hamma qatori o'qitish ta'lim jarayoniga ham salbiy ta'sir ko'rsatadi, ya'ni o'rtacha o'quvchining saviyasini orqaga tortadi, yaxshi va a'lo o'zlashtiruvchi o'quvchilarni yetarli darajada o'stirishga to'sqinlik qiladi.

Dastur materiallarini yaxshi o'zlashtira olmaganligi tufayli ruhiy rivojlanishi sustlashgan bolalar doim muvaffaqiyatsizliklarga uchrayveradi, bu narsa ularning xulq-atvorida aksariyat turli salbiy xislatlar yuzaga kelishiga sabab bo'ladi.

Olimlardan K. S. Lebedinskaya, G. P. Berton, E. M. Dunayeva va boshqalar ruhan sust rivojlanganlikni klinik-psixologik jihatdan quyidagi xillarga bo'lishni tavsiya etadilar: 1) konstitutsional; 2) somatogen; 3) psixogen; 4) serebral shakli.

Ruhan sust rivojlanganlikning konstitutsional shaklini xarakterlovchi belgilarga quyidagilar kiradi: bolaning gavda tuzilishi sog'lom tengdoshlarinikiga nisbatan 1–2 yosh kichik ko'rinadi. U o'zini bog'cha yoshidagilarga o'xshab tutadi va ta'lim olish uchun hali «yetilmagan» bo'ladi. Bunday bola o'quv faoliyatiga yaxshi kirishib ketmaydi, chunki unda o'qishga qiziqish yo'q, ish qobiliyati past. Mas'uliyatsizlik, motivlarning sustligi, ruhiy jarayonlardan analiz, sintez qobiliyatlarining yaxshi rivojlanmaganligi tufayli o'qish va yozishni, matematikani katta qiyinchiliklar bilan o'zlashtiradi. Dars vaqtida tez charchab qolish hollari, bosh og'rib turishi konstitutsion shakldagi bunday bolada ish qobiliyati, faollik yanada pasayib ketishiga sabab bo'ladi. Rivojlanishdagi bu kamchilikka bola onasining homiladorligi davrida qalqonsimon bezlari faoliyatining buzilganligi, yurak qon-tomir kasalliklari sabab bo'lishi mumkin. Ilk yoshda har xil surunkali kasalliklar

bilan tez-tez kasallanib turishi natijasida bola yaxshi o'sib-unmay qolishi mumkin, bu esa o'z navbatida ruhiy jihatdan rivojlanishida orqada qolishga, kechikishga olib keladi, sust rivojlanganlikning somatik shakli deb shunga aytiladi. Bolada surunkali infeksiyalar, allergik holat tug'ma porok va shu kabi kasalliklar, ayniqsa tez uchrab turadi. Ruhiy rivojlanishning somatogen sabablarga aloqador sust ligi bolada asteniya holatini vujudga keltiradi. Ayrim bolalarda somatogen infantilizm kuzatiladi, ya'ni bola o'sib-unmagan, go'dak taxlit bo'lib qolaveradi. Bunda bola psixikasida nevrozga o'xshash holatlardan o'z kuchiga ishonmaslik, qo'rqqoqlik, injiqlik, erkalik, qiziqishning pastligi va boshqalar kuzatiladi. Ruhan sust rivojlanganlikning psixogen shaklida bola erta yoshligidan noqulay, noto'g'ri sharoitda tarbiyalanadi va shu tarbiyaning salbiy tomonlari ruhan rivojlanishiga ta'sir o'tkazgan bo'ladi. Shu xildagi kamchiliklarning kelib chiqish sabablarini 3 guruhga bo'lish mumkin:

1. Bola tarbiyasi bilan mutlaqo shug'ullanmaslik, uni butunlay o'z holiga tashlab qo'yish, bunda bolalarda burch va mas'uliyat hissi shakllanmaydi. Aql-idrokning rivojlanishi, qiziqishlari, bilish faoliyati, his-tuyg'u va iroda yetishmasligi ustiga o'quv fanlarini o'zlashtirish uchun zarur bilim va taassurotlarning yetishmasligi ham qo'shiladi.

2. Bolani har tomonlama erkalatish, yetarli mustaqil faoliyatga o'rgatmaslik, tashabbuskorlik, mas'uliyat hissini shakllantirmaslik bolani «oila erkasi» qilib o'stirish, haddan tashqari uning ko'ngliga qarab ish tutish natijasida ham bola ruhiy rivojlanishida bir qadar orqada qolishi mumkin.

3. Bolaga nisbatan qo'pol munosabatda bo'lish, jismoniy jazolash, qattiqqo'llik qilish, ota-onalarning alkogolizmga aloqador tajovuzkorona munosabatlari bolani mudom asabiylashtirib, ruhan rivojlanishdan orqada qolishiga sabab bo'ladi. Bunday bolalarda qo'pollik, jur'atsizlik, tashabbusizlik, mustaqilsizlik, qo'rqqoqlik va boshqa xislatlar shakllanadi. Bularning hammasi aql-idrokiga, bilish faoliyatiga ham salbiy ta'sir ko'rsatadi.

Ruhan sust rivojlanganlikning psixogen shaklida aql-idrok, bilish faoliyatiga aloqador kamchiliklarga aksari noto'g'ri tarbiya natijasida paydo bo'lgan xislatlar ham qo'shib pirovard natijasida shaxsning rivojlanishi izdan chiqadi, unda patologik xislatlar yuzaga keladi. Ana shunday bolalarni pedagogik qarovsiz bolalardan ajrata olish lozim. Pedagogik qarovsiz bolalarning psixikasi normal bo'lib, ular noto'g'ri tarbiyalanganligi natijasida ulgurmovchi o'quvchilar qatoriga o'tib qoladilar. Holbuki, ruhan sust rivojlangan bolalarda shaxsiyatning har tomonlama noto'g'ri rivojlanishi markaziy asab sistemasidagi yengil darajadagi organik jarohatlanish bilan bog'liq.

Ruhan sust rivojlanganlikning eng murakkab va keng tarqalgan psixogen shaklida bosh miyaning kasalligiga, yaxshi yetilmaganiga aloqador o'zgarishlar

kuzatiladi. Olimlarimizning bergan ma'lumotlariga ko'ra bunday bolalarning 50 foizida asab sistemasida organik nuqsonlar bo'ladi. Bu narsa ularning histuyg'u, irodaviy holatlari taraqqiy etmaganligiga, asosan organik infantilizm tarzida namoyon bo'ladi. Miyaga aloqador organik infantilizmni ikkiga bo'lish mumkin:

1. Kayf-u ruhiyati o'zgarib, aksari, ko'tarinki ruhda bolalar, ularda o'zlaridan yosh bolalarga xos xislatlar saqlangan bo'ladi.

2. Ko'proq kayfiyati past bo'lib ma'yus tortib yuradigan bolalar, ularda vazifani mustaqil hal qila olmaslik, tashabbus ko'rsata olmaslik, qo'rqish holatlari ko'riladi.

Miyaga aloqador organik xarakterdagi yana shu ikki xil infantilizm ko'p holatlarda qator qo'shimcha hodisalar bilan birga davom etadi. Bularga quyidagilar kiradi:

1. serebral-endokrin infantilizm. Bunda asosan ichki sekretiya bezlari faoliyati buzilgan bo'ladi. Natijada bolalarda his-tuyg'ular yaxshi rivojlanmay nevropatiya holatlari yuzaga keladi. Bolaning uyquasi, ishtahasi yaxshi bo'lmaydi, dispepsiya holatlariga moyillik paydo bo'ladi;

2. serebrastenik holatlar, bular ham tez-tez uchrab turadi. Mar-kaziy asab sistemasi tez charchaydi, neyrodinamik o'zgarishlar kuzatiladi. Natijada aqliy qobiliyati susayib, xotira pasayadi, diqqati tarqoq bo'lib qoladi, tez ta'sirlanish, qiz bolalarda yig'loqilik, o'g'il bolalarda haddan tashqari qo'zg'aluvchanlik kuzatiladi, bola ish qobiliyati past, arzimagan narsaga tez charchaydigan bo'lib qoladi;

3. tabiatan nevrozga yaqin holatlar, bular qorong'udan, yak-kalikdan qo'rqish, o'zi va atrofdagilar sog'lig'i uchun xavfsirash, giperkinezlar, duduqlanish, enurez kabi hodisalar bilan birga ifodalanadi;

4. psixomotor qo'zg'aluvchanlik asosan o'g'il bolalarda ko'proq uchraydi. Serharakatlilik, diqqatning tarqoqligi, tez chalg'ish bunga xarakterlidir;

5. affektiv o'zgarishlar – kayf-u ruhiyatning aytarli sababsiz aynib turishi, tajovuzkorlik qilishga moyil bo'lish bilan xarakterlanadi;

6. psixopatik o'zgarishlar – aqliy faoliyatga rag'bat pastligi, o'qishga salbiy munosabatda bo'lish, o'g'rilik qilish (kleptomaniya), ko'proq yolg'on gapirish kabi salbiy xislatlarni o'z ichiga oladi;

7. epileptik buzilishlar – har xil ko'rinishlarda tutqanoq tutib turishi bilan namoyon bo'ladi;

8. apatik-adinamik buzilishlar – tashabbuskorlik pasayishi, aqliy faoliyat sustligi, haddan tashqari emotsional bo'shanglik bilan xarakterlanadi.

Ruhiiy sust rivojlanishning serebral shakli miya shikastlari, meningit, meningoensefalit, gidrotsefaliya va boshqa kasalliklar natijasi bo'lib hisoblanadi.

Ruhiy rivojlanishi sustlashgan bolalarning o'qishi pasayib keta di, biroq bu holat o'z vaqtida va to'g'ri aniqlansa, bolalarga tegishli yordam tashkil etilsa, ular ommaviy maktab dasturini o'zlashtira oladilar.

Ruhan rivojlanish kamchiliklarining ba'zi bir shakllarida bolalarni vaqt-vaqti bilan maxsus psixonevrologik sanatoriyalarda davolash foydalidir. Sanatoriyada bola kollektiv ishiga asta-sekinlik bilan jalb etiladi. Unda charchash alomatlari paydo bo'lganda, u o'quv mashg'ulotlaridan vaqtincha ozod etiladi yoki unga soddaroq boshqa vazifalar beriladi. Sanatoriyada davolanib kelgandan so'ng bola o'qishni o'z maktabida davom ettiraveradi.

Ruhiy rivojlanishi sustlashgan bolalar uchun mamlakatimizda maxsus maktabgacha tarbiya muassasalari – internatlari kuni uzaytirilgan maktablarda tenglashtirish sinflari tashkil etilgan. Ushbu masalalarda ta'lim umumta'lim oddiy bog'cha yoki maktab dasturi va darsliklari asosida olib boriladi, himoyalaydigan muloyim davolovchi maxsus tartib tashkil etiladi. Ta'limtarbiyaviy ishlar bolalarning fikrlash qobiliyati, diqqati, ish qobiliyati, xotirasi, nutqi va tafakkuridagi kamchiliklarni bartaraf etishga qaratilgan bo'lib, bunday bolaga bilim berishda o'qituvchi uning o'ziga xos individual xususiyatlarini e'tiborga olgan holda maxsus sharoitda, maxsus usullar bilan ishlaydi, tegishli yordam tashkil etadi.

Sog'liqni saqlash vazirligi qoshidagi bolalar va o'smirlar gigiyenasi instituti xodimlari, jumladan N. P. Vayzman va boshqa olimlarning o'tkazgan ilmiy tekshirishlari shuni ko'rsatadiki, ruhiy rivojlanishi sustlashgan bolalar o'zlashtirish jihatidan olganda sog'lom va yengil darajadagi aqli zaif bolalar o'rtasida oraliq o'rinda turadi. Bu olimlar tekshirish vaqtida yengil darajadagi aqli zaif va ruhiy rivojlanishi sustlashgan bolalarga bir xildagi topshiriqlarni berib ko'radilar, shunda normal sog'lom bolalar berilgan vazifani to'g'ri tushunib, uni kerakli tartibda bajargan bo'lsalar, yengil darajadagi aqli zaif bolalar vazifani tushunmay, bajara olmaydilar, ruhiy rivojlanishi sustlashgan bolalar esa xuddi shunday vazifani qisman tushunib, qisman bajarishadi. Demak, ruhiy rivojlanishi sustlashgan bolalar aqli zaif, yengil darajadagi aqli zaif bolalarga nisbatan ancha yaxshi tushunadi va ularni bajarish uchun ularda kerakli imkoniyatlar mavjud bo'ladi. Ruhiy rivojlanishi sustlashgan bolalarning o'zlashtirish qobiliyati sog'lom tengqurlariga nisbatan past bo'lsada, yengil darajadagi aqli zaif bolalarnikidan ancha durust bo'lganligi uchun bunday bolalarni yordamchi maktabga yuborish noto'g'ri, chunki ushbu maktab dasturi ular uchun soddalik qiladi. Ommaviy maktab esa bola uchun zarur bo'lgan sharoitni yaratib (maxsus sinf – tenglashtiruvchi sinf ochib) o'z dasturini o'zlashtirishini ta'minlash uchun maxsus yordam ko'rsatishi lozim.

Bog'cha tarbiyachilari va boshlang'ich maktab o'qituvchilari ruhiy rivojlanishi sustlashgan bolalarning maxsus sharoitda ta'lim-tarbiya olishlariga yordam berishlari kerak, ularni o'z vaqtida aniqlab, boshqa bolalardan ajratib olib,

ota-onalarga mutaxassis psixonevrologlarga murojaat qilishga maslahat berishlari lozim. Ruhiy rivojlanishi sustlashgan bolalar bilan inkluziv sharoit me'yorda rivojlangan, sog'lom tengdoshlari orasida yoki maxsus muassasalarda davolab, himoya etish va ruhiy faoliyatni rostlashni ko'zlab alohida ta'lim-tarbiya ishlari olib boriladi. O'z vaqtida va to'g'ri tashkil etilgan yordam tufayli ushbu toifadagi alohida yordamga muhtoj bolalar keyinchalik yaxshi rivojlanib ketib, maktabni bitirgach, oliy o'quv yurtlarida ham muvaffaqiyatli ta'lim oladilar.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Abdurashidova, Dilfuza Akmaljon Qizi, and D. Oribboyeva. "Nutqida nuqsoni bor bolalarning psixologiyasi." *Science and Education* 6.10 (2025): 579-583.
2. Oribboyeva, Dilafruz Dadamirzayevna, and Dilshoda Ikromova. "Aqliy rivojlanishida nuqsoni bo'lgan bolalar psixologiyasining o'ziga xosligi, aqli zaiflik turlari." *Science and Education* 5.1 (2024): 287-291.
3. Abdurashidova, Dilfuza. "The Impact of Cryptocurrencies on the Global Economy." *European Journal of Management, Economics and Business* 1.3 (2024): 201-205.
4. Oribboyeva, D. (2024). BULLING O'SMIRLARDA DOLZARB MUAMMO SIFATIDA. Universal

**BANK EKOTIZIMLARINI RAQAMLASHTIRISHDA SUN'IY
INTELLEKT VA BIG DATA TEXNOLOGIYALARINI QO'LLASHNING
IQTISODIY IMKONIYATLARI**

Ismoilov Sulaymon Axmadjon o'g'li

Toshkent kimyo-texnologiya instituti Yangiyer filiali

Iqtisodiyot yo'nalishi 3-kurs talabasi

E-mail: studentismoilov@gmail.com

Tel: +998 943514191

Annotatsiya: Mazkur tezisdan bank ekotizimlarini raqamlashtirish jarayonida sun'iy intellekt (Artificial Intelligence – AI) va Big Data texnologiyalarini qo'llashning iqtisodiy imkoniyatlari tahlil qilingan. Tadqiqotda zamonaviy bank xizmatlarini transformatsiya qilishda AI va Big Data texnologiyalarining o'rni, ularning operatsion xarajatlarni kamaytirish, risklarni boshqarish samaradorligini oshirish, mijozlarga xizmat ko'rsatish sifatini yaxshilash hamda banklarning raqobatbardoshligini oshirishdagi ahamiyati o'rganilgan. Shuningdek, jahon

banklari tajribasi hamda O'zbekiston bank tizimida ushbu texnologiyalarni joriy etish istiqbollari tahlil qilinib, amaliy takliflar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: sun'iy intellekt, Big Data, bank ekotizimi, raqamli transformatsiya, fintech, kredit skoring, risk menejmenti, raqamli bank, ma'lumotlar tahlili, innovatsion texnologiyalar.

Аннотация: В данной статье анализируются экономические возможности применения технологий искусственного интеллекта и Big Data в процессе цифровизации банковских экосистем. Исследуется роль данных технологий в повышении эффективности банковских услуг, снижении операционных затрат, совершенствовании управления рисками и улучшении качества обслуживания клиентов. Также рассматривается международный опыт и перспективы внедрения данных технологий в банковской системе Узбекистана.

Ключевые слова: искусственный интеллект, Big Data, банковская экосистема, цифровая трансформация, финтех, кредитный скоринг, управление рисками, цифровой банк.

Abstract: This article analyzes the economic opportunities of applying Artificial Intelligence (AI) and Big Data technologies in the digitalization of banking ecosystems. The study examines the role of these technologies in reducing operational costs, improving risk management, enhancing customer service quality, and increasing the competitiveness of financial institutions. International banking practices and prospects for implementing AI and Big Data technologies in Uzbekistan's banking sector are also discussed.

Keywords: artificial intelligence, Big Data, banking ecosystem, digital transformation, fintech, credit scoring, risk management, digital banking.

Kirish. Jahon iqtisodiyotida raqamli transformatsiya jarayonlarining jadallashuvi bank sektorida ham tub o'zgarishlarni yuzaga keltirmoqda. So'nggi yillarda sun'iy intellekt va Big Data texnologiyalari moliyaviy xizmatlar bozorining rivojlanishida muhim omilga aylandi. Banklar tomonidan yig'ilayotgan ma'lumotlar hajmining keskin ortishi, mijozlarning raqamli xizmatlarga bo'lgan talabining oshishi hamda moliyaviy operatsiyalarning murakkablashuvi yangi texnologik yechimlardan foydalanishni talab qilmoqda.

Bank ekotizimi bank xizmatlari bilan bir qatorda sug'urta, investitsiya, elektron tijorat, to'lov tizimlari va boshqa moliyaviy xizmatlarni yagona platformada birlashtiruvchi tizim hisoblanadi. Ushbu tizim samaradorligini oshirishda sun'iy intellekt va Big Data texnologiyalari muhim ahamiyat kasb etadi. Bugungi kunda JPMorgan Chase, HSBC, Bank of America, BBVA kabi yirik moliyaviy institutlar o'z faoliyatida AI va Big Data texnologiyalaridan keng foydalanmoqda.

Asosiy qism. Sun'iy intellekt inson tafakkuriga xos bo'lgan tahlil qilish, o'rganish, qaror qabul qilish va prognozlash kabi vazifalarni avtomatik bajarishga qodir texnologiyalar majmuasidir. Big Data esa hajmi, tezligi va xilma-xilligi jihatidan an'anaviy dasturiy vositalar yordamida qayta ishlash qiyin bo'lgan katta hajmdagi ma'lumotlar to'plamidir. Bank tizimida ushbu texnologiyalarni qo'llash bir qator iqtisodiy afzalliklarni yuzaga keltiradi. Birinchidan, operatsion xarajatlar qisqaradi. Sun'iy intellekt asosidagi chatbotlar, virtual yordamchilar va avtomatlashtirilgan mijozlarga xizmat ko'rsatish tizimlari bank xodimlarining ish yukini kamaytiradi. Xalqaro tajriba shuni ko'rsatadiki, AI texnologiyalaridan foydalanish bank operatsiyalarining samaradorligini sezilarli oshiradi. JPMorgan Chase tomonidan ishlab chiqilgan COiN tizimi hujjatlarni tahlil qilish jarayonida yiliga 360 ming soatdan ortiq mehnat resurslarini tejash imkonini bergan. Tizim minglab kredit shartnomalarini bir necha soniya ichida tahlil qila oladi. Ikkinchidan, kredit risklarini baholash sifati yaxshilanadi. An'anaviy kredit skoring tizimlari cheklangan ma'lumotlar asosida ishlaydi. Big Data texnologiyalari esa mijozning moliyaviy xatti-harakati, xarid odatlari, to'lov intizomi va boshqa ko'rsatkichlarni tahlil qilish imkonini beradi. Natijada kredit berish bo'yicha qarorlarning aniqligi oshadi va muammoli kreditlar ulushi kamayadi. Uchinchidan, firibgarlik holatlarini aniqlash samaradorligi oshadi. Zamonaviy AI algoritmlari soniyalar ichida millionlab tranzaksiyalarni tahlil qilib, shubhali operatsiyalarni aniqlashi mumkin. Bu esa banklarning moliyaviy yo'qotishlarini kamaytiradi hamda mijozlar mablag'lari xavfsizligini ta'minlaydi.

Bundan tashqari, mijozlarga individual xizmat ko'rsatish imkoniyati kengayadi. Big Data yordamida banklar mijozlarning ehtiyojlarini aniqlab, shaxsiylashtirilgan moliyaviy mahsulotlar taklif qilishi mumkin. Bu esa mijozlar sodiqligini oshiradi va bank daromadlarining ko'payishiga xizmat qiladi.

Bank ekotizimlarini rivojlantirishda Big Data texnologiyalarining yana bir muhim jihati prognozlash imkoniyatlaridir. Ma'lumotlarni chuqur tahlil qilish orqali banklar bozor tendensiyalarini oldindan aniqlashi, kredit portfeli sifatini baholashi hamda investitsion qarorlar qabul qilishi mumkin.

Jahon amaliyotida AI texnologiyalarining iqtisodiy samaradorligi tobora ortib bormoqda. Morgan Stanley tahlillariga ko'ra, generativ sun'iy intellekt banklarda mehnat unumdorligini taxminan 30 foizga oshirish va operatsion xarajatlarni 4–9 foizgacha kamaytirish imkonini bermoqda.

O'zbekiston bank tizimida ham raqamli transformatsiya jarayonlari faol davom etmoqda. So'nggi yillarda masofaviy bank xizmatlari, mobil ilovalar, elektron to'lov tizimlari va fintech xizmatlari jadal rivojlanmoqda. TBC Bank Uzbekistan, Anorbank, Kapitalbank va boshqa tijorat banklari mijozlarga raqamli xizmatlar ko'rsatish ko'lamini kengaytirmoqda. Biroq AI va Big Data

texnologiyalaridan foydalanish darajasi rivojlangan davlatlar bilan taqqoslaganda hali yetarli emas. Mamlakatimiz bank sektorida sun'iy intellekt texnologiyalarini joriy etish quyidagi iqtisodiy natijalarga olib kelishi mumkin:

- operatsion xarajatlarni kamaytirish;
- kredit risklarini boshqarish sifatini oshirish;
- xizmat ko'rsatish tezligini yaxshilash;
- mijozlar bazasini kengaytirish;
- banklarning raqobatbardoshligini oshirish;
- moliyaviy inklyuziyani rivojlantirish.

Shu bilan birga, AI va Big Data texnologiyalarini joriy etishda ayrim muammolar ham mavjud. Jumladan, ma'lumotlar xavfsizligi, kiberxavfsizlik tahdidlari, malakali mutaxassislar yetishmasligi va texnologik infratuzilmaning rivojlanish darajasi ushbu jarayonni cheklovchi omillar hisoblanadi.

Xulosa. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, bank ekotizimlarini raqamlashtirishda sun'iy intellekt va Big Data texnologiyalaridan foydalanish bank sektorining iqtisodiy samaradorligini oshirishning muhim omillaridan biri hisoblanadi. Ushbu texnologiyalar operatsion xarajatlarni qisqartirish, risklarni boshqarishni takomillashtirish, mijozlarga xizmat ko'rsatish sifatini oshirish va yangi biznes modellarini shakllantirish imkonini beradi.

O'zbekiston bank tizimida AI va Big Data texnologiyalarini keng joriy etish uchun ma'lumotlar infratuzilmasini rivojlantirish, kiberxavfsizlikni kuchaytirish, malakali kadrlar tayyorlash hamda fintech kompaniyalar bilan hamkorlikni kengaytirish maqsadga muvofiqdir. Ushbu chora-tadbirlar bank tizimining barqaror rivojlanishini ta'minlash va mamlakat iqtisodiyotining raqamli transformatsiyasini jadallashtirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Schwab K. The Fourth Industrial Revolution. – Geneva: World Economic Forum, 2016.
2. Marr B. Big Data in Practice. – New York: Wiley, 2016.
3. Russell S., Norvig P. Artificial Intelligence: A Modern Approach. – Pearson Education, 2021.
4. G'ulomov S.S. Raqamli iqtisodiyot asoslari. – Toshkent: Fan, 2023.
5. O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki materiallari.

Foydalanilgan internet manbalar

1. [JPMorgan Chase](#)
2. [McKinsey & Company](#)
3. [O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki](#)
4. [TBC Bank Uzbekistan](#)

AMIR TEMUR DAVRIDA O‘ZBEK DAVLATCHILIGINING YUKSALISHI

Sattarova Hamida

Namangan davlat pedagogika instituti
Xorijiy til va adabiyoti yo‘nalishi (ingliz tili) talabasi
Ilmiy rahbar: J. Yuldashev

Annotatsiya: Mazkur maqolada Amir Temur hukmronligi davrida o‘zbek davlatchiligining rivojlanish jarayonlari tahlil qilinadi. Davlatning markazlashuvi, boshqaruv tizimining takomillashuvi, harbiy qudratning oshishi hamda iqtisodiy va madaniy taraqqiyot masalalari yoritilgan. Shuningdek, ushbu davrning tarixiy ahamiyati va bugungi davr uchun dolzarbligi ochib berilgan.

Kalit so‘zlar: Amir Temur, davlat boshqaruvi, markazlashuv, harbiy tizim, iqtisodiy rivojlanish, madaniyat, Temuriylar davlati.

Аннотация: В данной статье анализируются процессы развития узбекской государственности в период правления Амира Тимура. Рассматриваются вопросы централизации государства, совершенствования административной системы, усиления военной мощи, а также экономического и культурного развития. Раскрывается историческое значение этого периода и его актуальность для современности.

Ключевые слова: Амир Тимур, государственное управление, централизация, военная система, экономическое развитие, культура, государство Тимуридов.

Annotation: This article analyzes the development processes of Uzbek statehood during the reign of Amir Temur. The issues of centralization of the state, improvement of the administrative system, increase in military power, and economic and cultural development are covered. The historical significance of this period and its relevance for today are also revealed.

Keywords: Amir Temur, state administration, centralization, military system, economic development, culture, Temurid state.

KIRISH

O‘zbek davlatchiligi tarixida XIV asr o‘ziga xos burilish davri sifatida ajralib turadi. Shu davrda siyosiy maydonda tarqoqlik hukm surgan, turli bekliklar o‘zaro kurash olib borgan edi. Ana shunday murakkab vaziyatda Amir Temur o‘z yetakchilik qobiliyati bilan tarix sahnasiga chiqdi. Amir Temur qisqa vaqt ichida tarqoq hududlarni birlashtirib, markazlashgan va qudratli Temuriylar davlatini barpo etdi. Uning davlat boshqaruvidagi tajribasi, siyosiy qarorlari va harbiy muvaffaqiyatlari nafaqat o‘z davrida, balki keyingi asrlarda ham o‘zbek

davlatchiligi rivojiga katta ta'sir ko'rsatdi. Mazkur maqolada Amir Temur davrida o'zbek davlatchiligining yuksalishi, markazlashgan boshqaruv tizimi, harbiy va iqtisodiy rivojlanish hamda madaniyat va ilm-fan sohalaridagi o'sish jarayonlari tahlil qilinadi. Shuningdek, bu davrning bugungi davlatchilik tajribasiga ta'siri ham ko'rib chiqiladi.

AMIR TEMUR HOKIMIYAT TEPASIGA KELISHI VA DAVLAT ASOSLARI

XIV asrda Movarounnahr hududi siyosiy jihatdan parokandalikka yuz tutgan, turli bekliklar o'zaro kuch sinashgan edi. Shu murakkab vaziyatda Amir Temur o'z yetakchilik qobiliyati va strategik fikrlashi bilan tarix sahnasiga chiqdi. U tarqoq hududlarni birlashtirish yo'lida siyosiy aloqalar va harbiy kuchlardan samarali foydalangan. 1360–1370-yillar davomida Amir Temur mahalliy amirlar va bekliklarni bosqichma-bosqich o'z hukmronligi ostiga olgan. 1370-yilda rasmiy ravishda hokimiyat tepasiga o'tirib, yangi davlatning poydevorini yaratdi^[2]. Shu tariqa tashkil etilgan Temuriylar davlati Samarqandni poytaxt qilib, markazlashgan davlat tizimi asoslarini barpo etdi. Amir Temur davlatni shakllantirish jarayonida hududiy birlik, siyosiy barqarorlik va boshqaruvning tartib-intizomini birinchi o'ringa qo'ydi. Shu bilan birga, u mamlakatni kengaytirish va mustahkam hududiy birlikni ta'minlashga kirishdi. Natijada qisqa vaqt ichida uning davlati nafaqat Movarounnahr, balki keng hududlarni qamrab olgan kuchli imperiyaga aylandi. Amir Temur hokimiyat tepasiga kelishi va davlat asoslarini yaratishi o'zbek davlatchiligi tarixida yangi bosqichni boshlab, mustahkam va markazlashgan davlat tizimining shakllanishiga xizmat qilgan.

DAVLAT BOSHQARUVI VA MARKAZLASHUV SIYOSATI

Amir Temur o'z davlatini boshqarishda kuchli markazlashuv tizimini yaratishga alohida e'tibor qaratdi. Uning fikricha, davlatning barqarorligi va qudrati, avvalo, qat'iy tartib-intizom va aniq boshqaruv tizimiga bog'liq edi. Shu sababli u barcha hududlarni yagona markazga bo'ysundurib, boshqaruvni qat'iy ierarxiya asosida tashkil etdi. Davlat boshqaruvi tizimi viloyatlar va shaharlarni markaziy hokimiyat nazorati ostida tutishga yo'naltirilgan edi. Har bir viloyat hokimi markaz tomonidan tayinlangan bo'lib, ular o'z faoliyatini bevosita hukmdorga hisobot berish orqali amalga oshirgan^[3]. Bu tizim orqali Temur barcha hududlarda tartib-intizomni ta'minladi va ichki nizolarni kamaytirdi. Shuningdek, Amir Temur adolatli boshqaruvga katta e'tibor berdi. “Temur tuzuklari” asarida davlatni boshqarish, sud tizimi va ijtimoiy munosabatlar qat'iy qoidalar asosida tartibga solingan. Bu qonunlar davlatning mustahkamligini oshirib, aholining turli qatlamlari o'rtasida ijtimoiy barqarorlikni ta'minladi. Amir Temur tomonidan yaratilgan

² Temur tuzuklari. – Toshkent: G'afur G'ulom nashriyoti, 2019. – 110–140-b.

³ Ahmedov B. Amir Temur va Temuriylar davri. – Toshkent: O'zbekiston, 2018. – 40–75-b.

markazlashgan boshqaruv tizimi davlatning siyosiy barqarorligini mustahkamladi, hududiy birligini ta'minladi va Temuriylar davlati qudratining asosiy poydevorini tashkil etdi.

HARBIY TIZIMNING TAKOMILLASHUVI

Amir Temur davlat qudratini mustahkamlash va hududiy kengayish uchun kuchli harbiy tizim yaratishni ustuvor vazifa sifatida belgiladi. Shu sababli u qisqa muddat ichida puxta tashkil etilgan, intizomli va jangovar salohiyati yuqori qo'shin tuzishga kirishdi. Harbiy tuzilma qat'iy ierarxiyaga asoslangan bo'lib, qo'shin bo'linmalari o'nlik, yuzlik, minglik va tumanlarga bo'lingan. Har bir bo'linma o'z boshlig'iga bo'ysungan va yuqori lavozimdagi sarkardalarga hisobot bergan. Bu tizim jang vaqtida tezkor va samarali harakat qilish imkonini bergan. Amir Temur askarlarida intizom va fidoyilikni kuchaytirish uchun qat'iy qoidalar joriy qilingan. Buyruqlarga bo'ysunmaslik jiddiy jazolangan, jasorat va fidoyilik ko'rsatgan harbiylar esa rag'batlantirilgan. Shu tarzda qo'shin ruhiy jihatdan ham mustahkamlangan. Bundan tashqari, harbiy yurishlar puxta rejalashtirilgan. Hudud, iqlim va dushman kuchlari chuqur o'rganilgan, razvedka tizimi rivojlantirilgan. Natijada, Temuriylar davlati kuchli va samarali harbiy tizimga ega bo'lib, o'z hududlarini kengaytirish va himoya qilish imkoniyatiga ega bo'ldi. Amir Temur harbiy islohotlari davlat qudratining mustahkamlanishida va Temuriylar davlatining siyosiy ta'sirini kuchaytirishda muhim rol o'ynadi [4].

IQTISODIY HAYOT VA SAVDO RIVOJI

Amir Temur davrida Temuriylar davlatining iqtisodiy hayoti sezilarli darajada rivojlandi. Davlatning markazlashgan boshqaruvi, barqaror siyosiy muhit va kuchli harbiy tizim iqtisodiy faoliyatning samarali rivojlanishiga xizmat qildi. Shaharlar obodonlashtirilib, bozorlar va hunarmandchilik markazlari faoliyatini kengaytirish yo'lga qo'yildi. Ipak yo'li va boshqa savdo yo'llari tiklandi, bu esa o'z navbatida savdo-sotiqni rag'batlantirdi va davlat iqtisodiyotiga katta foyda keltirdi. Hunarmandlar, savdogarlar va dehqonlar faoliyati uchun qulay sharoit yaratildi, soliqlar tizimi tartibga solindi. Shuningdek, Temuriylar davrida mahalliy ishlab chiqarish va savdo ham rivojlandi. Turli hunarmandchilik mahsulotlari nafaqat mamlakat ichida, balki qo'shni hududlarda ham talabga ega bo'ldi. Bu esa iqtisodiy barqarorlikni mustahkamlab, davlatning moliyaviy qudratini oshirdi. Amir Temur davrida iqtisodiyot va savdo-sotiqning rivojlanishi davlatning ichki barqarorligini ta'minlash, shaharlarni rivojlantirish va xalq farovonligini oshirishga xizmat qilgan muhim omil bo'ldi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

⁴ Zafarnoma. – Toshkent: Fan nashriyoti, 1996. – 85–115-b.

1. Temur tuzuklari. – Toshkent: G‘afur G‘ulom nashriyoti, 2019. – 110–140-b.
2. Ahmedov B. Amir Temur va Temuriylar davri. – Toshkent: O‘zbekiston, 2018. – 40–75-b.
3. Zafarnoma. – Toshkent: Fan nashriyoti, 1996. – 85–115-b.
4. Sharafuddin Ali Yazdiy. Zafarnoma. – Toshkent: Fan, 2005. – 100–130-b.
5. O‘zbekiston tarixi (darslik). – Toshkent: Sharq, 2020. – 190–220-b.
6. Abdurahmonov A. O‘zbekiston davlatchiligi tarixi. – Toshkent: Akademnashr, 2021. – 75–102-b.
7. Karimov I.A. Yuksak ma’naviyat – yengilmas kuch. – Toshkent: Ma’naviyat, 2008. – 150–165-b.

O‘SMIRLAR ADABIYOTINI TARJIMA QILISHDA REALIA VA KULTUREMALARNI O‘ZLASHTIRISH USULLARI (O‘ZBEK-INGLIZ MATERIALLARI ASOSIDA)

Kasimova Yulduz Malikovna

Namangan davlat pedagogika instituti
Xorijiy tillar kafedrasida katta o‘qituvchisi
E-mail: kasimovayulduz1977@gmail.com
Tel: +998998170868

Sobirjonova Mohichehra Sodiqjon qizi

Namangan davlat pedagogika instituti
Xorijiy til va adabiyoti yo‘nalishi 4 bosqich talabasi
E-mail: Mohichehrasobirjonova04@gmail.com
Tel: +998937910742

Annotatsiya: Ushbu maqolada o‘smirlar adabiyotini o‘zbek tilidan ingliz tiliga (va aksincha) tarjima qilishda milliy va madaniy o‘ziga xoslikni ifodalovchi realia hamda kulturemalarni o‘zlashtirish usullari tadqiq etilgan. Ishning asosiy maqsadi o‘smir kitobxonlarning yosh psixologiyasi va qabul qilish darajasini hisobga olgan holda madaniy birliklarni tarjima qilishning eng maqbul strategiyalarini aniqlashdan iborat. Tadqiqot jarayonida qiyosiy-tahliliy va kontekstual tahlil metodologiyasidan foydalanildi. Natijalar shuni ko‘rsatadiki, o‘smirlar adabiyotida ekvivalent variantlar, transkripsiya va kontekstual izohlar kombinatsiyasi matnning jozibadorligini saqlashda muhim rol o‘ynaydi. Xulosa

qismida o'smir yoshlar uchun madaniy tafovutlarni yumshatishga xizmat qiluvchi amaliy tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: o'smirlar adabiyoti, tarjima, realia, kulturema, madaniy adaptatsiya, o'zbek-ingliz materiallari, tarjima strategiyalari, adabiy aloqalar.

Аннотация: В данной статье исследуются методы освоения реалий и культурем, выражающих национально-культурную специфику при переводе подростковой литературы с узбекского языка на английский (и наоборот). Основная цель работы – определить оптимальные стратегии перевода культурных единиц с учетом возрастной психологии и уровня восприятия юных читателей. В процессе исследования использовались методологии сопоставительного и контекстуального анализа. Результаты показывают, что в подростковой литературе комбинация эквивалентных вариантов, транскрипции и контекстуальных пояснений играет важную роль в сохранении привлекательности текста. В заключении разработаны практические рекомендации, направленные на сглаживание культурных различий для подростков.

Ключевые слова: подростковая литература, перевод, реалии, кulturema, культурная адаптация, узбекско-английские материалы, стратегии перевода, литературные связи.

Abstract: This article explores the methods of mastering realia and culturemes expressing national and cultural identity in the translation of adolescent literature from Uzbek into English (and vice versa). The main purpose of the study is to identify the most effective translation strategies for cultural units, taking into account the age-specific psychology and comprehension level of young readers. Comparative-analytical and contextual analysis methodologies were utilized during the research process. The results indicate that a combination of equivalent options, transcription, and contextual explanations plays a vital role in maintaining the attractiveness of the text in adolescent literature. In the conclusion, practical recommendations aimed at mitigating cultural differences for teenage audiences are developed.

Keywords: adolescent literature, translation, realia, cultureme, cultural adaptation, Uzbek-English materials, translation strategies, literary relations.

Kirish

Badiiy tarjimada o'zga madaniyat unsurlarini saqlab qolish va ularni kitobxonga to'g'ri yetkazish tarjimashunoslikning eng dolzarb muammolaridan biri bo'lib kelmoqda. Ayniqsa, o'smirlar adabiyotida bu masala yanada murakkablashadi. Chunki o'smir kitobxonlar kattalarga nisbatan hayotiy va madaniy tajribaga kamroq ega bo'lib, matndagi milliy o'ziga xos so'zlar (realia) va madaniy belgilar (kulturema)ni qabul qilishda qiyinchiliklarga duch kelishadi.

Ushbu tadqiqotning “maqsadi” – o‘zbek va ingliz tillaridagi o‘smirlar adabiyoti materiallari asosida realia va kulturemalarni tarjima qilish usullarini tahlil qilish, yosh kitobxon uchun eng tushunarli va qulay bo‘lgan konseptual yondashuvlarni aniqlashdan iborat. Maqolaning “vazifalari” qatoriga tarjimada madaniy adaptatsiya tushunchasini o‘rganish va o‘zbek xalq ertaklari, dostonlari hamda zamonaviy o‘smirlar nasri (masalan, X.To‘xtaboyev asarlari) tarjimalaridagi realialarni tasniflash kiradi. Ishning “yangiligi” o‘smir yoshlar psixolingvistikasini inobatga olgan holda milliy koloratni ingliz tiliga uzatishning lingvomadaniy tamoyillarini tizimlashtirish bilan belgilanadi.

Asosiy qism

Tarjimashunoslikda realia (maishiy-hayotiy, ijtimoiy-siyosiy va madaniy narsa-buyum nomlari) hamda kulturemalar (madaniyatning tilga ko‘chgan ramziy belgilari) tarjimasi doimiy bahslarga sabab bo‘ladi. O‘smirlar adabiyotida esa tarjimon oldida ikki tomonlama mas‘uliyat turadi: bir tomondan milliy koloratni saqlash, ikkinchi tomondan matnni o‘smir yoshidagi bola zerikmay o‘qiydigan darajada soddalashtirish lozim.

O‘zbek va ingliz materiallarini qiyoslaganimizda, realia va kulturemalarni o‘zlashtirishning quyidagi asosiy usullari mavjudligini ko‘rishimiz mumkin:

1. Transkripsiya va transliteratsiya (Grafik o‘zlashtirish): Bu usul ko‘pincha milliy taomlar, kiyimlar va o‘ziga xos urf-odat nomlari uchun qo‘llaniladi. Masalan, o‘zbek adabiyotidagi "tandir kabob", "palov", "doppi" so‘zlari ingliz tiliga “tandir kebab”, “palov”, “doppi” shaklida o‘giriladi. Biroq, o‘smirlar uchun ushbu so‘zlarni matn ichida izohsiz qoldirish asar jozibasini yo‘qotishi mumkin. Shu sababli kontekstual izoh qo‘shish tavsiya etiladi: “...wearing a doppi, a traditional Uzbek skullcap”.

2. Kalkalash (So‘zma-so‘z tarjima): Ba’zi kulturemalarni tushuntirishda kalkalash qo‘l keladi. Masalan, "kelin salom" urf-odatini ingliz tiliga "bride's greeting" shaklida tarjima qilish mumkin.

3. Deskriptiv (tavsifiy) tarjima: Agar o‘smir kitobxon uchun tushunarsiz milliy tushuncha uchrasa, uning ma’nosi ta’riflab beriladi. Masalan, "gap" (o‘tirg‘och, ziyofat ma’nosida) – "traditional Uzbek male social gathering".

4. Madaniy ekvivalentlik (Adaptatsiya): Ushbu strategiyada maqsadli til madaniyatidagi eng yaqin muqobil variant tanlanadi. Misol uchun, o‘zbekona erkallash so‘zi bo‘lgan "aylanay" yoki "o‘rgilay" iboralarini to‘g‘ridan-to‘g‘ri inglizchaga o‘girib bo‘lmaydi. Ularni o‘smirlar tiliga moslab "my dear", "darling" yoki vaziyatga qarab emotsional jumlar bilan almashtirish maqsadga muvofiqdir.

Xuddi shuningdek, ingliz o‘smirlar adabiyotidagi (masalan, J.K.Rollingning "Garri Potter" asaridagi) maktab hayotiga oid realialar ("prefect", "house" kabi

tushunchalar) o'zbek tiliga o'girilganda, o'zbek o'quvchisiga tushunarli bo'lishi uchun "sardor", "fakultet/guruh" kabi madaniy adaptatsiyalardan foydalaniladi.

Xulosa

Tadqiqot natijasida o'smirlar adabiyotida realia va kulturemalarni o'zlashtirish bo'yicha quyidagi shaxsiy va ilmiy xulosalarga kelindi:

O'smir yoshidagi o'quvchilar uchun matn haddan tashqari begonalashgan (notanish so'zlarga to'la) yoki haddan tashqari mahalliyashtirilgan (o'z madaniyatiga mutlaq moslashtirilgan) bo'lmasligi kerak. O'rtadagi "oltin muvozanat"ni topish lozim.

Transkripsiya usuli qo'llanilganda, matn osti izohlari o'smirlarni chalg'itmasligi uchun izohlarni kontekstning o'ziga (gap ichiga) singdirib yuborish eng samarali usul hisoblanadi. Madaniy adaptatsiya yosh kitobxonning asarni hissiy jihatdan to'g'ri tushunishini ta'minlaydi va o'zbek-ingliz adabiy aloqalarini yangi bosqichga olib chiqadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Vinogradov, V. S. Tarjima nazariyasiga kirish. Moskva, 2001.
2. Shavkat Safarov. Lingvokulturologiya asoslari. Toshkent: Akademnashr, 2019.
3. Mahmudov, N. Til va madaniyat. Toshkent: Fan, 2010.
4. Rasulov, R. Tarjima nazariyasi va amaliyoti. Toshkent: Fan, 2018.
5. Yo'ldoshev, B. Badiiy tarjima muammolari. Toshkent: O'qituvchi, 2015.
6. To'xtasinov, I. Madaniyatlararo kommunikatsiya. Toshkent: O'qituvchi, 2018.
7. Abdullayev, A. Til va jamiyat. Toshkent: Fan, 2013
8. Kasimova, Y. (2025). The Philosophy Of Life And Internal Conflicts Of Adolescents In The Works Of Utkir Hoshimov. Stanford Database Library of American Journal Of Social Sciences And Humanity Research, 5(12), 124-127.

Foydalanilgan internet manbalar:

1. <https://cyberleninka.ru/article/n/ilmiy-maqola-yozish-asoslari-ilmiy-maqola-qanday-yoziladi>
2. <https://elibrary.tdpu.uz/maqolalar/maqola-yozish-tartibi>

TALABALARNING IJTIMOIYLASHUV DARAJASINI XORIJIY TIL DARSLARI ORQALI BAHOLASHNING O‘ZIGA XOS JIHATLARI

Umarjonova Sevinch Tolibjon qizi

Namangan davlat pedagogika instituti

Xorijiy til va adabiyoti: ingliz tili yo‘nalishi 1-bosqich talabasi

E-mail: sevinchumarjonova2006@gmail.com

Tel: +998 99 785 54 00

Annotatsiya: Hozirgi globallashuv davrida xorijiy tillarni o‘rganish bir necha yillar oldingiga nisbatan butunlay farq qilmoqda. Xorijiy tillarni o‘rganishga bo‘lgan talab esa har qachongidan ham yuqori bo‘lmoqda. Ushbu maqolada talabalarning ijtimoiylashuv darajasini xorijiy til darslari orqali baholash masalalari tahlil qilinadi. Xorijiy til ta’limi jarayonida talabalar o‘rtasidagi muloqot, hamkorlik va madaniyatlar aro salohiyatining shakllanishi ijtimoiylashuvning muhim omili sifatida o‘rganiladi.

Kalit so‘zlar: Interaktiv metodlar, lingivistik bilimlar, ijtimoiy kontekst, ijtimoiy ko‘nikmalar, kommunikativ yondashuv, sotsializatsiya nazariyasi, experiment natijalar, metodologiya

Аннотация: в условиях современной глобализации изучение иностранных языков существенно отличается от того, каким оно было несколько лет назад. Спрос на изучение иностранных языков сегодня как никогда высок. В данной статье анализируются вопросы оценки уровня социализации студентов посредством занятий иностранным языком. В процессе обучения иностранному языку рассматриваются такие факторы, как общение между студентами, сотрудничество и формирование межкультурной компетенции, которые являются важными элементами социализации.

Ключевые слова: Интерактивные методы, лингвистические знания, социальный контекст, социальные навыки, коммуникативный подход, теория социализации, результаты эксперимента, методология.

Abstract: In today’s era of globalization, learning foreign languages has significantly changed compared to a few years ago. The demand for learning foreign languages is higher than ever before. This article analyzes the issues of assessing students’ level of socialization through foreign language classes. In the process of foreign language education, factors such as communication among students, collaboration, and the development of intercultural competence are studied as key components of socialization.

Key words: Interactive methods, linguistic knowledge, social context, social skills, communicative approach, socialization theory, experimental results, methodology

Kirish: Bugungi globallashuv davrida tilning akademik va ijtimoiy rivojlanishdagi roli tobora dolzarblashmoqda. Ayniqsa, ingliz tili xorijiy til sifatida (EFL) o'qitiladigan muhitlarda til orqali ijtimoiylashuv talabalarning akademik va madaniy hamjamiyatlarda faol ishtirok etishiga yordam beruvchi muhim omil hisoblanadi. Til orqali ijtimoiylashuv talabalarning nafaqat lingvistik bilimlarini, balki muloqotdagi ijtimoiy va madaniy normalarni o'zlashtirishga yordam beradi. Shuningdek, xorijiy til darslarida talabalar yangi muloqot shakllari, akademik odat va nutq namunalari bilan tanishadilar va darslarda guruh ishlar, munozaralar, akademik yozuvlar orqali talabalar turli vaziyatlarda tilni to'g'ri qo'llash ko'nikmasini rivojlantiradilar. Ushbu jarayon ularning akademik identifikatsiyasi, tanqidiy fikrlash va madaniyatlararo kommunikatsiya qobiliyatini shakllantirishga xizmat qiladi. Shu bois, EFL (English as a Foreign Language) kontekstlarida til orqali ijtimoiylashuvni o'rganish talabalarning akademik diskursga jalb qilinishini va ularning lingvistik hamda ijtimoiy rivojlanishini yaxshiroq tushunish imkonini berishi mazkur maqolada keng tarzda yoritilgan.

Asosiy qism: Bugungi kunda ijtimoiylashuv darajasini o'lchashda amaliy metodlar va vositalar muhim ahamiyatga ega hisoblanadi. Xorijiy til darslarida talabalarning ijtimoiylashuv darajasini baholash uchun turli xil metodologiyalar qo'llaniladi. Ushbu metodlar talabalarning til o'rganish jarayonida ijtimoiy muhitga qanday moslashishini, o'zaro munosabatlarini va ijtimoiy ko'nikmalarini aniqlashga yordam beradi. Shu bilan birga, kuzatuv metodlari yordamida talabalarning ijtimoiylashuv jarayonidagi faoliyatlari va interaktsiyalarini o'rganish mumkin hamda kuzatuv jarayonida talabalar atrofida qilarni metod davomida qanday qilib bir-birlari bilan muloqot qilishlarini, guruh ishlarida qanday ishtirok etishlarini va o'z fikrlarini qanday ifodalashlarini diqqat bilan kuzatadilar va bu metod orqali olingan ma'lumotlar talabalarning ijtimoiylashuv darajasini aniqlashda muhim rol o'ynaydi. Boshqa tamondan, so'rovnomalar va intervyular talabalarning ijtimoiylashuv darajasini baholashda keng qo'llaniladi hamda so'rovnomalar orqali talabalarning xorijiy tilni o'rganish jarayonidagi ijtimoiy tajribalari, o'zaro munosabatlari va til o'rganishga bo'lgan motivatsiyalari haqida ma'lumot to'plash mumkin bo'ladi. Intervyular esa talabalarning fikrlarini chuqurroq o'rganish imkonini beradi, bu esa ijtimoiylashuv jarayoniga ta'sir etuvchi omillarni aniqlashda yordam beradi. Qo'chimcha qilib aytganda, eksperiment metodlari orqali ham talabalarning ijtimoiylashuv darajasini o'lchash mumkin. Bu metodda talabalarga turli vazifalar berilib, ularning ijtimoiy ko'nikmalari va tilni qo'llash qobiliyatlari sinovdan o'tkaziladi. Eksperiment natijalari talabalarning ijtimoiylashuv darajasini

baholashda aniq ko'rsatkichlarni taqdim etadi. Qolaversa, yig'ilishlar va seminarlar kabi amaliy vositalar ham talabalarning ijtimoiylashuv darajasini o'lchashda samarali hisoblanadi. Bu tadbirlar davomida talabalar o'z fikrlarini erkin ifoda etish, muhokama qilish va guruhda ishlash ko'nikmalarini rivojlantirish imkoniyatiga ega bo'lishadi. Bu jarayonlar talabalarning ijtimoiylashuv darajasini oshirishga xizmat qiladi.

Shuningdek, xorijiy til darslarida ijtimoiylashuvni baholashning nazariy asoslarini ham talabalarning ijtimoiy ko'nikmalarini rivojlantirish va ularni baholash jarayonida muhim ahamiyatga ega hisoblanadi. Ijtimoiylashuv, asosan, shaxsning ijtimoiy muhitda qanday faoliyat yuritishi, boshqalar bilan aloqalar o'rnatishi va o'zini ijtimoiy kontekstdan qanday tutishi bilan bog'liq. Xorijiy til darslarida bu jarayonni baholash uchun bir nechta nazariy yondoshuvlar mavjud deb ko'riladi, ulatdan biri: sotsializatsiya nazariyasi, ijtimoiylashuv jarayonini tushinishda asosiy rol o'ynaydi. Ushbu nazariyaga ko'ra, talaba xorijiy til darslarida boshqa talabalar bilan muloqot qilib, o'z ijtimoiy ko'nikmalarini rivojlantiradi. Bu jarayon, o'z navbatida, til o'rganish jarayoniga ham ta'sir ko'rsatadi. Ijtimoiylashuv jarayonida, talabalar o'zaro fikr almashish, muammolarni hal qilish va guruhda ishlash ko'nikmalarini rivojlantiradi. Ikkinchidan, kommunikativ yondoshuv xorijiy til darslarida ijtimoiylashuvni baholashda muhim ahamiyatga ega. Ushbu yondoshuv, til o'rganish jarayonida talabalar o'rtasida samarali muloqot o'rnatishga qaratilgan. Talabalar bir-birlari bilan fikr almashish, munozaralar o'tkazish va birgalikda loyihalar ustida ishlash orqali o'z ijtimoiy ko'nikmalarini rivojlantiradilar. Bunday faoliyatlar, shuningdek, talabalar o'rtasida ijtimoiy aloqalarni mustahkamlashga yordam beradi. Uchinchidan esa, kognitiv yondoshuv ko'riladi, u ham xorijiy til darslarida ijtimoiylashuvni baholashda muhim rol o'ynaydi. Ushbu yondoshuv, talabalarning o'z bilimlarini qanday qabul qilishlari va ularni qanday ishlatishlari bilan bog'liq. Talabalar xorijiy tilni o'rganish jarayonida yangi bilimlarni o'zlashtirish bilan birga, ijtimoiy kontekstda o'z bilimlarini qanday qo'llashlarini ham o'rganadilar. Bu jarayon, talabalarning Natijada, xorijiy til darslarida ijtimoiylashuvni baholashning nazariy asoslari, talabalar o'rtasida ijtimoiy ko'nikmalarni rivojlantirish va ularni baholash jarayonida muhim ahamiyatga ega. Bu jarayon, talabalar o'rtasida muloqot va hamkorlikni kuchaytirishga, shuningdek, ularning ijtimoiylashuv darajasini oshirishga xizmat qiladi. Shunday qilib, xorijiy til darslari ijtimoiylashuv jarayonining muhim bir elementi sifatida qaralishi lozim.

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, xorijiy til darslari talabalarning nafaqat lingvistik bilimlarini, balki ularning ijtimoiylashuv darajasini rivojlantirishda ham muhim vosita hisoblanadi. Ta'lim jarayonida qo'llaniladigan interaktiv metodlar, guruhli ishlar va muloqotga asoslangan yondashuvlar talabalarning jamoadagi faolligini oshiradi hamda ularni samarali hamkorlikka undaydi. Shu bilan birga,

xorijiy tilni o'rganish jarayonida madaniyatlararo kompetensiya shakllanib, talabalar turli madaniyat vakillari bilan erkin muloqot qilish qobiliyatiga ega bo'ladi. Talabalarning ijtimoiylashuv darajasini baholash esa ularning muloqotdagi faolligi, tashabbuskorligi va jamoada ishlay olish qobiliyatlari orqali aniqlanadi. Bu jarayon o'qituvchidan zamonaviy yondashuvlar va samarali baholash usullarini qo'llashni talab etadi. Umuman olganda, xorijiy til ta'limi talabalarning har tomonlama rivojlanishiga xizmat qiluvchi muhim omil sifatida namoyon bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Jalolov K.M. Chet tillarini o'qitish metodikasi. Toshkent: O'qituvchi
2. Ergashev M. O'zbekistonda ijtimoiylashuv muammolari. Monografiya/ - Toshkent: Turon iqbol, 2018, 128 b.
3. Ellis R. The study of second language acquisition. Oxford University Press
4. Hymes Brown. On Communicative Competence. In Sociolinguistics. Penguin books.

Foydalanilgan internet manbalar:

5. <https://www.researchgate.net> language socialization
6. <https://api.scienseweb.uz> Ta'limda xalqaro baholash tadqiqotlari

ESTETIK ONG VA ESTETIK DUNYO QARASH

Usmonaliyeva Nurxonoy

Namangan davlat pedagogika instituti

Boshlang'ich ta'lim yo'nalishi 1-bosqich talabasi

Email: nusmonaliyeva07@gmail.com

Annotatsiya: “Estetik ong va estetik dunyoqarash” mavzusi insonning go'zallikni idrok etish, uni qadrlash va hayotga estetik munosabatda bo'lish jarayonlarini o'rganadi. Estetik ong shaxsning tabiat, jamiyat va san'atdagi go'zallikni his etish va baholash qobiliyatini ifodalaydi. Estetik dunyoqarash esa insonning butun borliqqa estetik mezonlar asosida yondashishini anglatadi. Ushbu tushunchalar shaxsning ma'naviy kamoloti, didi va madaniy saviyasini shakllantirishda muhim o'rin tutadi.

Kalit so'zlar: Estetik ong, estetik dunyoqarash, go'zallik, san'at, did, ma'naviyat, idrok, madaniyat.

Аннотация: Тема “Эстетическое сознание и эстетическое мировоззрение” изучает процесс восприятия человеком красоты и его отношение к миру с эстетической точки зрения. Эстетическое сознание

отражает способность личности чувствовать и оценивать красоту природы, общества и искусства. Эстетическое мировоззрение означает восприятие всего окружающего мира через эстетические критерии. Эти понятия играют важную роль в формировании духовного развития и культурного уровня личности.

Ключевые слова: Эстетическое сознание, эстетическое мировоззрение, красота, искусство, вкус, духовность, восприятие, культура.

Abstract: The topic “Aesthetic consciousness and aesthetic worldview” explores how a person perceives beauty and relates to the world through aesthetic values. Aesthetic consciousness refers to the ability to sense and evaluate beauty in nature, society, and art. An aesthetic worldview reflects a person’s perception of reality based on aesthetic principles. These concepts are essential in developing a person’s spiritual growth, taste, and cultural awareness.

Keywords: Aesthetic consciousness, aesthetic worldview, beauty, art, taste, spirituality, perception, culture.

Estetik ong va estetik dunyoqarash inson ma’naviy olamining eng muhim tarkibiy qismlaridan biri hisoblanadi. Insoniyat tarixining barcha davrlarida go‘zallikni his etish, uni anglash va unga intilish jamiyat taraqqiyotining ajralmas omili bo‘lib kelgan. Estetik ong insonning atrof-dagi voqelikni, tabiatni, jamiyatni va san’at asarlarini go‘zallik mezonlari asosida idrok etish qobiliyatini ifodalaydi. Estetik dunyoqarash esa insonning butun hayotga, voqea-hodisalarga, insoniy munosabatlarga va tabiatga estetik mezonlar asosida yondashishini anglatadi. Bu ikki tushuncha bir-biri bilan uzviy bog‘liq bo‘lib, shaxsning ma’naviy kamolotida, did va madaniyatining shakllanishida muhim o‘rin tutadi. [1]

Estetik ongning shakllanishi insonning bolalik davridan boshlanadi. Bola dastlab atrof-dagi ranglar, tovushlar, shakllar va harakatlarni his etish orqali go‘zallikni farqlashni o‘rganadi. Ota-ona tarbiyasi, atrof-muhit, madaniy muhit va ta’lim jarayoni estetik ongning rivojlanishiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Agar bola go‘zal tabiat manzaralarini ko‘rsa, yaxshi musiqa tinglasa, badiiy adabiyot bilan tanishsa, uning estetik idroki asta-sekin shakllanib boradi. Shu jarayonda u go‘zallik va xunuklikni, uyg‘unlik va nomutanosiblikni farqlashni o‘rganadi.

Estetik ong nafaqat tashqi go‘zallikni, balki ichki go‘zallikni ham anglashni o‘z ichiga oladi. Insonning axloqiy fazilatlarini, uning odobi, mehribonligi, halolligi ham estetik qadriyat sifatida qoraladi. Chunki chinakam go‘zallik faqat tashqi ko‘rinishda emas, balki insonning ichki dunyosida ham namoyon bo‘ladi. Shuning uchun estetik tarbiya axloqiy tarbiya bilan chambarchas bog‘liqdir.

Estetik dunyoqarash esa insonning hayotga bo‘lgan munosabatini belgilaydi. Estetik dunyoqarashga ega inson har bir hodisada go‘zallikni ko‘ra oladi, oddiy narsalarda ham ma’no va uyg‘unlikni his qiladi. U tabiatni sevadi, san’atni qadrlaydi, insoniy munosabatlarda esa samimiylik va uyg‘unlikka intiladi. Bunday

dunyoqarash insonni ruhiy jihatdan boyitadi, uning hayotga bo'lgan ijobiy munosabatini kuchaytiradi. [2]

Estetik ongning rivojlanishida san'atning o'rni beqiyosdir. Musiqa, tasviriyy san'at, teatr, adabiyot va me'morchilik insonning estetik his-tuyg'ularini shakllantiradi. Masalan, musiqa inson qalbiga bevosita ta'sir qilib, unda turli hissiyotlarni uyg'otadi. Adabiyot esa insonni o'ylashga, tasavvur qilishga va hayotiy tajribani boyitishga yordam beradi. Tasviriyy san'at esa ko'z orqali idrok etiladigan go'zallikni anglashga o'rgatadi. Shu sababli san'at estetik tarbiyaning eng muhim vositalaridan biri hisoblanadi.

Tabiat ham estetik ongni shakllantirishda muhim ahamiyatga ega. Tabiatdagi uyg'unlik, rang-baranglik va mukammallik insonni hayratga soladi va unda go'zallik tuyg'usini uyg'otadi. Tog'lar, daryolar, gullar, quyosh botishi kabi tabiat hodisalari inson qalbida estetik zavq uyg'otadi. Shu orqali inson tabiatni asrash, uni qadrlash zarurligini anglaydi. [3]

Estetik dunyoqarashning shakllanishida ta'lim tizimi ham muhim rol o'ynaydi. Maktab va oliy ta'lim muassasalarida estetik tarbiya elementlarini o'qitish orqali yoshlar go'zallikni tushunishga o'rgatiladi. Dars jarayonida badiiy asarlar tahlili, musiqiy mashg'ulotlar, tasviriyy san'at bilan shug'ullanish o'quvchilarning estetik didini rivojlantiradi. O'qituvchi esa bu jarayonda asosiy yo'naltiruvchi sifatida faoliyat yuritadi.

Estetik ong insonning kasbiy faoliyatiga ham ta'sir qiladi. Masalan, me'morlar binolarni loyihalashda nafaqat funksionallikni, balki estetik go'zallikni ham hisobga oladilar. Dizaynerlar esa kiyim-kechak va buyumlarni yaratishda ranglar uyg'unligi va shakl go'zalligiga e'tibor beradilar. Hatto kundalik hayotda ham estetik ong insonning kiyinish madaniyatida, uy-joyni bezashida va muloqot uslubida namoyon bo'ladi.

Estetik dunyoqarash insonni ma'naviy jihatdan yuksaltiradi. U insonni yomon illatlardan uzoqlashtiradi, ezgulikka intilishga undaydi. Estetik didi rivojlangan inson odatda atrofdagilarga hurmat bilan qaraydi, jamiyatda o'z o'rnini to'g'ri topadi va ijtimoiy munosabatlarda faol bo'ladi. Bunday insonlar jamiyatning madaniy rivojlanishiga katta hissa qo'shadilar. [4]

Shuningdek, estetik ong globalizatsiya jarayonida ham muhim ahamiyatga ega. Bugungi kunda turli madaniyatlar o'zaro ta'sirlashmoqda va bu jarayonda estetik qadriyatlarni to'g'ri anglash zarur bo'lmoqda. Inson turli madaniyatlarning go'zallik mezonlarini tushunishi va hurmat qilishi kerak. Bu esa uning dunyoqarashini kengaytiradi va tolerantlikni shakllantiradi.

Estetik tarbiya oilada ham boshlanadi. Ota-onalar farzandlariga to'g'ri muhit yaratib berish orqali ularning estetik ongini rivojlantiradilar. Toza va tartibli uy,

chiroyli muomala, kitob o‘qish odati, musiqa tinglash kabi faoliyatlar bolada estetik didni shakllantiradi. Oila estetik tarbiyaning birinchi maktabi hisoblanadi.

Estetik ong va estetik dunyoqarash inson hayotining barcha jabhalarida o‘z aksini topadi. U nafaqat san’at va madaniyatda, balki kundalik hayotda ham muhim rol o‘ynaydi. Insonning kiyinish uslubi, gapirish madaniyati, xatti-harakati va hatto fikrlash tarzida ham estetik unsurlar mavjud bo‘ladi. Shu sababli estetik tarbiya uzluksiz jarayon bo‘lib, u butun umr davomida rivojlanib boradi. [5]

Xulosa qilib aytganda, estetik ong va estetik dunyoqarash insonni ma’naviy jihatdan barkamol, ruhiy jihatdan boy va ijtimoiy jihatdan faol shaxsga aylantiradi. U jamiyat taraqqiyotining muhim omili bo‘lib, insonlarni ezgulik, go‘zallik va uyg‘unlik sari yetaklaydi. Estetik tarbiya orqali shakllangan shaxslar jamiyatning madaniy va ma’naviy rivojlanishiga katta hissa qo‘shadilar va kelajak avlod uchun go‘zal muhit yaratadilar.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Ismailov, M. — Pedagogika (umumiy asoslari). Toshkent: “O‘qituvchi” nashriyoti, 2022.
2. Karimov, B. — Estetika va ma’naviyat asoslari. Toshkent: “Fan va texnologiya” nashriyoti, 2021.
3. Xo‘jayev, S. — Pedagogik mahorat. Toshkent: “O‘zbekiston” nashriyoti, 2023.
4. Yusupova, D. — Estetik tarbiya va uning nazariy asoslari. Toshkent: “Istiqlol nuri” nashriyoti, 2024.
5. G‘ulomov, Z. — Pedagogika tarixi. Toshkent: “O‘qituvchi” nashriyoti, 2021.

O‘QUVCHILARGA INTERVAL VA AKKORDLARNI O‘RGATISHNING ZAMONAVIY METODLARI

Xusanboyeva Ruhshona Doniyor qizi

Namangan davlat pedagogika instituti
Musiqa ta’limi MusAU-23 guruh talabasi
Ilmiy rahbar: Shakirhanov Baxtiyor

Annotatsiya: Ushbu maqolada musiqa ta’limida interval va akkordlar tizimining nazariy asoslari hamda ularni o‘qitishning amaliy metodikasi yoritilgan. Intervallar va akkordlarning musiqiy asarlarni shakllantirishdagi o‘rni, ularning tasnifi hamda funksional ahamiyati tahlil qilingan. Shuningdek, ularni o‘qitish

jarayonida qo'llaniladigan bosqichma-bosqich metodlar, zamonaviy pedagogik yondashuvlar va axborot texnologiyalaridan foydalanish imkoniyatlari ko'rib chiqilgan. Maqolada nazariy bilimlarni amaliy mashg'ulotlar bilan uyg'unlashtirish orqali o'quvchilarning musiqiy eshituvini, garmonik tafakkurini va ijodiy qobiliyatini rivojlantirish masalalariga alohida e'tibor qaratilgan.

Kalit so'zlar: interval, akkord, musiqa nazariyasi, garmoniya, musiqiy eshituv, solfedjio, triada, septakkord, pedagogik metodika, musiqa ta'limi, amaliy mashg'ulot, zamonaviy ta'lim texnologiyalari.

Musiqa nazariyasida interval tushunchasi asosiy va poydevor vazifasinibajaruvchi unsurlardan biri hisoblanadi. Har qanday musiqiy asar tovushlar tizimiga asoslanadi va ushbu tovushlar o'zaro ma'lum balandlik masofalarida joylashadi. Ikki tovush orasidagi ana shu balandlik farqi interval deb ataladi. Intervallar musiqaning nafaqat nazariy asosini tashkil etadi, balki uning amaliy ijrosida ham muhim ahamiyat kasb etadi. Chunki har qanday ohang, garmoniya va hatto oddiy kuy ham aynan intervallarning o'zaro munosabatiga tayangan holda shakllanadi.

Intervalning mohiyatini chuqur anglash uchun uni turli jihatlardan tasniflash muhimdir. Avvalo, intervallar hajmiga ko'ra prima, sekunda, tertsiya, kvarta, kvinta, seksta, septima va oktava kabi turlarga bo'linadi. Bu nomlar tovushlar orasidagi pog'ona masofasini ifodalaydi. Bundan tashqari, intervallar sifatiga ko'ra katta, kichik, sof, orttirilgan va kamaytirilgan turlarga ajratiladi. Ushbu tasnif intervallarning eshitilish xususiyatini va ularning musiqiy ifodadagi o'rini belgilab beradi. Shuningdek, intervallar tuzilishiga ko'ra oddiy va murakkab turlarga bo'linadi. Oktavagacha bo'lgan intervallar oddiy, undan kattalari esa murakkab intervallar hisoblanadi.

Musiqa ta'limida interval tushunchasini o'rgatish jarayoni izchil va bosqichma-bosqich tashkil etilishi zarur. Avvalo, o'quvchilarga interval haqida umumiy nazariy tushuncha beriladi va u nota yozuvi orqali tushuntiriladi. Keyingi bosqichda esa intervallarni eshitish orqali farqlashga alohida e'tibor qaratiladi. Bu jarayonda turli eshitish mashqlari, solfedjio usullari va musiqiy diktantlardan foydalanish samarali natija beradi. Shundan so'ng o'quvchilar intervallarni amaliy jihatdan qo'llashga o'rgatiladi, ya'ni ularni kuylash, cholg'u sozlarida chalish va ohanglarni aniqlash mashqlari bajariladi. Olingan bilim va ko'nikmalarni mustahkamlash uchun esa testlar, ijodiy topshiriqlar va mustaqil mashqlar tashkil etiladi.

Musiqa nazariyasida akkord tushunchasi garmoniya tizimining asosini tashkil etadi va u tovushlarning bir vaqtda uyg'un yangrashini orqali musiqaning mazmuni hamda ifodaviyligini boyitadi. Akkord deb kamida uchta tovushning ma'lum tartibda birgalikda yangrashiga aytiladi. Ushbu tovushlar odatda uchlik (tertziya)

asosida joylashadi va ular musiqiy asarning garmonik tuzilishini belgilab beradi. Akkordlar nafaqat musiqa yaratishda, balki uni ijro etish va tahlil qilish jarayonida ham muhim ahamiyat kasb etadi.

Akkordlarning tuzilishini tushunish uchun, avvalo, ularning asosiy turlarini o'rganish zarur. Eng oddiy akkord turi uch tovushdan tashkil topgan akkorddir. Ular o'z navbatida katta (major), kichik (minor), kamaytirilgan va orttirilgan turlarga bo'linadi. Katta uch tovushlik odatda quvnoq va barqaror ohangni ifodalasa, kichik uch tovushlik mayin yoki g'amgin kayfiyatni aks ettiradi. Kamaytirilgan va orttirilgan uch tovushliklar esa ko'proq keskinlik va noaniqlik hissini uyg'otadi. Bundan tashqari, musiqa amaliyotida to'rt tovushli akkordlar, ya'ni septakkordlar ham keng qo'llaniladi. Ular tarkibiga dominant septakkord, major septakkord va minor septakkord kabi turlar kiradi va ular asarda garmonik harakatni yanada boyitadi.

Akkordlar faqat tuzilishiga ko'ra emas, balki funksiyasiga ko'ra ham muhim ahamiyatga ega. Har qanday tonal tizimda akkordlar ma'lum vazifani bajaradi. Asosiy funksiyalar qatoriga tonika, subdominanta va dominanta kiradi. Tonika — bu asarning markaziy tayanch nuqtasi bo'lib, u barqarorlikni ifodalaydi. Subdominanta harakatni boshlovchi va tayyorlovchi vazifani bajaradi, dominanta esa keskinlik hosil qilib, uni yana tonikaga yechilishini talab qiladi. Ushbu funksional bog'lanish musiqiy rivojlanishning mantiqiyligini ta'minlaydi.

Musiqa ta'limi jarayonida akkordlarni o'rgatish izchil metodik yondashuvni talab etadi. Dastlab o'quvchilarga akkordlarning nazariy asoslari sodda va tushunarli tarzda tushuntiriladi, ularning tuzilishi nota yozuvi va cholg'u asboblari yordamida ko'rsatib beriladi. Keyingi bosqichda esa akkordlarni eshitish orqali farqlash mashqlari bajariladi. Bu jarayon o'quvchilarning garmonik eshituvini rivojlantirishga xizmat qiladi. Shundan so'ng amaliy mashg'ulotlarga o'tiladi, ya'ni o'quvchilar akkordlarni kuylash, cholg'u sozlarida chalish va oddiy garmonik ketma-ketliklarni bajarishni o'rganadi. Bilimlarni mustahkamlash uchun esa turli mashqlar, diktantlar va ijodiy topshiriqlardan foydalaniladi.

O'qitish jarayonining dastlabki bosqichida o'quvchilarga interval va akkordlar haqida umumiy nazariy tushunchalar beriladi. Bu jarayonda murakkab ilmiy ta'riflardan ko'ra sodda va tushunarli izohlarga tayanish muhimdir. Tovushlar orasidagi masofa va ularning uyg'unligi vizual vositalar, jumladan nota yozuvi, klaviatura yoki boshqa cholg'ular yordamida ko'rsatib beriladi. Nazariy bilimlar o'quvchilarning yosh xususiyatlariga mos ravishda bosqichma-bosqich kengaytirilib boriladi.

Keyingi bosqichda eshitish orqali o'rganish muhim o'rin egallaydi. Bu jarayonda o'quvchilar intervallarni va akkordlarni tinglab farqlashga o'rgatiladi.

Turli eshitish mashqlari, solfedjio usullari hamda musiqiy diktantlar orqali o'quvchilarning musiqiy va garmonik eshituv qobiliyati rivojlantiriladi.

Amaliy mashg'ulotlar esa o'qitish jarayonining eng muhim qismi hisoblanadi. O'quvchilar intervallarni kuylash, ularni cholg'ularda chalish hamda akkordlarni tuzish va ijro etishni o'rganadi. Shuningdek, oddiy garmonik ketma-ketliklarni bajarish orqali ular nazariy bilimlarini amaliyotda qo'llash imkoniga ega bo'ladi. Bu jarayonda individual va guruhli mashg'ulotlardan foydalanish, o'quvchilarning faol ishtirokini ta'minlash muhim ahamiyatga ega.

Bilim va ko'nikmalarni mustahkamlash bosqichi ham alohida e'tiborni talab etadi. Turli testlar, yozma va og'zaki diktantlar, ijodiy topshiriqlar orqali o'quvchilarning bilimlari tekshiriladi va mustahkamlanadi. Masalan, berilgan kuydan intervallarni aniqlash yoki oddiy akkordlar asosida kichik kuy yaratish kabi topshiriqlar o'quvchilarning mustaqil fikrlashini rivojlantiradi. Shu bilan birga, muntazam takrorlash va mashq qilish orqali olingan bilimlar yanada puxta o'zlashtiriladi.

Hozirgi davrda musiqa ta'limi jarayonini samarali tashkil etish an'anaviy usullar bilan bir qatorda zamonaviy pedagogik metodlar va texnologik vositalardan keng foydalanishni talab etadi. Bu borada, interval va akkordlar tizimini o'rgatishda innovatsion yondashuvlar o'quvchilarning bilimlarni tez va samarali o'zlashtirishiga xizmat qiladi. Zamonaviy metodlar dars jarayonini faollashtiradi, o'quvchilarning mustaqil fikrlashini rivojlantiradi va ularning musiqaga bo'lgan qiziqishini oshiradi.

Musiqa darslarida interaktiv metodlardan foydalanish muhim ahamiyatga ega. Bunday metodlar o'quvchilarni passiv tinglovchidan faol ishtirokchiga aylantiradi. Savol-javob, munozara, kichik guruhlarda ishlash, "aqliy hujum" kabi usullar orqali o'quvchilar interval va akkordlar haqidagi bilimlarini mustaqil ravishda shakllantiradi. Bu jarayonda o'qituvchi yo'naltiruvchi va tashkil etuvchi rolni bajaradi. Natijada o'quvchilar o'z fikrini erkin ifoda etishga va musiqiy tushunchalarni ongli ravishda anglashga o'rganadi.

Axborot-kommunikatsiya texnologiyalari ham musiqa ta'limida keng imkoniyatlar yaratadi. Turli musiqa dasturlari, virtual piano va sintezatorlar, shuningdek eshitish qobiliyatini rivojlantiruvchi mobil ilovalar yordamida o'quvchilar intervallar va akkordlarni mustaqil o'rganishi mumkin. Bunday vositalar o'quvchilarga tovushlarni nafaqat eshitish, balki ularni ko'rish va tahlil qilish imkonini beradi. Natijada o'rganish jarayoni yanada qiziqarli va samarali kechadi.

Shuningdek, zamonaviy ta'limda individual yondashuv tamoyili muhim o'rin tutadi. Har bir o'quvchining qobiliyati, qiziqishi va o'zlashtirish darajasi turlicha bo'lganligi sababli, o'qituvchi dars jarayonida differensial yondashuvni qo'llashi lozim. Masalan, ba'zi o'quvchilarga murakkabroq mashqlar berish, boshqalarga esa soddaroq topshiriqlar orqali ularni bosqichma-bosqich rivojlantirish mumkin. Bu esa

har bir o'quvchining o'z imkoniyatidan kelib chiqib muvaffaqiyatga erishishini ta'minlaydi.

Musiqqa darslarida interval va akkordlar tizimini samarali o'rgatish nafaqat nazariy bilimlarni yetkazish, balki ularni amaliy faoliyat bilan uzviy bog'lashni talab etadi. Shu sababli o'qituvchi dars jarayonini shunday tashkil etishi kerakki, o'quvchilar har bir o'rganilgan tushunchani bevosita amaliyotda qo'llash imkoniyatiga ega bo'lsin. Bu yondashuv o'quvchilarning bilimlarini mustahkamlash bilan birga, ularning musiqiy tafakkuri va ijodiy qobiliyatlarini ham rivojlantiradi.

Avvalo, darslarni oddiydan murakkabga tamoyili asosida tashkil etish muhimdir. Dastlab o'quvchilarga sodda intervallar va oddiy uchtovushliklar o'rgatiladi, keyinchalik esa murakkab intervallar va kengaytirilgan akkordlarga o'tiladi. Bunday izchillik o'quvchilarning bilimlarni bosqichma-bosqich o'zlashtirishiga yordam beradi. Har bir yangi mavzu avvalgi bilimlarga tayanib tushuntirilsa, o'quvchilar uchun o'rganish jarayoni ancha oson va samarali kechadi.

Nazariy bilimlarni mustahkamlashda amaliy mashqlarning o'rni beqiyosdir. O'quvchilar intervallarni kuylash, ularni cholg'u asboblari chalish hamda akkordlarni tuzish va ijro etish orqali bilimlarini mustahkamlaydi. Ayniqsa, oddiy garmonik ketma-ketliklarni bajarish, qo'shiqlarga jo'r bo'lish va kichik musiqiy parchalarni tahlil qilish kabi mashg'ulotlar katta samara beradi. Bu jarayonda o'quvchilarning faol ishtirokini ta'minlash, ularni mustaqil ishlashga undash muhim hisoblanadi.

Shuningdek, o'quvchilarning individual xususiyatlarini inobatga olish zarur. Har bir o'quvchining musiqiy eshituv darajasi, qiziqishi va o'zlashtirish sur'ati turlicha bo'lganligi sababli, o'qituvchi dars jarayonida differensial yondashuvni qo'llashi lozim. Ba'zi o'quvchilarga murakkabroq topshiriqlar berish orqali ularning qobiliyatini rivojlantirish mumkin bo'lsa, boshqalarga sodda mashqlar orqali asosiy bilimlarni mustahkamlash tavsiya etiladi. Bu yondashuv barcha o'quvchilarning dars jarayonida faol ishtirok etishini ta'minlaydi.

Bilimlarni mustahkamlashda muntazam takrorlash muhim o'rin tutadi. Intervallar va akkordlarni qayta-qayta eshitish, kuylash va chalish orqali o'quvchilarda barqaror ko'nikmalar shakllanadi. Shu bilan birga, turli ijodiy topshiriqlardan foydalanish ham samarali hisoblanadi. Masalan, o'quvchilarga berilgan akkordlar asosida kichik kuy yaratish yoki melodiyadan intervallarni aniqlash vazifasi topshirilishi mumkin. Bunday topshiriqlar o'quvchilarning ijodiy fikrlashini rivojlantiradi va ularni mustaqil ishlashga undaydi.

Maqolada ko'rib chiqilganidek, intervallar va akkordlarning nazariy asoslarini chuqur o'zlashtirish o'quvchilarning musiqiy eshituvini rivojlantiradi, ularning asarlarni ongli idrok etishiga yordam beradi hamda ijro mahoratini oshiradi. Ayniqsa, ushbu bilimlarni amaliy mashg'ulotlar bilan uyg'unlashtirish orqali

o'quvchilarda mustahkam ko'nikmalar shakllanadi. Kuylash, cholg'u asboblari chalish, eshitish mashqlari va ijodiy topshiriqlar bu jarayonning ajralmas qismi hisoblanadi.

Shuningdek, zamonaviy pedagogik metodlar va axborot texnologiyalaridan foydalanish musiqa darslarini yanada qiziqarli va samarali tashkil etish imkonini beradi. Interaktiv yondashuvlar, audiovizual vositalar hamda individual yondashuv tamoyili o'quvchilarning darsdagi faolligini oshirib, ularning bilimlarni tez va oson o'zlashtirishiga yordam beradi. Bu esa o'z navbatida ta'lim sifatini oshirishga xizmat qiladi.

Xulosa qilib aytganda, interval va akkordlar tizimini o'qitish jarayoni kompleks yondashuvni talab etadi. Nazariya va amaliyotning uzviy bog'liqligi, zamonaviy metodlardan foydalanish hamda o'quvchilarning individual xususiyatlarini hisobga olish orqali yuqori natijalarga erishish mumkin. Shu asosda tashkil etilgan musiqa ta'limi o'quvchilarning nafaqat bilimini, balki ularning estetik didini, ijodiy tafakkurini va musiqa san'atiga bo'lgan qiziqishini ham rivojlantiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Abdullayeva O. Solfedjio T.2010
2. Ibrohimov O., Yunusov R. Solfedjio T.,2004
3. Rahimov Q. Musiqaning elementar nazariyasi T.2007
4. Sharipova G. Musiqaning o'qitish nazariyasi metodikasi va maktab repertuari T.2014
5. Soipova D. Musiqa o'qitish nazariyasi T.2009

AMIR TEMUR DAVRIDA O'ZBEK DAVLATCHILIGINING YUKSALISHI

Yusupova Nargiza Abduvohidovna

Namangan davlat pedagogika instituti

Ijtimoiy fanlar fakulteti Xorijiy til va adabiyoti yonalishi (ingliz tili)

Ilmiy rahbar: J. Yo'ldashev

Annotatsiya: Mazkur maqolada Amir Temur davrida o'zbek davlatchiligining shakllanishi va rivojlanish bosqichlari tahlil qilinadi. Temuriylar davrida markazlashgan davlat tizimi, boshqaruv usullari, iqtisodiy va madaniy taraqqiyot omillari yoritiladi. Shuningdek, Amir Temurning davlat boshqaruvidagi siyosiy qarashlari va ularning bugungi davlatchilik rivojiga ta'siri haqida fikr yuritiladi.

Kalit soʻzlar: Amir Temur, Temuriylar davlati, davlatchilik, markazlashgan davlat, siyosiy boshqaruv, iqtisodiy taraqqiyot, madaniyat, harbiy tizim.

Аннотация: В данной статье анализируются этапы формирования и развития узбекской государственности в период правления Амира Тимура. Особое внимание уделяется централизованной государственной системе, методам управления и факторам экономического и культурного развития в эпоху Тимуридов. Также обсуждаются политические взгляды Амира Тимура на государственное управление и их влияние на развитие государственности сегодня.

Ключевые слова: Амир Тимур, государство Тимуридов, государственность, централизованное государство, политическое управление, экономическое развитие, культура, военная система.

Annotation: THIS article analyzes the stages of formation and development of Uzbek statehood during the reign of Amir Temur. The centralized state system, methods of governance, and factors of economic and cultural development during the Timurid era are highlighted. Amir Temur's political views on state governance and their impact on the development of statehood today are also discussed.

Keywords: Amir Temur, Timurid state, statehood, centralized state, political governance, economic development, culture, military system.

KIRISH

Oʻzbek davlatchiligi tarixida Amir Temur davri alohida ahamiyat kasb etadi. XIV asrning ikkinchi yarmida Movarounnahr hududida siyosiy parokandalik kuchayib, turli bekliklar oʻrtasidagi ichki nizolar mamlakat taraqqiyotiga salbiy taʼsir koʻrsatayotgan edi. Ana shunday murakkab sharoitda Amir Temur siyosiy maydonga chiqib, qisqa muddat ichida hududlarni birlashtirishga va markazlashgan davlat barpo etishga muvaffaq boʻldi. Amir Temur tomonidan asos solingan Temuriylar davlati oʻz davrida nafaqat harbiy qudrati, balki mukammal boshqaruv tizimi, rivojlangan iqtisodiyoti va yuksak madaniy hayoti bilan ham ajralib turdi⁵. Uning davlatni boshqarishdagi qatʼiy siyosati, adolatga asoslangan tartib-qoidalari va puxta oʻylangan islohotlari jamiyat barqarorligini taʼminlashga xizmat qildi. Mazkur maqolada Amir Temur davrida oʻzbek davlatchiligining yuksalish omillari, davlat boshqaruvi, iqtisodiy va madaniy rivojlanish jihatlari tahlil qilinadi. Shuningdek, bu davrning keyingi tarixiy jarayonlarga koʻrsatgan taʼsiri haqida ham fikr yuritiladi.

AMIR TEMUR DAVLATINING TASHKIL TOPISHI

XIV asrning ikkinchi yarmida Movarounnahr hududida siyosiy tarqoqlik kuchayib, turli bekliklar oʻrtasida hokimiyat uchun kurashlar davom etayotgan edi.

⁵ Temur tuzuklari. – Toshkent: Gʻafur Gʻulom nomidagi nashriyot, 2019. – 120–145-b.

Ana shunday murakkab sharoitda Amir Temur tarix sahnasiga chiqib, mamlakatni birlashtirish yo'lida qat'iy harakat boshladi. U dastlab mahalliy hokimlar va amirlar bilan siyosiy kurash olib borib, asta-sekin o'z mavqeini mustahkamladi. 1360–1370-yillar davomida Amir Temur Movarounnahrda asosiy siyosiy kuchlarni yengib, hokimiyatni to'liq qo'lga kiritdi. 1370-yilda u rasmiy ravishda hukmdor sifatida tan olinib, o'z davlatiga asos soldi. Shu tariqa Temuriylar davlati tashkil topdi va Samarqand uning poytaxtiga aylandi. Amir Temur davlatni barpo etishda kuchli markazlashgan boshqaruv tizimini yaratishga alohida e'tibor qaratdi. U tarqoq hududlarni yagona siyosiy markazga bo'ysundirdi va davlat hududini kengaytirishga kirishdi. Natijada qisqa vaqt ichida uning davlati nafaqat Movarounnahrni, balki keng hududlarni qamrab olgan yirik imperiyaga aylandi.

Shunday qilib, Amir Temur davlatining tashkil topishi o'zbek davlatchiligi tarixida muhim burilish yasab, markazlashgan va qudratli davlat tizimining shakllanishiga asos bo'ldi⁶.

MARKAZLASHGAN BOSHQARUV TIZIMI

Amir Temur davlatni boshqarishda kuchli markazlashgan tizimni yaratishga alohida e'tibor qaratdi. Uning fikricha, davlat barqarorligi va qudrati, avvalo, tartib-intizom hamda aniq boshqaruv tizimiga bog'liq edi. Shu sababli u barcha hududlarni yagona markazga bo'ysundirib, qat'iy boshqaruv mexanizmini yo'lga qo'ydi. Amir Temur davlat boshqaruvida aniq ierarxiya va lavozimlar tizimini joriy etdi. Har bir amaldorning vazifasi va mas'uliyati belgilab qo'yilgan bo'lib, ular bevosita markaziy hokimiyatga bo'ysungan. Viloyatlar hokimlari — amirlar va beklar markaz tomonidan tayinlangan va ular ustidan doimiy nazorat o'rnatilgan. Davlat boshqaruvida qonun ustuvorligiga ham katta ahamiyat berilgan. Bu borada Amir Temur tomonidan yaratilgan “Temur tuzuklari” muhim o'rin tutadi. Ushbu asarda davlatni boshqarish, harbiy tartib-intizom, soliq tizimi va jamiyatdagi munosabatlar aniq qoidalar asosida tartibga solingan. Shuningdek, Temuriylar davlati da adolatli boshqaruv tamoyillari muhim o'rin egallagan. Amir Temur aholining turli qatlamlari manfaatlarini inobatga olib, ijtimoiy barqarorlikni ta'minlashga intilgan. U sud tizimini ham tartibga solib, nizolarni adolatli hal etishga e'tibor qaratgan. Umuman olganda, Amir Temur tomonidan yaratilgan markazlashgan boshqaruv tizimi davlatning mustahkamlanishiga, ichki tartibning saqlanishiga va hududiy yaxlitlikning ta'minlanishiga xizmat qilgan.

HARBIY ISLOHOTLAR

Amir Temur davlat qudratini mustahkamlashda harbiy tizimni eng muhim omillardan biri deb bilgan. Shu bois u qisqa vaqt ichida yaxshi tashkil etilgan, intizomli va jangovar salohiyati yuqori bo'lgan qo'shin tuzishga muvaffaq bo'ldi.

⁶ Ahmedov B. Amir Temur va temuriylar davri. — Toshkent: O'zbekiston, 2018. — 45–78-b.

Harbiy islohotlar natijasida Temuriylar davlati o'z davrining eng kuchli harbiy davlatlaridan biriga aylandi. Amir Temur qo'shin tuzilmasini aniq tartib asosida shakllantirdi. Harbiylar o'nlik, yuzlik, minglik va tumanlarga bo'lingan bo'lib, bu tizim qo'shin boshqaruvini ancha osonlashtirdi. Har bir bo'linma o'z boshlig'iga ega bo'lib, ular yuqori lavozimdagi sarkardalarga bo'ysungan. Bu esa jang vaqtida tezkor va samarali harakat qilish imkonini bergan. Harbiy intizomga alohida e'tibor qaratilgan. Qo'shin ichida qat'iy tartib o'rnatilgan bo'lib, buyruqlarga bo'ysunmaslik jiddiy jazolangan. Shu bilan birga, jasorat va fidoyilik ko'rsatgan askarlar rag'batlantirilgan^[7]. Bu esa harbiylarning ruhiy holatini mustahkamlab, ularni yanada faolroq harakat qilishga undagan. Shuningdek, Amir Temur harbiy yurishlarni puxta rejalashtirishga katta ahamiyat bergan. Har bir jang oldidan hudud, iqlim va dushman kuchlari chuqur o'rganilgan. Razvedka tizimi rivojlantirilgan bo'lib, bu dushman haqida aniq ma'lumot olishga yordam bergan. Natijada, Temuriylar davlati kuchli harbiy tizimga ega bo'lib, o'z hududlarini kengaytirish va himoya qilish imkoniyatiga ega bo'ldi. Amir Temurning harbiy islohotlari nafaqat uning davrida, balki keyingi davrlarda ham harbiy san'at rivojiga katta ta'sir ko'rsatdi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Temur tuzuklari. – Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi nashriyot, 2019. – 120–145-b.
2. Ahmedov B. Amir Temur va temuriylar davri. – Toshkent: O'zbekiston, 2018. – 45–78-b.
3. Karimov I.A. Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch. – Toshkent: Ma'naviyat, 2008. – 150–165-b.
4. Zafarnoma. – Toshkent: Fan nashriyoti, 1996. – 90–120-b.
5. O'zbekiston tarixi (darslik). – Toshkent: Sharq, 2020. – 200–235-b.
6. Nizomiddin Shomiy. Zafarnoma. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2014. – 60–85-b.
7. Sharafuddin Ali Yazdiy. Zafarnoma. – Toshkent: Fan, 2005. – 110–140-b.
8. Abdurahmonov A. O'zbekiston davlatchiligi tarixi. – Toshkent: Akademyanashr, 2021. – 75–102-b.

⁷ Karimov I.A. Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch. – Toshkent: Ma'naviyat, 2008. – 150–165-b.

IJTIMOIIY TARAQQIYOTNI YUKSALTIRISHDA MANTIQUIY TAFAKKURNING AHAMIYATI

Abdisattorova Zilola

Namangan davlat pedagogika instituti
Boshlang'ich ta'lim yo'nalishi 1-bosqich talabasi
E-mail: abdusattorovazilola901@gmail.com

Annotatsiya: “Ijtimoiy taraqqiyotni yuksaltirishda mantiqiy tafakkurning ahamiyati” mavzusida jamiyat rivojida inson tafakkurining o‘rni tahlil qilinadi. Mantiqiy fikrlash ilmiy, iqtisodiy va ijtimoiy jarayonlarda to‘g‘ri qaror qabul qilish, muammolarni hal etish hamda innovatsion yondashuvlarni shakllantirishda muhim omil ekanligi yoritiladi. Shuningdek, mantiqiy tafakkur shaxs va jamiyat taraqqiyotini tezlashtiruvchi asosiy intellektual vosita sifatida ko‘rib chiqiladi.

Kalit so‘zlar: mantiqiy tafakkur, ijtimoiy taraqqiyot, fikrlash, rivojlanish, qaror qabul qilish, innovatsiya, jamiyat

Аннотация: В теме «Значение логического мышления в повышении социального развития» анализируется роль человеческого мышления в развитии общества. Подчеркивается, что логическое мышление является важным фактором в принятии решений, решении проблем и формировании инновационных подходов в научной, экономической и социальной сферах. Также логическое мышление рассматривается как ключевой интеллектуальный инструмент ускорения общественного прогресса.

Ключевые слова: логическое мышление, социальное развитие, мышление, развитие, принятие решений, инновации, общество

Annotation: The topic “The Importance of Logical Thinking in Enhancing Social Development” analyzes the role of human thinking in societal progress. It highlights that logical thinking is a crucial factor in decision-making, problem-solving, and forming innovative approaches in scientific, economic, and social processes. Logical thinking is also considered a key intellectual tool for accelerating social development.

Keywords: logical thinking, social development, thinking, development, decision-making, innovation, society

Ijtimoiy taraqqiyotni yuksaltirishda mantiqiy tafakkurning ahamiyati bugungi globallashuv jarayonida tobora dolzarb masalaga aylanib bormoqda. Jamiyatning rivojlanishi faqat moddiy resurslar yoki texnologik imkoniyatlar bilan emas, balki insonlarning fikrlash madaniyati, qaror qabul qilish qobiliyati va muammolarga yondashish uslubi bilan ham chambarchas bog‘liqdir. Mantiqiy tafakkur inson ongining eng yuqori shakllaridan biri bo‘lib, u orqali shaxs voqelikni tahlil qiladi,

sabab va oqibat bog‘liqliklarini aniqlaydi hamda asoslangan xulosalarga keladi. Shu sababli mantiqiy fikrlash jamiyat taraqqiyotining intellektual poydevori sifatida baholanadi. [1]

Mantiqiy tafakkur insonning kundalik hayotida ham, ilmiy va kasbiy faoliyatida ham muhim rol o‘ynaydi. Har qanday qaror qabul qilish jarayonida inson mavjud ma’lumotlarni tahlil qiladi, ularni solishtiradi va eng maqbul variantni tanlaydi. Agar bu jarayon mantiqiy asosga ega bo‘lmasa, noto‘g‘ri xulosalar va xatoliklar yuzaga kelishi mumkin. Shu jihatdan qaraganda, jamiyatda mantiqiy fikrlashning rivojlanishi ijtimoiy barqarorlikni ta’minlashga xizmat qiladi. Chunki mantiqiy fikrlaydigan insonlar muammolarni hissiyotga berilmasdan, oqilona va dalillarga asoslanib hal qiladi.

Ijtimoiy taraqqiyotning asosiy omillaridan biri bu ta’lim tizimidir. Ta’lim jarayonida mantiqiy tafakkurni rivojlantirish o‘quvchilarda mustaqil fikrlash ko‘nikmasini shakllantiradi. Mustaqil fikrlash esa innovatsion g‘oyalarning paydo bo‘lishiga zamin yaratadi. Bugungi kunda dunyo miqyosida raqobat kuchaygan bir davrda faqat tayyor bilimlarni yodlash emas, balki ularni tahlil qilish, yangi sharoitlarga moslashtirish va ijodiy qo‘llash muhim ahamiyat kasb etadi. Shu bois ta’lim muassasalarida mantiqiy fikrlashni rivojlantiruvchi metodlarga alohida e’tibor qaratilmoqda. [2]

Mantiqiy tafakkur jamiyatdagi ijtimoiy muammolarni hal qilishda ham muhim vosita hisoblanadi. Masalan, ishsizlik, ekologik muammolar, iqtisodiy tengsizlik kabi masalalarni hal etishda chuqur tahlil va mantiqiy yondashuv talab etiladi. Agar muammolar yuzaki qaralsa, ularning asl sabablari ochilmaydi va natijada samarali yechim topish qiyinlashadi. Mantiqiy fikrlash esa muammoni turli jihatdan ko‘rib chiqish, uning ildizini aniqlash va optimal yechim ishlab chiqish imkonini beradi. [3]

Shuningdek, mantiqiy tafakkur innovatsion rivojlanishning asosiy omillaridan biridir. Innovatsiya bu yangi g‘oya, yangi texnologiya yoki yangi yondashuv demakdir. Bunday yangiliklar esa faqat mantiqiy va ijodiy fikrlash uyg‘unlashgan muhitda paydo bo‘ladi. Masalan, ilm-fan sohasidagi kashfiyotlar, texnologik yutuqlar va iqtisodiy islohotlar mantiqiy tahlil va izlanish natijasidir. Shu sababli rivojlangan davlatlarda ta’lim va ilmiy tadqiqotlarga katta e’tibor qaratiladi.

Mantiqiy tafakkurning yana bir muhim jihati bu tanqidiy fikrlash bilan bog‘liqligidir. Tanqidiy fikrlash insonni har qanday axborotni shunchaki qabul qilishdan saqlaydi, balki uni tahlil qilishga undaydi. Bu esa axborot oqimi juda tezlashgan zamonaviy jamiyatda juda muhimdir. Chunki noto‘g‘ri yoki yolg‘on axborotlar jamiyatda salbiy oqibatlarga olib kelishi mumkin. Mantiqiy va tanqidiy fikrlash esa bunday xavflarni kamaytiradi. [4]

Ijtimoiy taraqqiyot jarayonida mantiqiy tafakkur siyosiy madaniyatni shakllantirishda ham muhim rol o'ynaydi. Siyosiy qarorlar qabul qilishda asosli tahlil, dalillar va real vaziyatni hisobga olish zarur. Agar siyosiy jarayonlarda mantiqiy yondashuv yetarli bo'lmasa, bu noto'g'ri qarorlar va ijtimoiy beqarorlikka olib kelishi mumkin. Shuning uchun ham jamiyatda mantiqiy fikrlaydigan fuqarolar sonining ko'payishi demokratik jarayonlarning mustahkamlanishiga xizmat qiladi.

Mantiqiy tafakkur iqtisodiy rivojlanishda ham katta ahamiyatga ega. Iqtisodiy qarorlar, investitsiyalarni rejalashtirish, resurslarni taqsimlash kabi jarayonlar chuqur tahlil va mantiqiy asosni talab qiladi. Agar iqtisodiy jarayonlar hissiyot yoki taxminlarga asoslanib boshqarilsa, bu iqtisodiy inqirozlarga olib kelishi mumkin. Shu bois iqtisodiy sohada ham mantiqiy fikrlash asosiy vosita hisoblanadi.

Shaxsning mantiqiy tafakkurini rivojlantirishda oilaviy muhit ham muhim o'rin tutadi. Bola kichik yoshdan boshlab savol berish, tahlil qilish va xulosa chiqarishga o'rgatilsa, uning fikrlash qobiliyati rivojlanadi. Oila va ta'lim muassasasi hamkorligi natijasida sog'lom fikrlaydigan, mustaqil qaror qabul qila oladigan shaxs shakllanadi. Bunday shaxslar esa jamiyat taraqqiyotiga ijobiy hissa qo'shadi.

Mantiqiy tafakkur axborot texnologiyalari davrida yanada muhim ahamiyat kasb etmoqda. Sun'iy intellekt, dasturlash, kiberxavfsizlik kabi sohalar bevosita mantiqiy fikrlashga asoslanadi. Har bir algoritmi, har bir dastur mantiqiy ketma-ketlik asosida yaratiladi. Shu sababli zamonaviy kasblarda muvaffaqiyat qozonish uchun mantiqiy fikrlash ko'nikmasi zarur hisoblanadi. [5]

Xulosa qilib aytganda, mantiqiy tafakkur ijtimoiy taraqqiyotning ajralmas qismidir. U insonning bilim darajasini oshiradi, muammolarni hal qilish imkoniyatini kengaytiradi va jamiyat rivojiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Mantiqiy fikrlashni rivojlantirish orqali biz nafaqat individual shaxsni, balki butun jamiyatni taraqqiyot sari yetaklay olamiz. Shuning uchun ta'lim tizimi, oilaviy tarbiya va ijtimoiy institutlar mantiqiy fikrlashni rivojlantirishga alohida e'tibor qaratishi lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. G'ulomov Z. Mantiq va tafakkur madaniyati. Toshkent: O'qituvchi, 2019
2. Tursunov A. Falsafa asoslari. Toshkent: Fan va texnologiya, 2021
3. Qodirov B. Ijtimoiy falsafa. Toshkent: Universitet nashriyoti, 2020
4. Eshonqulov N. Tafakkur va rivojlanish. Toshkent: O'zbekiston, 2022
5. Abdullaev H. Mantiq ilmi va tafakkur madaniyati. Toshkent: Fan, 2018

KORRUPSIYANI KELITIRIB CHIQRUVCHI OMILLAR

Odiljonova Zilola Ikromjon qizi

Boshlang'ich ta'lim yo'nalishi K.BTS.Bu-25 guruh talabasi

E-mail: ikromjon7777uzb@gmail.com

Tel: +998970276707

Annotatsiya: Mazkur maqolada korrupsiyaning kelib chiqishiga zamin tayyorlovchi iqtisodiy, ijtimoiy, siyosiy va ma'naviy-psixologik omillar keng qamrovli tahlil qilinadi. Davlat boshqaruvidagi shaffoflik tanqisligi, huquqiy madaniyatning zaif shakllanganligi va iqtisodiy tengsizlik korrupsiyaviy xatti-harakatlar uchun qulay muhit yaratishi asoslanadi. Muallif ushbu ko'p qirrali hodisaga nisbatan kompleks va tizimli yondashuv zarurligini ta'kidlab, oldini olish va bartaraf etish bo'yicha aniq takliflar ilgari suradi.

Kalit so'zlar: korrupsiya, poraxo'rlik, davlat boshqaruvi, shaffoflik, ijtimoiy adolat, huquqiy madaniyat, iqtisodiy omillar, antikorrupsiya siyosati.

Аннотация: В данной статье проводится комплексный анализ экономических, социальных, политических и нравственно-психологических факторов, создающих почву для возникновения коррупции. Обосновывается, что дефицит прозрачности в государственном управлении, слабая правовая культура и экономическое неравенство формируют благоприятную среду для коррупционного поведения. Автор акцентирует необходимость комплексного и системного подхода к данному явлению и выдвигает конкретные предложения по его профилактике и устранению.

Ключевые слова: коррупция, взяточничество, государственное управление, прозрачность, социальная справедливость, правовая культура, экономические факторы, антикоррупционная политика.

Abstract: This article presents a comprehensive analysis of the economic, social, political, and moral-psychological factors that create fertile ground for the emergence of corruption. It argues that a lack of transparency in public administration, weak legal culture, and economic inequality form an environment conducive to corrupt behaviour. The author emphasises the need for a complex and systemic approach to this phenomenon and puts forward concrete proposals for its prevention and elimination.

Keywords: corruption, bribery, public administration, transparency, social justice, legal culture, economic factors, anti-corruption policy.

Kirish:

Korrupsiya – ijtimoiy-siyosiy hayotning turli jabhalarini chuqur zararlaydigan, davlat boshqaruvining samaradorligini susaytiradigan va fuqarolar

ishonchini yo'qotadigan murakkab hodisadir. Bu illat nafaqat alohida shaxslarga, balki butun jamiyat taraqqiyotiga to'siq bo'ladi: iqtisodiy o'sishni sekinlashtiradi, ijtimoiy tengsizlikni kuchaytiradi va huquq ustuvorligini puchga chiqaradi. Aynan shu sababdan korrupsiyaga qarshi kurash ko'pgina davlatlarning, jumladan, O'zbekistonning ham milliy siyosatida asosiy o'rinlardan birini egallaydi.

Biroq, biror illat bilan kurashish uchun avvalo uning ildizlarini, kelib chiqish sabablarini aniq tushunish zarur. Korrupsiyani bartaraf etishga qaratilgan chora-tadbirlar uning asosiy manbalari to'la anglanmagan holda amalga oshirilsa, ular ko'pincha yuzaki natijalar bilan cheklanadi. Shu nuqtai nazardan, korrupsiyani keltirib chiqaruvchi omillarni tizimli va ko'p qirrali tarzda o'rganish alohida ilmiy-amaliy ahamiyat kasb etadi.

Ushbu maqolada korrupsiyaning iqtisodiy, ijtimoiy-madaniy, siyosiy-institutsional hamda ma'naviy-psixologik sabablari ketma-ket tahlil qilinadi. Maqsad — bu hodisaning yuzaga kelishiga imkon beradigan omillar majmuini ochib berish va ularni bartaraf etishga xizmat qiluvchi yondashuvlarni asoslashdan iborat.

Asosiy qism:

Korrupsiyaning eng keng tarqalgan sabablaridan biri iqtisodiy omillar bilan bog'liqdir. Davlat xizmatchilarining past maoshi, ijtimoiy kafolatlarning cheklanganligi va iqtisodiy beqarorlik muhiti mansabdor shaxslarni noqonuniy yo'llar orqali qo'shimcha daromad izlashga undaydi. Xalqaro tadqiqotlar shuni tasdiqlaydiki, byudjet taqchilligi va ish haqi darajasining pastligi bilan korrupsiya darajasi o'rtasida to'g'ridan-to'g'ri bog'liqlik mavjud.

Bozor munosabatlariga o'tish davrining o'ziga xos tartibsizligi ham bu illat uchun qulay sharoit yaratadi. Litsenziyalar, ruxsatnomalar va davlat xaridlarini rasmiylashtirish jarayonlaridagi noaniqliklar hamda ortiqcha byurokratik to'siqlar mansabdor shaxslarga o'z vakolatlaridan g'arazli maqsadlarda foydalanish imkonini beradi. Monopol bozor tuzilmalari va raqobatning sun'iy cheklanishi ham korrupsiyaviy munosabatlarni rag'batlantiradigan omillar qatoriga kiradi.

Soliq va litsenziyalash tizimining haddan ortiq murakkabligi tadbirkorlarni rasmiy tartiblardan qochib, mansabdor shaxslarga pora berish yo'lini tanlashga majbur qiladi. Bu holat nafaqat alohida korrupsion bitimlarni, balki tizimli korrupsiyaviy zanjirlarni ham yuzaga keltiradi va iqtisodiy muhitga og'ir zarar yetkazadi.

Ijtimoiy omillar orasida qadriyatlar tizimining eroziyasi, huquqiy madaniyatning zaif shakllanganligi va fuqarolik faolligining pastligi korrupsiyaning rivojlanishiga sezilarli hissa qo'shadi. Jamiyatda "hammasi shunday qiladi" yoki "boshqacha iloji yo'q" degan noto'g'ri stereotiplar keng yoyilganda, korrupsion xatti-harakat asta-sekin odatiy holga aylanib boradi va unga qarshi kurash tobora murakkablashadi.

Ba'zi an'analar va urf-odatlar ham korrupsiya bilan chegaradosh holatlarga olib kelishi mumkin. Masalan, davlat xizmatchilariga "minnatdorchilik" sifatida sovg'a taqdim etish yoki muammolarni "tanish-bilishchilik" orqali hal qildirish odati jamiyatda chuqur ildiz otgan bo'lsa, bunday xatti-harakatlar bilan kurashish keng ko'lamli madaniy o'zgarishlarni talab qiladi.

Ta'lim tizimidagi kamchiliklar, ayniqsa, fuqarolik tarbiyasi va axloqiy ta'limning yetarlicha e'tiborsiz qolinishi ham korrupsiyaning ijtimoiy asoslarini mustahkamlaydi. Yoshlar ongida huquq, burch va mas'uliyat haqida to'g'ri qarashlar shakllanmasa, kelajakda korrupsiyaviy munosabatlarga moyil kadrlar yetishib chiqishi muqarrar.

Siyosiy tizimning zaif bo'lishi, hokimiyatning yetarli nazorat mexanizmlarisiz bir markazda jamlanishi va demokratik institutlarning rivojlanmaganligi korrupsiya uchun keng imkoniyat yaratadi. Qonunchilik, ijroiya va sud hokimiyatlari o'rtasidagi muvozanat buzilganda, nazorat tizimi samarasiz bo'lib qoladi va mansabdor shaxslar o'z harakatlarida hisobdorlikdan mahrum holda ish yurita boshlaydi.

Davlat boshqaruvida shaffoflikning yetishmasligi ham muhim sabablardan biri hisoblanadi. Byudjet sarflari, davlat xaridlari va muhim qarorlar qabul qilish jarayonlari jamoatchilikka ochiq bo'lmasa, fuqarolar va mustaqil ommaviy axborot vositalari tomonidan samarali nazorat o'rnatilishi mumkin emas. Bunday sharoitda korrupsion sxemalar yashirin tarzda faoliyat yurita oladi.

Mustaqil va adolatli sud tizimining mavjud emasligi hamda huquqni muhofaza qilish organlarida o'z-o'zidan korrupsiyaning ildiz otishi ushbu illat tarqalishining eng xavfli ko'rinishlaridan biridir. Javobgarlikdan qochish imkoniyati qanchalik katta bo'lsa, korrupsion qilmishlarga qo'l urish ehtimoli shunchalik ortadi.

Korrupsiyaning psixologik ildizlari ham alohida e'tiborni talab etadi. Shaxsiy boyishga bo'lgan haddan ortiq intilish, vijdon ovozini bostirib, manfaat ko'zlab ish yurishga moyillik — bular alohida shaxslardagi ma'naviy tanazzulning belgilari. Ijtimoiy muvaffaqiyat mezonlari sifatida moddiy boylikni oldingi o'ringa qo'yish hamda lavozim va hokimiyatni shaxsiy boyish vositasi deb qarash korrupsion xatti-harakatlar uchun psixologik asos yaratadi.

Jamoatchilik tomonidan qoralash va ijtimoiy javobgarlik mexanizmlarining zaifligi ham bu omilni kuchaytiradi. Korrupsiyaga yo'l qo'ygan shaxs jamiyat e'tiroziga duch kelmasa, o'z qilmishini normal deb qabul qilishga odatlanadi. Axloqiy tarbiyaning uzluksizligi va ma'naviy qadriyatlarning avloddan avlodga to'g'ri o'tkazilishi ana shu borada asosiy omillardan bo'lib xizmat qiladi.

Xulosa:

Yuqorida keltirilgan tahlillar shuni ko'rsatadiki, korrupsiya birgina sababga emas, balki o'zaro bog'liq omillar majmuiga tayanuvchi tizimli hodisadir. Uni faqat

jazolash choralarga tayanib bartaraf etib bo'lmaydi — muammoning chuqur ildizlariga qarab iqtisodiy, ijtimoiy, siyosiy va ma'naviy sohalarda bir vaqtning o'zida izchil islohotlar amalga oshirish zarur.

Davlat xodimlarining mehnat haqi va ijtimoiy ta'minotini yaxshilash, davlat boshqaruvida shaffoflik va hisobdorlikni ta'minlash, mustaqil sud tizimini mustahkamlash, fuqarolik jamiyati institutlarini rivojlantirish — bularning barchasi korrupsiyaga qarshi kurashning kompleks strategiyasini tashkil etadi. Shu bilan birga, ta'lim va tarbiya orqali yoshlarda halollik, qonun ustuvorligi va fuqarolik mas'uliyatini shakllantirishga doimiy e'tibor qaratish zarur.

Xulosa o'rnida ta'kidlash joizki, korrupsiyaga qarshi kurash — bu faqat davlat organlarining emas, balki butun jamiyatning birgalikdagi mas'uliyatidir. Har bir fuqaroning ongli va faol pozitsiyasi, qonuniy va adolatli boshqaruv talab etish irodasi hamda ma'naviy poklik — ana shu omillar birgalikda korrupsiyasiz kelajakni barpo etishning poydevorini tashkil qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. O'zbekiston Respublikasining 2017 yil 3 yanvardagi "Korrupsiyaga qarshi kurashish to'g'risida"gi Qonuni. – Toshkent, 2017.
2. Transparency International. Corruption Perceptions Index 2023. – Berlin: TI, 2024.
3. Klitgaard, R. Controlling Corruption. – Berkeley: University of California Press, 1988.
4. Rose-Ackerman, S. Corruption and Government: Causes, Consequences, and Reform. – Cambridge: Cambridge University Press, 1999.
5. Quryonov, M. va boshq. Korrupsiyaga qarshi kurash: nazariya va amaliyot. – Toshkent: TDYU nashriyoti, 2021.
6. Karimov, I. Yuksak ma'naviyat — yengilmas kuch. – Toshkent: Ma'naviyat, 2008.

ПРОБЛЕМНОЕ ОБУЧЕНИЕ КАК МЕТОД РАЗВИТИЯ МАТЕМАТИЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ СТУДЕНТОВ БАКАЛАВРИАТА: СИСТЕМАТИЧЕСКИЙ ОБЗОР

Тожимухамадова Муслимахон Джасур кизи

студентка Наманганского государственного педагогического института

E-mail: muslima2006@gmail.com

Tel: +998-94-998-45-67

Аннотация: В данной статье рассматривается проблемное обучение как метод развития математического мышления у студентов бакалавриата. Посредством систематического обзора научной литературы анализируется влияние PBL на развитие навыков критического мышления, решения нестандартных задач и метакогнитивной осознанности студентов. Опираясь на четырёхшаговую модель решения задач Пойа и концепцию зоны ближайшего развития Выготского, в статье обосновывается, что проблемно-ориентированная учебная среда формирует более глубокое и структурированное математическое мышление по сравнению с репродуктивными методами обучения. Рассматриваются ограничения, связанные с реализацией PBL в условиях узбекских университетов, и предлагаются пути их преодоления.

Ключевые слова: проблемное обучение, математическое мышление, критическое мышление, метапознание, решение задач, STEM-образование, активное обучение.

BAKALAVR TALABALARIDA MATEMATIK TAFAKKURNI RIVOJLANTIRISH METODI SIFATIDA MUAMMOLI TA'LIM: TIZIMLI SHARH

Annotatsiya: Ushbu maqolada muammoli ta'lim bakalavr talabalarida matematik tafakkurni rivojlantirish metodi sifatida ko'rib chiqiladi. Ilmiy adabiyotlarning tizimli sharhi orqali PBL ning tanqidiy tafakkur, nostandart masalalarni yechish va metakognitiv bilimdonlikni rivojlantirishga ta'siri tahlil qilinadi. Poya ning to'rt bosqichli masala yechish modeli va Vygotskiy ning eng yaqin rivojlanish zonasi kontseptsiyasiga asosanib, muammoli ta'lim muhiti reproduktiv o'qitish usullariga nisbatan ancha chuqur va tizimli matematik tafakkurni shakllantirishi asoslanadi. O'zbekiston universitetlarida PBL ni joriy etishdagi cheklovlar ko'rib chiqiladi va ularni bartaraf etish yo'llari taklif etiladi.

Kalit so'zlar: muammoli ta'lim, matematik tafakkur, tanqidiy tafakkur, metakognitsiya, masala yechish, STEM ta'limi, faol o'rganish.

PROBLEM-BASED LEARNING AS A METHOD FOR DEVELOPING MATHEMATICAL THINKING IN UNDERGRADUATE STUDENTS: A SYSTEMATIC REVIEW

Abstract: This article examines Problem-Based Learning as a method for developing mathematical thinking in undergraduate students. Through a systematic literature review, the effects of PBL on the development of critical thinking skills, non-standard problem-solving, and metacognitive awareness are analyzed. Drawing on Polya's four-step problem-solving model and Vygotsky's Zone of Proximal Development, the study argues that a problem-oriented learning environment cultivates deeper and more structured mathematical thinking compared to reproductive teaching methods. Limitations associated with implementing PBL in Uzbek universities are discussed and pathways to overcome them are proposed.

Keywords: problem-based learning, mathematical thinking, critical thinking, metacognition, problem solving, STEM education, active learning.

ВВЕДЕНИЕ

Одной из стратегических целей высшего математического образования является формирование у студентов не просто набора вычислительных навыков, но способности к самостоятельному математическому мышлению: умения анализировать, рассуждать, строить доказательства и решать нестандартные задачи [1]. Между тем традиционный подход к преподаванию математики, ориентированный преимущественно на воспроизведение алгоритмов, зачастую не обеспечивает развития этих компетенций.

Проблемное обучение педагогический подход, при котором студенты приобретают знания и навыки через активное исследование реальных или учебных проблем, — представляет собой перспективную альтернативу [2]. Истоки PBL в математическом образовании восходят к фундаментальному труду Дьёрдя Пойа «Как решать задачу», в котором была описана универсальная эвристическая модель математического решения задач: понять задачу — составить план — выполнить план — проверить решение [3].

Цель данной статьи — на основе систематического анализа научной литературы обосновать эффективность PBL как метода развития математического мышления у студентов бакалавриата и разработать рекомендации для практической реализации этого подхода в университетах Узбекистана [4].

АНАЛИЗ ЛИТЕРАТУРЫ И МЕТОДЫ

Теоретической основой исследования послужили конструктивистская концепция обучения, восходящая к работам Выготского о зоне ближайшего развития ЗБР, а также когнитивная теория математического решения задач Шонфельда [5]. Согласно концепции ЗБР, максимальный образовательный

эффект достигается при решении задач, находящихся на границе актуального и потенциального уровней развития студента — именно это обеспечивает хорошо спроектированная PBL-среда.

Для обзора отобрано более 55 источников из баз Google Scholar, SCOPUS и ERIC за период 1985–2024 годов. Критерии включения: эмпирические исследования и теоретические обзоры, посвящённые PBL в математическом и STEM-образовании на уровне бакалавриата. Анализ проводился по параметрам: влияние на академическую успеваемость, развитие навыков критического мышления, уровень мотивации и метакогнитивная осознанность.

РЕЗУЛЬТАТЫ И ОБСУЖДЕНИЕ

Мета-анализ Dochy et al., охвативший 43 эмпирических исследования PBL, установил, что данный метод демонстрирует стабильно положительный эффект в отношении применения знаний на практике, тогда как влияние на усвоение фактического материала оказалось незначительным или нейтральным [6]. Это соответствует теоретическому обоснованию: PBL целенаправленно формирует «знание как инструмент», а не «знание как хранилище».

Шонфельд в своих долгосрочных исследованиях показал, что студенты, прошедшие обучение в режиме PBL, демонстрируют более высокий уровень метакогнитивного контроля — способности осознанно управлять собственным процессом решения задач. Это особенно важно для математики, где самоконтроль и гибкость стратегий являются ключевыми характеристиками экспертного математического мышления.

Hmelo-Silver систематизировала механизмы обучения, запускаемые в PBL-среде: активация предшествующих знаний, формулировка гипотез, обмен информацией в группе и критическое оценивание собственного понимания. В контексте математического образования эти механизмы принципиально важны для работы с абстрактными понятиями — предел, производная, матрица, — которые требуют концептуального, а не только процедурного понимания.

Исследование Freeman et al. зафиксировало, что методы активного обучения, в том числе элементы PBL, повышают средний балл успеваемости в STEM на 6% и снижают вероятность неудовлетворительной оценки в 1,5 раза [7]. Применительно к математике положительный эффект усиливался в группах, где преподаватель выполнял роль фасилитатора, а не транслятора знаний.

В условиях узбекских университетов внедрение PBL сопряжено с рядом системных ограничений: большие учебные группы (30–40 человек), высокая

плотность образовательных программ и традиционная культура оценивания, ориентированная на воспроизведение материала. Тем не менее опыт Хасанова показывает, что даже частичная интеграция проблемных задач в структуру традиционного занятия статистически значимо улучшает результаты студентов [8].

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Проведённый систематический обзор свидетельствует о том, что проблемное обучение является эффективным методом развития математического мышления у студентов бакалавриата. Опираясь на теоретические основания — модель Пойа, концепцию ЗБР Выготского и когнитивную теорию Шонфельда — можно утверждать, что PBL формирует более глубокое концептуальное понимание математики, развивает метакогнитивные навыки и повышает способность студентов к переносу знаний в новые контексты.

Для успешной реализации PBL в университетах Узбекистана необходима поэтапная адаптация учебных программ, методическая подготовка преподавателей и разработка системы оценивания, ориентированной на процесс мышления, а не только на конечный результат. Дальнейшие исследования должны включать рандомизированные контролируемые эксперименты с применением схемы.

Список литературы (References)

1. Schoenfeld A. H. Mathematical Problem Solving. Academic Press, 1985. 409 с.
2. Hmelo-Silver C. E. Problem-based learning: What and how do students learn? // Educational Psychology Review. 2004. №16(3). С. 235–266. <https://doi.org/10.1023/B:EDPR.0000034022.16470.f3>
3. Polya G. How to Solve It: A New Aspect of Mathematical Method. Princeton University Press, 1945. 253 с. <https://doi.org/10.2307/j.ctvc773pk>
4. Розеншайн Б. Принципы обучения // American Educator. 2012. №36(1). С. 12–19. <https://www.aft.org/sites/default/files/periodicals/Rosenshine.pdf>
5. Выготский Л. С. Разум в обществе. Harvard University Press, 1978. <https://doi.org/10.2307/j.ctvjf9vz4>
6. Dochy F., Segers M., Van den Bossche P., Gijbels D. Effects of problem-based learning: A meta-analysis // Learning and Instruction. 2003. №13(5). С. 533–568. [https://doi.org/10.1016/S0959-4752\(02\)00025-7](https://doi.org/10.1016/S0959-4752(02)00025-7)
7. Freeman S. et al. Active learning increases student performance in science, engineering, and mathematics // PNAS. 2014. №111(23). С. 8410–8415. <https://doi.org/10.1073/pnas.1319030111>

8. Хасанов Б. Применение GeoGebra в обучении математике // Ilm sarchashmalari. 2022. №4(2). С. 33–40. <https://ilmsarchashmalari.uz>

AMIR TEMUR DAVRIDA O‘ZBEK DAVLATCHILIGINING YUKSALISHI

Xusanova Sadoqat Akmaljon qizi

Namangan davlat pedagogika instituti
Maktabgacha ta'lim yo'nalish 2-bosqich talabasi

Email: sadoqatxusanova2@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada buyuk sarkarda Amir Temur davrida o'zbek davlatchiligining yuksalishi haqida bir qancha beqiyos o'rni xususida fikr yuritilgan. Temuriylar sulolasining nafaqat hozirgi O'zbekiston, balki butun Yevroosiyo hududlarini o'z ichiga olgan ulkan va qudratli davlatni tuzishga muvaffaq bo'lganligi, shuningdek, Amir Temur, uning avlodlari Mirzo Ulug'bek, Boysung'ur Mirzo, Husayn Boyqaro, Bobur Mirzo kabi shoh va shahzodalar, temuriy malikalar Temuriylar ma'naviyati poydevorini o'zlarining ilm-ma'rifatga bo'lgan hurmati tufayli mustahkamlab borib, bu yo'lda o'z hisoblaridan ko'plab qurilishlar va tashkiliy-moliyaviy ishlarni amalga oshirganliklari e'tirof etilgan.

Kalit so'zlar: ta'lim islohotlari, Movarounnahr, faoliyat, Toshkent, Samarqand, Dehqonchilik madaniyati, "Temur tuzuklari"

ВОЗНИКНОВЕНИЕ УЗБЕКСКОГО ГОСУДАРСТВА В ПЕРИОД АМИРА ТЕМУРА

Аннотация: В данной статье возникновение узбекской государственности во времена великого лидера Амира Темура рассматривается с точки зрения нескольких уникальных аспектов. Дело в том, что династии Тимуридов удалось создать огромное и мощное государство, включавшее в себя не только современный Узбекистан, но и весь Евразийский регион, а также Амира Темура, его потомков Мирзо Улугбека, Бойсунгура Мирзо, Хусейна Бойгаро, Бабура Мирзо Ита. признается, что цари и князья, тимуридские принцессы своим уважением к науке и образованию укрепили основы духовности Тимуридов и, таким образом, провели за свой счет многие строительные и организационные и финансовые работы.

Ключевые слова: образовательные реформы, Моваруннахр, деятельность, Ташкент, Самарканд, Земледельческая культура, «Правила Темура».

THE RISE OF THE UZBEK STATE DURING THE PERIOD OF AMIR TEMUR

Abstract: In this article, the rise of Uzbek statehood during the time of the great leader Amir Temur is discussed in terms of several unique aspects. The fact that the Timurid dynasty managed to create a huge and powerful state that included not only present-day Uzbekistan, but also the entire Eurasian region, as well as Amir Temur, his descendants Mirzo Ulugbek, Boysungur Mirzo, Husayn Boygaro, Babur Mirzo. It is acknowledged that the kings and princes, the Timurid princesses strengthened the foundation of the spirituality of the Timurids due to their respect for science and education, and in this way, they carried out many constructions and organizational and financial works at their own expense. .

Key words: educational reforms, Movarounnahr, activity, Tashkent, Samarkand, Farming culture, "Temur's rules"

Muhtaram Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev 2020 - yil 1 oktabr Ustoz va murabbiylar kuni munosabati bilan yo‘llagan tabriklarida “Biz keng ko‘lamli demokratik o‘zgarishlar, jumladan, ta’lim islohotlari orqali O‘zbekistonda yangi Uyg‘onish davri, ya’ni Uchinchi Renessans poydevorini yaratishni o‘zimizga asosiy maqsad qilib belgiladik. Bu haqda gapirar ekanmiz, avvalo, uchinchi Renessansning mazmunmohiyatini har birimiz, butun jamiyatimiz chuqur anglab olishi kerak”, deb ta’kidladilar.

Tarixda o‘z makoni va zamoni bilan shunday voqealar va insonlar bo‘ladiki, ular jamiyatning ham, unda yashayotgan kishilarning ham ijtimoiy taqdirini o‘zgartirib yuboradilar. Bizning Vatanimizda shunday ulug‘ tarixiy voqealar ham, millatning dardiga darmon bo‘lgan vatanparvar farzandlar ham nihoyatda bisyor bo‘lganligiga oqsoch tarix guvoh. Ana shu milliy va umumbashariy silsilada bir buyuk zot borki, u Vatanimiz o‘tmishi, buguni va ertasida behad yuksak o‘rin tutadi. Ul muhtaram inson sohibqiron Amir Temur hazratlaridir.⁸

Mamlakatimiz mustaqillikka erishgach, Amir Temur shaxsi yana Vatan va millat timsoliga aylandi. Istiqlolimizning har bir tadbirida, mustaqil davlatimizning har bir qadamida ul buyuk zot ruhi bizga hamrohu – hamnafas bo‘lib bormoqda. 1363 yili Tug‘luq Temurning vafoti Movarounnahr uchun bo‘lgan kurashlarni kuchaytirib yubordi. Lekin mo‘g‘ul bosqinchilari osonlikcha Movarounnahrni bermasligi ma’lum edi. SHu munosabat bilan Temur va Amir Husaynning birlashgan kuchlari 1365 yilda Movarounnahrdan haydalgan Ilyosxo‘ja qo‘shinlariga qarshi kurash boshlaydilar. Toshkent va CHinoz oralig‘ida bo‘lgan

⁸ “O‘zbekiston Respublikasi davlat mustaqilligining o‘n to‘qqiz yillik bayramiga tayyorgarlik ko‘rish va uni o‘tkazish to‘g‘risida”. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining qarori. “Xalq so‘zi”, 2010 yil 1 – iyul; Qarang: “Amir Temur tavalludining 660 yilligini nishonlash to‘g‘risida”. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qarori. “Xalq so‘zi”, 1995 yil 1 – yanvar

mashhur «Loy jangi» ittifoqchilar oʻrtasidagi kelishmovchilik tufayli magʻlubiyat bilan tugaydi. Ana shu voqeadan soʻng Amir Temur va Amir Husayn oʻrtasida ixtilof boshlanadi. «Loy jangi»da gʻalaba qilgan Ilyosxoʻja yesa Movarounnahrda harbiy harakatlarini kengaytirdi. Endi u katta qoʻshinlar bilan Samarqandga yurish boshlaydi. Bu paytda Samarqanddagi Mavlonozoda va Abu Bakr Kalaviy boshliq sarbadorlar Ilyosxoʻjaga qarshi chiqadilar. Mahalliy aholining vatanparvarlik namunalarini koʻrsatib qarshilik koʻrsatganliklari tufayli Samarqandni qamal qilib turgan moʻgʻul qoʻshinlari Movarounnahrni butunlay tashlab ketishga majbur boʻldilar. Samarqandliklarning moʻgʻullar ustidan erishgan gʻalabasi toʻgʻrisidagi xabarni eshitgan Amir Temur va Amir Husayn Movarounnahrda yoʻl olishib, Samarqand yaqinidagi Konigilda sarbadorlar rahbarlari bilan uchrashadilar. Bu uchrashuvda oʻzaro kelishmovchilik kelib chiqib, sarbadorlarning rahbarlari hiyla yoʻli bilan oʻldiriladi. Movarounnahrda Samarqand taxtini Amir Husayn egallab, uning hukmronligi oʻrnatiladi. SHundan boshlab Temur va Husayn oʻrtasidagi munosabat yanada keskinlashadi. Demak, bu vaqtga kelib Movarounnahrda oʻzaro urushlarga barham bera oladigan markazlashgan davlat tuzish oʻta zaruriyatga aylangandi. Buni anglagan Amir Temur Amir Husaynga qarshi zimdan kurash olib borib, Balxni qamal qilish paytida oʻz ittifoqchisi Xuttalon hokimi Kayxusrav qoʻli bilan 1370 yili Husaynni chetlashtiradi. Mana shu davrdan eʼtiboran Amir Temurning Movarounnahrda yakka hukmronlik faoliyati boshlanadi. Bu esa uning qariyb 35 yillik hukmronligi va koʻplab jahongirlik harbiy yurishlari uchun qulay shart-sharoit yaratadi. Amir Temur oʻzini Amir Kuragoniy deb atay boshladi. CHunki, u Amir Husaynning beva xotini CHingizxon avlodidan boʻlgan Saroymulkxonimni oʻz nikohiga olgan edi. Keyinchalik unga atab maqbara qurdiradi. Temur qisqa vaqt ichida Amudaryo bilan Sirdaryo oraligʻidagi yerlarni, Fargʻona va SHosh mulklarini oʻziga boʻysindirdi. 1372-1388 yillar orasida Xorazmga 7 marta harbiy yurish qilib, uni ham oʻziga boʻysundirdi. Temur Oltin Oʻrda xoni Toʻxtamishga qarshi 1389, 1391, 1394-1395 yillarda 3 marta yurish qilib, uni ham yengdi. Oltin Oʻrda qudrati toʻlasincha sindirildi. 1395 yilda SHimoliy Kavkaz hamda Terak daryosi boʻyida Temur va Toʻxtamish oʻrtasida shiddatli jang boʻlib, bu jang Temur gʻalabasi bilan tugadi. Bu gʻalabalar Temur qoʻshinlarining quyi Povolje, Astraxan, SHimoliy Kavkaz, Azov boʻylariga chiqish uchun keng yoʻl ochildi. Temurning Xorazm, Movarounnahr yerlariga va Oltin Oʻrdaga yurishlari, poytaxtning Keshdan Samarqandga koʻchirilishi Oʻrta Osiyoda markazlashgan davlatni tashkil qilishga qaratilgan boʻlsa, uning Eron, Kavkaz, Hindiston, Old va Kichik Osiyoga harbiy yurishlari imperiyani kengaytirish maqsadida amalga oshirilgandi. Temur oʻzining uch yillik (1386-1388), besh yillik (1392-1398), yetti yillik (1399-1405) yurishlari davomida Ozarbayjonda jaloyirlar, Sabzavorda 5 sarbadorlar davlatini, Hirotida kurdlar davlatini tugatib, Eron va

Xurosonni o'z tasarrufiga kiritdi. Amir Temur 1398 yilda Hindistonga qilgan harbiy yurishida Dehli shahrini, 1400 yilda Suriyaga qilgan yurishida yesa Halab va Beyrut shaharlarini, 1401 yilda Damashq shahrini egallaydi. 1402 yilda usmoniylar imperiyasining sultoni Yildirim Boyazidga qarshi yurishida uni mag'lubiyatga uchratadi. Bu g'alaba bilan Temur yevropaning usmoniylar asoratiga tushishini bir necha o'n yillar orqaga suradi. Temur 1404 yilda Kichik Osiyodan Samarqandga keladi va Xitoyga harbiy yurish taraddudini ko'radi. Aslida Temur yirik sarkarda bo'lib, kuchli harbiy boshqaruv tizimini yaratadi. Samarqand atrofida atab go'zal bog'lar yaratgan Temur tug'ilgan joyi Keshda Oqsaroy, Jome masjidi, madrasalar barpo ettirdi. Turkiston shahrida Xoja Ahmad YAssaviy maqbarasini qurdiradi. Bu davrda Buxoro, Samarqand, SHahrisabz va Toshkent kabi shaharlar hunarmandchilik va savdo markazlariga aylandi. Amir Temur savdo yo'llari rivojiga va uning tinchligiga alohida e'tibor berdi. U boy o'ljalar bilan cheklanib qolmay, balki jahon karvon savdosi yo'llari (Evropa va O'rta Osiyo mamlakatlarining Uzoq SHarq bilan) ustidan hukmronlik qilishni ham o'z oldiga maqsad qilib qo'ygandi. Sohibqiron Oltin O'rda hududidan o'tgan shimoliy savdo yo'lini ishdan chiqarish va savdo yo'lini O'rta Osiyo orqali o'tgan eski ipak yo'liga yana burib yuborishga zo'r berib harakat qildi. Amir Temur davlatining mafkurasi ijtimoiy-iqtisodiy hayotni izga solib yo'naltirishdan tashqari siyosiy hayotda ham katta kuchga aylandi. U chet davlatlar bilan aloqani kengroq yo'lga soldi. U davr shart-sharoitlaridan kelib chiqib, tashqi siyosatda qat'iy faol harakat qilib, o'z saltanati dovrug'ini jahon miqyosiga olib chiqa oldi. Amir Temurning Yildirim Boyazid ustidan bo'lgan g'alabasidan so'ng Fransiya, Angliya, Genuya va Vizantiya erkin aloqalarni, savdogarlar va mol almashishni taklif yetgan. U yevropa mamlakatlari bilan yaqin qo'shnichilik qilish, savdo karvon yo'llarini rivojlantirish niyati borligini ko'rsatib, o'z davlati shuhratini yevropaga tarqata oldi. Davlatning faol tashqi siyosat yuritishi ko'p jihatdan mamlakatning ichki ijtimoiy, iqtisodiy, madaniy taraqqiyot darajasiga bog'liq bo'ladi. Bu-asrlar sinovidan o'tgan ijtimoiy qonuniyat. Davlat tashqi dunyo bilan hamkorlik qilmasdan xalqaro nufuzga erisha olmasligini Amir Temur juda yaxshi bilgan. Masalan, uning SHarq va yevropaning Fransiya, Ispaniya, Italiya, Xitoy, Hindiston, Misr, Rum (Turkiya) kabi davlatlari bilan faol iqtisodiy, savdo v. h. aloqalar o'rnatganligi to'g'risida asosli dalillar, hujjatlar, maktublar mavjud. U kishining maqsadimamlakatlararo yagona savdo-iqtisodiy makon yaratish edi. Amir Temurning "Dunyo savdo ahli ila obod bo'lajak" degan shiorida xalqaro iqtisodiy-savdo aloqalarini keng miqyosli yo'lga qo'yish, undan barcha ellarni, birinchi navbatda, o'zining xalqini bahramand etish g'oyasi mujassamlashgan. Temur davridagi ilm-fan, me'morchilik, san'at sohalari o'z davriga nisbatan yuqori darajada rivojlanib, yuksak ma'naviy boylik darajasiga ko'tarildi. Sohibqiron mamlakat obodonchiligiga ham juda katta e'tibor berdi. Samarqandni poytaxt qilib

olgach dunyoning turli joylaridan keltirilgan binokorlar, me'morlar tomonidan masjidlar, madrasalar, maqbaralar qurildi. Hattoki g'ariblarga oziq-ovqat beradigan g'aribxonalar, yo'lovchilar qo'nib o'tadigan maxsus joylar ham qurilgan. SHahar atrofi mustahkam devorlar bilan o'ralib, Ohanin, SHayxzoda, CHorsu, Korizgoh, So'zangaron, Feruza kabi nomlar bilan darvozalar quriladi. Temurning qarorgohi sifatida noyob ma'muriy bino Ko'ksaroy va Bo'stonsaroylar qad ko'taradi.

Amir Temur davlatchiligining hosilasi o'laroq mamlakat xalq xo'jaligining barcha tarmoqlari tez rivojlandi. Ekin maydonlari kengaydi, mevali bog'lar, yangi sug'orish ishlari barpo etildi. Dehqonchilik madaniyati yanada yuksaldi. Movarounnahr shaharlari ijtimoiy qiyofasini o'zgartirib kengaydi, obodonlashdi, yirik hunarmandchilik va savdo, madaniy va ma'muriy markazlarga aylandi. Turkiston yirik iqtisodiy mintaqasi sifatida shuhrat qozondi. Aholining moddiy-maishiy turmush sharoiti farovonlashdi. Natijada jamiyatning ijtimoiy, madaniy, ma'naviy taraqqiyoti uchun qulay shart-sharoit yaratildi. Amir Temurning boshqa davlat boshliqlaridan farqi, u butun umri davomida bunyodkorlik ishlari bilan mashg'ul bo'lganligida. El-ulus dardi, Vatan obodligi va yaxlitligi g'ami bilan yashadi. Ul ulug' zotning bizga qoldirgan "Qay bir joydan bir g'isht olsam, o'rniga o'n g'isht qo'ydim, bir daraxt kestirsam, o'rniga o'nta ko'chat ektirdim"⁹ degan o'gitimus so'zlari fikrmizning isbotidir. Amir Temur davlatining mafkurasi ijtimoiy-iqtisodiy hayotni izga solib yo'naltirishdan tashqari siyosiy hayotda ham katta kuchga aylandi. U chet davlatlar bilan aloqani kengroq yo'lga soldi. U davr shart-sharoitlaridan kelib chiqib, tashqi siyosatda qat'iy faol harakat qilib, o'z saltanati dovrug'ini jahon miqyosiga olib chiqa oldi. Amir Temurning Yildirim Boyazid ustidan bo'lgan g'alabasidan so'ng Fransiya, Angliya, Genuya va Vizantiya erkin aloqalarni, savdogarlar va mol almashishni taklif yetgan. U yevropa mamlakatlari bilan yaqin qo'shnichilik qilish, savdo karvon yo'llarini rivojlantirish niyati borligini ko'rsatib, o'z davlati shuhratini yevropaga tarqata oldi. Davlatning faol tashqi siyosat yuritishi ko'p jihatdan mamlakatning ichki ijtimoiy, iqtisodiy, madaniy taraqqiyot darajasiga bog'liq bo'ladi. Bu-asrlar sinovidan o'tgan ijtimoiy qonuniyat. Davlat tashqi dunyo bilan hamkorlik qilmasdan xalqaro nufuzga erisha olmasligini Amir Temur juda yaxshi bilgan. Masalan, uning SHarq va yevropaning Fransiya, Ispaniya, Italiya, Xitoy, Hindiston, Misr, Rum (Turkiya) kabi davlatlari bilan faol iqtisodiy, savdo v. h. aloqalar o'rnatganligi to'g'risida asosli dalillar, hujjatlar, maktublar mavjud. U kishining maqsadimamlakatlararo yagona savdo-iqtisodiy makon yaratish edi. Amir Temurning "Dunyo savdo ahli ila obod bo'lajak" degan shiorida xalqaro iqtisodiy-savdo aloqalarini keng miqyosli yo'lga qo'yish,

⁹ Karimov I. A. Amir Temur-faxrimiz, g'ururimiz; YAngicha fikrlash va ishlash-davr talabi. 5-jild, Toshkent, "O'zbekiston", 1997 yil, 187-bet.

undan barcha ellarni, birinchi navbatda, o'zining xalqini bahramand etish g'oyasi mujassamlashgan.

Amir Temur davrida diniy ilmlar va dunyoviy fanlar barqaror bo'lgan. U o'z davrining fan va madaniyat homiysi sifatida ham shuhrat qozondi. Doimo kamsitilgan va e'tibordan chetda bo'lgan mazhab tarafdorlarini o'z homiyligiga olgan. Darvesh, faqir-miskinlarni o'ziga yaqin tutib, ularni ranjitmaslikni o'zining insoniy burchlaridan biri deb bilgan. Amir Temur hayotining so'nggi yillarida o'zining esdaliklari va tuzuklarini yozib qoldirdi "Temur tuzuklari" da davlat tuzilishining asosiy bo'g'inlari, ularning vazifa, funksiyalari, vazirlarning faoliyatlari, turli hil ijtimoiy guruhlar, tabaqalarga munosabat, qo'shin tuzilishi davlatning moliya va soliq siyosati, mulkiy munosabatlar hamda shu singari dolzarb masalalar, ularni hal yetish yo'llari aniq ifodalangan. Ma'rifatparvarligi va aqlli bilan nom chiqargan SHohruh davrida asriy ilm-fan, madaniyat an'analari qayta jonlana boshlagan edi. SHohar qayta qurildi. Hirotidagi eng gavjum joylardan biri SHohruhning o'g'li Boysunqur tashkil etgan kitobxona nomini olgan joy bo'lib qoldi. Bu yerda o'z davrining yeng sara kitoblari qayta ko'chirilar, sotib olinar va sotilar edi. Bu paytda hukmdor va amaldorlarning homiyligi natijasida tasviriy san'at, amaliy san'at, xattotlik san'ati o'z rivojini maromiga yetqazdi. Mirak Naqqosh boshchiligidagi sharq miniatyura san'ati ham o'z faoliyatini shu yerdan boshlagan edi. Hirotlik va xurosonlik ko'plab badavlat zodagonlar, savdogarlar ham ilm-fan, madaniyatga homiylik qila boshlaydilar. Masalan, SHohruh hukmronligi davrida zodagon Hoji Arslon Tarxon o'zining ma'rifatparvarligi bilan nom chiqargan edi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. "O'zbekiston Respublikasi davlat mustaqilligining o'n to'qqiz yillik bayramiga tayyorgarlik ko'rish va uni o'tkazish to'g'risida". O'zbekiston Respublikasi Prezidentining qarori. "Xalq so'zi", 2010 yil 1 – iyul; Qarang: "Amir Temur tavalludining 660 yilligini nishonlash to'g'risida". O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qarori. "Xalq so'zi", 1995 yil 1 – yanvar
2. Karimov I. A. Amir Temur-faxrimiz, g'ururimiz; Yangicha fikrlash va ishlash-davr talabi. 5-jild, Toshkent, "O'zbekiston", 1997 yil, 187-bet.
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyevning 2020 yil 29 dekabrda Oliy Majlisga Murojaati.
4. Usmonov Q. "O'zbekiston tarixi". Toshkent, 2016 yil.

“AMIR TEMUR DAVRIDA O‘ZBEK DAVLATCHILIGINING YUKSALISHI”

Aliyeva Matluba Jakbaraliyevna

Namangan davlat pedagogika instituti

Tasviriy san’at va muhandislik grafikasi yo‘nalishi 2-bosqich talabasi

Tel: +998941521147

Annotatsiya: Mazkur maqolada Amir Temur davri va bugungi kunda o‘zbek davlatchiligining yuksalishiga qo‘shgan ulkan hissasi haqidagi faktlarning ahamiyatini bilib olish mumkin.

Аннотация: В данной статье можно узнать значение фактов о временах Амира Темура и его огромном вкладе в становление узбекской государственности сегодня.

Annotation: In this article, one can find out the significance of the facts about the era of Amir Temur and his outstanding contribution to the rise of Uzbek statehood today.

Kalit so‘zlar: davlat, rennesans, davr, tajriba, boshqaruv, obida, madrasa, maqbara.

Ключевые слова: государство, Ренессанс, эпоха, опыт, управление, обиход, медресе, мавзолеев.

Keywords: state, renaissance, period, Experience, Management, monument, madrasa, mausoleum.

“O‘n beshinchi asrda Sohibqiron Amir Temur asoslagan va uning munosib avlodlari davom ettirgan muhtasham saltanat yurtimizda ikkinchi Uyg‘onish, ya’ni ikkinchi Rennessans davrini boshlab berdi”.

Shavkat Mirziyoyev.

Biz uchun Mustaqillik boy va betakror o‘tmishimizni, uning tarixiy va moddiy merosimizni xolisona hamda ilmiy o‘rganishga imkoniyat yaratadi. Bundan avvalgi Sobiq sho‘ro mafkurasi xalqimizning, yurtimiz tarixining ko‘pgina zalvorli muammolarini o‘z talablari doirasida, tarixiy haqiqatdan kechikkan holda, buyuk davlatchilik jarayonida turli g‘oyalar asosida talqin qilishga majbur qildi. Ana shunday g‘ayri ilmiy talqin etilgan masalalardan biri o‘zbek davlatchiligining tarixi muommosidir. Mustaqillikdan so‘ng o‘z milliy davlatchiligimiz shakillantirilayotgan bir sharoitda bu masala g‘oyat katta ilmiy –nazariy va amaliy ahamiyat kasb etadi. Sohibqironning tarix oldidagi eng katta xizmati avvalo qudratli davlat barpo qurganligidadir. “Uning davatchilik borasidagi fikrlarini nafaqat o‘z davri, balki kelgusi avlodi”, — deb qayt qilgan edi I.A. Karimov.

Amir Temur o'zigacha shakllangan o'zbek davlatchiligining asoslariga izchil amal qilish bilan birga ularni mazmunan boyitishga jiddiy ulush qo'shgan boshqaruvchi hisoblanadi.

Buyuk bobokolonimiz Amir Temur (Eski turkcha: تیمور امیر – Amir Temur) (1336-yil 9-aprel – 1405-yil 18-fevral) – o'rta asrlarning buyuk turk askari va qo'mondoni hisoblanadi. Temuriylar imperiyasi asoschisi, Oltin O'rda, Mamluq sultonligi, Dehli sultonligi, Usmonli davlati, Kavkaz va Erondagi davlatlarni barisini yengishi ortidan musulmon olamining to'la yetakchisi, uning davrida egallagan yeri 4,4 mln km² ga teng bo'lgan. 14-yuzyillikning eng kuchli davlat quruvchisidir. Dunyo tarixida 35 yillik ya'ni (yarim asrdan ortiq) boshqaruv va yurishlar chog'ida biror marta urushda yutqazmagan qo'shinboshi bo'lganligi, o'tmishda ko'rilgan uchta buyuk harbiy-taktik urush va yurush qo'mondonlaridan biriligi, Temuriylar (ikkinchi renesans) uyg'onish davri yaratuvchisi bo'lib, ilm-fan, me'morchilik, san'at va adabiyot homiysi bo'lganligi bilan tarixda boshqa davlat podshoxlaridan ajralib turadi.

Ikkinchi renesans davrini vujudga keltirgan, Amir Temur – buyuk davlat asoschisi hisoblanib, u Hindiston hamda Xitoydan Qora dengizga qadar, Sirdaryo va Orol dengizidan Fors qo'ltig'iga qadar g'oyat katta hududni qamrab olgan markazlashgan ulkan saltanatga asos solgan. Bundan tashqari Amir Temur davlatiga Kichik Osiyo, Suriya, Misr va shimoliy-g'arbda Quyi Volga, Don buylari; shimoliy-sharqda Balxash ko'li va Ili daryosigacha; janubiy-sharqda esa Shimgacha yetib borgan. Hindistongacha bo'lgan mamlakatlar bo'ysundirilgan. Amir Temur davlatni o'sha davrda o'zining aql-zakovoti va huquqiy asos bilan idora etgan¹⁰.

Buyuk bobokolonimiz Sohibqiron Amir Temurning bunyodkorlik sohasidagi tarixiy xizmatlari beqiyosdir. Tarix bu qo'hna dunyoda o'tgan ko'p jahongirlarni biladi. Ularning aksariyati faqat buzgan. Amir Temurning ulardan farqi shundaki, u umr buyi bunyodkorlik bilan mashg'ul bo'lgan. Har bir yurishida egallagan hududlarida, uning „Qay bir joydan bir gisht olsam, o'rniga o'n g'isht qo'ydirdim, bir daraxt kestirsam, o'rniga o'nta ko'chat ektirdim“ degan so'zlari bunga yorqin isbotdir. Bunyodkorlik sohasida amalga oshirgan ishlarining beqiyosligi hozirgi kunda ham mamlakatimizda turizmni rivojlanishiga o'z hissasini qo'shib kelmoqda.

Sohibqiron Amir Temurga ovsha davrda harbiy yurushlardan so'ng har bir zafarli voqea va sevinchli hodisani muhtasham me'morlik obidasi barpo etish bilan nishonlash odat bo'lgan. Shu maqsadda Hindiston, Sheroz, Isfahon va Damashqning mashhur ustahunarmandlari mamlakatda hashamdor imoratu inshootlar bino

¹⁰ Amir Temur solnomasi /Muxammad Ali; ma'sul muharrir A. Umarov; Xalqaro Amir Temur jamg'armasi. — Alisher Navoiy nomidagi O'zbekiston Milliy kutubxonasi nashriyoti, 2008.

qilganlar. Bunda asosan Amir Temur zabt etgan mamlakatlarning bir qator shaharlari (Bag‘dod, Darband, Baylaqon)ni qayta tikladi. Amir Temur Tabrizda masjid, Sherozda saroy, Bag‘dodda Madrasa, Turkistonda mashhur shayx Ahmad Yassaviy qabri ustiga maqbara qurdirgan bo‘lsada, lekin asosiy e‘tiborini ona shahri

Kesh va poytaxti Samarqandga qaratgan. Amir Temur hukmronligining ilk davrida Kesh shahrini poytaxtga aylantirish niyatida bo‘lib, uning obodonchiligiga katta ahamiyat berdi, bu yerda mashhur Oqsaroy qad ko‘tardi, bundan tashqari Keshda otasining qabri ustiga maqbara, o‘g‘li Jahongirga maqbara bilan masjid qurdirgan. Amir Temur Keshni Movarounnahrning madaniy markaziga

aylantirishga harakat qilgan. Shu boisdan bu shahar “Qubbat ul-ilm val-adab” unvoniga ega bo‘lgan. Saltanat poytaxti Samarqand Amir Temur davrida ayniqsa gullab yashnadi. Shaharda Isfahon, Sheroz, Halab, Xorazm, Buxoro, Qarshi va Kesh shaharlarining me‘moru binokorlari qo‘li bilan saroylar, masjidlar, madrasalar, maqbaralar qurdiriladi. Shahar tashqarisida esa bog‘-rog‘lar va bo‘stonlar barpo etilgan.

Sohibqiron Amir Temur o‘zbek davlatchiligining tarixan yangi bosqichga olib chiqqan va uyg‘otgan desak mubolag‘a bo‘lmaydi. Uning davlatning boshqarishdagi o‘ziga xos boshqaruv tizimiga egaligi bilan, bugungi kunda davlat boshqaruvini tashkil etishda jaxon davlatlariga ham o‘rnak bo‘la oladigan “Temur tuzuklari” asarini yaratib ketdi¹¹. Bundan tashqari davlatni boshqarishda o‘ziga xos usullardan foydalangan.

Amir Temur davrida fan va rassomchilikning rivojlantirilishiga oid ma‘lumotlar juda ham ko‘p. Masalan, Toshkentdagi Temuriylar tarixi milliy muzeyi va uning 1000 so‘mlik kupyuradagi tasviri buning yaqqol misolidir.

Tarixdan bilamizki, Sho‘rolar tuzumi davrida Amir Temur shaxsi va faoliyatiga adolatsizlik bilan yondoshilib, bir yoqlama baho berilganligi sababli turli qarashlar yuzaga keldi. O‘zbekiston mustaqillikka erishganidan so‘ng bunday qarashlarga barham berildi. Amir Temurning jahon tarixida tutgan o‘rni o‘z joyiga qo‘yila boshlanib, O‘zbekistonda uning faoliyatini o‘rganishga va uni ommalashtirishga keng yo‘l ochildi. Bugungi kunda uning nomi [O‘zbekistonda](#) abadiylashtirildi. Ko‘plab shahar va qishloqlardagi shoh ko‘chalar, maydonlar, jamoa xo‘jaliklari, [maktablar](#), [kinoteatrlar](#) va boshqa uning nomi bilan ataladigan bo‘ldi. Marhum birinchi prezidentimiz [Islom Karimov](#)ning tashabbusi va

¹¹ Amir Temur Ko‘ragon. Temur tuzuklari / Amir Temur Ko‘ragon. – T.: “IJOD-PRESS” nashriyoti, 2019.

rahnamoligida bir qator ishlar amalga oshirildi. Jumladan, [Toshkent](#), [Samarqand](#), [Shahrisabz](#) va boshqa shaharlarning markaziy maydonlarida Amir Temurga haykal o'rnatilgan, Toshkentdagi Amir Temur xiyobonida Temuriylar davri muzeyi barpo etildi (1996-yilda), "Amir Temur" ordeni ta'sis etildi (1996-yilda) va Xalqaro Amir Temur jamg'armasi tashkil qilindi (1995-yilda). Toshkent, Samarqand va xorijiy mamlakatlarda [YUNESKO](#) rahbarligida hazrat Sohibqiron tavalludining 660 yilligi keng nishonlandi (1996-yilda). Amir Temur haqida ikki qismdan iborat badiiy film, spektakllar va she'riy hamda nasriy asarlar yaratilgan.

Sohibqiron davlat ahamiyatiga ega bo'lgan har bir masalani hal etishda, shu sohaning bilimdonlari va ulamolari bilan maslahatlashar, odatda tibbiyot, riyoziyot, falakiyot, tarix, adabiyot, tilshunoslik ilmi namoyandalari, shuningdek ilohiyot va din sohasidagi mashhur ulamolar bilan suhbatlar o'tkazib, yakuniy xulosani o'zi qaror qilardi. O'sha davrda Amir Temur saroyida ulamolardan mavlono Abdujabbor Xorazmiy, mavlono Shamsuddin Munshi, mavlono Abdullo Lison, mavlono Bahrudin Ahmad, mavlono Nu'monuddin Xorazmiy, Xo'ja Afzal, mavlono Alouddin Koshiy, Jalol Xokiy va boshqa xizmat qilgan¹². Alisher Navoiyga Amir Temurning ilm va ma'naviyat aqliga ko'rsatgan g'amxo'rliqi juda yoqar edi. Bu haqda Navoiy shunday degandi: „Agar Temur qayerda fan, madaniyat va san'at ahlini uchratsa, ularni o'z homiyligiga olar, ularga izzat-ikrom ko'rsatar, ularning tarbiyasiga ahamiyat berar hamda bu zotlardan o'z oliy majlisida nadim (maslahatchi) sifatida va boshqa lavozimlarda foydalanardi“. Amir Temur davrida savdo va hunarmandchilik g'oyatda rivojlanadi. Yangi bozorlar, savdo rastalari barpo qilinadi. Amir Temur Yevropaning Fransiya, Angliya va Kastiliya kabi yirik kirolliklari bilan bevosita savdo va diplomatik aloqalar o'rnatgan bo'lib, ular bilan hamkorlikda juda ko'p davlat va uning boshqaruvi uchun kerakli hamda zarur bo'lgan ishlarni ado etgan. Amir Temur o'zbek davlat boshqaruvi uchun o'zining "Temur tuzuklari" asarida bayon etgan masalari bugungi kunda ham o'z ahamiyatini yo'qotmagan. U har bir ishni maslahat va tizimli ishlar asosida yuritgan. Bugungi kunda o'zbek xalqi va uning me'moriy obidalari butun jahonni lol qoldirib kelayotgani, Temur davrida qurilgan va barpo etilgan madrasa, maqbara va me'moriy obidalarini qurishda o'ziga xos uslub hamda takrorlanmas jihati bilan bir-biridan farq qiladi. Ularda ishlangan o'ymakorlik va naqqoshlik ishlari bir –birini to'ldirib, yanada ko'rk bag'ishlaydi.

Xulosa qilib aytganda, Amir Temur davrida O'zbek davlat boshqaruvining yangi bosqichi ya'ni ikkinchi renessans davrining boshlanishi bilan alohida

¹² <https://arxiv.uz>

ahamiyatga ega. Chunki o'tgan davrlar mobaynida ilm-fan taraqqiyotining tanazzulga uchrashi natijasida ko'plab sohalarda jumladan, davlat boshqaruvida ham namoyon bo'lgan inqirozlardan so'ng amalga oshirilgan ishlarda aynan uning hissasi katta. Sohibqiron davriga kelib har bir sohada davlat boshqaruvidan tortib, ilm-fan, san'at, madaniyat va barcha sohalar jadal rivojlandi. o'zining yuksak darajada shakllanishiga olib keldi. Uning davrida yaratilgan har bir me'moriy obidalar bugungi kunda ham o'z ko'rkini yo'qotgani yo'q. davlat boshqaruvi uchun o'zining uslubi, tamoyillari, asarlari bilan munosib hissa qo'shdi. Zamonamizning dunyo sayqali deya nom olgan Samarqand esa butun dunyo bo'ylab sayyohlarni jalb etmoqda. Jumladan, Amir Temur va Temuriylar davrida vujudga kelgan ikkinchi Renessans butun dunyo olimlarini hayratga solganligi rost. Tariximizga nazar salsak, birinchi Renessans kabi ikkinchi Renessans ham butun yer yuzini to'lqinlantirdi desam mubolag'a bo'lmaydi. Biz bundan faxrlanamiz, Birinchi Prezidentimiz ham shunday degan edi: "Sohibqiron Amir Temurning shaxsi uning avlodlari bo'lmish faqat bizning emas, balki mintaqamizdagi barcha xalqlarning, butun ma'rifiy insoniyatning boyligidir". Demak, bu Renessans faqat bizda emas butun dunyoda katta o'zgarishlar bo'lishiga sabab bo'lgani bilan mashhurdir. Darhaqiqat Temur davri mamlakatni boshqarishda jahon mamlakatlari uchun ham tajriba sifatida bir qator usullarni yaratib berdi desak xato bo'lmaydi. Boshqaruv tizimini qay tartibda, kimlar bilan, qay holatda boshqarish namunalari, boshqaruvni qanday ushlab turish, rag'batlantirish yoki jazolash o'sha davrning huquqiy normalariga amal qilgan bo'lsa, hozirgi kunda mamlakatimizda davlatni boshqarishda Konstitutsiyaning ahamiyati nechog'li yuksak ekanligini bizgacha yetkazib berdi. Sohibqiron barpo etgan davlat boshqaruv tizimi yarim asrdan ortiq davom etganligi buning isbotidir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Amir Temur Ko'ragon. Temur tuzuklari / Amir Temur Ko'ragon. – T.: "IJOD-PRESS" nashriyoti, 2019.
2. Amir Temur solnomasi /Muxammad Ali; ma'sul muharrir A. Umarov; Xalqaro Amir Temur jamg'armasi. — Alisher Navoiy nomidagi O'zbekiston Milliy kutubxonasi nashriyoti, 2008.
3. "Yangi O'zbekiston". T.:2021 yil
4. <https://arxiv.uz>
5. <https://www.bukhari.uz/?p=25325&lang=oz>

AMIR TEMURNING IKKINCHI SHARQ RENESSANSI BUNYODKORI SIFATIDAGI ROLI

Karimov Islomjon Isroiljon o'g'li

Namangan davlat pedagogika instituti magistranti

E-mail: karimovislomjon073@gmail.com

Tel: +9989 94 268 27 75

Annotatsiya: Ushbu maqolada Sohibqiron Amir Temurning o'z davrida Sharq madaniyatida yuksalish bo'lib, jahon tarixida muxrlanishiga zamin yaratish yo'lida qilgan ulkan islohotlari to'g'risida muloxaza yuritiladi. Temur va uning avlodlari qoldirgan ushbu islohotlarni tadqiq etish va keng jamoatchilikka yetkazishning ahamiyati asoslab beriladi.

Kalit so'zlar: Temuriylar, renessans, Sharq madaniyati, islom ma'rifatparvarligi, me'morchilik, san'at, islohotchilik, markazlashgan hokimiyat.

Annotation: In this article, a reflection is made on the grand construction of Sahibgiron Amir Temur, which was a rise in the culture of the East in his time, and was created on the way to be sealed in world history. The importance of researching and disseminating this production left by Timur and his descendants is justified.

Key words: Timurids, renaissance, Eastern culture, Islamic enlightenment, architecture, art, reformism, centralized power.

Аннотация: В данной статье дается размышление о грандиозном сооружении Сахибгирона Амира Темура, которое явилось подъемом культуры Востока в его время и было создано на пути к запечатлению в мировой истории. Обоснована важность исследования и распространения этого произведения, оставленного Тимуром и его потомками.

Ключевые слова: Тимуриды, Возрождение, восточная культура, исламское просвещение, архитектура, искусство, реформизм, централизованная власть.

Kirish

Dunyo tarixida o'zining boshqaruvchilik salohiyati va islohotchiligi bilan nom nom qoldirgan ko'plab hukmdorlar yashab o'tgan. Ko'plab sohalarda rivojlanish bo'lib, ma'lum bir jamiyatning yuksalishi o'z davrining siyosatiga ham uzviy bog'liq. Zero, siyosiy beqarorlik hukm surgan va madaniyat rivojiga sun'iy to'siqlar havf solgan holda renessans kabi yuksalishni tasavvur ham qilish qiyin. Mo'g'ullar istilosidan aziyat chekkan Movarounnaxrda esa XIV-XV asrlarda Amir Temurning tashabbusi bilan Sharq nisbatan qisqa muddatga bo'lsada G'arb bilan raqobat qila oluvchi kuchga aylandi. Ushbu maqolada ma'rifatparvar sulton bo'lgan Amir Temurning Sharqda qanday madaniy uyg'onishga erishgani tahlil qilinadi.

Adabiyotlar tahlili

Sohibqiron shaxsiyati va uning siyosiy va madaniy faoliyati to'g'risida manbalar Temur hukmronlik qilayotgan davlardan boshlab, temuriy hukmdorlar davrida bitilgan, undan keyingi davrlar va sobiq ittifoqdan boshlab mustaqillik davrida turlicha yondashuvlar bilan davom etib kelmoqda. Sohobqiron faoliyati chet-el davlatlarida ham ilm ahli tomonidan tadqiq etilgan. Sharqda Sharafiddin Ali Yazdiy, Nizomiddin Shomiy, ibn Arabshoh, G'arbda Klaviho, Herman Vamber kabi mutafakkirlar bitgan asarlar bunda birlamchi manbalar hisoblanadi.

Tadqiqot metodologiyasi

Ushbu maqolani tadqiq etishda turli mualliflarning mavzuga doir yozgan manbalari o'rganilib, qiyosiy taxlil qilingan xolda muxim xulosalar chiqarilgan. Bunda nafaqat maxalliy manbalardan, balki, chet-el mamlakatlariga mansub manbalardan ham unumli foydalanilgan.

Tahlillar va natijalar

Sohobqiron Amir Temurning faoliyati baxsli ma'lumotlarga boy va turli pozitsiyalardan o'rganilgan jahon tarixining ajralmas qismi bo'lib, uning boshqaruv davri ayrim kamchiliklari bilan kechgan bo'lsada, ulkan bunyodkorlik faoliyati bilan ham o'zidan muxim tarixiy iz qoldirdi. Amir Temur Sharq mamlakatlarida islom ma'rifatparvarligi natijasida amalga oshgan birinchi uyg'onish davrini (IX-XII asrlar) qisman takrorlanishi bo'lgan ikkinchi uyg'onish davri (XIV-XV asrlar) bunyodkoriga aylandi. Mustaqillik yillarida yuqoridagi ikki Sharq renessansidan ilhomlangan holda "Uchinchi renessans" loyihasi amalga oshirilmoqda. "Barchamizga ayonki, O'zbekiston boy qazilma va tabiiy resurslarga, qudratli iqtisodiy va insoniy salohiyatga ega. Biroq bizning eng katta boyligimiz - bu xalqimizning ulkan intellektual va ma'naviy salohiyatidir"[1], degan edi Shavkat Mirziyoyev.

Ushbu davrni tavsiflash uchun atamaning qo'llanilishi olimlar o'rtasida shubhalarni keltirib chiqardi, ularning ba'zilar uni temuriylar madaniyatining *oqqush qo'shig'i deb bilishadi*. [1] Samarqand va Buxoro shaxarlari bunda ilm-fan markazlari vazifasini o'tagan va ko'plab olimlarni o'z bag'riga jamlagan edi bu davrda. Samarqandda qurilgan rasadxona va unda amalga oshirilgan ulkan ilmiy tadqiqotlar jahon olimlari tomonidan ham e'tirof etiladi. Qozizoda Rumiy, G'iyosiddin Koshiy, Ali Qushchi kabi mutafakkirlar ayniqsa bunda alohida e'tirof etishga loyiq. Amir Temur davrida davlat tili forsiy til bo'lib, adabiyotda ham forsiy va chig'atoy turkiy tilli an'ana o'rnatib bordi. Temuriy sultonlardan Halil Sulton, Bobur, Husayn Boyqarolar shoirlik bilan ham mashg'ul bo'lganlar. She'riyatda qalami o'tkirligi bilan tanilgan Lutfiy, Jomiy, Navoiy, Sakkokiy va boshqa shoirlar she'rlari hozirgi kungacha musiqa shinavandalari tomonidan kuyga solinib, ijro etib kelinmoqda.

Adabiy an'analar to'g'risida so'z borar ekan, bu davrda barcha insonlar ham she'riyat bilan shug'ullanib keta olmagan va adabiy qonun-qoidalar murakkab bo'lganini e'tirof etamiz. Bu davrda hamsachilik an'analari ham davom ettirilib, Navoiy va Jomiyar tomonidan xalqqa taqdim etildi. Temuriylar me'morchiligining muhim namunalari asosan Samarqand, Mashhad, Boku va Tabrizda joylashgan.[2] San'at asarlari orasida naqqoshlik va tasviriy san'at rivojlanishi kuzatilib, rassomchilikda Kamoliddin Behzod ta'sirida hirot tasviriy san'at maktabi shakllandi. Shuningdek, idishlarga va boshqa anjomlarga ishlov berishda naqshlardan foydalanish takomillashib, xitoycha forscha san'at namunalaridan ham o'zlashtirishlar bo'ldi. Temurning vorislari ham o'z davrining yetuk ilm va zakovatli insonlari bo'lgani nafaqat sohibqironning o'zida balki, uning zurriyotlarida ham ma'rifatga intilish kuchli bo'lganini ko'rsatadi. Aksincha bo'lsa, birgina Temurning boshlagan madaniy yuksaltirish siyosati to'xtab qolishi mumkin edi. Temuriy hukmdorlarning ilm-fan homiylari sifatida amalga oshirgan islohotlari ulardan keyingi hukmronlik qilgan turli sulolalar va urushlar davomida yo'qqa chiqqan bo'lsada, o'z davrida dunyo miqyosida mashhur bo'ldi. Uning Sharq renessansi sodir bo'lishidagi o'rniga baxo beradigan bo'lsak, quyidagi muxim xususiyatlarni e'tirof etamiz.

Birinchidan, Amir Temur qayta madaniy uyg'onish bo'lishining birlamchi shartlaridan bo'lmish siyosiy barqarorlikni ta'minlay olgan hukmdor edi. Tinchlik omili bo'lsagina insonlar madaniyat va ilm bilan mashg'ul bo'lishga harakat qilib, yuksalishga erishadilar. Siyosiy beqarorlik mavjud bo'lgan saltanatlarda madaniy uyg'onish bo'lishi qiyin jarayonlar bilan kechadi. Temurgacha u o'z davlati sarhadlarini o'rnatgan mamlakatlarda nizolashuvlar kuchli bo'lgan. Mo'g'ul bosqinchi qo'shinlari istibdodidan aziyat chekkan o'lkalarda savdo-sotiq ham abgor holga kelib qolgan edi. Savdo yo'llari havfsizligi kuchli bo'lmaganidan taraqqiyotning muxim omili bo'lgan globallashuv sur'atlari ancha sekin sur'atda kechmoqda edi. Sohibqiron ulkan imperiyasida tinchlik va barqarorlikni yuqori darajada ta'minlab qo'ygani xususida "Mening mamlakatimning u chetidan bu chetiga bir bola boshida oltin to'la laganni olib o'tsa ham hech kim uning mulkiga daxl qila olmaydi" deb aytgan edi.

Ikkinchidan, Amir Temur saltanatida turli madaniyatlar integratsiyalashuvi uchun sharoitlar yaratilgan bo'lib, bir madaniyat boshqa biri bilan aralashib, yangiliklar kirib kelishi innovatsion rivojlanishga zamin yaratar edi. Xususan, Hindiston yurishiga chiqqan paytida Amir Temur hind hunarmandlarini o'zi bilan Samarqandga olib keladi va ular yordamida qurilish, hunarmandchilik va san'at o'rganilishi uchun maxalliy hunarmandlarga imkoniyat beradi. Sohibqiron o'z davlati tarkibiga kiruvchi bir qator sarhadlarda bunyodkorlik faoliyati bilan maxalliy madaniyatni targ'ib qilgan. Bir qator shaharlarda ulkan bunyodkorlik ishlarini

amalga oshirgani tarix zarvaraqlaridan o'rin olgan. Qozog'istonda joylashgan Ahmad Yassaviy maqbarasi shunday obodalardan asrlar davomida bizgacha yetib kelgan me'ros namunalaridandir. Temur amalga oshirgan ko'plab bunyodkorlik ishlari turli tuzumlar davrida vayron etilgan, noholis yondashuvlar bilan inkor etilgan bo'lsada, asl tarix biryoqlama tarixga baxo berish to'g'ri bo'lmasligini ko'rsatadi.

Uchinchidan, Temurning shaxsiy fazilatlar va madaniy uyg'onishga intilgani Sharq madaniyati rivojiga xizmat qilgan. Ulkan imperiyani boshqarish uchun va uning rivoji yo'lida samaradorlikka erishish faqatgina urush va zo'ravon tizimga asoslangan jolda amalga oshishi qiyinligini anglagan holda sobiqqironda kuchli zakovat bo'lganini tan olamiz. Temur o'z umri davomida yig'gan hayot maktabining tajribalari "Temur tuzuklari" kitobida ifodalangan. Hukmdor ilm-fan axliga homiylik qilgan va o'z saroyida dunyoqarashi keng va jamiyatga manfaati tegadigan insonlarni saqlar edi. Uning aqliy salohiyati ayniqsa jang taktikalarini qo'llash va siyosiy jarayonlarga odilona baxo bera olish qobiliyatida namoyon bo'ladi. Nafaqat Temur, balki uning vorislari ham zamonasining yetuk shaxslari bo'lgan va dunyo tamadduniga o'z ta'sirini ko'rsata olgan insonlar bo'lgan. Amir Temurning vorislari bo'lgan Mirzo Ulug'bek, Zahiriddin Muhammad Bobur, Husayn Boyqarolarning hukmronligi davrida o'tkazilgan islohotlari ham bunga misol bo'la oladi. XV asr oxirlarida *Temuriylar imperiyasi* tanazzulga uchraganidan so'ng, Usmoniylar, *Safaviylar sulolasi*, *Boburiylar Hindistoni* va boshqa imperiyalar bo'lgan imperiyalari o'zaro temuriylarning badiiy an'alarini davom ettirdilar.[3]

To'rtinchidan, Temur madaniy uyg'onishga intilar ekan, birinchi renessans davrida o'z yurtida amalga oshgan ildamlashuvning islom ma'rifatparvarligi bilan kechganligiga to'g'ri baxo bera oldi. O'z zamonasida islom diniga amal qiluvchi davlatlarda yuzaga kelgan ixtiloflarni muolaja qilish uchun harakat qilib, islomning ta'sirida mafkuraviy kurashlarda yengilishi qiyin bo'lgan qudratli kuchga aylanishini bilgan edi. Din insonlarning fikrlashi, hayotiy jarayonlariga ta'sir ko'rsatishi mumkinligidan Temur islom ummatini sog'lom aqidaga jalb etishni ko'zlaydi. Uning piri Sayyid Baraka islom dinining sunniylik oqimi va hanafiy mazhabi ulamosi edi. Amir Temur fotixlikni da'vo qilgani uning islom dinini islom hidoyati yetib bormagan hududlarga yetkazishni ko'zlaganini bildiradi. Biroq bu davrda islom aqidasi bir qator buzilishlar avj olgan va qarama-qarshiliklar davom etardi. Eronda shialik oqimi kuchayib borib sunniylarga adovat qilganini va Payg'ambar Muhammad alayhissalom sahobalari qabrlarini buzib tashlaganlari Temur tomonidan qoralanadi. Sof islomga qarshi bo'lgan ismoiliya oqimining ta'sirini kamaytirish siyosatini yuritib sunniylikni hukmron oqimga aylantirishga urindi. Temur vafotidan keyinroq, Eronda Ismoil Safaviy shialikni hukmron qilgach,

diniy adovatlar va sahobalarni tahqirlashga urinish qayta kuchaydi. Sunniylar va shialar o'rtasidagi ziddiyat hozirgi kungacha davom etib, taraqqiyotni cheklab turibdi. Hindistonda islom dini yoyilishida bir qator turk-afg'on hukmdorlari qatori Temurning ham hissasi bo'lsada, real ta'sirning kuchayishi sohibqiron avlodi bo'lgan Zahiriddin Muhammad Bobur davridan boshlandi.

Sulton Mirzo Ulug'bek davrida aniq fan soxalarida ham sezilarli yutuqlarga erishilib, astronomiya, matematika, geometriya fanlarida bir qator siljishlar amalga oshirildi. [Ulug'bek trigonometriya](#) va [sferik geometriya](#) kabi astronomiya bilan bog'liq matematika sohasidagi ishlari, shuningdek, san'at va intellektual faoliyatga umumiy qiziqishlari bilan ajralib turardi. Yana bir temuriy hukmdor Bobur Mirzo hayotini tahlil qilar ekanmiz, uning qomusiy bilimlarga ega bo'lgan alloma bo'lganiga guvoh bo'lamiz. She'riyat, siyosatshunoslik, tarix, bastakorlik, diniy ilmlar, jang san'ati, geografiya, etnomadaniyat va boshqa sohalarda faoliyat olib borgan Bobur bolalik paytlaridayoq o'z otasi daroy kitobxonasidagi kitoblarga mehr qo'ygan barkamollikka yaqin bir siymo edi. Zamon bilan hamnafas tarzda yashab, o'z davrining tuzumini sodda tilda tushuntirib bera olgan "Boburnoma", "Harb ishi", "Mubayyin" kabi asarlari orqali ma'naviy me'rosini avlodlarga qoldirdi. Uning avlodlari sohibqironning avlodlari sifatida Hindistonda 332 yil davomida uning hayrli ishlarini davom ettirishga harakat qildilar. Sulton Husayn Boyqaro shoirlik bilan shug'ullanar, o'z saroyida ma'rifat axlini tutib turishga urinar edi. Navoiy, Kamoliddin Behzod, Abdurahmon Jomiy kabi mutafakkirlar uning davrida o'z ijodlari bilan xalqqa munosib xizmat qildilar.

Xulosa

O'zbek davlatchiligining eng shonli davrlaridan biri bo'lgan Temuriylar hukmronligi davri Movarounnaxr va Xurosonda mo'g'ul bosqini natijasida to'xtab qolgan taraqqiyotni bir muddat tiklab, davlatchilik, san'at, madaniy jarayonlarda o'zidan taraqqiyotda o'zib ketgan G'arb renessansi bilan munosib raqobat qila oluvchiligi bilan o'zbek xalqi qanday bunyodkor xalq ekanligini isbotladi. Sharq mutafakkirlari dahosi bilan oziqlangan ana shunday uyg'onish bo'lishida islom ma'rifatparvarligi, sohibqiron va uning avlodlari tomonidan amalga oshirilgan ta'limga e'tibor hamohang olib borilishi natijasida yuzaga kelgan ikkinchi renessans davri me'rosi hozirgi kunda ham o'rganilishi muxim bo'lib bormoqda. Amir Temur davri tarixchiligini xolis o'rganuvchi manabalar o'rganilib, uning asosida kinofilmlar, animatsiyalar va badiiy asarlar ishlab chiqilishi bu davr madaniyatining yanada yosh avlodga yetkazilishiga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Мирзиёев Ш. Эркин ва фаровон, демократик Ўзбекистон давлатини биргаликда барпо этамиз.-Тошкент: Ўзбекистон, 2016.-Б. 13.

2. „*A Companion to the Worlds of the Renaissance*, Guido Ruggiero“. 8-noyabr 2016-yilda asl nusxadan [arxivlangan](#). Qaraldi: 7-noyabr 2016-yil.
3. Foundation, *Encyclopaedia Iranica*. "[Welcome to Encyclopaedia Iranica](#)". [iranicaonline.org](#). Retrieved 2022-12-07.
4. Komaroff. „*The Art of the Timurid Period (ca. 1370–1507) | Essay | Heilbrunn Timeline of Art History | The Metropolitan Museum of Art*“. *The Met's Heilbrunn Timeline of Art History*.

INTERFAOL METODLAR VA INTEGRATIV YONDASHUV UYG‘UNLIGI ASOSIDA PEDAGOG TAYYORLASH

Rustamova Mashxura Alisher qizi

Namangan davlat pedagogika instituti

Pedagogika nazariyasi va tarixi mutaxassisligi 1-kurs magistranti

Annotatsiya: Ushbu maqolada zamonaviy ta’lim tizimida pedagog kadrlar tayyorlash jarayonida interfaol metodlar va integrativ yondashuvning ahamiyati yoritilgan. Ta’lim jarayonida fanlararo integratsiya va interfaol ta’lim usullaridan samarali foydalanish bo‘lajak pedagoglarning kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirishga xizmat qilishi asoslab berilgan. Shuningdek, interfaol metodlar orqali talabalarning mustaqil fikrlash, ijodiy yondashuv va amaliy ko‘nikmalarini shakllantirish masalalari tahlil qilingan.

Kalit so‘zlar: interfaol metodlar, integrativ yondashuv, pedagog tayyorlash, fanlararo integratsiya, kasbiy kompetensiya, ta’lim samaradorligi

Аннотация: В статье рассматривается значение интерактивных методов и интегративного подхода в системе подготовки педагогических кадров. Обоснована роль междисциплинарной интеграции и интерактивных технологий обучения в формировании профессиональных компетенций будущих педагогов. Особое внимание уделяется развитию самостоятельного мышления, творческого потенциала и практических навыков обучающихся посредством интерактивных методов обучения.

Ключевые слова: интерактивные методы, интегративный подход, подготовка педагогов, междисциплинарная интеграция, профессиональная компетентность, эффективность образования

Annotation: This article highlights the importance of interactive methods and an integrative approach in the process of training future teachers within the modern education system. The effective use of interdisciplinary integration and interactive

teaching methods is substantiated as a key factor in developing professional competencies of prospective educators. Additionally, the study analyzes the role of interactive methods in fostering independent thinking, creativity, and practical skills among students.

Keywords: interactive methods, integrative approach, teacher training, interdisciplinary integration, professional competence, educational effectiveness

Kirish. Bugungi globallashuv va raqamli texnologiyalar jadal rivojlanayotgan sharoitda ta'lim tizimi oldiga qo'yilayotgan talablar tubdan o'zgarmoqda. Jamiyatning ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyoti, fan va texnika yutuqlari, shuningdek, mehnat bozoridagi raqobatbardoshlik masalasi pedagog kadrlarning kasbiy tayyorgarligi va kompetensiyalarini yangi bosqichga olib chiqishni taqozo etmoqda. Ayniqsa, zamonaviy pedagogdan nafaqat chuqur nazariy bilim, balki innovatsion fikrlash, mustaqil qaror qabul qilish, ijodkorlik va ta'lim jarayonini samarali tashkil eta olish ko'nikmalari talab etilmoqda. Shu nuqtai nazardan, pedagoglarni tayyorlash jarayonida interfaol metodlar va integrativ yondashuvning uyg'unlashuvi muhim ahamiyat kasb etadi. Interfaol metodlar ta'lim oluvchilarning faolligini oshirish, ularni mustaqil fikrlashga, muammoni tahlil qilishga va jamoada ishlashga undasa, integrativ yondashuv fanlararo aloqadorlikni kuchaytirish, bilimlarning yaxlitligini ta'minlash hamda real hayotiy vaziyatlarga moslashtirish imkonini beradi. Ushbu ikki yondashuvning uyg'un qo'llanilishi pedagog tayyorlash jarayonining samaradorligini sezilarli darajada oshiradi. Bugungi kunda ta'lim jarayonida an'anaviy o'qitish usullari bilan cheklanib qolish pedagoglarning zamonaviy talablarga javob bera olmasligiga olib kelmoqda. Shuning uchun oliy ta'lim muassasalarida pedagoglarni tayyorlashda interfaol metodlarga asoslangan, fanlararo integratsiyani ta'minlovchi ta'lim muhitini yaratish dolzarb masalalardan biri hisoblanadi. Bunday yondashuv kelajak pedagoglarida kasbiy kompetensiyalarni shakllantirish, nazariy bilimlarni amaliyot bilan bog'lash hamda ularning pedagogik mahoratini rivojlantirishga xizmat qiladi. Mazkur maqolada interfaol metodlar va integrativ yondashuvning pedagog tayyorlash jarayonidagi o'rni, ularning o'zaro uyg'unligi hamda ta'lim samaradorligini oshirishdagi imkoniyatlari ilmiy-nazariy jihatdan tahlil qilinadi. Shuningdek, pedagog kadrlarni tayyorlashda mazkur yondashuvlarni qo'llash orqali erishiladigan ijobiy natijalar yoritib beriladi.

Adabiyotlar tahlili. Pedagog kadrlarni tayyorlash jarayonida interfaol metodlar va integrativ yondashuv masalasi zamonaviy pedagogika fanida dolzarb yo'nalishlardan biri sifatida keng o'rganilmoqda. Mazkur masala bo'yicha mahalliy va xorijiy olimlar tomonidan olib borilgan tadqiqotlar pedagogik jarayonni samarali tashkil etish, ta'lim sifati va natijadorligini oshirishga qaratilgan. Interfaol metodlarning nazariy asoslari amerikalik pedagog olim J. Dyui (John Dewey)

qarashlarida yaqqol namoyon bo'ladi. Uning ta'kidlashicha, ta'lim jarayoni o'quvchi faoliyatiga asoslangan bo'lishi, bilimlar esa tajriba va amaliyot orqali o'zlashtirilishi zarur. Dyui interfaol yondashuv o'quvchilarda mustaqil fikrlash va muammoli vaziyatlarni hal etish ko'nikmalarini shakllantirishini asoslab bergan.[1] Interfaol ta'limning psixologik-pedagogik jihatlari L.S. Vygotskiyning "yaqin rivojlanish zonasi" nazariyasida o'z ifodasini topgan. Olim ta'lim jarayonida muloqot, hamkorlik va ijtimoiy muhitning ahamiyatini alohida ta'kidlaydi. Uning fikricha, interfaol metodlar orqali bilimlar samaraliroq o'zlashtiriladi va shaxsning intellektual rivoji ta'minlanadi.[2] Ta'limda integrativ yondashuv masalasi bo'yicha B.S. Gershunskiy, I.Ya. Lerner, M.N. Skatkin kabi olimlar fanlararo integratsiyaning nazariy asoslarini ishlab chiqqanlar. Ularning tadqiqotlarida integratsiya bilimlarning parchalanib ketishini oldini olish, ta'lim mazmunini tizimli va mantiqiy asosda shakllantirishning muhim omili sifatida e'tirof etiladi.[3.4.5] Ayniqsa, integrativ yondashuv pedagoglarning kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirishda muhim rol o'ynashi qayd etiladi. Zamonaviy pedagogika nazariyasida interfaol metodlar masalasini A.A. Verbitskiy kontekstli ta'lim g'oyasi orqali yoritib bergan. U ta'lim jarayonini real kasbiy faoliyatga yaqinlashtirish zarurligini asoslab, interfaol metodlar va integrativ yondashuvning uyg'unligi pedagog tayyorlash samaradorligini oshirishini ta'kidlaydi.[6] O'zbekistonlik olimlar orasida R.H. Jo'rayev, N.A. Muslimov, B.X. Raximov, Sh.S. Sharipovlarning ilmiy ishlari alohida ahamiyatga ega. Ular pedagog kadrlarni tayyorlashda innovatsion va interfaol ta'lim texnologiyalarini qo'llash, fanlararo integratsiyaning kuchaytirish orqali ta'lim sifatini oshirish masalalarini ilmiy jihatdan asoslab berganlar.[7] Xususan, N.A. Muslimov pedagog kasbiy kompetensiyasini shakllantirishda integrativ yondashuvning ustuvorligini ta'kidlaydi. Shuningdek, V.P. Bepalkoning pedagogik texnologiyalar nazariyasi interfaol metodlarni tizimli asosda qo'llash imkoniyatlarini ochib beradi. Uning fikricha, ta'lim jarayonini oldindan loyihalash va natijaga yo'naltirish pedagog tayyorlashda muhim ahamiyat kasb etadi.[8] Tahlil qilingan ilmiy manbalar shuni ko'rsatadiki, interfaol metodlar va integrativ yondashuv alohida-alohida emas, balki o'zaro uyg'un holda qo'llangandagina pedagog tayyorlash jarayonining samaradorligini oshiradi. Mazkur yondashuvlar pedagogik ta'limda innovatsion muhitni shakllantirish, kelajak pedagoglarning kasbiy salohiyatini rivojlantirish uchun mustahkam ilmiy asos bo'lib xizmat qiladi.

Tadqiqot metodologiyasi. Mazkur tadqiqot pedagog kadrlarni tayyorlash jarayonida interfaol metodlar va integrativ yondashuvning uyg'unligini ilmiy asosda o'rganishga qaratilgan. Tadqiqot metodologiyasi zamonaviy pedagogika nazariyasi, ta'limda innovatsion yondashuvlar hamda kompetensiyaviy yondashuv

tamoyillariga asoslangan. Tadqiqot jarayonida quyidagi ilmiy-tadqiqot metodlari qo'llanildi:

Birinchidan, nazariy tahlil metodi yordamida pedagogika va psixologiya sohasidagi ilmiy adabiyotlar, monografiyalar, ilmiy maqolalar, normativ-huquqiy hujjatlar hamda ta'limga oid konsepsiyalar o'rganildi. Ushbu metod interfaol metodlar va integrativ yondashuvning mohiyati, ularning pedagog tayyorlash jarayonidagi o'rni va ahamiyatini aniqlash imkonini berdi.

Ikkinchidan, taqqoslash va umumlashtirish metodlari orqali turli olimlarning qarashlari, nazariy yondashuvlari va ilmiy xulosalari solishtirildi hamda umumiy konseptual xulosalar shakllantirildi. Bu metodlar interfaol metodlar va integrativ yondashuvning o'zaro bog'liqligini aniqlashda muhim ahamiyat kasb etdi.

Uchinchidan, pedagogik kuzatuv metodi oliy ta'lim muassasalarida pedagog kadrlarni tayyorlash jarayonida interfaol metodlar va fanlararo integratsiyaning amaliy qo'llanilishini o'rganish maqsadida amalga oshirildi. Kuzatuv natijalari ta'lim jarayonida talabalar faolligi, muloqot madaniyati va mustaqil fikrlash darajasini aniqlashga xizmat qildi.

To'rtinchidan, so'rovnoma va suhbat metodlari orqali pedagoglar va talabalarning interfaol metodlar hamda integrativ yondashuvga bo'lgan munosabati, ularning ta'lim samaradorligiga ta'siri haqidagi fikrlari o'rganildi. Ushbu metodlar tadqiqotning empirik asosini mustahkamladi.

Beshinchidan, pedagogik tajriba-sinov metodi asosida interfaol metodlar va integrativ yondashuv uyg'unligi joriy etilgan ta'lim mashg'ulotlari tashkil etildi. Tajriba-sinov jarayonida nazorat va tajriba guruhlar shakllantirilib, o'quv jarayonining samaradorligi taqqoslandi. Natijalar pedagogik diagnostika vositalari orqali baholandi.

Oltinchidan, olingan ma'lumotlarni qayta ishlashda statistik tahlil metodlari qo'llanildi. Bu metodlar tadqiqot natijalarining ishonchliligi va ob'ektivligini ta'minlashga xizmat qildi.

Mazkur metodologik yondashuvlar majmuasi interfaol metodlar va integrativ yondashuvning pedagog tayyorlash jarayonidagi samaradorligini aniqlash, ilmiy asoslangan xulosalar chiqarish hamda amaliy tavsiyalar ishlab chiqish imkonini berdi.

Tadqiqot natijalari va muhokamasi. Tadqiqot jarayonida pedagog kadrlarni tayyorlashda interfaol metodlar va integrativ yondashuvning uyg'un holda qo'llanilishi ta'lim jarayonining samaradorligiga sezilarli ta'sir ko'rsatishi aniqlandi. Tajriba-sinov ishlari oliy ta'lim muassasalarida tashkil etilib, unda nazorat va tajriba guruhlar faoliyati solishtirildi. Tajriba guruhida mashg'ulotlar interfaol metodlar (muammoli ta'lim, "aqliy hujum", kichik guruhlarda ishlash, bahs-munozara, loyiha metodi) hamda fanlararo integratsiyaga asoslangan holda tashkil

etildi. Nazorat guruhida esa an'anaviy ma'ruza va tushuntirish metodlari ustuvor bo'ldi. Natijalar shuni ko'rsatdiki, tajriba guruhidagi talabalarning dars jarayonidagi faolligi, mustaqil fikrlash darajasi va amaliy ko'nikmalarni egallash ko'rsatkichlari sezilarli darajada oshdi. Pedagogik kuzatuvlar natijasida tajriba guruhida talabalarning muloqotga kirishish faolligi, jamoada ishlash madaniyati va tanqidiy fikrlash ko'nikmalari shakllanganligi aniqlandi. Integrativ yondashuv asosida tashkil etilgan mashg'ulotlar bilimlarni yaxlit holda o'zlashtirishga, nazariy bilimlarni amaliyot bilan bog'lashga xizmat qildi. Bu holat talabalarning kasbiy tayyorgarligini mustahkamlashga ijobiy ta'sir ko'rsatdi. So'rovnoma va suhbatlar natijalari tahlili shuni ko'rsatdiki, talabalarning aksariyati interfaol metodlarga asoslangan mashg'ulotlarni qiziqarli va samarali deb baholagan. Ularning fikricha, fanlararo integratsiya asosida tashkil etilgan darslar kasbiy faoliyatga tayyorgarlikni kuchaytirib, pedagogik vaziyatlarni tahlil qilish imkoniyatlarini kengaytirgan. Pedagoglar esa mazkur yondashuv ta'lim jarayonini jonlantirishi va o'quvchilar bilan samarali muloqotni ta'minlashini ta'kidladilar. Statistik tahlil natijalari tajriba guruhida o'quv natijalarining barqaror o'sishini ko'rsatdi. Bilimlarni o'zlashtirish darajasi, amaliy topshiriqlarni bajarish sifati hamda kasbiy kompetensiyalar shakllanishi nazorat guruhiga nisbatan yuqori ekanligi aniqlandi. Bu esa interfaol metodlar va integrativ yondashuvning pedagog tayyorlash jarayonidagi samaradorligini ilmiy jihatdan tasdiqlaydi. Olingan natijalar tahlili shuni ko'rsatadiki, interfaol metodlar va integrativ yondashuvning uyg'un qo'llanilishi nafaqat ta'lim sifatini oshiradi, balki kelajak pedagoglarning kasbiy faolligi, ijodkorligi va mustaqil fikrlash qobiliyatini rivojlantiradi. Tadqiqot natijalari J. Dyui, L.S. Vygotskiy, A.A. Verbitskiy kabi olimlarning nazariy qarashlarini amaliy jihatdan tasdiqlaydi. Shu bilan birga, tadqiqot jarayonida ayrim muammolar ham aniqlandi. Jumladan, ayrim pedagoglarning interfaol metodlarni qo'llash bo'yicha yetarli tajribaga ega emasligi, o'quv-uslubiy materiallarning integrativ yondashuvga to'liq moslashtirilmaganligi kuzatildi. Bu holatlar kelgusida pedagoglarning malakasini oshirish va o'quv dasturlarini takomillashtirish zarurligini ko'rsatadi. Umuman olganda, tadqiqot natijalari interfaol metodlar va integrativ yondashuv asosida pedagog tayyorlash zamonaviy ta'lim talablari bilan uyg'un ekanligini, ushbu yondashuv ta'lim jarayonining samaradorligini oshirishda muhim omil bo'lib xizmat qilishini ko'rsatdi.

Xulosa. O'tkazilgan tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, pedagog kadrlarni tayyorlash jarayonida interfaol metodlar va integrativ yondashuvning uyg'un holda qo'llanilishi ta'lim samaradorligini oshirishning muhim omillaridan biri hisoblanadi. Mazkur yondashuvlar talabalarning faolligini kuchaytirish, mustaqil va tanqidiy fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirish hamda kasbiy kompetensiyalarni shakllantirishga xizmat qiladi. Tadqiqot davomida interfaol metodlar asosida tashkil

etilgan va fanlararo integratsiyaga yo‘naltirilgan mashg‘ulotlar talabalarning nazariy bilimlarini chuqurroq o‘zlashtirishiga, ularni amaliy faoliyat bilan bog‘lashiga imkon yaratgani aniqlandi. Natijada kelajak pedagoglarning muloqot madaniyati, jamoada ishlash qobiliyati, muammoli vaziyatlarga ijodiy yondashuvi sezilarli darajada rivojlandi. Shuningdek, integrativ yondashuv asosida olib borilgan ta‘lim jarayoni bilimlarning yaxlitligi va tizimlilikini ta‘minlab, fanlararo aloqadorlikni mustahkamladi. Bu esa pedagog tayyorlash jarayonida kasbiy faoliyatga yaqinlashtirilgan ta‘lim muhitini shakllantirishga xizmat qildi. Tadqiqot natijalari interfaol metodlar va integrativ yondashuvning o‘zaro uyg‘unligi pedagogik ta‘limda innovatsion yondashuv sifatida muhim ahamiyatga ega ekanligini tasdiqladi. Bundan tashqari, tadqiqot jarayonida aniqlangan ayrim muammolar – pedagoglarning interfaol metodlardan foydalanish bo‘yicha malakasini oshirish zarurligi hamda o‘quv-uslubiy materiallarni integrativ yondashuv asosida takomillashtirish ehtiyoji – kelgusida ta‘lim tizimini rivojlantirish uchun muhim vazifalarni belgilab berdi. Umuman olganda, interfaol metodlar va integrativ yondashuv uyg‘unligi asosida pedagog tayyorlash zamonaviy ta‘lim talablari va jamiyat ehtiyojlariga to‘liq mos keladi hamda pedagog kadrlar tayyorlash sifatini oshirishda samarali pedagogik yechim sifatida e‘tirof etilishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Dyui, J. Demokratiya va ta‘lim. – Toshkent: O‘qituvchi, 2000.
2. Vygotskiy, L.S. Tafakkur va nutq. – Moskva: Pedagogika, 1999.
3. Verbitskiy, A.A. Kontekstli ta‘lim nazariyasi va amaliyoti. – Moskva: Logos, 2011.
4. Gershunskiy, B.S. Ta‘lim falsafasi va integratsiya muammolari. – Moskva: Pedagogika, 2002.
5. Lerner, I.Ya. Ta‘lim mazmuni va integratsiyasi. – Moskva: Prosveshcheniye, 2004.
6. Skatkin, M.N. Ta‘lim nazariyasining dolzarb muammolari. – Moskva: Pedagogika, 2001.
7. Bespalko, V.P. Pedagogik texnologiyalar asoslari. – Moskva: Pedagogika, 1997.
8. Muslimov, N.A. Kasbiy ta‘lim pedagogikasi. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2015.

AMIR TEMUR DAVRIDA O‘ZBEK DAVLATCHILIGINING YUKSALISHI

Asqaraliyeva Sarvinoz Muxtorali qizi

Namangan davlat pedagogika instituti

Xorijiy til va adabiyotida ingliz tili fakulteti 2-bosqich talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada Amir Temur davrida o‘zbek davlatchiligining yuksalishida davlat boshqaruv sohasi, hamda ichki va tashqi siyosatda amalga oshirgan islohotlari o‘z davrida uning saltanatini yanada mustahkam bo‘lishiga olib kelgan va hozirgi kunda kundan-kun gullab-yashnab borayotgani. Mustaqil O‘zbekiston Respublikasida amalga oshirilayotgan keng ko‘lamli islohotlar ham davlat boshqaruv sohasida mamlakatimizning ertangi kuniga bo‘lgan ishonchni yanada mustahkamlab, buyuk davlat arbobi Amir Temur tajribasini olimlarimiz tomonidan tadbiq etilgan tarjima kitoblar va arxeologlar tomonidan o‘rganib topilgan topilmalar yordamida chuqur o‘rganib, amalda buyuk bobolarimiz tajribasidan unumli foydalanilayotganining isboti sifatida ko‘rish mumkin.

Аннотация: В данной статье в период становления узбекской государственности в период правления Амира Темура проводимые им реформы в сфере государственного управления, внутренней и внешней политики сделали его царство сильнее и процветающим день ото дня. Масштабные реформы, проводимые в независимой Республике Узбекистан, укрепили уверенность в будущем нашей страны в сфере государственного управления, а опыт великого государственного деятеля Амира Темура глубоко изучен с помощью переведенных книг. применяемые нашими учеными и находки, изученные археологами, можно рассматривать как доказательство того, что опыт наших прадедов эффективно используется на практике.

Annotation: In this article, during the rise of Uzbek statehood during the period of Amir Temur, the reforms he implemented in the sphere of public administration and domestic and foreign policy made his kingdom stronger and flourishing day by day. The large-scale reforms being carried out in the independent Republic of Uzbekistan have strengthened the confidence in the future of our country in the field of public administration, and the experience of the great statesman Amir Temur has been deeply studied with the help of translated books applied by our scientists and findings studied by archaeologists. can be seen as a proof that the experience of our great grandfathers is being effectively used in practice

Kalit so‘zlar: Buyuk davlat arbobi, diplomat, Temur tuzuklari, adolatli tamoyillar, Temuriylar davlati, musulmon fiqhi qoidalari, Islom qudrati, moliya,

iqtisod, insonparvar, qonun-qoida, adolat, tartib-intizom, ajdod, madrasa, me'mor, mo'g'ullar.

Ключевые слова: великий, государственный деятель, дипломат, правила Тимура, справедливость, принципы, государство Тимуридов, правила мусульманского правоведения, исламская власть, финансы, экономика, гуманитарный, правопорядок, справедливость, дисциплина, предок, медресе, архитектор, монголы

Keywords: great, statesman, diplomat, Timur's rules, just, principles, Timur state, rules of Muslim jurisprudence, Islamic power, finance, economy, humanitarian, law and order, justice, discipline, ancestor, madrasa, architect, Mongols.

KIRISH

XIV asrning 50-60-yillarida Movarounnahr 10 ga yaqin mustaqil bekliklarga bo'linib ketgan. Samarqand viloyatida Amir Bayon Sulduz, Keshda Amir Hoji Barlos, Xo'jandda Amir Boyazid Jaloir, Balxda O'ljaytu Sulduz, Hisori Shodmon chegarasida Amir Husayn va Amir Yasovuriylar o'zlarini hokimi mutlaq deb e'lon qiladilar. Buning ustiga Sharqiy Turkiston va Yettisuvda tashkil topgan Mo'g'uliston xonlari bir necha bor Movarounnahr ustiga yurish qilib, uni talaydilar. Mo'g'uliston xonlarining vayronagarchilikka olib keluvchi yurishlari, istibdodi va zulmiga qarshi xalq harakati boshlanadi. Mana shunday o'zaro ichki urushlar qizigan, mo'g'ullar zulmiga qarshi mehnatkash xalq harakatlari boshlangan bir davrda mamlakatda yangi siyosiy kuch yetilmoqda edi. Amir Temur-Kesh (Shahrisabz) shahri yaqinida Xojailg'or qishlog'i (Yakkabog' tumani) da 1336-yil, 9-aprel kuni tavallud topgan. Uning to'liq ismi Amir Temur ibn Amir Tarag'ay ibn Amir Barqul. Amir Temurning onasi Takina xotun Kesh yurtining obro'li bekalaridan hisoblangan. Uning otasi Amir Tarag'ay barlos urug'ining oqsoqollaridan bo'lib, ajdodlari Kesh va Nasaf viloyatida o'z mulklariga ega bo'lgan va bu yurtda hokimlik qilgan. Amir Temurning yoshligi ona yurti Keshda kechdi. Yetti yoshga to'lgach, otasi uni o'qishga beradi. Shayx Shamsiddin Kulol Temurbekning piri bo'lgan. U yoshlik chog'laridanoq chavandozlik va ovga ishqiboz bo'lib, kamondan nishonga o'q uzish, ot choptirib turli mashq va harbiy o'yinlar bilan mashg'ul bo'lishni yoqtirar edi. Shu asnoda Amir Temur tulporlarni saralab ajrata oladigan mohir chavandoz va dovyurak bahodir sifatida voyaga yetadi Amir Temur va temuriylar davri davlatchiligi, ma'naviyati o'zining salohiyati, mazmuni, tarbiyaviy kuchi va ta'siri bilan xalqimiz tarixida va shuningdek barcha xalqlar tarixida ham alohida o'rin tutadi. O'zbekiston o'zining davlat mustaqilligiga erishgach, uning bir necha ming yillik ijtimoiy-siyosiy tarixini har taraflama o'rganish uchun keng imkoniyatlar yaratildi. Ayniqsa, markazlashgan Amir Temur saltanati, uning o'zbek davlatchiligi va madaniyatini rivojlantirishdagi o'rni

masalalariga oydinlik kiritilib, tarixchi, sharqshunos olimlarimiz ko‘plab birinchi manba ahamiyatidagi asarlarni o‘zbek tiliga tarjima qilib, nashr ettirdilar. Davlatimizning siyosati va xalqimiz xohish-irodasiga asoslangan Vazirlar Mahkamasining 1994 yil 29 dekabrda «Amir Temur tavalludining 660 yilligini nishonlash to‘g‘risida»gi qarori, 1995 yil 26 dekabrda esa O‘zbekiston Respublikasining Birinchi Prezidenti «1996 yilni “Amir Temur” yili deb e‘lon qilish to‘g‘risida»gi farmonlari qabul qilindi. 1996 yil martida «Temuriylar tarixi» davlat muzeyini tashkil qilish xususida, «Amir Temur» ordenini ta’sis etish to‘g‘risida farmonlar chiqdi. YUNESKO qarori asosida Amir Temur tavalludining 660 yilligi butun dunyoda keng nishonlandi. 1996 yil aprelida shu tashkilotning Parijdagi bosh qarorgohida «Temuriylar davrida fan, madaniyat va ta’lim ravnaqi» mavzuida ilmiy konferensiya o‘tkazilib, Buyuk davlat arbobining tarixdagi o‘rniga yuksak baho berildi. «Amir Temur jahon tarixida qudratli va gullab-yashnagan davlat barpo etgan buyuk sarkarda va davlat arbobi sifatidagina mavqei tutmaydi. U o‘z poytaxti bo‘lmish Samarqandni er yuzining chinakam madaniy va ilmiy markazlaridan biriga aylantirdi. Bu ulug‘ zot qurdirgan me’morchilik va xalq san’atining javohirlari yanglig‘ bugungacha qad ko‘tarib turgan me’moriy madrasalar, minoralar shahar va qishloqlarimiz ko‘rkiga ko‘rk qo‘shib kelyapti. Sohibqiron zamonasining ajoyib diplomati, davlatlar o‘rtasida do‘stona munosabatlar o‘rnatilishi va iqtisodiy aloqalar rivojlanishining tarafdori sifatida ham mashhur edi. U olimlar va hokimlar, me’morlar va shoirlarning buyuk homiysi yanglig‘ dong chiqargan». Bugungi kunda demokratik huquqiy davlat qurayotgan xalqimiz Vatanimiz tarixida huquqiy davlat haqidagi tasavvur va qarashlarning yuzaga kelishi hamda rivojlanishi, uning yuridik manbalari, dunyoviy huquq va qonunchilik masalalarini ham bilishni istaydi, albatta. Ana shu nuqtai nazardan qaraganda, “Temur tuzuklari” asarini tarixiy-huquqiy tadqiq etish alohida dolzarblik kasb etadi. Zero, o‘tmish merosimiz, uning boy davlatchilik va huquqiy asoslari, xususan, Amir Temur davrida davlat va huquq borasida qo‘llanilgan adolatli tamoyillar bugungi kunda mustaqilligimizga ham xizmat qilib, shaxsning yuksak siyosiy, axloqiy va huquqiy madaniyatini shakllantirishda ko‘maklashmoqda. Amir Temur hayoti va faoliyatini yorituvchi asosiy tarixiy manbalar benihoya ko‘p va xilma-xil bo‘lib, bu uning nomi, jahon tarixidagi roli beqiyos ekanligi va g‘oyat mashhurligidan dalolat beradi. Amir Temur, Temuriylar davlati, uning tashkil topishi masalalariga bag‘ishlangan, chet ellarda va Respublikamizda olib borilgan tadqiqotlarning ilmiy tahlili ham bir qator olimlarimizning kitoblarida yoritilgan. «Temur tuzuklari» ilmiy jamoatchilikni 600 yil mobaynida qiziqtirib kelmoqda.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

«XIII asrning 20-yillarida Markaziy Osiyoga mo‘g‘ul hukmdorlari egalik qila boshlashlari oqibatida Abu Nasr Forobiy, Muso Xorazmiy, Abu Ali ibn Sino, Abu

Rayhon Beruniy, Ahmad Yugnakiy, Mahmud Koshg'ariy kabilar zakovati bilan tiklangan ilm-fan va madaniyatimiz qoyalari nurashga yuz tutdi, hukmron mafkura hisoblangan islom dini ham o'z maqomidan anchagina mahrum bo'ldi. Chunki Movarounnahrni o'z ulusi o'laroq tasarrufiga olgan Chig'atoyxon islom dinining ashaddiy dushmani edi». Yov asoratida qolgan Movarounnahr xalqi, ozodlik kurashiga shaylanar ekan, ko'ksida asrab-avaylab kelgan istiqloq g'oyasini qudratli kuch va harakatga aylantiradigan ma'naviy asosni axtardi. Turonliklarning erkka bo'lgan intilish va irodasini tarbiyalagan yer, avvalo, mashhur ajdodlar vatanparvarligi, so'ngra dini islom va shu yurtda dunyoga kelgan to'rt buyuk tariqat bo'ldi. Mo'g'ullar bosqini arafasida shakllanish bosqichida bo'lgan Futuvvat (javonmardlik, jo'mardlik), Yassaviya, Xojagon (keyinroq Naqshbandiya) va Kubraviya tariqatlari namoyandalari ta'sirida xalq e'tiqodini poklab, ma'nan o'zidan tuban turuvchi dushman ustidan ruhiy g'alabaga erishdi. Temurning ijtimoiy-siyosiy tamoyillari tizimini yanada batafsilroq bayon qilsak, quyidagi manzara hosil bo'ladi: Amir Temur iqtisodiyotni har qanday saltanat poydevori, deb tushungan. «Davlatu saltanat – deb ta'kidlaydi, Temur o'zining «Temur tuzuklari»da, – uch narsa bilan – mulk, xazina va lashkar bilan tirikdir». Bu bilan Temur davlatning yashashi va ijtimoiy rivoji uchun, avvalo, iqtisodiy imkoniyatlarga ega bo'lishi zarurligini ta'kidlaydi. Amir Temurning qarashlariga ko'ra, har bir mamlakat, turli xil iqtisodiy imkoniyatlaridan kelib chiqib, barcha mintaqalar «xususida to'la ma'lumotlarga ega bo'lishi va ularning iqtisodiy xususiyatlarini hisobga olishi» lozim. Amir Temur asosiy ishlab chiqarish vositasi bo'lgan yer egaligiga katta e'tibor qildi va har bir viloyatni idora qilishda davlat, vaqf, xususiy yer egaligi tartiblarini saqlab qoldi va bunga yer maydonining miqdori, egalik huquqini davlat manfaatini ko'zda tutib, o'zgartirishga harakat qildi. Temur mehnatning yaratuvchanlik faoliyatini nazarda tutib, uni ijtimoiy qadriyat, deb tushundi. Amir Temur iqtisodiy tamoyillari tizimida moliya masalalariga katta e'tibor bergan. Chunki moliya Temur nazarida davlatning iqtisodiy tayanchi hisoblangan. Temurning siyosiy-huquqiy qarashlari uning axloqiy qarashlari bilan asoslanadi va diniy axloq ustiga quriladi. Shuning uchun ham Temur nazarida har qanday siyosatning muvaffaqiyati podshohning o'z fuqarolariga bo'lgan rahmdilligi, saxovatida-dir. Qur'onda «Taxlaku bi-axloq Alloh» deyilganidek, – deb yozadi Temur, – «Agar podshoh, biror gunohkorning gunohini kechirsa, bu bilan fuqarosiga rahm qilgan bo'ladi, mening barcha ishlarimda ana shunday podshohlar menga ibrat bo'ldi». Temur o'z siyosatida ham adolat, haqqoniylik, odillikka tayanib ish tutdi. Chunki o'z siyosatida haq yo'lini tanlagan. Temur bundan boshqa siyosat yuritishi mumkin emas edi. U nimaiki qilsa, shariat doirasida, musulmon fiqhi qoidalariga tayanib, umuman Islom qudrati bilan ish tutdi. Bu esa Temurning o'z piri Abu Bakr Toyibodiyning «rosti-rasti» ya'ni, «haqgo'y bo'lsang, najot topasan» hikmatini, Ibn Arabshohning yozishicha, Temur

o'z tamg'asiga muhr sifatida o'rnashtirgan edi. Shunday qilib, Temur ham adolat haqidagi o'z qarashlarini diniy tamoyillar asosida bayon qildi. Bizgacha saqlanib qolgan yilnomalar va tarixiy manbalarda Temurning dinga munosabati o'zining yaqqol ifodasini topgan. Jumladan, islom diniga munosabat tamoyilini ishlab chiqqanligi butun temuriylar uchun dastur vazifasini o'tadi. Chunki Temur islom diniga davlatni idora qiladigan siyosiy tamoyili yo'qligi uchun emas, balki uning xalqqa eng yaqin va ma'qul bo'lganligi hamda uning insonparvar xususiyati uchun to'la tayangan. Temurning siyosiy tamoyili markazida inson turadi. Temur o'z davrida saltanat manfaatini xalq manfaatiga bo'ysundira olgan davlat rahbari edi. Temur siyosiy qarashlari tizimining yana bir muhim tomoni shundan iboratki, u har bir siyosiy masalani hal etishdan oldin shu sohaning bilimdon odamlari, olimlari bilan maslahatlashib, so'ngra qaror qilar edi. Uning olimlar bilan qiladigan maslahatlari turli shakl va darajada bo'lardi. Shuni ham aytib o'tish kerakki, XIV-XV asr mutafakkirlari o'z ijodlari va g'oyaviy karashlarida adolatli va ma'rifatparvar shohning eng oliy sifati qilib, birlari adolatni ko'rsatsalar, boshqalari aqlni, uchinchi toifadagilar esa - axloqiy sifatlarni ko'rsatganlar. Shunisi qiziqarliki, agar ular o'zlarining «Ideal davlat» nomli g'oyaviy xayolotini nazariy jihatdan ta'riflagan bo'lsalar, XIV asrga kelib, Amir Temur uni amalda qo'llay oldi va o'zida bu hislat va xususiyatlarni mujassamlashtirgan adolatli hukumdor sifatida maydonga chiqdi. O'z saltanati siyosatini tasavvuf asosiga qurgan Temur adolat bayrog'ini baland ko'tarib, xalqni quruq qonun-qoidaga emas, balki insoniy tartib-intizomga bo'ysunishga chaqirgan. Chunki Temur insoniy tartib-intizomga ilohiy tus berib, uni muqaddas deb biladi va shuning uchun ham yomonlikni maqsad qilgan kishilarni jilovlovchi va yaxshilik yo'lida jafo chekuvchilarni quvvatlovchi har qanday podsho va hokimga bo'ysunish kerak, deb hisoblaydi. Amir Temur jahonning katta qismini fath etdi, umrining oxirigacha kamtarona amirlik darajasi bilan qanoatlandi. «Temur tuzuklari»dan ko'p misollar keltirish mumkin: Ularning nazdida dunyo boyligi emas, inson qadri ustun turgan. Shuning bilan birga, Temur tasavvufning Yassaviya tariqatiga ixlosi baland bo'lganligi haqida ham dalillar bor. Buning sababi bir tomondan «Yassaviya ta'limoti o'zining mustahkam intizomi, pok islomiy-mazhabiy, irfoniyy-tasavvufiy g'oyalari bilan Turkiston xalqlarini mo'g'ullar zulmi va istibdodiga qarshi jipslashtirib tarbiyalab borgan»ligida bo'lsa, ikkinchi tomondan, Amir Temur Ko'ragon, Xo'ja Ahmad Yassaviyning (1166-1167 yilda vafot etgan) avliyolik martabasidan ma'naviy, ruhiy oziq, kuch olib kelganligidadir. Shuni aytish lozimki, ba'zi olimlar haqli ravishda, Buyuk Temur saltanati – imperiyasining boshqarish qonunqoidalari Naqshbandiy tariqati g'oyalari bilan asoslangan, deb hisoblaydilar. Temur tuzuklarining vujudga kelishi, kuchli mafkuraviy nazariya hamda boy amaliy tajribalar mahsuli sifatida maydonga kelganligi ko'rsatib o'tiladi. «Ana shu tarzda Naqshbandiya tariqati g'oyalari Amir

Temur davrida Movarounnahrda va saltanatning boshqa hududlarida kuchli ijtimoiy mafkuraga aylandi», – deb yozadi faylasuf N.G‘oyibov. Amir Temur ulkan va qudratli saltanat barpo etar ekan, ma’naviy madaniyatning yuksalishi, gullab yashnashi, bunyodkorligiga alohida e’tibor berdi. Shubhasiz, uning tarkibiy qismi sifatida ilm-fan rivoji ham Sohibqironning amalga oshirgan ishlari qatorida o‘z salmog‘i bilan ajralib turadi. Tabiiyki, mustaqillik yillari tarixshunosligida Amir Temur va Temuriylar davri ilm-fani rivoji bevosita Temuriylar davri bilan uzviy ravishda o‘rganildi. Chunki ilm-fan ravnaqi jamiyat va davlat taraqqiyotiga xizmat etishini yaxshi tushungan Sohibqiron noyob iste’dod va qobiliyat egalarini muhofaza qilish, ijodlari uchun shart-sharoitlar yaratib berishga alohida e’tibor berdi. Shuning uchun ham u o‘zining “Temur tuzuklari”da qayd etilgan 12 toifa va tabaqaning ikkinchisiga aqlli kishilar va kengash sohiblarni kiritdi va ularni e’tiborli shaxslar deb bildi. Madrasalar, kutubxonalar, maktablar barpo etildi. Buning natijasi o‘laroq, Temuriylar davrida ilm-fan ravnaq topib, bu jahon tarixida “ikkinchi renessans” davri nomi bilan tilga olindi. “Amir Temur ilm-fan va san’at homiysi” tezisining muallifi N.Norqulov: “Amir Temur olimlar bilan suhbat va bahslar uyushtirishni yaxshi ko‘rgan. G‘oliblarga u qimmatbaho tuhfarlar bergan. Sohibqironning hayotlik paytidayoq uning saroyidagi olimlar ilmiy kashfiyotlar bilan shuhrat qozonganlar. Bular qatoriga nast’liq xatining kashfiyotchisi Mirali Xattotni, o‘n ikki maqom ijodkori, muzika nazariyotchisi Abdulqodir Marog‘iyni, buyuk riyoziyotchi G‘iyosiddin Jamshidni, munajjim Sayyid Sharif Jurjoniyni, faylasuf, qomusiy olim Sa’diddin Taftazoniyni, Xoja Muhammad Porsoni kiritish mumkin”, deb qayd etadi. Shuningdek, N.Norqulovning “Temuriylar davri madaniyati tarixidan lavhalar” nomli risolasida yuqoridagi olimlar hayoti va ijodi to‘g‘risidagi ma’lumotlar nisbatan mukammal berilgan bo‘lib, muallif, ular orqali Amir Temurni ilm-fan va san’at homiysi, Temuriylar davri renessansining asoschisi, degan xulosaga keladi. N. Norqulov Sa’diddin Taftazoniyning faoliyatiga e’tibor qaratib, uning fiqhxga oid asarlarini keltiradi. B. Ahmedov Sa’diddin Taftazoniyning nafaqat fiqh ilmi bo‘yicha, balki tilshunoslik, mantiq, geometriya, arifmetika kabi sohalar bo‘yicha ham asarlari borligini qayd etgan. “Temuriylar bunyodkorligi davr manbalarida” deb nomlangan to‘plamda Amir Temurning ilm-fanga, olimlarga bo‘lgan munosabati masalalari fors va arab manbalaridan o‘zbek tiliga o‘girildi. Jumladan, A. O‘rinboyev “Nizomiddin Shomiyning “Zafarnoma”sidan, “Abdurazzoq Samarqandiyning “Matla’i sadayn va majma’i bahrayn’da, D. Yusupova “Fasih Ahmad Xavofiyning “Mujmali Fasihiy’dan, U. Uvatovning “Ibn Arabshohning Temur va temuriylar davri madaniy hayoti haqida”, O. Bo‘riyevning “Hofizi Abru “Geografiya”sidan, “Zayli Zafarnomai Shomiy”dan, Hofizi Abruning “Zubdat at-tavorix”dan A.O‘rinboyev va O.Bo‘riyev hamkorlikda Sharafiddin Ali Yazdiyning “Zafarnoma”sidan, G‘.Karimov Muiniddin Natanziyning “Muntahab

at-tavorixi Muiniy”dan mavzu doirasidagi ma’lumotlarni kitobxonga taqdim etdilar. Amir Temur davri ilm-fan taraqqiyoti sababi, xususiyatlari tahlil etilgan M.M.Xayrullayev va H. Aliqulovning maqolasida XIV – XV asrlarda O’rta Osiyoda madaniyat oldingi davrlarga nisbatan o’ziga xos ravishda taraqqiy etgani, san’at va ilm-fanning deyarli barcha sohalarini rivojlangani, bu davrdagi madaniy ko’tarinkilik o’zining xarakteri, yo’nalishi jihatidan IX – XII asrlardagi O’rta Osiyo Uyg’onish davrining qonuniy davomidir, deyiladi. A. O’rinboyev Nizomiddin Shomiyning “Zafarnoma” asaridan keltirgan tarjima – lavhada Amir Temur o’z davri olimlaridan davlat bobida amaliy maslahatlar berishni talab qilgani haqida so’z boradi. Jumladan, “...Sohibqiron hazratlari bu haqda tildagina aytish bilan kifoyalanib qolishni istamay, ...ulamolarga qarab: “O’tgan asrlardagi ulamolar sultonlarga yaxshilik va adolat bobida yo’l ko’rsatganlar, siz nega menga rahnamolik qilmaysizlar va men bajarishim vojib va lozim bo’lgan narsalarni menga aytmaydiz”, degan murojaatiga alohida urg’u beriladi. “Amir Temur va Ulug’bek zamondoshlari” deb nomlangan to’plamda A.Habibullayev arab olimi Ibn Xaldunning “Tarjimai hol” asaridan ma’lum qismlarni tarjima qilib, Amir Temurning olimlarga munosabatini ko’rsatishga harakat qildi. Shuningdek tadqiqotchi o’sha davrning yirik olim va fuzalolaridan Qozi Burhoniddin ibn Muflih, xorazmlik faqih Abduljabbor Ibn an-Nu’mun, shofi’iylar qozisi Sadriddin al Munoviy, qustantaniyalik xatib, munajjim Abu Ali Badis, tabib va munajjim Ibn Zarzar al-Yahudiy, shayx va imom Muhammad Ibn Ibrohim al-Obiliy, mag’riblik avliyo shayx Abu Ya’qub al-Bodisiyning nabirasi Yahyo ibn Abdullohning Sohobqiron haqidagi fikrlarini keltiradi. Yana bir muhim tomoni, Ibn Xaldunning Amir Temur bilan geografiya, tarix sohalaridagi chunonchi, tarixiy shaxslar Afrosiyob, Xusrav, Qaysar, Iskandar, Buxtannasr, Manuchehr haqidagi suhbatlari yozma manbalarda qayd etilgan ma’lumotlar asosida taqdim etildi.

XULOSA

Mustaqillik yillari tarixshunosligida Amir Temurning davlatchilik faoliyatini dolzarb mavzu darajasiga olib chiqishda, birinchi navbatda O’zbekiston Respublikasining birinchi Prezidenti I.A. Karimovning asarlari, nutq va ma’ruzalari muhim ahamiyatga ega bo’ldi. Amir Temur hayoti va faoliyatiga oid mustaqillik yillarida amalga oshirilgan ilmiy tadqiqotlar, yozma manbalar nashrlari, tarjimalari tarixshunoslik nuqtai nazaridan tadqiq va tahlil etildi. Ta’kidlash joizki, mazkur yillarda O’zbekistonda, qisqa muddat ichida, Amir Temur saltanati tarixiga oid yozma manbalarning bir qismi ilmiy muomalaga kiritilgan va salmoqli tadqiqotlar amalga oshirilgan. Mustaqillik yillarida Amir Temur shaxsiga nisbatan adolatning qaror topishini tarixni haqqoniy o’rganishdagi yutuq sifatida aytishimiz mumkin. Amir Temur hayoti va faoliyatining tarixchi olimlar tomonidan o’rganilishi va amalga oshirilgan tadqiqotlar yangi, avvalgiga nisbatan yuqori bosqichga

ko'tarilganini ko'rsatadi. Ularda harbiy yurishlardan ko'zlangan asosiy maqsad "talonchilik" va "bosqinchilik" emas, balki ezgu niyat, ya'ni Buyuk ipak yo'lini, kommunikatsiyani tiklash, bu orqali esa savdo-sotiq, ilm-fan taraqqiyotini rivojlantirish uchun sa'y-harakatlar qilgani, bunyodkorlik ishlarini keng masshtabda olib borgani isbotlab berildi. Keng ko'lamda amalga oshirilgan tadqiqotlar Amir Temurning tarixiy shaxs sifatida jahon tarixi va madaniyatida tutgan o'rnini aniqlashga imkon yaratdi va bunda o'zbek olimlari bilan bir qatorda jahon temurshunoslarining ilmiy hamkorligi ham kuzatiladi. Amir Temur saltanatining siyosiy tarixi, ijtimoiy-iqtisodiy va madaniy hayotga oid muammolarni yoritishga yangi tarixiy hujjatlar jalb etilmoqda, maxsus ilmiy tadqiqot sifatida kengroq o'rganishlar olib borilmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Karimov I.A. Amir Temur – faxrimiz, g'ururimiz (Amir Temur tavalludining 660 yilligiga bag'ishlangan xalqaro ilmiy konferensiyadagi ma'ruza. 1996 yil 24 oktabr) 2. Xalq so'zi. 1996, 25 oktabr.
3. Karimov I.A. Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch. – T.: Ma'naviyat, 2008.
4. "Amir Temur tavalludining 660 yilligini nishonlash to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qarori. 1994 yil 29 dekabr.
5. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "1996 yilni Amir Temur yili deb e'lon qilish to'g'risida"gi Farmoni. T.: 1995 yil 26 dekabr.
6. Amir Temur ajdodlari (Sharafiddin Ali Yazdiyning "Zafarnoma" asaridan terma-tarjima) / Fors tilidan tarjima, kirish so'z va izohlar muallifi O. Bo'riyev. – T.: Qomus, 1992.
7. Amir Temur Ko'ragon. Tuzuki Temuriy / Tabdil va nashrga tayyorlovchilar: H.Bobobekov, H.Boboyev, A.Quronbekovlar. – T.: Maxpirat nomidagi O'rta Osiyo xalqlari instituti. 1999.
8. Xudjayeva Gulora "O'zbekistonda Amir Temur hayoti va faoliyati tarixshunosligi" (2015-yil).
9. Jumanazar Xayitbayevich Adambayev "Amir Temurning davlat boshqaruvi sohasidagi islohotlari" (2021-yil).

AMIR TEMUR DAVRIDA O'ZBEK DAVLATCHILIGINING YUKSALISHI

Asqarova Moxina Vohidjon qizi

Namangan davlat pedagogika instituti

Xorijiy til va adabiyoti yo'nalishi GU-22 guruh 2-bosqich talabasi

Annotatsiya: Amir Temur XIV-XV asrlarda O'rta Osiyoda katta ta'sirga ega bo'lgan muhim hukmdordir. Bu izohda asosiy e'tibor uning O'zbekiston va uning atrofidagi viloyatlarda hukmronligi kuchayishiga qaratilgan. Temur hukmronligi davrida Temuriylar saltanati kengayib, O'rta Osiyoda qudratli saltanatga aylandi. Izoh Temur saltanati davridagi voqealar va ta'sirlarni tushuntirib, uning harbiy strategiyalari, siyosiy mahorati va madaniy xizmatlarini yoritadi. Temur saltanati Markaziy Osiyo va uning atrofidagi tsivilizatsiyalarni birlashtirib, bu hududlarda san'at, adabiyot va me'morchilik sohalarida ko'plab rivojlanishlarga asos solgan. Ushbu izoh Amir Temur saltanati va ta'siri haqida umumiy tushuncha berishni maqsad qilgan.

Kalit so'zlar: Buyuk davlat arbobi, insonparvar, adolat, qonun-qoida, tashqi savdo ichki siyosat, moliya, iqtisod, tartib intizom, Temuriylar davlati, madrasa, me'mor.

THE RISE OF UZBEK STATEHOOD DURING THE TIME OF AMIR TEMUR

Annotation: Amir Temur is an important ruler who had great influence in Central Asia in the XIV-XV centuries. In this comment, the main focus is on the strengthening of his rule in Uzbekistan and its surrounding regions. During the reign of Timur, the Timurid kingdom expanded and became a powerful kingdom in Central Asia. The commentary explains the events and influences of Timur's reign, highlighting his military strategies, political skills, and cultural services. Timur's kingdom united the civilizations of Central Asia and its surroundings, and laid the foundation for many developments in the fields of art, literature, and architecture in these regions. This commentary aims to provide a general understanding of Amir Temur's reign and influence.

Key words: Great statesman, humanitarian, justice, law and order, foreign trade, domestic policy, finance, economy, discipline, Timurid state, madrasa, architect

СТАНОВЛЕНИЕ УЗБЕКСКОЙ ГОСУДАРСТВЕННОСТИ В ПЕРИОД ПРАВЛЕНИЯ АМИРА ТЕМУРА

Аннотация: Амир Темур – крупный правитель, имевший большое влияние в Средней Азии в XIV-XV веках. В этом комментарии основной

акцент сделан на усилении его правления в Узбекистане и прилегающих регионах. Во время правления Тимура царство Тимуридов расширилось и стало могущественным царством в Средней Азии. Комментарий объясняет события и влияние правления Тимура, подчеркивая его военную стратегию, политические навыки и культурные заслуги. Царство Тимура объединило цивилизации Центральной Азии и ее окрестностей и заложило основу для многих событий в области искусства, литературы и архитектуры в этих регионах. Этот комментарий призван дать общее представление о правлении и влиянии Амира Темура.

Ключевые слова: Великий государственный деятель, гуманист, правосудие, правопорядок, внешняя торговля, внутренняя политика, финансы, экономика, дисциплина, государство Тимуридов, медресе, архитектор.

KIRISH

Amir Temur 1336-1405 yillarda yashagan turk hukmdori. U Sharqiy va O'rta Osiyoning katta qismini nazorat qilgan qudratli imperiya qurdi. Uning hukmronligi davrida Temuriylar saltanati Markaziy Osiyo va uning atrofida kengayib, mustahkamlanib bordi. Uning imperiyasiga hozirgi O'zbekiston, Tojikiston, Qozog'iston, Turkmaniston, Eron, Afg'oniston, Iroq, Suriya va Hindistonning bir qismi kirgan. Temur o'zining harbiy dahosi va strategik ziyrakligi bilan mashhur. U turli madaniyatlarni birlashtirgan, bag'rikenglikni targ'ib qilgan va san'at va fanlarni qo'llab-quvvatlagan. Uning saltanati davrida Samarqand kabi markazlarda me'moriy mo'jizalar barpo etildi, adabiyot va san'at katta yuksaldi. Amir Temur vafotidan keyin o'g'illari o'rtasidagi kurashlar tufayli uning imperiyasi parchalanib ketdi, biroq uning merosi O'rta Osiyoning madaniy va siyosiy rivojiga doimiy ta'sir ko'rsatdi.

Amir Temur va temuriylar davri davlatchiligi, ma'naviyati o'zining salohiyati, mazmuni, tarbiyaviy kuchi va ta'siri bilan xalqimiz tarixida alohida o'rin tutadi. O'zbekiston o'zining davlat mustaqilligiga erishgach, uning bir necha mingyillik ijtimoiy-siyosiy tarixini har taraflama o'rganish uchun keng imkoniyatlaryaratildi. Ayniqsa, markazlashgan Amir Temur saltanati, uning o'zbek davlatchiligi va madaniyatini rivojlantirishdagi o'rni masalalariga oydinlik kiritilib, tarixchi, sharqshunos olimlarimiz ko'plab birinchi manba ahamiyatidagi asarlarni o'zbek tiliga tarjima qilib, nashr ettirdilar. Davlatimizning siyosati va xalqimiz xohish-irodasiga asoslangan Vazirlar Mahkamasining 1994 yil 29 dekabrda «Amir Temur tavalludining 660 yilligini nishonlash to'g'risida»gi qarori, 1995 yil 26 dekabrda esa Prezidentimizning «1996 yilni Amir Temur yili deb e'lon qilish to'g'risida»gi farmonlari qabul qilindi. 1996 yil martida «Temuriylar tarixi» davlat muzeyini tashkil qilish xususida, «Amir Temur» ordenini ta'sis etish to'g'risida farmonlar chiqdi. YUNESKO qarori asosida Amir Temur tavalludining 660 yilligi

butun dunyoda keng nishonlandi. 1996 yil aprelida shu tashkilotning Parijdagi bosh qarorgohida «Temuriylar davrida fan, madaniyat va ta'lim ravnaqi» mavzuida ilmiy konferensiya o'tkazilib, Buyuk davlat arbobining tarixdagi o'rniga yuksak baho berildi. «Amir Temur jahon tarixida qudratli va gullab-yashnagan davlat barpo etgan buyuk sarkarda va davlat arbobi sifatidagina mavqei tutmaydi. XIV asr o'rtalarida Chingizxon tasarrufidagi yerlar uning vorislari qo'l ostida bo'lsa ham, ular mayda bo'laklarga bo'linib, idora qilinmoqda edi. O'zaro hokimiyat uchun ichki kurashlar va nizolar natijasida 1348 yilda Sharqiy Turkistonda Chig'atoy avlodidan bo'lgan Tug'luq Temur hukmronligida Mo'g'uliston nomi bilan yangi davlat barpo yetiladi. Tug'luq Temur o'z yerlarini kengaytirish maqsadida Movarounnahrda bir necha bor harbiy yurishlar uyushtirdi. Bu harakatlar Movarounnahr ichidagi barqaror bo'lmagan ijtimoiy-siyosiy vaziyat, boshboshdoqlik tufayli sodir bo'lgandi. Ana shunday ichki o'zaro urushlar avj olib, ijtimoiy, iqtisodiy va siyosiy inqiroz kuchayib borgan davr Amir Temur faoliyati bilan bog'liq. Amir Temur Shahrisabz yaqinidagi Xo'ja Ilg'or qishlog'ida barlos bekларidan bo'lgan Muhammad Tarag'ay oilasida 1336 yil 9 aprelda tavallud topadi. Uning yoshligi Keshda kechadi, harbiy mashq, diniy va dunyoviy bilim o'rganadi. 1360-1361 yillarda Tug'luq Temur qarshiliksiz Movarounnahr yerlariga bostirib kirganida Temurning amakisi Kesh hokimi Hoji barlos Xurosonga qochib ketadi. Yosh Temur amakisi hokim bo'lib turgan yerlarni qo'lda saqlash maqsadida Tug'luq Temur xizmatiga kiradi va uning ishonchini qozonib, Kesh viloyati yerlariga hokimlik qilish uchun yorliq oladi. Temurning bu harakati Movarounnahrda siyosiy tarqoqlik, o'zaro nizolar va boshboshdoqlik hukm surgan davrdagi birdan-bir to'g'ri yo'l yedi. Chunki kelajakda mahalliy hukmdorlarning Mo'g'uliston xoniga qarshi kurashining yuzaga kelishi, shubhasiz edi. Tug'luq Temur 1361 yilda Movarounnahr yerlarini boshqarishni o'g'li Ilyosxo'jaga topshiradi. Shundan boshlab Amir Temur Tug'luq Temur xizmatidan asta-sekinlik bilan uzoqlashib, Balx hokimi Amir Qozog'onning nabirasi Amir Husayn bilan ittifoq tuzadi. Uni mustahkamlash maqsadida Temur Amir Husaynning singlisiga ham uylanadi. Muhimi, birgalikda mo'g'ullarga qarshi kurashni ham boshlab yuboradi. U mahalliy hokimiyat uchun bo'lgan janglarning birida, aniqrog'i, Seyistonda turkmanlarga qarshi bo'lgan janglarda o'ng qo'li va oyog'idan yaralanib, bir umrga oqsoq bo'lib qoladi. 1363 yili Tug'luq Temurning vafoti Movarounnahr uchun bo'lgan kurashlarni kuchaytirib yubordi..

Temur qisqa vaqt ichida Amudaryo bilan Sirdaryo oralig'idagi yerlarni, Farg'ona va Shosh mulklarini o'ziga bo'ysindirdi. 1372-1388 yillar orasida Xorazmga 7 marta harbiy yurish qilib, uni ham o'ziga bo'ysindirdi. Temur Oltin O'rda xoni To'xtamishga qarshi 1389, 1391, 1394-1395 yillarda 3 marta yurish qilib, uni ham yengdi. Oltin O'rda qudrati to'lasincha sindirildi. 1395 yilda Shimoliy Kavkaz hamda Terak daryosi bo'yida Temur va To'xtamish o'rtasida shiddatli jang

bo'lib, bu jang Temur g'alabasi bilan tugadi. Bu g'alabalar Temur qo'shinlarining quyi Povolje, Astraxon, Shimoliy Kavkaz, Azov bo'ylariga chiqish uchun keng yo'l ochildi. Temurning Xorazm, Movarounnahr yerlariga va Oltin O'rdaga yurishlari, poytaxtning Keshdan Samarqandga ko'chirilishi O'rta Osiyoda markazlashgan davlatni tashkil qilishga qaratilgan bo'lsa, uning Yeron, Kavkaz, Hindiston, Temur davridagi ilm-fan, me'morchilik, san'at sohalari o'z davriga nisbatan yuqori darajada rivojlanib, yuksak ma'naviy boylik darajasiga ko'tarildi. Sohibqiron mamlakat obodonchiligiga ham juda katta e'tibor berdi. Samarqandni poytaxt qilib olgach dunyoning turli joylaridan keltirilgan binokorlar, me'morlar tomonidan masjidlar, madrasalar, maqbaralar qurildi. Hattoki g'ariblarga oziq-ovqat beradigan g'aribxonalar, yo'lovchilar qo'nib o'tadigan maxsus joylar ham qurilgan. Shahar atrofi mustahkam devorlar bilan o'ralib, Ohanin, Shayxzoda, Chorsu, Korizgoh, So'zangaron, Feruza kabi nomlar bilan darvozalar quriladi. Temurning qarorgohi sifatida noyob ma'muriy bino Ko'ksaroy va Bo'stonsaroylar qad ko'taradi. Samarqand atrofida atab go'zal bog'lar yaratgan. Temur tug'ilgan joyi Keshda Oqsaroy, Jome masjidi, madrasalar barpo ettirdi. Turkiston shahrida Xoja Ahmad Yassaviy maqbarasini qurdiradi. Bu davrda Buxoro, Samarqand, Shahrisabz va Toshkent kabi shaharlar hunarmandchilik va savdo markazlariga aylandi. Amir Temur savdo yo'llari rivojiga va uning tinchligiga alohida e'tibor berdi. U boy o'ljalar bilan cheklanib qolmay, balki jahon karvon savdosi yo'llari (Yevropa va O'rta Osiyo mamlakatlarining Uzoq Sharq bilan) ustidan hukmronlik qilishni ham o'z oldiga maqsad qilib qo'ygandi. Sohibqiron Oltin O'rda hududidan o'tgan shimoliy savdo yo'lini ishdan chiqarish va savdo yo'lini O'rta Osiyo orqali o'tgan eski ipak yo'liga yana burib yuborishga zo'r berib harakat qildi. oshirilgandi. Temur o'zining uch yillik (1386-1388), besh yillik (1392-1398), yetti yillik (1399-1405) yurishlari davomida Ozarbayjonda jaloyirlar, Sabzavorda sarbadorlar davlatini, Hirotda kurdlar davlatini tugatib, Eron va Xurosonni o'z tasarrufiga kiritdi. Amir Temur 1398 yilda Hindistonga qilgan harbiy yurishida Dehli shahrini, 1400 yilda Suriyaga qilgan yurishida esa Halab va Beyrut shaharlarini, 1401 yilda Damashq shahrini egallaydi. 1402 yilda usmoniylar imperiyasining sultoni Yildirim Boyazidga qarshi yurishida uni mag'lubiyatga uchratadi. Bu g'alaba bilan Temur Yevropaning usmoniylar asoratiga tushishini bir necha o'n yillar orqaga suradi. Temur 1404 yilda Kichik Osiyodan Samarqandga keladi va Xitoyga harbiy yurish taraddudini ko'radi. Aslida Temur yirik sarkarda bo'lib, kuchli hafbiy boshqaruv tizimini yaratadi. Movarounnahr yerlarini 1409 yildan boshlab Shohruhning katta o'g'li Ulug'bek Mirzo boshqara boshladi. Ulug'bekning hukmronlik davri (1409-1449) asosan Movarounnahrda ijtimoiy-iqtisodiy hayot, ilm-fan va madaniyatning rivojlanishi bilan izohlanadi. Mirzo Ulug'bek Movarounnahrni musulmon olamining ilmiy markaziga aylantirishga harakat qildi. Xususan, Samarqand,

Buxoro, Kesh ilm-fan markazlariga aylandi. U 1417 yilda Buxoro, 1420 yilda Samarqand va 1433 yilda G'ijduvonda madrasalar barpo etdi. Samarqandni obodonlashtirish ishlariga bosh-qosh bo'lib, Go'ri Amir, Shohizinda me'moriy majmualarini oxiriga yetqazdi. Marvda ham bir qator diniy muassasalar qurdiradi. Hadisi sharifdagi «Ilm olmoqqa intilmoq har bir muslim va muslima uchun ham farz va qarz» degan iborasi Buxoro madrasasi peshtoqiga shior sifatida o'yib yozdirib qo'yiladi. Xususan, Samarqandga o'z zamonasining yirik, taniqli olimlarini chorlashga harakat qilgan. Uning sa'y-harakatlari tufayli zamonasining 100 dan ortiq olimlari Samarqandga yig'ildilar. Ular orasida Taftazoniy, Mavlono Ahmad, o'z zamonasining «Aflotuni» deb nom olgan Qozizoda Rumiy, G'iyosiddin Koshiy, Muhammad Xavofiylar va boshqa taniqli olimlar ham bor edi. 1420 yilda Samarqand madrasasi ochilganda unda 90 dan ortiq olim qatnashgan. Ilk ma'ruzani Mavlono Havofiy o'qigan vaqtida, uni faqat 2 kishi – Mirzo Ulug'bek va Qozizoda Rumiy tushungan, xolos. Keyinchalik o'z zamonasining taniqli kishilari Abdurahmon Jomiy, Xo'ja Ahror va boshqalar ham Samarqand madrasasida tahsil olganlar.

Temur va temuriylar davrida tarixshunoslik fani rivoj topdi. Bu davrda yashab ijod qilgan muarrixlarning asarlarida o'sha zamon tarixiy voqealarning mufassal tafsilotlari, sharxlaridan tashqari ularning chuqur ijtimoiy mohiyati, mazmuni uzining butun ziddiyatliligi va murakkabliligi bilan ifoda etilgan. Bu davr tarixchilaridan Nizomiddin Shomiy, Xofizu Abru, Sharofiddin Ali Yazdiy, Fosix Xavofiy, Abdurazzoq Samarqandiy, Ibn Arabshox, G'iyosiddin Ali, Mirxond, Xondamir o'sha davr ijtimoiy hayoti jarayonining talab va ehtiyojlaridan kelib chiqqan holda temuriy hukmdorlarning turli-tuman faoliyati, sa'y-harakatlari bilan bog'liq tarixiy hodisalar, voqealarni holis va haqqoniy aks ettirishga intilganlar.

Amir Temur va temuriylar davri madaniyatining tudakonli mazmuni, manzarasi va ko'лами o'sha zamonda har taraflama gurkirab ravnaq topgan badiiy adabiyotda yaqqol namoyon bo'ldi. Eng muhimi shundaki, bu davrda badiiy tafakkurda an'anaviy bayroqdor bo'lib kelgan fors-tojik adabiyoti bilan yonma -yon turkiy-uzbek adabiyoti ham rivojlanib, uning namoyandalari safi ko'payib bordi. Bu o'rinda o'zbek mumtoz adabiyoti taraqqiyotiga salmoqli hissa qo'shgan Lutfiy, Haydar Xorazmiy, Durbek, Gadoiy, Atoiy, Sakkokiy, Husayniy singari badiiy so'z ustalari nomini alohida tilga olib o'tish joizdir. Shoir Lutfiy (1366 1465) o'zining 20 dan ortiq asarlari bilan Navoiygacha ham mashhur bo'lgan. Ana shu davrda Sharofiddin Ali Yazdiyning (vafoti 1454 y) Temur tarixiga doir Nizomiddin Shomiydan so'ng yozilgan bir xil nomdagi «Zafarnoma» asari yaratildi. Fors-tojik adabiyotida mashhur bo'lgan Abduraxmon Jomiy (1414-1492) ning ham roli buyuk bo'ldi. Temuriyzodalar o'rtasidagi o'zaro urushlar, birodarkushliklar nafaqat quyi tabaqa ahlining, balki yirik zodagonlarning ham noroziliklariga sabab bo'ldi.

Temuriylar davlatidagi siyosiy tarqoqlik, ayrim hukmdorlarning ajralib, mustaqillikka intilishi bu davlatning yemirilishiga olib keldi. Natijada Amir Temur asos solgan ulkan saltanat tanazzulga yuz tutdi va tugatildi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

- 1.Karimov I.A. Amir Temur-faxrimiz,g'ururimiz(Amir Temur tavalludining 660 yilligiga bag'ishlangan xalqaro ilmiy konferensiyadagi ma'ruza.1996-yil 24-oktabr).
- 2.Xalq so'zi.1996,25,oktabr.
- 3.Karimov I.A. "Yuksak ma'naviyat-yengilmas kuch".T:Manaviyat,2008.
4. "Amir Temur tavalludining 660 yilligini nishonlash to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qarori. 1994 yil 29 dekabr.
- 5.. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "1996 yilni Amir Temur yili deb e'lon qilish to'g'risida"gi Farmoni. T.: 1995 yil 26 dekabr.
6. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining "O'zbekiston Fanlar Akademiyasi Tarix instituti faoliyatini takomillashtirish to'g'risida"gi qarori.
7. Amir Temur ajdodlari (Sharafiddin Ali Yazdiyning "Zafarnoma" asaridan terma-tarjima) / Fors tilidan tarjima, kirish so'z va izohlar muallifi O. Bo'riyev. – T.: Qomus, 1992.
8. Amir Temur Ko'ragon. Zafar yo'li. Tarjimai hol / Nashrga tayyorlovchi, tarjimon, so'z boshi va izohlar muallifi. O.Bo'riyev.-T:Qomus,1992

AUTIZM SPEKTR KASALLIGINING PSIXOLOGIK BELGILARI.

Abdurashidova Dilfuza Akmaljon qizi

Namangan davlat pedagogika instituti 1-kurs talabasi

E-mail: abdurashidovadilfuza4@gmail.com

Ilmiy rahbar D.D.Oribboyeva

Annotatsiya: Ushbu maqola autizm spektri buzilgan bolalarning o'ziga hos xususiyatlari, kasallik sabablari, keltirib chiqaruvchi omillar, autistik odamning noodatiy tarzda amalga oshirishi mumkin bo'lgan xatti-harakatlar, autizm spektr buzilishiga ega bo'lgan bolalarda uchraydigan asosiy psixologik belgilar,. unda ijtimoiy muloqotning cheklanganligi, nutq rivojlanishidagi qiyinchiliklar, takroriy xatti-harakatlar, sensor sezgirlik hamda emotsional holatdagi o'ziga xosliklar ilmiy-pedagogik nuqtayi nazarda, shuningdek, autizm spektr buzilishining erta aniqlanishi va psixologik-pedagogik yondashuvlarning ahamiyati, bunday kasallikka uchragan

insonlardagi belgilarning bir nechta insonlarda turli xil ko‘rinishda namoyon bo‘lishi haqida bayon qiladi

Kalit so‘zlar: Autizm spektri, Psixiatriya, Okkupatsion terapiya, Neyropsixologlar, Nutq patologlar, Xulq-atvor, Klinik psixologiya, Genetik omillar, Sensor, Psixologik-pedagogik, Ijtimoiy muloqot.

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ СИМПТОМЫ РАССТРОЙСТВА АУТИСТИЧЕСКОГО СПЕКТРА

Аннотация: В данной статье с научной и педагогической точки зрения описываются характеристики детей с расстройствами аутистического спектра, причины заболевания, причинные факторы, необычное поведение, которое может проявлять человек с аутизмом, основные психологические симптомы, выявляемые у детей с расстройствами аутистического спектра, включая ограниченную социальную коммуникацию, трудности в развитии речи, повторяющееся поведение, сенсорную чувствительность и особенности эмоциональных состояний, а также важность ранней диагностики расстройств аутистического спектра и психолого-педагогических подходов, тот факт, что симптомы у людей с таким заболеванием проявляются по-разному у разных людей.

Ключевые слова: Расстройства аутистического спектра, Психиатрия, Эрготерапия, Нейропсихологи, Логопеды, Поведение, Клиническая психология, Генетические факторы, Сенсорные особенности, Психологически-педагогические особенности, Социальная коммуникация.

PSYCHOLOGICAL SYMPTOMS OF AUTISM SPECTRUM DISORDER

Abstract: This article describes the characteristics of children with autism spectrum disorders, causes of the disease, causative factors, unusual behaviors that an autistic person can perform, the main psychological symptoms found in children with autism spectrum disorders, including limited social communication, difficulties in speech development, repetitive behaviors, sensory sensitivity, and peculiarities in emotional states from a scientific and pedagogical point of view, as well as the importance of early detection of autism spectrum disorders and psychological and pedagogical approaches, the fact that symptoms in people with such a disease manifest themselves in different ways in several people.

Keywords: Autism spectrum, Psychiatry, Occupational therapy, Neuropsychologists, Speech pathologists, Behavior, Clinical psychology, Genetic factors, Sensory, Psychological and pedagogical, Social communication.

Autizm spektri-bu odatda ijtimoiy munosabatlar va muloqotdagi qiyinchiliklar, takrorlanadigan xatti-harakatlar, cheklangan qiziqishlar va hissiy stimullarga g‘ayri oddiy javoblar bilan tavsiflanuvchi kasallik hisoblanadi.

1980- yillardan boshlab "autistik spektr buzilgan" tashxisi qo'yilganlar soni sezilarli darajada ortdi. So'nggi tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, autizmning tarqalishi har 50 kishidan bittasiga to'g'ri keladi. Huddi shu tadqiqotlarga ko'ra erkaklarda bu kasallik ayollarga qaraganda 3-4 barobar ko'pdir.

Autizm sindromining dolzarbligi Butunjahon Sog'liqni saqlash tashkiloti tomonidan 2001 yilda alohida ajratib ko'rsatilib, shu yilning o'zida "Psixik salomatlik yili" deb e'lon qilingan. 2008 yil Birlashgan Millatlar Tashkiloti Bosh Assambleyasi tomonidan 2 aprel Xalqaro autizm muammosi to'g'risida axborotlarni tarqatish kuni deb e'lon qilinib shundan buyon har yili nishonlab kelinadi.

Autizm spektrida nutqning o'ziga xos xususiyatlari. Autizm bilan og'rikan bemorlarda nutq sekin va yaqqol o'ziga xoslik bilan rivojlanadi. Sekin rivojlanish so'zlar va jumalarning kechroq paydo bo'lishiga va maxsus agrammatizmida namoyon bo'ladi. Kop hollarda nutq stereotipik, bola tez- tez iqtiboslar va yodlab olgan jumalar bilan gapiradi, mustaqil gap tuzmaydi. Tez uchrab turadigan simptom - "exolaliya"- faqat eshitgan gapini takrorlash kuzatiladi. Har qanday holatda ham nutq muloqot uchun foydalanilmaydi. Autistik bolalarda noverbal kommunikatsiya- imo- ishora va mimika ham buziladi. Nutq rivojlanishidan ortda qolayotgan bola ishoralar, mimika bilan o'zining fikrini yetkazib berishi mumkin. Autizm bilan kasallangan bola esa buni qila olmaydi. Autizmga chalingan bola vaqtini sezmaydi, hozirda ro'y berayotgan voqea- hodisalarni otgan yoki kelasi zamon bilan almashtiradi, real voqea hodisalarni fantastik mavhum voqea hodisalar bilan almashtirib yunoradi. Autizm holatida bola faoliyati sustlashadi yoki keraksiz noaniq faoliyat bilan shugullanadi. Bolaning xulq- atvori buziladi, oyin faoliyati, qiziqishi sust bo'ladi, ma'yus holatda yuradi, kattalar va tengdoshlari bilan aloqada bo'lmaydi, hech kim bilan gaplashishni istamaydi, ba'zilarida mutizm holati kuzatiladi.

Bir yoshdan boshlab autistik bolalarda normal rivojlanishdan chetlashish kuzatiladi. Ular uzoq vaqtgacha nigohlarini narsalarga hattoki o'z qollariga ham qaratmaydilar, harakatlanayotgan obyektini kuzatmaydilar, ularda bosh miya postloqlarining integrativ funksiyasi buziladi. Qichqirish, yig'lash, so'zlar paydo bo'lsada autistik bolalar ularni nutqda qollay olmaydilar. Odatda 10-15 ta so'zlar ularning passiv va aktiv lugatida shakllanadi. Lekin keyinchalik bu so'zlar ham yo'qoladi. "Aks - sado" nutqi paydo bo'ladi, lekin ijodiy yondashuv kuzatilmaydi. So'zlarning manosini tushunmaydi. Savollat bilan murojat qilmaydi. Nutqning surati va ravonligi buziladi. Autik bolalarda muloqotning rivojlanmaganligi namoyon bo'ladi. Nutqiy aloqaga kirishmaslik, nutqiy foydalanishdagi zaiflik, suhbatdoshining gaplarini tushunmaslik, so'zlovchining nutqiga e'tiborsizlik - bularning barchasi suhbatni qollashda qiyinchilik tug'diradi. Mualliflar autik bolalar

muloqot jarayonida doimo kattalar tomonidan tashkiliy, yónaltiruvchi va rağbaglantiruvchi tasirga muhtoj bóladi.

Autizmli bolalarda nutqiy nuqsonlar kommunikativ jarayonlarning komponentlarining yetarlicha bólmasligida namoyon bóladi. Turli xil nutqiy nuqsonlar kuzatiladi.

Mutizm autistik bolalarda kuzatiladi. Mutizm nutqning yóqligi bilan namoyon bóladi nutqiy kommunikatsiya va kommunikativ talablar doirasiga boğliq ravishda emotsional - iroda jarayonlari nutqning óziga xosligi bilan xarakterlanadi. Mutizmni yuzaga kelishini nutq faoliyatining shakllanishidagi nuqson emas, balki nutqiy muloqotga bólgan motivatsiyaning yóqligi sifatida kórib chiqish mumkin. Biroq mutizmni ifodalanish darajasi turlicha bóladi.

Tóliq mutizmida nutqning impressiv tomonini rivojlanishi juda sust ifodalangan. Alohida tovushlar va tovushlar birikmasi sóz va ibora shaklida namoyon bólmaydi hamda autizmli bolada qiziqish uyğotmaydi. Verbal darajadagi barcha muloqotlardan voz kechishlari natijasida ularda passiv sózlar zahirasi deyarli bólamaydi. Eshitiv diqqati zaif va rivojlanmagan. Bunday bolalarni Tekshirish davomida bolaga qaratilgan nutq ularda uni idrok etish, unga taqlid qilish xoxishi yóqday tuyuladi. Inson nutqi autizmli bolani qórqitadi hamda unda tóliq emotsional noqulaylikni yuzaga keltiradi. Ba'zi bolalarda nutq rivojlanishining zamini ham yóqdir. Bunday nutq nuqsonlari kópincha intellektual kamchiliklar bilan birgalikda yuzaga keladi.

Ikkinchi guruh bolalari qisman mutizmdan qiynaladilar. Birinchi guruh bolalariga nisbatan nutqning saqlangan imkoniyatlari mavjud. Ushbu bolalarni nutqiy imkoniyatlarini nutqning tóliq rivojlanmaganligining birinchi darajasidagi nuqsonlar bilan taqqoslash mumkin. Ushbu bolalarning bir qismida nutq nuqsonlari birinchi va ikkinchi darajadagi nutqni tóliq rivojlanmaganligida namoyon bóladi. Autizmli bolaning nutqi logopat bolaning nutqidan farqli ravishda avtonom ifodalanadi, ya'ni alohida tovushlar birikmasi bilan ifodalanadi.

Uchinchi guruh bolalarda nutq birmuncha shakllangan bólib, taxminan nutqning tóliq rivojlanmaganligining ikkinchi va uchinchi darajalariga mos keladi. Biroq ikkinchi guruhdagi singari nutq manzilsiz aniq bir shaxsga biror bir obyektga nutqni qaratilishi yóqligi bilan tavsiflanadi.

Nutqning rivojlanishidagi bu bosqichda autizmli bola ózining "men" ini sóz bilan ifodalash sohasida juda katta qiyinchiliklarga duch keladi. Ózini "men" sózi bilan ifodalashning qiyinchiliklari autizmli bolaning ózini tushunishi, ózining shaxsini shakllanishidagi murakkabliklar bilan boğliq. Autizmli bola ózining ismini aytmaydi va I shaxsdagi olmoslarni nutqda qóllamaydi. Ózi haqida ikkinchi va uchinchi shaxsda gapiradi. Uning nutqi exolaliya, nutqiy shtamplar, tovush birikmalari, sóz birikmalari yoki alohida jumalarda ifodalanadi. Nutqning

intonatsion tomoni óziga xos bólib, ovozi suniy, bazan falset ovoz bilan ajralib turadi.

Tórtinchi guruh bolalarda nutqning rivojlanish darajasi birmuncha yetarlichaligi bilan xarakterlanadi. Bola uzoq vaqt monologik nutqni olib bora oladi. Biroq dialogik nutqni olib borishi óziga xos qiyinchiliklarni tug'dirishi mumkin. Nutqiy streotiplar, shtamplar, avtonom namoyon bólshning sustligi ifodalanadi. Biroq ushbu kamchiliklar yuqori nutq rivojlanish darajasi bilan yumshatiladi hamda qisman namoyon bóladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. D.A. Nurkeldiyeva, M.U. Hamidova "Rivojlanishida nuqsoni bólgan bolalar diagnostikasi" Toshkent 2016.
2. L.R.Móminova "Autizm sindromi, uning sabablari, turlari va bartaraf etish metodikasi" Toshkent "Spectrum Media Group" 2015.
3. Abdurashidova, Dilfuza Akmaljon Qizi, and D. Oribboyeva. "Nutqida nuqsoni bor bolalarning psixologiyasi." Science and Education 6.10 (2025): 579-583.
4. Munira, V., & Shoxistaxon, T. (2024). Bolalar nutqining rivojlanishida atrof muhit va oilaning ahamiyati. Ta'lim innovatsiyasi va integratsiyasi, 15(1), 51-69.
5. Abdurashidova, Dilfuza. "The Impact of Cryptocurrencies on the Global Economy." European Journal of Management, Economics and Business 1.3 (2024): 201-205.
6. Sadirdinovna, V. M. (2023). Corrective pedagogical work carried out in stuttering children. JournalNX, 9(12), 372-375.

O'SIMLIKLARNING IQLIM O'ZGARISHIGA MOSLASHISH MEXANIZMLARI.

Bahodirova Oygul O'tkirbek qizi

Namangan davlat pedagogika instituti

Biologiya yo'nalishi 1- kurs talabasi

E-mail: tbaxodirov7@gmail.com

Tel: (+99890) 589-11-23

Annotatsiya: ushbu maqolada o'simliklarning iqlim o'zgarishi sharoitida barqaror yashab qolishi va reproduktiv muvaffaqiyatini ta'minlaydigan asosiy moslashuv mexanizmlari chuqur tahlil qilingan. Tadqiqotda global isish,

yogʻingarchilik rejimining buzilishi, ekstremal haroratlar, tuproq shoʻrlanishi va CO₂ konsentratsiyasini ortishi kabi omillar oʻsimlik fiziologiyasi va morfologiyasiga koʻrsatadigan taʼsirni oʻrganib chiqdik.

Аннотация: В данной статье представлен углубленный анализ основных механизмов адаптации, обеспечивающих устойчивое выживание и репродуктивный успех растений в условиях изменения климата. В исследовании научно освещается влияние таких факторов, как глобальное потепление, нарушение режима осадков, экстремальные температуры, засоление почвы и повышение концентрации CO₂ на физиологию и морфологию растений.

Abstract: This article presents an in-depth analysis of the key adaptation mechanisms that ensure plant survival and reproductive success under climate change. The study explores the impact of factors such as global warming, disrupted precipitation, extreme temperatures, soil salinization, and rising CO₂ concentrations on plant physiology and morphology.

Kalit soʻzlar: oʻsimlik, CO₂, ekologiya, iqlim, yogʻingarchilik, gʻalla, dehqonchilik, suv, abiotik, qurgʻoqchilik, morfologik, antropogen.

Ключевые слова: растение, CO₂, экология, климат, осадки, зерновые, сельское хозяйство, вода, абиотические факторы, засуха, морфологические факторы, антропогенные факторы.

Keywords: plant, CO₂, ecology, climate, precipitation, grain, agriculture, water, abiotic, drought, morphological, anthropogenic.

KIRISH

Soʻnggi oʻn yillarda global iqlim oʻzgarishi biosferaning barcha komponentlariga taʼsir koʻrsatmoqda. Atmosferadagi CO₂ miqdorining oshishi global haroratning koʻtarilishi yogʻingarchilik rejimining oʻzgarishi va abiotik stresslarning kuchayishi oʻsimliklarning fiziologik jarayonlarini bevosita oʻzgartirmoqda. Oʻsimliklar harakatsiz organizmlar boʻlgani uchun ular stress molashuvni ichki biologik mexanizmlar orqali amalga oshiradi. Mazkur maqolada oʻsimliklarning iqlim oʻzgarishiga moslashish mexanizmlarining asosiy yoʻnalishlari ilmiy adabiyotlar asosida tahlil qilinadi.

Adabiyotlar tahlili

Iqlim oʻzgarishini oqibatlar natijasida yer yuzida yuz berayotgan oʻzgarishlar oʻta keng miqyosda koʻrinmoqda. Oʻzgargan havo harorati, qurgʻoqchilik suvsizlik dengiz sathini koʻtarilishi, meteorolik hodisalarning kuchayishi kabi omillar ijtimoiy va iqtisodiy tizimlarga salbiy taʼsir koʻrsatmoqda. [1] Iqlim oʻzgarishi jarayoni hozirgi kunda global ekologik muammolarning eng tahlikali koʻrinishlaridan biri boʻlib, uning yer yuzida yuzaga keltirayotgan oqibatlar tabora keng miqyosda sezilmoqda. Havo haroratining oʻzgarib borishi,

qurg'oqchilik va suvsizlikning kuchayib borishi, dengiz sathining ko'tarilishi kabi omillar tabiiy ekotizmlar barqarorligiga jiddiy zarar yetkazmoqda. Shu sabali iqlim o'zgarishining salbiy ta'sirlarini kamaytirish, barqaror rivojlanish tamoyillariga asoslangan moslashuv strategiyalarini ishlab chiqish va atrof muhitni muhofaza qilish choralarini kuchaytirish zarur deb hisoblayman.

Qishloq xo'jaligida moslashish biron bir ekinni ilgari o'smagan yangi hududlarga ko'chirish bilan bog'liq. Iqlimga moslashish jarayoni o'simliklar seleksiyasida, ayniqsa, boshqa mintaqalardan keltirilgan formalardan dastlabki material sifatida foydalanilganda katta rol o'ynaydi. Qishloq xo'jaligida iqlimga moslashish jarayoni ekinlarni ilgari osishi uchun qulay bo'lmagan yangi hududlarga ko'chirib yetishtirish bilan chambarchas bog'liq. Dehqonchilik amaliyotida bu jarayon qadimdan beri davom etib keladi. Masalan, g'alla ekinlarini turli mintaqalardan iqlimlashtirish ming yillar davomida sinovdan o'tgan bo'lib, insonning iqlim sharoitlariga moslashuvchan dehqonchilik tajribasini yaqqol namayon qiladi. [2]

ILMIY TADQIQOT ISHLARI

O'tgan asrni 60-70 yillarida qishki ob-havo sovuq bo'lganligi sababli toklarni bazi bir turlari masalan chillaki, husayni va soyaki turlari va anor, anjir ko'chatlari noyabr oyida ko'milib mart oyining oxirlari aprel oyini boshlarida ochilar edi. Qishning o'rtacha havosi -20°C -21°C darajaga tushardi, yil davomida yog'in miqdori o'rtacha 70-80 mm ga borardi, qorning qalinligi o'rtacha 25-30 sm gacha yetardi. 80- yillarning boshlaridan boshlab iqlimning o'zgarishi yog'ingarchilik kam yog'ishi sovuq o'rtacha -10°C -5°C dan pastlamasligi sababli sekin asta tok anor anjir ko'chatlari komilmadi. Dastlabki yillarda sovuq ura ham ildizdan chiqqan ko'chatlar iqlimga moslashdi. [3] Hozirgi kunda tok anor anjir ko'chatlari ko'milmaydi. Keyingi yillarda qurg'oqchilik bo'lganligi sababli issiqqa va sovuqqa chidamli o'simliklar navlarini yaratilyapti. Hattoki, stirus mevalar jumladan: limon, mandarin, apelsin, banan, papaya o'simliklari O'zbekiston iqlimiga moslashtirilgan navlari yaratilyapti. Honadonimizda 20 tup limon ko'chati va 2 tup mandarin ko'chati mavjud. Ularni iqlimga moslashtirish uchun issiqxonalarga ekilgan. Dastlabki yillarda yoz oylarida ekilgan ko'chatlardan 2- 3 mahal barglariga suv purkaladi. Oktabr oyi oxiri noyabr oyi boshlarida issiqxonalarning tepasi yopiladi. Lekin eshik derazalari ochiq turadi. Dekabr oyidan boshlab eshik derazalar yopiladi, havoni issiqligiga qarab derazaning kichik oynalari havoni almashtirish uchun ochib yopib turiladi. Dekabr oyidan boshlab issiqxonalar isitila boshlanadi. Issiqxonani harorati -3°C dan yuqori bo'lishi kerak. Yuqorida ko'rsatilgan ma'lumotlar o'zimizning yillar davomida olib borayotgan tajribamizdir. Hozirgi kunlarda seleksiyadan olingan o'simliklarning iqlimga moslashtirilgan navlarini yaratishmoqda. Iqlimning yomonlashuvi oqibatida o'simliklarning ko'p navlari

yo‘qolib boryapti. Masalan: O‘zbekiston chegarasiga yaqin joylashgan Tojikistonning Mirza Tursinzoda shahridagi aluminiy zavodida chiqqan tutunlar Surxondaryo viloyatidagi anorlarga zarar keltiryapti. Bundan tashqari XX asrning 70-80 yillarida Orol dengizi qurishi oqibatida iqlim va tuproqda keskin o‘zgarishlar, ya’ni sho‘rning oshib ketishi O‘zbekiston florasiga salbiy ta’sir ko‘rsatmoqda.

XULOSA.

O‘simliklarning iqlim o‘zgarishiga moslashish mexanizmlari ekotizimlarning barqarorligini saqlashda va qishloq xo‘jaligi mahsuldorligini davom ettirishda hal qiluvchi ahamiyatga ega. Iqlim o‘zgarishi natijasida yuzaga kelayotgan yuqori haroratlar qurg‘oqchilik suv tanqisligi, ekstremal meteorologik hodisalar va tuproq sharoitining o‘zgarishi o‘simliklarning fiziologik, morfologik va genetik javob mexanizmlarini faollashtiradi. Shu jarayonda o‘simliklar suvni tejash strategiyalarini kuchaytiradi, himoya pigmentlari va stressga chidamli oqsillar sintezini oshiradi. Genetik darajada esa moslashuvchan navlar tanlanib, populyatsiya ichida iqlim sharoitiga eng mos individlar saqlanib qoladi.

Umuman olganda o‘simliklarning iqlim o‘zgarishiga moslashuvi ko‘p omili murakkab va evolyutsion jarayon bo‘lib, ekologik hamda antropogen bosim ostida yanada jadallashib bormoqda. Ushbu mexanizmlarni chuqur o‘rganish, stressga chiqamli navlar yaratish, agrotexnik tadbirlarni takomillashtirishda muhim ilmiy amaliy ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Z.S. Shoxojayeva. Efficient use of water resources in the agricultural sector. Monograph. T.. 2012
2. Ясаманов Н.А. Древние климаты Земли.-Л. Гидрометеоиздат. 1987.- 405 с
3. Zhang, Y. (2022) . Genetic regulation of abiotic stress tolerance in plants. Nature Genetics.
4. IPCC Report (2023) . Climate Change and Development.

BOSHLANG'ICH SINFLARDA DIDAKTIK O'YINLAR

Shahobiddinova Sevinch

Namangan davlat pedagogika instituti
Boshlang'ich ta'lim yo'nalishi 2-kurs talabasi

E-mail: sevinchshahabidinova@gmail.com

Tel: +998976260616

Annotatsiya. Ushbu maqolada ta'lim jarayoniga zamonaviy yondashuv, boshlang'ich ta'lim samaradorligini oshirishda didaktik o'yinlardan foydalanishning ahamiyati, dars jarayonida qo'llaniladigan didaktik o'yinlar, ularning turlari va qo'llash tartibi haqida fikrlar bayon etilgan.

Kalit so'zlar: ta'lim, yondashuv, mashg'ulot, o'yin, o'quvchi, topshiriq, harakat, didaktik o'yin, sinf.

Аннотация. В данной статье изложены мнения о современном подходе к образовательному процессу, важности использования дидактических игр в повышении эффективности начального образования, дидактических играх, используемых в процессе урока, их видах и порядке применения.

Ключевые слова: образование, подход, занятие, игра, ученик, задание, действие, дидактическая игра, класс.

Abstract. This article presents views on a modern approach to the educational process, the importance of using didactic games in increasing the effectiveness of primary education, didactic games used in the lesson process, their types, and the procedure for their application.

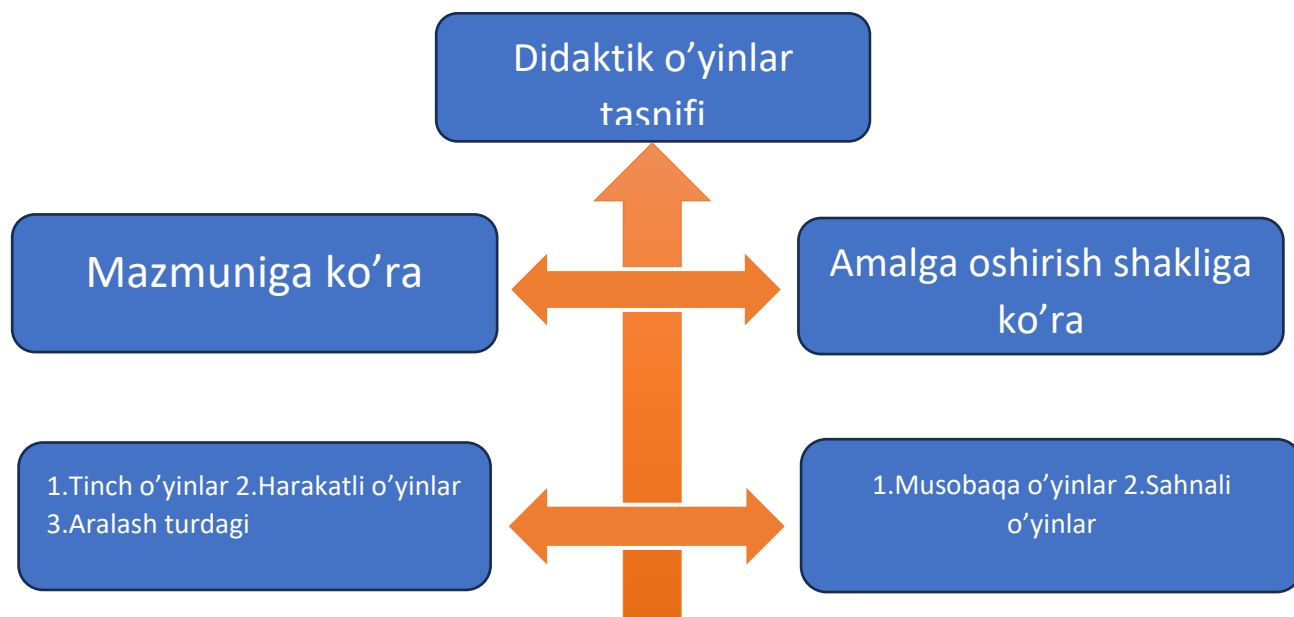
Keywords: education, approach, lesson, game, student, task, action, didactic game, class.

Tarbiyaga yangicha, tizimli yondashuv, bolada tayanch fazilatlarini kafolatli shakllantirishda oila, maktabgacha ta'lim, umumiy ta'lim, o'rta maxsus kasb-hunar va oliy ta'lim muassasalari, mahallalarning ijtimoiy-pedagogik imkoniyatlarini to'liq yuzaga chiqarishni va ular orasida ilmiy-metodik uzviylikni yangi darajaga ko'tarishni taqozo etadi.[1]

1-sinfga qabul qilinib, maktab ostonasiga ilk qadam qoygan bolaning faoliyatida o'yin asosiy o'rinni egallaydi. O'yin ularning eng sevimli mashg'uloti bo'lib, ular har qanday mashg'ulotni o'yin bilan uyg'unlashtirishga harakat qiladilar. Shunday ekan o'qituvchi o'quvchi faoliyatidan ularning sevimli mashg'uloti – o'yinni siqib chiqarmasdan, undan maqsadga muvofiq foydalanish bilan ta'lim jarayonining samaradorligini oshirishga imkon beradi. O'yin bola hayotining uzviy qismidir. O'yin orqali bola atrof-muhit, tabiat hodisalari, manzaralari, buyumlar, o'simliklar, hayvonlar dunyosi bilan tanishadi. Boshlang'ich ta'lim davrida

o'quvchilarning aqliy va jismoniy faoliyatini tashkil qilishda didaktik o'yinlar alohida ahamiyatga ega. Didaktik o'yinlar jarayonida o'quvchilar o'yin qoidalariga qat'iy rioya qilishga o'rganadilar, inoqlik his-tuyg'ulari, dunyoqarashlari shakllanib boradi. Ta'lim jarayonida didaktik o'yinlar o'quvchilarning xususiyatiga ko'ra tashkil etilishi kerak. Bu esa ularga bilim berishni yengillashtirishga, ko'rgazmalilikni ta'minlashga qaratilgan bo'lib, o'quvchilarni toliqtirmaslik, zeriktirmaslik imkonini yaratadi.

Ta'lim jarayonida qo'llaniladigan didaktik o'yinlar 2 xil tasnifga egadir:

Ta'lim jarayonida didaktik o'yinlar mazmuni va ahamiyatini chuqur va aniqroq tasavvur qilish maqsadida biz bu qo'llanmada ta'lim, o'yin, didaktik topshiriq, o'yin topshiriqlari singari tushunchalarning ta'rifiga va ularning ma'nosini ochib berishga to'xtalib o'tmoqchimiz. Ta'lim — o'quvchilarga ko'nikma va malakalar berishning, bu bilim, ko'nikma va malakalarni o'quvchilar o'qib olishi, egallab olishi va ularni mustahkamlab olishining rejali jarayonidir. Ta'lim jarayoni — bolalar xotirasining boyishi, ular nutqi va tafakkurining o'sish, turli xil metod va usullar yordamida sodir bo'ladigan vaziyatdir. O'yin — bolalarning ongi, qalbiga singib ketgan faoliyatdir, ularning bu faoliyati, o'yin turlariga qarab, obyektiv voqelikni, hayotni muayyan darajada o'zida aks ettiradi. O'yin sinfdagi o'qitilgan o'quv faoliyatining ma'lum darajada davomi va mustahkamlanishidir. Tajribada shu narsa isbotlanganki, o'yin kichik maktab yoshidagi o'quvchi bolalarning zarur hayotiy ehtiyojidir. Didaktik o'yin — ta'lim beruvchi usul bo'lib, bu usul muayyan ta'limiy maqsadlarga erishuvga, ya'ni o'qitilgan o'quv materialini aniqlashga, mustahkamlashga va uni chuqurlashtirishga qaratilgan bo'ladi. Har bir didaktik o'yinni o'tkazishda muayyan bir vazifa maqsad qilib olinadi. Masalan, «Teatr» o'yiniga qo'yiladigan didaktik topshiriq bolalarning oldingi darslarda tanishgan 5 soni haqidagi tushunchalarini mustahkamlashdan iborat. «Doiraviy misollar»

o'yinida esa ikkinchi o'nlik ichida hisoblash malakalarini mustahkamlashdan iborat bo'lgan didaktik topshiriq qo'yiladi. Didaktik topshiriq darsga qo'yiladigan umumiy maqsadning bir qismini tashkil qiladi. Har bir didaktik o'yinning ham har qanday o'yindagi singari qoidalari bo'ladi. O'sha qoidalarga amal qilinmasa, o'yinning o'yin sifatidagi ahamiyati, binobarin, o'yinning ta'lim-tarbiyaviy va psixologik ahamiyati yo'qoladi. O'yin qoidalari o'yin topshirig'iga kiritiladi. O'yin topshirig'i — o'qituvchining bolalarga o'yinning qanday o'ynalishini, kim g'olibligini aniqlashdan iborat. «Jimjitlik» o'yinida bolalarga beriladigan topshiriq o'qituvchi ko'rsatgan buymlar miqdorini «xayol»da sanab, yechish va son natijasini topishdir. O'yin qoidasi ovoz chiqarmasdan harakat qilishni talab etadi. Quyidagi didaktik materiallardan foydalaniladi: suratlar, jadvallar, stol ustida ko'rsatiladigan teatr-sahna, abak (sanoq asbobi), o'yinchoqlar, cho'tlar, xaltachaga solingan yong'oqlar, cho'plar, qo'lda yasalgan qog'oz qayiqcha va qolpoqcha, geometrik shakllar chizilgan jadvallar, sxemalar, sanoq materiallari va geometrik shakllar solingan qutichalar. Qollaniladigan o'yinlar nomi: «Sanayver», «Ko'rganni eslab qol», «Biz kamayib qoldik», «Kim ketdi (takrorlash)», «Nima o'zgardi?», «Teatr», «Nechta ekanligini top», «Jadvalni qidirib top», «Qo'sh- nilaringni top», «Hisoblashni kim bilsa davom ettiraversin», «Tuk- tuk», «Uychaga kim tez kiradi», «Kim chaqqon?».[2]

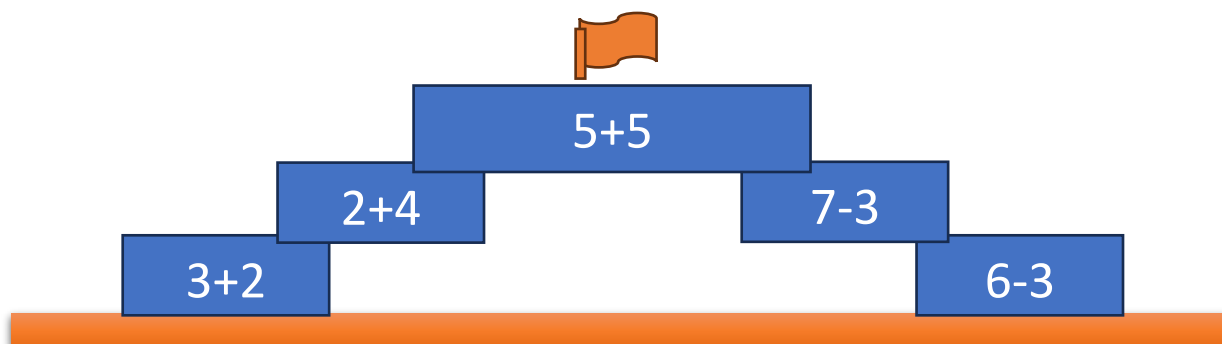
«Buyumlarni 10 gacha sanash»

Didaktik o'yin: «Jimjitlik» Didaktik topshiriq: bolalarning oddiy sanoq haqidagi tushunchalarini aniqlash va mustahkamlash. O'yin topshirig'i: aniq buyumlarni «xayolda» sanab, kerakli sonni barmoqlar bilan ko'rsatish. O'yinning borishi: o'qituvchi boshlovchilik vazifasini bajaradi. O'qituvchi: — Bolalar, «Jimjitlik» o'yinini o'ynaymiz. Men sizlarga hozir har xil narsalarni ko'rsataman. Siz ularning sonini topshingiz kerak bo'ladi. Bolalar birdan gapga tushib ketadilar. — Yo'q, bolalar. Javob qaytarishdan oldin qo'l ko'tarish kerak. O'qituvchi bolalarga doira va cho'plarni sanatadi. — Endi men sizlarga narsalarni ko'rsataman. Sizlar ovoz chiqarmasdan sanab, qancha bo'lganini barmoqlaringiz bilan ko'rsatasiz. O'qituvchi 4 ta qo'g'irchoqni ko'rsatganda bolalarning hammasi to'rtta barmog'ini ko'rsatadi. Sinfda jimjitlik. Bolalarning butun diqqat-e'tibori topshiriqni bajarishga qaratilgan. O'qituvchi: — Barakalla, hammangiz to'g'ri hisobladingiz. Endi men sanoq cho'pni bir qo'limdan ikkinchi qo'limga olaman, sizlar esa ularni ovoz chiqarmasdan sanang, keyin menga qancha bo'lganini ko'rsatasiz. Bolalar o'qituvchining harakatlarini kuzatib, sanashadi va 10 ta barmog'ini ko'rsatishadi. O'qituvchi: — Endi kvadratlarni sananglar, — deydi, taxtachaga ketma-ket kvadratlarni qo'yadi. Bolalar sanashadi va 6 ta barmog'ini ko'rsatishadi. Bu o'rinda bolalarning birinchi o'nlik haqidagi bilimlarining taxminiy darajasi aniqlanadi, qancha narsa ko'rsatilsa, o'shani barmoq bilan sanab ko'rsatish malakasi

mustahkamlanadi. Bundan tashqari, ularda ovoz chiqarmayr «xayolda» sanash ko'nikmalari ham shakllanadi. Bolalar aslida sanashga ovoz chiqarib takrorlamasdan birdahiga erisha olmaydilar, jim o'tirishni talab etuvchi o'yin qoidasigina ularni bunga majbur qiladi va ular ovoz chiqarmay sanaydilar. Bunday qilishning qulay tomoni shundaki, bolalarning butun diqqat e'tibori faqat topshiriqni bajarish bilan band bo'ladi. Keyingi darsda o'yin shartlari yana ham murakkablashtiriladi. Bu o'yin orqali o'quvchilarda tez harakat qilish malakasi mustahkamlanadi. Shu bilan birga topshiriqni kim tez, kim esa sekin bajarayotganini aniqlab olish imkoni tug'iladi.[2]

Boshlang'ich sinflarda ham olib borilayotgan matematika fanini zamonaviy, ya'ni, ilg'or pedagogik texnologiyalardan foydalanib, mashg'ulotlar olib borilsa, maqsadga muvofiq bo'ladi. Didaktik o'yinli metodlardan foydalanish bugungi kun zamon talablaridan hisoblanadi. Masalan «Zinama-zina» o'yini

Didaktik topshiriq: o'quvchilar amallarni tartib bilan to'g'ri va tez hisoblashini mustahkamlash. O'yin topshirig'i: topshiriqlarni pog'onama-pog'ona bajarishda kim g'olibligini aniqlash. 19 O'yin bayoni: O'quvchilarning bilim doirasini kengaytirish va fikrlarini charxlashda sonlar tartibi, sonlar ustida arifmetik amallar bajarishga oid- tushunchalarini mustahkamlash. O'quvchilar sonlar ketma-ketligi, ularni taqqoslash uslublarini puxta egallaydilar.

Quyidagi topshiriqlar bilan o'quvchilar bilimini mustahkamlash mumkin: 1-topshiriq: Zinaga ko'tarilish qismida qanday misollar bor ekan? 2- topshiriq: Zinadan pastga tushayotganda esa qanday misollarni ko'ryapsiz? 3-topshiriq: Ularni o'qing va javobini aytib bering va hokazo. Misollarni quyidagicha o'qish kerakligi tushuntiriladi: 3 bilan 2 ning yig'indisi yoki 7 bilan 3 ning ayirmasi deb o'qiladi. O'yin-10-15 minut davom etadi. Misollarni kartochkaga yozib almashtirib turish mumkin. Bu o'yin orqali misollarning javobini tez va aniq bajarishni, sonlarni taqqoslashga puxta o'rgatish mumkin.[3]

Xulosa. Ta'lim jarayonida didaktik o'yinning o'rni va ahamiyati juda katta. Didaktik o'yinlar bolalarning bilim, ko'nikma va malakalarini mustahkamlash, ularni chuqurlashtirish va o'rganilgan mavzularni takrorlashda samarali vosita hisoblanadi. Har bir didaktik o'yinning maqsadi aniq belgilangan bo'lib, u

o'quvchilarning ta'limiy faoliyatini rag'batlantiradi va darsni interaktiv, qiziqarli shaklda o'tkazishga yordam beradi. O'yinning qoidalariga rioya qilish uning ta'lim-tarbiyaviy va psixologik qiymatini oshiradi, o'quvchilarda diqqat, fikrlash va ijodiy fikrlash ko'nikmalarini rivojlantiradi. Didaktik o'yinlar uchun ishlatiladigan materiallar va vositalar bolalarning tajriba va sezgi orqali bilim olishlariga xizmat qiladi. Shunday qilib, didaktik o'yinning ta'limdagi ahamiyati nafaqat bilim berishda, balki bolalarning shaxsiy rivojlanishida ham muhim o'rin tutadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Ma'naviy-ma'rifiy ishlar samaradorligini oshirish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida" 2019-yil 3-maydagi PQ-4307-sonli qarori ijrosini ta'minlash, shuningdek, yoshlarni mustaqil hayotga dunyoqarashi keng, faol fuqarolar etib tarbiyalash maqsadida Vazirlar Mahkamasi qarori
2. "Psixologiya, pedagogika, menejment, maktabgacha va boshlang'ich talim" kafedrası Didaktik o'yinlar Urganch-2011 (3-4-b)
3. Matematikadan didaktik materiallar metodik qo'llanma Didaktik-oyinlar-Boshlang'ich.(19-b)

INGLIZ TILIDA RAVON NUTQNI YAXSHILASHDA SUN'IY INTELLEKT (CHATGPT) NING O'RNI

Mamadaminova Bibixonim

Namangan davlat pedagogika instituti

Xorijiy til va adabiyot yo'nalishi XTA-BU24 guruh talabasi

E-mail: bibixonimmamadaminova92@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada ingliz tilida ravon nutqni rivojlantirishda sun'iy intellekt texnologiyalarining, jumladan CHatGPT dasturining o'rni yoritiladi. Maqolada CHatGPT ning ingliz tilini o'rganishda suhbatdosh sifatida xizmat qilishi, o'quvchilarning so'z boyligini oshirishi va nutqdagi xatolarni to'g'rilashga yordam berishi haqida so'z yuritiladi. Shuningdek, ushbu dasturdan mustaqil ta'lim va dars jarayonida foydalanish imkoniyatlari oddiy va tushunarli tarzda bayon etiladi.

Kalit so'zlar: Sun'iy intellekt, CHatGPT, ingliz tili, ravon nutq, og'zaki nutq, ta'lim.

Abstract: This article discusses the role of artificial intelligence technologies, particularly CHatGPT, in improving English speaking fluency. The paper highlights

how CHatGPT serves as an interactive conversational partner, helps learners expend their vocabulary, and assists in correcting speaking mistakes. In addition, the possibilities of using ChatGPT in self-study and classroom activities are presented in a clear and accessible manner.

Keywords: Artificial intelligence, ChatGPT, English language, speaking fluency, oral communication, education

Аннотация: В данной статье рассматривается роль технологий искусственного интеллекта в частности программ ChatGPT, в развитии беглой речи на английском языке. Анализируется использование ChatGPT в качестве виртуального собеседника, средства расширения словарного запаса и исправления речевых ошибок. Также описываются возможности применения данной технологии в самостоятельном обучении и учебном процессе.

Ключевые слова: Искусственный интеллект, ChatGPT, английский язык, беглая речи

XXI asr ta'limi zamoviy axborot texnologiyalari bilan birga rivojlanmoqda. Hozirgi kunda ingliz tilini dunyo miqyosida eng muhim aloqa muhim aloqa vositalaridan biri hisoblanadi. Sh.M.Mirziyoyev quyidagilarni ta'kidlaydilar: "Biz Yangi O'zbekistonni bunyod etishda sog'lom va barkamol yoshlarimizni hal qiluvchi kuch deb bilamiz. Shu maqsadda ularning bilim, madaniyat, san'at va sport bo'yicha salohiyatini ro'yobga chiqarish, tadbirkorlik faoliyatini rag'batlantirish borasida ham yangi tizim yaratamiz. Takror va takror aytaman: Yangi O'zbekistonning asosiy ustuni- bilim, ta'lim va tarbiya bo'ladi!"[1] Ingliz tilini o'rganishda grammatikani bilish bilan birga, ravon va erkin gapirisha olish ham muhim ahamiyatga ega. Biroq ko'plab o'quvchilar ingliz tilida gapirishda qiynaladilar. So'ngi yillarda ta'lim sohasida sun'iy intellekt texnologiyalaridan foydalanish kengayib bormoqda. Sun'iy intellekt- bu kompyuter va dasturlarning inson tafakkuriga xos vazifalarni bajarish qobiliyatidir. Ta'lim jarayonida sun'iy intellekt texnologiyalari individual yondashuvni ta'minlash, o'quvchining bilim darajasiga mos mashqlar taklif qilish imkonini beradi. Ana shunday texnologiyalardan biri ChatGPT bo'lib, u til o'rganishda zamonaviy va foydali vositadir. "Axborot texnologiyalaridan foydalanish o'quvchilarning mustaqil fikrlashini va muloqot ko'nikmalarini rivojlantirishda muhim omil hisoblanadi."[2] Bu vosita nafaqat til ko'nikmalarini o'stiradi, balki o'quvchilarning o'z-o'zini baholash, motivatsiya va tanqidiy fikrlash qobiliyatlarini ham rivojlantiradi. Til o'rganishda ChatGPT yordamida o'quvchilar mustaqil masq qilishi, savollarga javob olishi va real muloqotga yaqin sharoitda til ko'nikmalarini rivojlantirishi mumkin. ChatGPT aynan shu vazifalarni bajaruvchi vosita hisoblanadi.

ChatGPT ingliz tilida ravon nutqni rivojlantirishda bir nechta muhim imkoniyatlarni taqdim etadi. Avvalo, u o'quvchi uchun doimiy va bepul suhbatdosh

vazifasini bajaradi. O'quvchi istalgan vaqtda ingliz tilida muloqot qilishi mumkin. ChatGPT o'quvchining grammatik va nutqiy xatolarni aniqlab, ularni to'g'rilash bo'yicha tavsiyalar beradi." Og'zaki nutqni rivojlantirishda o'quvchilarni erkin muloqot muhitiga kiritish muhim ahamiyatga ega."[3] Bu esa o'rganish jarayonini yanada samrali qiladi. Bu vosita yordamida yangi so'zlar va iboralar o'rganiladi, bu esa o'quvchining lug'at boyligini kengaytiradi va nutqni ravonlashtiradi. Talabalar ko'pincha xato qilishdan qo'rqib, gapirishga tortinishadi. ChatGPT esa baholamaydi, tanqid qilmaydi va bu o'quvchida psixologik to'siqlarni kamaytiradi. ChatGPT bilan kundalik suhbatlar, bahs-munozaralar, rolli o'yinlar, intervyular va taqdimot mashqlarni bajarishi mumkin. Bu esa nutqning ravonligini va mantiqiylikni oshiradi. Shuningdek, ChatGPT yordamida differensial ta'limni tashkil etish, sust o'zlashtiruvchi talabalar bilan individual ishlash imkoniyati ham mavjud.

ChatGPT dan foydalanishda quyidagi jihatlarga e'tibor qaratish lozim:

- sun'iy intellekt o'qituvchini to'liq almashtira olmaydi;
- ba'zi hollarda noto'g'ri yoki umumiy javoblar berishi mumkin;
- akademik halollik qoidalarga rioya qilish zarur.

Shu sababli ChatGPT ni yordamida vosita sifatida, o'qituvchi nazorati ostida qo'llash tavsiya etilishi zarur.

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, ChatGPT ingliz tilida ravon nutqni rivojlantirishda samarali va zamonaviy vosita hisoblanadi. U o'quvchilarga cheksiz muloqot muhiti yaratib, nutqiy faollikni oshiradi, xatolar ustida ishlash imkonini beradi va o'rganish jarayonini qiziqarli qiladi. To'g'ri va maqsadli foydalanilganda, ChatGPT chet tillarni o'qitish samaradorligini sezilarli darajada oshirishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

- 1.Mirziyoyev Sh.M.Erkin va faravon, demokratik O'zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz.-Toshkent:"O'zbekiston",2017.
- 2.Abduqodir A. Ta'limda axborot texnologiyalari.- Toshkent, 2017.
- 3.Saidova N.Chet tillarni o'qitish metodikasi.-Toshkent, 2021.

MAKTABGACHA TA'LIMDA DIDAKTIK O'YINLARNING TA'LIMIY VA TARBIYAVIY AHAMIYATI

Qoraboyeva Zohidaxon To'lanboyevna

Namangan davlat pedagogika instituti

Maktabgacha ta'lim kafedrasi dotsenti

Mahmudova Sevara To'lanboy qizi

Namangan davlat pedagogika instituti

Maktabgacha ta'lim yo'nalishi 1-bosqich talabasi

E-mail: sevaraxonmahmudova17@gmail.com

Tel: +998 95 700 54 92

Annotatsiya: Mazkur ilmiy maqolada maktabgacha ta'lim jarayonida didaktik o'yinlardan foydalanishning ta'limiy va tarbiyaviy ahamiyati atroflicha yoritilgan. Didaktik o'yinlarning bolalarni bilish faoliyatini rivojlantirish, mustaqil fikrlash, mantiqiy tafakkur, nutq va ijodiy qobiliyatlarini shakllantirishdagi o'rni tahlil qilingan. Shuningdek, o'yin jarayonida bolalarda ijtimoiy ko'nikmalar, jamoada ishlash, o'zaro hamkorlik, intizom va axloqiy fazilatlarning rivojlanishi ilmiy asosda ochib berilgan. Maqolada didaktik o'yinlarning turlari, ularni ta'lim jarayoniga samarali tatbiq etish usullari hamda pedagogik natijalari misollar orqali yoritilgan.

Kalit so'zlari: Maktabgacha ta'lim, didaktik o'yinlar, ta'limiy ahamiyati, tarbiyaviy ahamiyati, bilish faoliyati, ijodiy qobiliyat, ijtimoiy ko'nikmalar, pedagogik jarayon, o'yin orqali ta'lim.

Annotation: This scientific article comprehensively covers the educational and upbringing significance of using didactic games in the process of preschool education. The role of didactic games in the development of children's cognitive activity, independent thinking, logical thinking, speech and creative abilities is analyzed. Also, the development of social skills, teamwork, mutual cooperation, discipline and moral qualities in children during play is scientifically revealed. The article highlights the types of didactic games, methods of their effective implementation in the educational process, and pedagogical results through examples.

Keywords: Preschool education, didactic games, educational significance, educational significance, cognitive activity, creative abilities, social skills, pedagogical process, education through play.

Аннотация: В данной научной статье подробно освещается образовательное и воспитательное значение использования дидактических игр в процессе дошкольного образования. Проанализирована роль дидактических

игр в развитии познавательной деятельности детей, формировании самостоятельного мышления, логического мышления, речевых и творческих способностей. Также на научной основе раскрыто развитие у детей в процессе игры социальных навыков, командной работы, взаимодействия, дисциплины и нравственных качеств. В статье на примерах освещены виды дидактических игр, методы их эффективного внедрения в образовательный процесс, а также педагогические результаты.

Ключевые слова: Дошкольное образование, дидактические игры, образовательное значение, воспитательное значение, познавательная деятельность, творческие способности, социальные навыки, педагогический процесс, обучение через игру.

O'tgan davr mobaynida mamlakatimizda o'sib borayotgan avlodni sog'lom va har tomonlama yetuk voyaga yetkazish, ta'lim-tarbiya jarayoniga samarali ta'lim va tarbiya shakllari hamda usullarini joriy etishga qaratilgan maktabgacha ta'limning samarali tizimini tashkil etish bo'yicha keng ko'lamli ishlar amalga oshirildi. Xususan, maktabgacha ta'lim tashkilotlari uchun o'quv-metodik, didaktik materiallar va badiiy adabiyotlarni tanlab olishni va mashg'ulotlarda foydalanish yo'lga qo'yildi. 1

O'yin maktabgacha yoshda yetakchi faoliyatdir. O'yin orqali ta'lim olish -bu bolalarni ta'lim olishi va rivojlanishining yondashuvlaridan biridir. O'yin – bu bolani o'zini va atrofidagi dunyoni o'rganishga undashning tabiiy usuli. O'yin bolaning shaxsiyati, uning bilishi, ijtimoiy-hissiy, ijodiy va jismoniy jihatlarini rivojlantiradi. O'yinda bolalarning tengdoshlari va pedagogi bilan o'zaro munosabati nutq va ijtimoiy ko'nikmalarni rivojlantirishga yordam beradi, uning motorikasi takomillashib boradi. O'yin boshqa bolalar bilan hamkorlikda ta'lim olish imkoniyatini yaratadi, ularga tavakkal qilish, xato qilish va qiyinchiliklarni yengish imkonini beradi. Va, eng muhimi, o'yin ta'lim olishni quvonchli qiladi, bolalarning tasavvurini va ijodkorligini rivojlantiradi. O'yin har xil bo'lishi mumkin – bolaning yoki bolalar guruhining tashabbusi bilan to'raligicha erkin, pedagogning minimal yoki to'liq ishtirokisiz - pedagog tomonidan tashkil etilgan va uning ko'rsatmalari yordamida amalga oshiriladi. Erkin o'yinning ahamiyatini tushunish va e'tirof etish bilan birga, uyushgan o'yinda pedagogning hal qiluvchi rolini ham tan olish kerak. Ta'lim va tarbiya jarayoni o'yin o'ynash imkoniyatini ta'minlashi kerak, rivojlantiruvchi muhit esa o'yin o'ynash imkoniyatiga hissa qo'shishi kerak. Ayniqsa didaktik o'yinlar bolani tanqidiy fikrlashga, diqqatni jamlash, esda olib qolish va tezkor fikrlash kabi qobiliyatlarini oshiradi. O'yin uchun sharoit yaratish, ya'ni bolalarni yetarli vaqt, joy, qo'llab-quvvatlovchi resurslar va o'yinchoqlar bilan ta'minlash juda muhimdir. Maktabgacha yoshdagi bolalar bilan ishlaydigan pedagoglar bolalar o'yiniga yordam berishlari muhimdir. 2

Didaktik o'yinlarning muhim elementi qoidalar hisoblanadi. Qoidalarni bajarish o'yin mazmunini amalga oshirishni ta'minlaydi. Didaktik o'yin ta'lim bilan bevosita bog'liq bo'lib, unga yordam beradi. Didaktik o'yin - bu maktabgacha yoshdagi bolalarning yosh va imkoniyatlariga mos keladigan ta'lim berish metodidir.

Tajribali tarbiyachi bu o'yindan passiv bolalarni jamoaga aralashtirish, har xil rejalar, vazifalarni go'rqmasdan bajarishlari uchun foydalanadi. Didaktik o'yinni amalga oshirishda har doim g'oyaviylik prinsipiga asoslanish kerak. Didaktik o'yin tarbiyachining vazifa hamda maqsadlariga muvofiq kelishi lozim.

Didaktik o'yinlar bolalarning birgalikda o'ynab, o'z manfaatlarini jamoa manfaatlari bilan uyg'unlashtira olishi, bir-biriga ko'maklashish va o'rtog'ining muvaffaqiyatidan hursand bo'lishi kabi yaxshi munosabatlarning tarkib topishiga yordam beradi. O'yinlar shaxsning sofdillik, rostgo'ylik kabi ijobiy xislatlari shakllanishiga imkon beradi.

Didaktik o'yin bolalarning amaliy faoliyati hisoblanadi, chunki unda bolalar mashg'ulotlarda olgan bilimlaridan foydalanadilar. Shu nuqtayi nazardan qaraganda, olgan bilimlaridan har xil usulda foydalanishlari uchun hayotiy sharoit yaratib beradi.

Bunday o'yinlarga kichik bolalar uchun «Rangiga qarab top», «Shakliga qarab top» kabi o'yinlarni misol tariqasida keltirish mumkin. Katta guruh bolalari uchun «Ishchilar nimalar va qanday ishlarni bilishadi?», «Dehqonlar nimalarni yetishtiradi?», «Kim ko'proq narsalarning nomini ayta oladi?» va boshqa o'yinlarni ko'rsatish mumkin. Didaktik o'yinlar bolalarning tevarak-atrof haqidagi bilimlarini mustahkamlashga yordam beradi, o'z shaxsiy tajribalari va mashg'ulotlarda olgan bilimlarni amalda qo'llay olishga o'rganadi, ulardagi fikrlash qobiliyatlarini, ijodiy kuchlarni, sensor jarayonni rivojlantiradi, olgan bilimlarini tartibga soladi.

Didaktik o'yinlar ta'lim jarayonini yengilroq va qiziqarliroq qiladi. Bolalar yoshlariga mos, qiziqarli faoliyat orqali o'yinda amalga oshiriladigan aqliy tarbiya vazifasini juda oson va yaxshi o'zlashtiradilar. Didaktik o'yin kattalar tomonidan bolalarni aqliy rivojlantirish maqsadida yaratiladi. Unda o'yin elementlari qancha ko'p bo'lsa, bolalarga u shuncha quvonch bag'ishlaydi.

Didaktik o'yinning muhim tomoni - uni o'tkazishdan ko'zda tutiladigan g'oyadir. O'yin g'oyasi bolalarda o'yinga qiziqish uyg'otadi, ko'pincha bu g'oya didaktik o'yinni boshlashga sababchi bo'ladi. Masalan, «Xaltachada nima bor?», yoki «Kim qanday qichqiradi» va shunga o'xshashlar.

Har bir didaktik o'yinda o'yin mazmuni, g'oyasidan kelib chiqqan qoidalar bo'ladi. Unda qoidaning mavjudligi harakat o'ynalishini yoki o'yinning borishini belgilab beradi, bolalarning xulqini, o'zaro bir-biriga bo'lgan munosabatini boshqarib, kerak tomonga o'ylantirib turadi. Qoida bolalar harakatini baholovchi o'lchovdir. Didaktik o'yinda amal qilinadigan qoidalar o'yin harakatlarining to'g'ri-

noto'g'riligini aniqlovchi va ularga baho beruvchi mezon hisoblanadi. Bolalarning biror bolaga nisbatan "U o'yin qoidasini buzib o'ynayapti" deyishlarining o'zi ularning o'yin qoidalariga qandaydir o'zgartirib bo'lmaydigan qonundek munosabatda bo'lishlarini ko'rsatadi. Bolalarning o'yin qoidalarini o'rganib olishlari va ularga rioya qilishlari, ularda mustaqillikni, o'yin jarayonida o'zini-o'zi, o'zaro bir-birini nazorat qila bilish qobiliyatini tarbiyalashga yordam beradi.

O'yinning natijasini ikki nuqtayi nazardan: bolalar va tarbiyachi nuqtayi nazaridan baholash lozim. Agar o'yin natijasini bolalar nuqtayi nazaridan baholaganda, unda bu o'yindan bolalar qanday ma'naviy va axloqiy ozuqa olganlarini hisobga olish lozim. Didaktik vazifalarni bajarish bolalardan ma'lum darajada zo'r berishni, ya'ni ularning aqliy faoliyatiga talabni kuchaytiradi. Bolalar fahm-farosatlari, topag'onliklari, diqqat va xotiralarini namoyish qiladilar. Bularning hammasi bolalarning o'z kuchiga ishonchini oshiradi. Qalbini xursandchilik hissi bilan to'ldiradi, ular bundan ma'naviy qoniqish hosil qiladilar.

Didaktik o'yinning natijasini muhokama qiladigan tarbiyachi quyidagilarga e'tibor berishi lozim: qo'yilgan maqsadga erishildimi, belgilangan harakat bajarildimi, shu ko'zlangan nuqtayi nazardan ma'lum natijalarga erishildimi yoki yo'qmi. Yugorida keltirilgan ikki vazifa ham yaxshi bajarilsa, ya'ni bir tomondan, bolalarda qiziqish uyg'ota olsa va ular faoliyatini amalga oshirishga intilsalar, ikkinchi tomondan, qo'yilgan hamma maqsad, vazifaga erishilsa, bunday o'yin yaxshi natija beradi, deb hisoblash mumkin.

O'yin qatnashchilarini rag'batlantirish, maqtash, yaxshi qatnashganlari uchun yetakchi rolni berish, bazan esa shu o'yinda foydalanilgan o'yinchoqni o'ynashga berish yoki mevalarni yeyishga berish mumkin, ammo bolalar bunday mukofotlarni olaman deb har qanday yo'l bilan bu ishga intilishlariga yo'l qo'ymaslik kerak. O'yin harakatli bolalar tomonidan bajariladi. O'yin harakatlari xilma-xil ishlarda: narsalarning joyini almashtirish, yig'ishtirish, ularning rangiga, katta-kichikligiga, shakliga qarab bir-biridan ajratish, tanqidiy harakatlar va hokazolarda namoyon bo'ladi. Katta bolalarning o'yin harakatlari esa murakkabroqdir: bu o'yin harakatlari bir guruh bolalar harakati bilan boshqa guruh bolalari harakati o'rtasida o'zaro bog'lanish bo'lishini, harakatlarning izchillik va navbati bilan amalga oshirilishini talab etadi.

O'yin natijasi didaktik o'yinning muayyan natijasi bo'ladi, natija esa o'yinning finali hisoblanadi. Masalan: topishmoqlarni topish, berilgan o'yin topshiriqlarini bajarish, fahm-farosatni namoyon qilish kabilar o'yin natijasi bolib, ularni bolalar erishilgan muvaffaqiyat deb tushunadilar. O'yin mazmuni, g'oyasi, harakatlari va qoidalari o'zaro bir-biri bilan bog'langan bo'lib, hatto ulardan birortasi bo'lmasa ham o'yinni o'tkazib bo'lmaydi. Didaktik o'yinning o'yin faoliyati sifatidagi o'ziga xos xususiyati shundan iboratki, tarbiyachining bolalar bilaiz o'zaro

munosabatlari o'yin tarzida bo'ladi. Didaktik o'yinlarda tabiat materiallari va oddiy narsalar ham ishlatiladi.

Didaktik o'yinlarga maxsus o'rin ajratilishi va bolalar kun tartibidan ma'lum joy olishi kerak. Didaktik o'yinlarni mashg'ulot bilan bog'lab olib borishni yaxshilash o'ylab amalga oshirish lozim. Bu o'yinlar mashg'ulot va o'yin soatlarida o'tkaziladi. Ular butun guruh bolalari bilan ham o'tkazish mumkin. O'yinning mazmuni va undan kelib chiqadigan natija

oldindan yaxshilab, aniq o'ylab olinadi. O'yinning g'oyasi o'yin harakatlari, qoidasi va o'yinning borishi shunga bog'liqdir. Masalan, "Kim qanday qichqiradi?" o'yinida har xil vazifa qo'yilishi mumkin: bolalarning hayvonlar tovushini bilish; bilmasliklarini aniqlab olish; hayvonlar haqida tushuncha berish; bolalar hayvonlarni tovushidan tanib oladimi-yo'qligini bilish. Bu o'yindan bolalarga tovushlarni talaffuz qilishni mashq qildirish maqsadida ham foydalanish mumkin.

Didaktik o'yinlarda majburiy qoidalar juda ko'p uchraydi: navbat bilan harakat qilish, faqat so'raganda javob berish, o'rtog'iga quloq solish, o'ynaganda boshqalarga xalaqit bermaslik, qoidani bajarish, o'z aybiga iqrar bo'lish va hokazo.

Didaktik o'yinlarda bolalarning o'ziga xos xususiyatlari hisobga olinadi. Bir xil bolalarga qiyin topishmoq aytilsa, boshqasiga yengilroq'i, osonroq'i aytiladi; yomon gapiradigan bolalar ko'proq gapirishga jalb qilinadi. Buning uchun o'yinni o'tkazishdan avval hamma bolalarni yaxshilab eslab, o'yinning imkoniyatlari, harakatlariga qarab topishmoq beriladi, ba'zi bir faolroq bolalarga boshqalarni qiziqishini bo'g'maydigan rol birlashtiriladi.

Didaktik o'yinga rahbarlik qilishda o'yinning maqsad va mazmunini belgilash, o'yin g'oyasini o'ylab topish, o'yin qoidasi va asosiy harakatlarni tushuntirish, bolalar o'rtasidagi munosabatni yaxshilash, tarbiyaviy ta'sir orqali o'yinning borishga rahbarlik qilib borish va boshqalarni o'z ichiga oladi. Didaktik o'yinni bolalarning bergan savollari, takliflari va tashabbuslariga qarab, o'yin jarayonida kutilmaganda kengaytirish, uning mazmunini boyitish mumkin. O'yinni belgilangan vaqtda boshlash va tugatish katta mahoratdir. O'yinni tarbiyachi bolalarda o'yinga qiziqish uyg'otgan holda tugatishi kerak, ya'ni bolalar shu o'yinni yana davom ettirishni xohlab qolsinlar. Tarbiyachi shunday deydi: "Kelgusi gal bundan ham yaxshiroq o'ynaymiz", yoki "Yangi o'yin bundan ham qizig'roq bo'ladi". Tarbiyachi o'yinning yangi variantlarini ishlab chiqadi. Didaktik o'yinlar guruh xonasida, zalda, maydonchada, o'rmonda, dalada va boshqa joylarda o'tkazilishi mumkin. Bu o'yinning ta'sirchanligini, taassurotlarning har xilligini, bolalarning faolligini oshiradi. Shunday qilib, didaktik o'yin maktabgacha yoshdagi bolalarga ta'lim berish vositasi bo'lib, uni muvaffaqiyatli amalga oshirishga yordam beradi.

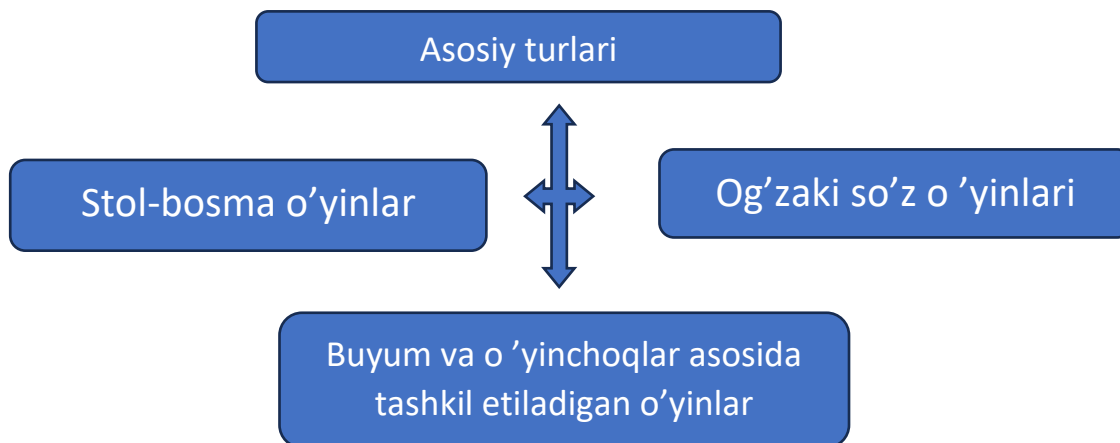
Didaktik o'yinni bolalarning bergan savollari, takliflari va tashabbuslariga qarab, o'yin jarayonida kutilmaganda kengaytirish, uning mazmunini boyitish mumkin. O'yinni belgilangan vaqtda boshlash va tugatish katta mahoratdir.

Tarbiyachi o'yin vagtini o'zining tushuntirishini kamaytirish hisobiga sigishtiradi.

O'yinni tarbiyachi bolalarda o'yinga qiziqish uyg'otgan holda tugatishi kerak, ya'ni bolalar shu o'yinni yana davom ettirishni xohlab qolsinlar. Tarbiyachi shunday deydi: "Kelgusi gal bundan ham yaxshiroq o'ynaymiz", yoki "Yangi o'yin bundan ham qizig'roq bo'ladi". Tarbiyachi o'yinning yangi variantlarini ishlab chiqadi. Didaktik o'yinlar guruh xonasida, zalda, maydonchada, o'rmonda, dalada va boshqa joylarda o'tkazilishi mumkin. Bu o'yinning ta'sirchanligini, taassurotlarning har xilligini, bolalarning faolligini oshiradi. Shunday qilib, didaktik o'yin maktabgacha yoshdagi bolalarga ta'lim berish vositasi bo'lib, uni muvaffaqiyatli amalga oshirishga yordam beradi.³

Didaktik o'yinlarda bolalarning yosh va individual xususiyatlarini hisobga olish lozim. O'yinda o'yin sur'ati va ritmi katta rol o'ynaydi, juda sekin va bir tekisdagi temp bolani ko'p kuttiradi, juda tez temp esa bolalarni hayajonga soladi, turli bahs munozaralarga olib keladi. Kattalar tomonidan o'yin ishtirokchilarini to'g'ri baholash muhim ahamiyatga ega.

DIDAKTIK O'YIN TURLARI

Stol-bosma o'yinlari bolalarning tevarak-atrof haqidagi tasavvurlarini aniqlash, bir tizimga solish, tafakkurini (tahlil qilish, umumlashtirish, tavsiflash) o'stirish imkonini beruvchi o'yin turidir. Bu o'yin turiga lotto, juft rasmlar, domino va labirint kiradi.

O'g'zaki so'z o'yinlari bolani eshita olish, zudlik bilan javob topa olish, o'z fikrlarini tez va aniq ifoda eta olishga o'rgatadigan o'yinlar sanaladi. Bu kabi o'yinlar odatda katta maktabgacha yoshdagi bolalar bilan o'tkaziladi. Bunday o'yinlar bolaning aqliy rivojlanishida katta ahamiyatga ega. Yuqorida ko'rsatib

o‘tilgan o‘yin turlarida didaktik maqsad va o‘yin materiallarining mavjudligi muhim ahamiyat kasb etadi.⁴

Buyum va o‘yinchoqlar bilan o‘ynaladigan o‘yinlar bolaning ilk yoshidan boshlab, to maktab yoshiga yetgunga qadar o‘ynaladigan o‘yin turi hisoblanadi. Bunda bolalarning tasavvurlari, diqqatlari o‘yin asosini tashkil etadi. Ularda tevarak-atrofdagi narsa va buyumlar, ularning sifati, foydali tomonlari to‘g‘risida umumiy tushuncha hosil bo‘ladi. O‘yinda o‘ynaladigan har bir buyum yoki o‘yinchoq o‘zining tashqi ko‘rinishiga ega bo‘lishi, narsaning asosiy belgisini ajrata bilish imkonini berishi lozim. Bunday o‘yinlar bolalarning narsalarning shakli, hajmi, belgisi, sifati haqidagi bilimlarini kengaytiradi.

Demak, o‘yin kishilik faoliyatining muhim turi hamda ijtimoiy munosabatlar mazmunining bolalar tomonidan imitatsiyalash (ko‘chirish, taqlid qilish) asosida o‘zlashtirish shakli sanaladi. O‘yin maktabgacha yoshdagi bolalar faoliyatining asosiy shakli sanaladi. U orqali bola shaxs sifatida shakllanadi. O‘yin bolaning kelajakdagi o‘quv, mehnat faoliyati, kishilarga munosabatning qay darajada shakllanishini belgilab beradi. O‘yin bolalarning jismoniy rivojlanishi, MTTning ta’lim-tarbiya ishida, bolalarni aqliy, axloqiy, mehnat va estetik jihatdan tarbiyalashda katta o‘rin tutadi.⁵

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2019 yil 31 dekabrda “Uzluksiz ma’naviy tarbiya konsepsiyasini tasdiqlash va uni amalga oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi 1059-son qarori.
2. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining «Maktabgacha ta’lim va tarbiyaning davlat standartini tasdiqlash to‘g‘risida”gi 802-sonli Qarori. 2020 yil 22 dekabr.
3. O‘zbekiston Respublikasi Oliy va O‘rta maxsus ta’lim vazirligi F.Qodirova,SH.Toshpo‘latova,N.Qayumova,M.A’zamova “Maktabgacha pedagogika” darslik,”Tafakkur” nashriyoti Toshkent-2019.
4. Grosheva I.V., Djanpeisova G.E., Mikailova U.T., Ismailova M.A. va boshqalar. O‘yin orqali ta’lim olish / Metodik qo‘llanma (Birinchi nashr). -Toshkent, 2020 y. -88 b.
5. D.SH.Mirzayeva” Maktabgacha pedagogika” o‘quv darslik.Toshkent-2022
6. SH.Sodiqova “Maktabgacha pedagogika” o‘quv darslik,”Tafakkur” nashriyoti Toshkent-2013

INKLYUZIV GURUHLARDA IJODIY FAOLIYAT ORQALI IJTIMOIY MOSLASHUVNI RIVOJLANTIRISH

Sobitova Muxlisa Ulug'bek qizi

Namangan davlat pedagogika instituti

Maktabgacha ta'lim yo'nalishi 1-bosqich talabasi

E-mail: sobitovamuxlisa07@gmail.com

Tel: +99850 522-52-07

Ilmiy raxbar: Ismailova Nilufar Isroildjanovna

Namangan davlat pedagogika instituti dotsenti

Annotatsiya: Ushbu maqola inklyuziv guruhlarda (maxsus ehtiyojli va odatdagi bolalar aralash guruhi) ijodiy faoliyat orqali ijtimoiy moslashuvni rivojlantirish masalalarini o'rganadi, san'at, musiqa, drama, raqs va qo'l mehnati mashg'ulotlari empatiya, hamkorlik, o'zaro hurmat va jamoaviy ko'nikmalarni shakllantirishdagi rolini tahlil etadi.

Kalit so'zlar: inklyuziv ta'lim, ijodiy faoliyat, ijtimoiy moslashuv, empatiya rivoji, jamoaviy ko'nikmalar, san'at terapiyasi, maxsus ehtiyojli bolalar, hamkorlik tarbiyasi.

Аннотация: В данной статье рассматриваются вопросы развития социальной адаптации посредством творческой деятельности в инклюзивных группах (смешанных группах детей с особыми потребностями и детей без особых потребностей), анализируется роль искусства, музыки, драмы, танца и ремесел в формировании эмпатии, сотрудничества, взаимного уважения и навыков командной работы.

Ключевые слова: Инклюзивное образование, творческие занятия, социальная адаптация, развитие эмпатии, навыки работы в команде, арт-терапия, дети с особыми потребностями, кооперативное образование.

Abstract: This article examines the issues of developing social adaptation through creative activities in inclusive groups (mixed groups of children with special needs and typical children), analyzing the role of art, music, drama, dance, and crafts in building empathy, cooperation, mutual respect, and teamwork skills.

Keywords: inclusive education, creative activities, social adaptation, empathy development, teamwork skills, art therapy, children with special needs, cooperative education.

Kirish

Inklyuziv guruhlar maxsus ehtiyojli bolalar (nutq nuqsoni, eshitish ko'rish muammolari, autizm spektri buzilishi, sekin rivojlanish) va odatdagi bolalarning birgalikda ta'lim olishiga asoslangan bo'lib bu tizimda eng muhim vazifa ijtimoiy

moslashuvni ta'minlashdir. Ijodiy faoliyat inklyuziv guruhlarining o'ziga xos xususiyati shundaki har bir bolaning individual imkoniyatlarini hisobga olgan holda umumiy loyihalarda ishtirok etish imkonini beradi. San'at, musiqa va drama mashg'ulotlari so'zlar bilan ifodalab bo'lmaydigan his-tuyg'ularni rivojlantiradi, bolalar o'zaro munosabatlarni so'zsiz tilda tushunishadi va o'zaro hurmatni o'zlashtiradi.

Ijodiy faoliyatning asosiy printsipli har bir bolaning hissasi muhim degan tamoyildir. Nutq nuqsonli bola chizish orqali fikrini aytadi, eshitish qiyinligi bor bola ritm bilan musiqaga qo'shiladi, autizimli bola qo'l mehnati orqali guruhga moslashadi, sekin rivojlanishdagi bola oddiy vazifalar bajarib muvaffaqiyat his etadi. Odatdagi bolalar esa sabr-toqat, yordam berish, boshqalarni qabul qilishni o'rganadi. Bu jarayon ikki tomonlama ta'sir ko'rsatadi - maxsus ehtiyojli bolalar ijtimoiylashadi, odatdagi bolalar esa empatiya va inklyuziv ong kasb etadi.

San'at terapiyasi inklyuziv guruhlarda eng samarali usullardan biridir. Umumiy rasm chizishda har bir bola o'z rangini qo'shadi, natijada guruhning umumiy asari shakllanadi. Bu jarayon "biz birgalikda bir narsani yaratdik" tuyg'usini beradi. Bola o'ziga xos xatolarini ham qabul qilishni o'rganadi chunki boshqa bolaning chizg'isi boshqacha bo'lishi mumkin. Ranglar terapiyasi orqali emotsional holatlar ifodalanadi - ko'k tinchlik, qizil faollik, sariq quvonch ramzi sifatida ishlatiladi. Natijada bolalar o'z va boshqalarning his-tuyg'ularini tushunishni boshlaydi.

Musiqaviy mashg'ulotlar inklyuziv guruhlarini birlashtirishning eng kuchli vositasidir. Baraban chalish, qarsak chalish, qo'l chalyonlari o'ynash eshitish muammosi bo'lmagan bolalar uchun ham qiziqarli. Ritm hissi barcha bolalarni bir vaqtga birlashtiradi, musiqa tezkor munosabatlarni shakllantiradi. Qo'shiq aytishda nutq nuqsonli bolalar lablar harakati orqali qatnashadi, autizimli bolalar ohangni takrorlaydi. Jamoaviy xonandazlik "biz bir oilamiz" tuyg'usini beradi va guruh identikligini mustahkamlaydi.

Drama va rol o'ynash mashg'ulotlari ijtimoiy rollarni o'rgatadi. "Do'konda sotuvchi va xaridor", "shifokor va bemor", "o'qituvchi va o'quvchi" rollari orqali bolalar turli vaziyatlarda qanday harakat qilishni o'rganadi. Maxsus ehtiyojli bola "o'qituvchi" rolini o'ynab o'ziga ishonchni his etadi, odatdagi bola "yordamchi" rolida sabr-toqatni o'rganadi. Bu jarayon stereotiplarni buzadi va bolalarni bir-birining o'rniga qo'yishni o'rgatadi.

Qo'l mehnati inklyuziv guruhlarda teng imkoniyatlar yaratadi. Hammaga qulay bo'lgan loydan haykalchalar, qog'ozdan girlandalar, tabiiy materiallardan kolajlar tayyorlashda nozik motorika muammosi bo'lgan bolalar katta detallar bilan ishlaydi, tez bajaruvchi bolalar esa boshqalarga yordam beradi. Umumiy mahsulot (masalan guruh bayrami uchun bezaklar) "bizning umumiy mehnatimiz" tamoyilini

singdiradi. Har bir bolaning hissasi muhimligini his qilishi guruhdagi o'z o'rnini topishiga yordam beradi.

Raqs va harakat mashg'ulotlari jismoniy rivojlanishni ham ijtimoiy ko'nikmalarni ham birgalikda yaxshilaydi. "Do'stlar zanjiri" raqsi, "qarsaklar raqsi", "hayvonlar harakati" kabi mashqlar barcha bolalarni harakatga undaydi. Sekin harakatlovchi bolalar guruhning sekin tempida qatnashadi, faol bolalar esa boshqalarni kutishni o'rganadi. Fizik aloqa (qo'l ushlash, aylanish) ishonch tuyg'usini oshiradi va shaxsiy chegara tushunchasini shakllantiradi.

Guruhdagi qoidalar ijodiy faoliyat orqali o'rgatiladi. "Navbatingni kut", "do'stingga yordam ber", "o'z asaringni ko'rsat" kabi qoidalar o'yin shaklida singdiriladi. Guruh shartnomasi umumiy rasm shaklida chiziladi va devorga osiladi. Qoidalar buzilganda "qoidalar rasmiga" qarab eslatib o'tiladi. Bu jarayonda bolalar o'zlarini mas'uliyatli his qiladi va guruh qoidalariga rioya qilishni odatga aylantiradi.

Tarbiyachining roli inklyuziv guruhlarda hal qiluvchi ahamiyatga ega. U har bir bolaning individual ehtiyojlarini bilishi, guruh dinamikasini boshqarishi, ijobiy muhit yaratishi kerak. "Har kimning o'ziga xos qobiliyati bor" printsipli doimo ta'kidlanadi. Tarbiyachi muvaffaqiyatlarni nishonlaydi, xatolarni "o'rganish imkoniyati" sifatida ko'radi, bolalarni bir-biriga qo'llab-quvvatlab harakatga undaydi. Uning emotsional barqarorligi va inklyuziv ong kasb etganligi guruh muvaffaqiyatining kafolati hisoblanadi.

Ota-onalar ham inklyuziv jarayonga jalb qilinadi. "Inklyuziya - bizning umumiy mas'uliyatimiz" seminari, ochiq mashg'ulotlar, individual maslahatlar ota-onalarga inklyuziv ta'limning mohiyatini tushuntiradi. Odatdagi bolalar ota-onalari maxsus ehtiyojli bolalarni qabul qilishni, maxsus ehtiyojli bolalar ota-onalari esa guruhdagi o'z o'rnini topishni o'rganadi. Oilaviy hamkorlik bolalarning ijtimoiy moslashuvini mustahkamlaydi.

Ijodiy faoliyatning natijasi umumiy ko'rgazma, konsert yoki loyiha taqdimotidir. Guruhning umumiy mahsulotlari (rasm, spektakl, qo'shiq, bezaklar) namoyish etiladi. Har bir bolaning ismi ko'rsatiladi va muvaffaqiyat nishonlanadi. Bu jarayon "biz birgalikda ajoyib ish qildik" tuyg'usini beradi va guruhdagi har bir a'zoning qadriyatini oshiradi.

Inklyuziv guruhlarda ijodiy faoliyat orqali ijtimoiy moslashuv 6 oy ichida sezilarli yaxshilanadi. Bolalar o'zaro munosabatlari mustahkamlanadi, empatiya darajasi oshadi, jamoaviy ish ko'nikmalari shakllanadi, o'ziga ishonch ortadi. Maxsus ehtiyojli bolalar guruhga integratsiyalashadi, odatdagi bolalar inklyuziv ong kasb etadi. Natijada inklyuziv guruh haqiqiy jamoaga aylanadi, har bir bola o'zining haqiqiy qadriyatini anglaydi va jamiyat uchun foydali a'zoga aylanishi mumkin.

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, Inklyuziv guruhlarda ijodiy faoliyat orqali ijtimoiy moslashuv san'at terapiyasi, musiqaviy mashg'ulotlar, drama rol o'yinlari, qo'l mehnati va raqs harakatlari orqali rivojlantiriladi. Nutq nuqsonli bolalar chizishda, eshitish muammoli bolalar ritmda, autizm spektri bolalar qo'l mehnatida, sekin rivojlanishdagi bolalar oddiy vazifalarda qatnashadi, odatdagi bolalar sabr-toqat va yordam berishni o'rganadi.

Umumiy rasm chizish, baraban chalish, "do'konda sotuvchi" rol o'yini, loydan haykalchalar, "do'stlar zanjiri" raqsi guruhni birlashtiradi, "biz birgalikda yaratdik" tuyg'usini beradi. Ranglar terapiyasi emotsiyalarni, ritm hissi birgalikni, drama ijtimoiy rollarni, qo'l mehnati teng imkoniyatlarni ta'minlaydi. Guruh shartnomasi rasm shaklida chiziladi, "navbatingni kut", "do'stingga yordam ber" qoidalari o'yin orqali singdiriladi.

Tarbiyachi har bolaning ehtiyojini biladi, muvaffaqiyatlarni nishonlaydi, xatolarni "o'rganish imkoniyati" deb ko'radi, "har kimning o'z qobiliyati bor" printsiptini ta'kidlaydi.

Ota-onalarga "inklyuziya - umumiy mas'uliyat" seminarlari, ochiq mashg'ulotlar, individual maslahatlar o'tkaziladi. Umumiy ko'rgazma, konsert, loyiha taqdimoti natijasida har bola ismi ko'rsatilib muvaffaqiyat nishonlanadi. 6 oy ichida empatiya oshadi, jamoaviy ko'nikmalar shakllanadi, o'ziga ishonch ortadi, maxsus ehtiyojli bolalar integratsiyalashadi, odatdagi bolalar inklyuziv ong kasb etadi. Inklyuziv guruh haqiqiy jamoaga aylanadi, har bir bola o'z qadriyatini anglab jamiyat uchun foydali a'zoga aylanishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Inklyuziv ta'limning pedagogik asoslari. Toshkent, 2023.
2. San'at terapiyasi maxsus ehtiyojli bolalar bilan ishlashda. Psixologiya jurnali, 2024.
3. Maktabgacha ta'limda musiqaviy mashg'ulotlar metodikasi. Pedagogika nashriyoti, 2022.
4. Drama terapiyasi va ijtimoiy ko'nikmalar rivoji. Ilmiy anjumanlar, 2025.
5. Qo'l mehnati inklyuziv guruhlarda. Maktabgacha ta'lim jurnali, 2024.
6. Inklyuziv ta'limda ota-onalar hamkorligi. Psixologik-pedagogik yordam, 2023.

KASBIY DEFORMATSIYANING O'QITUVCHI SHAXSIGA VA TA'LIM JARAYONIGA TA'SIRI

Komiljonova Hilola Nazirjon qizi

Namangan davlat pedagogika instituti

Pedagogika nazariyasi va tarixi yo'nalishi magistranti

Tel: +998507971997

Annotatsiya: Mazkur maqolada pedagogik faoliyat jarayonida shakllanadigan kasbiy deformatsiyaning o'qituvchi shaxsiy rivojlanishiga hamda ta'lim jarayoni samaradorligiga ta'siri xorijiy va o'zbek ilmiy tadqiqotlari asosida chuqur tahlil qilinadi. Tadqiqotda kasbiy deformatsiyaning psixologik mexanizmlari, uning pedagog shaxsida namoyon bo'lish shakllari hamda ta'lim jarayonidagi oqibatlari solishtirma yondashuv asosida yoritilgan. Maqola natijalari pedagoglarning kasbiy barqarorligini ta'minlash va ta'lim sifatini oshirishga xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: kasbiy deformatsiya, pedagog shaxsi, emotsional kuyish, professional stress, ta'lim sifati, pedagogik muloqot, kasbiy salomatlik, o'quv jarayoni.

Аннотация: В данной статье на основе зарубежных и узбекских научных исследований проводится глубокий анализ влияния профессиональной деформации, формирующейся в процессе педагогической деятельности, на личностное развитие учителя и эффективность образовательного процесса. В исследовании с позиций сравнительного подхода рассматриваются психологические механизмы профессиональной деформации, формы её проявления в личности педагога, а также последствия для образовательного процесса. Результаты статьи направлены на обеспечение профессиональной устойчивости педагогов и повышение качества образования.

Ключевые слова: профессиональная деформация, личность педагога, эмоциональное выгорание, профессиональный стресс, качество образования, педагогическое общение, профессиональное здоровье, учебный процесс.

Abstract: This article provides a comprehensive analysis of the impact of professional deformation formed in the course of pedagogical activity on teachers' personal development and the effectiveness of the educational process, based on international and Uzbek scientific studies. Using a comparative approach, the study examines the psychological mechanisms of professional deformation, its manifestations in teachers' personality, and its consequences for the educational

process. The findings of the article aim to ensure teachers' professional stability and enhance the quality of education.

Keywords: professional deformation, teacher personality, emotional burnout, professional stress, quality of education, pedagogical communication, professional well-being, educational process.

KIRISH

Zamonaviy ta'lim tizimida o'qituvchi shaxsiga qo'yilayotgan talablar tobora murakkablashib bormoqda. O'qituvchi nafaqat bilim beruvchi, balki shaxs rivojini qo'llab-quvvatlovchi, tarbiyachi va ijtimoiy mas'ul shaxs sifatida faoliyat yuritadi. Ushbu ko'p qirrali faoliyat uzoq muddat davom etganda pedagog shaxsida barqaror psixologik va xulqiy o'zgarishlar — kasbiy deformatsiyaning shakllanishiga olib keladi.

Xorijiy ilmiy manbalarda kasbiy deformatsiya asosan individual-psixologik jarayon sifatida talqin etilsa, milliy tadqiqotlarda u pedagogik muhit va ijtimoiy omillar bilan bog'liq holda izohlanadi. Mazkur maqolaning maqsadi ushbu yondashuvlarni solishtirish hamda kasbiy deformatsiyaning o'qituvchi shaxsiga va ta'lim jarayoniga ko'rsatadigan ta'sirini ilmiy asosda ochib berishdan iborat.

ADABIYOTLAR TAHLILI

Xorijdagi psixologiya va pedagogika ilmida kasbiy deformatsiya ko'pincha emotsional kuyish sindromi bilan uzviy bog'liq holda o'rganiladi. V.V. Boyko kasbiy deformatsiyani shaxsning uzoq muddatli stressga moslashuvi natijasida yuzaga keladigan himoya mexanizmi sifatida izohlaydi. Uning fikricha, pedagog emotsional resurslari kamaygan sari o'quvchilarga nisbatan sovuqqonlik va befarqlik kuchayadi[1, 23-27-b].

E.F. Zeer pedagog kasbini "inson–inson" tizimidagi eng yuqori emotsional yuklamaga ega kasblardan biri sifatida baholab, kasbiy deformatsiya pedagoglarda avtoritarlik, rigidlik va empatiya darajasining pasayishi orqali namoyon bo'lishini ta'kidlaydi[2, 114-120-b].

A.K. Markova kasbiy deformatsiyaning asosiy sabablaridan biri sifatida pedagogik refleksiyaning yetarli darajada rivojlanmaganligini ko'rsatadi. Uning fikricha, refleksiya sustlashganda pedagog o'z faoliyatini tahlil qilish va tuzatish qobiliyatini yo'qotadi[3, 89-94-b].

O'zbekistonda kasbiy deformatsiya muammosi asosan pedagogik mahorat va kasbiy madaniyat kontekstida o'rganiladi. N.A. Muslimov pedagog shaxsida kasbiy deformatsiya rivojlanishi ta'lim jarayonida rasmiylik va ijodiy yondashuvning kamayishiga olib kelishini ta'kidlaydi[4, 56-60-b].

R.S. Djuraev esa kasbiy deformatsiyani pedagog faoliyatidagi tizimli muammolar, xususan, mehnat sharoitlarining og'irligi, psixologik qo'llab-quvvatlash mexanizmlarining yetishmasligi bilan bog'laydi

[5, 102-105-b].

Solishtirma tahlil shuni ko'rsatadiki, xorijiy tadqiqotlar kasbiy deformatsiyani asosan shaxsiy psixologik resurslarning kamayishi bilan izohlasa, O'zbekiston ta'lim tizimi doirasida amalga oshirilgan ilmiy tadqiqotlar esa ijtimoiy-pedagogik omillar bilan bog'liq holda tushuntiradi.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, kasbiy deformatsiya pedagog shaxsida quyidagi barqaror o'zgarishlarga olib keladi:

- emotsional charchoq va psixologik befarqlik;
- o'quvchilarga nisbatan rasmiy va sovuqqon munosabat;
- avtoritar muloqot uslubining kuchayishi;
- kasbiy motivatsiyaning pasayishi.

Boyko ta'kidlaganidek, bu holat pedagog shaxsining ichki himoya mexanizmi sifatida shakllanadi, biroq uzoq muddatda shaxs rivojiga salbiy ta'sir ko'rsatadi [1].

Kasbiy deformatsiyaga uchragan o'qituvchilar ta'lim jarayonida innovatsion va interaktiv metodlardan kam foydalanadi, o'quvchilarning individual ehtiyojlarini hisobga olishda qiyinchiliklarga duch keladi. Natijada dars jarayonining samaradorligi pasayadi, o'quvchilarning o'qishga bo'lgan qiziqishi susayadi.

Zeerning ta'kidlashicha, bunday pedagoglar asta-sekin "ta'limni tashkil etuvchi" emas, balki "nazorat qiluvchi" rolini egallay boshlaydi [2].

XULOSA VA TAKLIFLAR

Kasbiy deformatsiya o'qituvchi shaxsining kasbiy identifikatsiyasiga, pedagogik munosabatlar tizimiga hamda ta'lim jarayonining mazmuniga sezilarli darajada ta'sir ko'rsatadi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, kasbiy deformatsiyaning chuqurlashuvi pedagogik faoliyatda standartlashuv, muloqotning formallashuvi va ta'lim jarayonida insonparvarlik tamoyillarining susayishiga olib keladi. Shu bois mazkur muammoni bartaraf etishda an'anaviy yondashuvlar bilan cheklanib qolmasdan, quyidagi muqobil va ilmiy asoslangan takliflarni ilgari surish maqsadga muvofiqdir:

1. Uzoq vaqt davomida bir xil fan, bir xil yosh guruhi yoki bir xil funksional vazifalarni bajarish kasbiy deformatsiyani tezlashtiradi. Shu sababli pedagoglarni ma'lum davr oralig'ida metodik, tarbiyaviy yoki loyiha faoliyatiga vaqtincha jalb etish deformatsiyaning oldini olishda samarali yechimlardan biri bo'lishi mumkin.

2. Pedagog faoliyatini baholash jarayonida faqat natijaviy ko'rsatkichlar (reyting, test natijalari) emas, balki emotsional holat, empatiya darajasi va kasbiy qoniqish kabi psixologik indikatorlarni ham hisobga olish deformatsiyani erta aniqlash imkonini beradi.

3. Ta'lim jarayonida qat'iy reglamentlar va ortiqcha nazorat pedagogda passivlik va rasmiylikni kuchaytiradi. O'qituvchilarga metod va baholash

vositalarini tanlashda ma'lum darajada erkinlik berish ularning kasbiy identifikatsiyasini mustahkamlaydi va deformatsiya xavfini kamaytiradi.

4. Pedagoglarning kasbiy holatini anonim va muntazam monitoring qilish imkonini beruvchi raqamli diagnostik platformalar (so'rovnoma, o'zini baholash, reflektiv kundaliklar) joriy etilishi kasbiy deformatsiyani erta bosqichda aniqlash va oldini olishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Boyko V.V. Sindrom emotsionalnogo vygoraniya. – Moskva: Psixologiya instituti, 1999. – 23–27-betlar.
2. Zeer E.F. Professional rivojlanish psixologiyasi. – Moskva: Akademiya, 2005. – 114–120-betlar.
3. Markova A.K. Professionalizm psixologiyasi. – Moskva: Znaniye, 1996. – 89–94-betlar.
4. Muslimov N.A. Pedagogik mahorat asoslari. – Toshkent: Fan, 2018. – 56–60-betlar.
5. Djuraev R.S. Pedagogik faoliyat psixologiyasi. – Toshkent: O'qituvchi, 2020. – 102–105-betlar.
6. Shabanova T. L., Novikova A. M. Professionalnaya deformatsiya pedagogov. — M.: Prosveshchenie, 2021.
7. Yankovskaya L., Naumova N. Pedagogicheskaya sreda i professionalnoe zdorove. — Tashkent, 2021.
8. Muslimov N.A. Pedagogik mahorat asoslari. – Toshkent: Fan, 2018.

AMIR TEMUR DAVRIDA O'ZBEK DAVLATCHILIGINING YUKSALISHI VA SIYOSIY JARAYONLAR

Yoqubjonova Ozoda

Namangan davlat pedagogika instituti

Pedagogika (qo'shimcha tarbiya fan) yo'nalishi 2-bosqich talabasi

Annotatsiya: Mazkur maqolada o'z davrida buyuk saltanat barpo etgan nafaqat, o'zbek davlatchiligi balki, jahon tarixida ham munosib o'rin egallagan Amir Temur haqida so'z boradi. Amir Temur ilm -fan homiysi sifatida hamda davlat hukmdori bo'lib, tarixda o'chmas iz qoldirgani haqidagi fikr mulohazalar yoritiladi.

Аннотация: В данной статье рассказывается об Амине Темуре, создавшем в свое время великую империю, и занявшем достойное место не только в узбекской государственности, но и в мировой

истории.Высказывается мнение, что Амир Темур оставил неизгладимый след в истории как покровитель. науки и правителя государства.

Annotatsion:This article talks about Amir Temur, who established a great kingdom in his time, and who occupied a worthy place in the history of not only Uzbek statehood, but also in world history.

Kalit soʻzlar:Amir Temur, Sohibqiron, tarix, manba, Temuriylar, fiqh, tibbiyot, "Temur tuzuklari", me'morchilik, akademiya, xonaqoh, obida, masjid, maqbara.

Ключевые слова: Амир Темур, СахибкIRON, история, источник, Тимуриды, юриспруденция, медицина, «Правила Темура», архитектура, академия, дом, памятник, мечеть, мавзолей.

Key words: Amir Temur, Sahibqiron, history, source, Timurids, jurisprudence, medicine, "Temur's rules", architecture, academy, house, monument, mosque, mausoleum.

Davlat qonunlar asosida qurilmas ekan,
unday saltanatning shukuhi,
qudrati va tarkibi yoʻqoladi
Amir Temur

Mamlakatimiz tarixida yuzlab buyuk siymolar yashab oʻtgan shulardan koʻpchiligi oʻzbek tarixidagina emas jahon tarixida munosib oʻrin egallagan. Shu kabi ulugʻ tarixiy shaxslarimizdan biri Amir Temur. U oʻz zamonasining oʻqimishli hukmdorlaridan boʻlib yetishadi. Tibbiyot, me'morchilik, tarix, falakiyot kabi fanlardan xabardor boʻlgan. Mana qariyb yetti asrdiki bu ulugʻ zotning hayoti, shon-u shuhrati va faoliyatiga boʻlgan qiziqishlar jahonning deyarli hamma mamlakatlarida kun sayin ortib bormoqda. Oʻzbekistonda ham tarix fanida ajdodlarimiz tarixini oʻrganish milliy qadriyatimizni ham tiklash boʻyicha oʻzining yangi bosqichiga koʻtarildi. Jumladan Oʻzbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev taʼkidlaganidek “ Bizni havas qilsa arziydigan ulugʻ tariximiz bor. Havas qilsa arziydigan ajdodlarimiz bor”.(1) deb bejiz aytmaganlar. Amir Temur temuriylar sulolasining asoschisi boʻlib u asos solgan sulola tarixdan eng uzoq davom etgan sulola hisoblanadi. Temuriylar hukmronligi Movarounnahr va Xuroson, umuman Oʻrta Sharq xalqlari tarixida muhim davr hisoblanadi. Bu sulola Osiyo ayniqsa, Markaziy Osiyo tarixida nihoyatda katta maʼdaniy, maʼnaviy boyliklarni yaratishga, xalq talantlari ijodkorlari uchun imkoniyat yaratilganligi bilan maʼlum. Bu maʼdaniyat va maʼnaviyatni vujudga keltirishda Amir Temur va uning avlodlarining maʼrifatparvarlik faoliyati ularni oilasidagi otadan soʻng oʻgʻil nabiralarga oʻtib boruvchi ilm fan, maʼdaniyat va sanʼat ham muhim ahamiyat kasb etadi. Amir Temurning oʻzi mamalakatida fan arboblarni, olim, donishmandlarni oʻzining atrofiga toʻplab ular bilan kengashlar olib borgan marifat va dinning

uyushtiruvchisi tarbiyalovchi kuchiga ishongani boshqa davlat bilan iqtisodiy va ma'daniy aloqalar rivojlanishi alohida etibor qaratgani ham taqsiinga loyiq. Bundan tashqari Temur o'zbek davlatchiligiga islom dinini tarqalishi, shariat qonun qoidalarini mamlakat hayotiga tadbii qilish uchun bir qator chora tadbirlar ishlab chiqadi shu qatori sayyidlar ichidan islom dini axloqlariga sadrlar tayinlaydi, shahar va viloyatlar uchun qozi, muftiylar belgilaydi. Shaharlarda masjid, madrasa va xonaqohlar qurdiradi. Daryolar ustiga ko'priklar barpo etadi. "Musulmonlarga diniy masalalarni o'rgatib, shariat aqidalari va islom dini ilmlar, tavsir, hadis, fiqhdan dars bersin deb har bir shaharga olimlar va mudarrislar tayinladim,- dedi Temur. –Turli mamlakatlardagi sadrlar va qozilarga shariatning asosiy talablari qanday bajarilayotganidan meni xabardor qilib turishini buyurdim. Shunga o'xshash har el va har shaharda sipoh va raiyat orasida bo'ladigan urf odatlarga oid janjalli ishlar haqida menga ma'lumot berib tursin deb adolat amirlarini tayinladim. Shu tariqa islom dinini rivojlantirib, shariatni musulmon mamlakatlariga yoydim".(2) Temur va uning avlodlari mamlakatda islom diniga bo'lgan tasirni kuchaytiradigan ruhoniylar, sayyidlarni ham moddiy ham ma'naviy tarafdin qo'llab quvvatlaydilar. Sohibqiron davlatini boshqarishda o'zidan avvalgi hukmdorlardan farq qilib mamlakatni boshqarishda bitta yoki ikkita tabaqadan foydalanmay balki, aholining barcha tabaqalariga suyanib boshqaradi. 12 ta ijtimoiy tabaqani tashkil etib: Ular:

- Sayyidlar (payg'ambarlar avlodi), olimlar va shayxlar;
- Katta tajribaga ega kishilar;
- Xudojoy darvesh qalandarlar;
- No'yonlar- amirlar, ya'ni harbiy kishilar, mingboshilar;
- Askarlar(sipoh)va ommasi(raiyat);
- Davlat boshqaruvi ishlarini a'lo darajada biladigan maslahatgo'y dono

va aqlli kishilar;

- Vazir, kotib, devon boshlig'i;
- Tibbiyot ahli, munajjim va muxandislar;
- Muhaddislar va muarrixlar;
- Tasavvuf vakillari va oriflar;
- Hunarmandlar va san'atkorlar ;
- Tojir(savdogar) va sayyohlar xorij bilan savdo sotiq.(3)

Amir Temur mamlakatni yuksalishi, el yurt tinchligi, uni obod etishda bunyodkorlik ishlariga ko'p ahamiyat berdilar. Amir Temur uchun har bir zafarli yurishini muhtasham obida bunyod etish bilan nishonlaganlar. Jang taktikasi juda puxta o'ylangan bo'lib jang payti lashkarlarga uch-to'rt yil avval tayyorgarlik ko'rish kerakligini, otlarni jang uchun ko'paytirishi. Dushmani tahlikaga solmoqlik uchun atrofga gulxan yoqishlarinibu bilan dushman lashkarlarini ko'p deb

hisoblashini ta'kidlab o'tadi. Amir Temur tungi hujumlarini Shabxun deb ataladi bu hujum to'rt otning biqiniga shox shabba bog'lab yovni qo'rqita olishni hisobga olgan.

Ushbu buyuk shaxs tomonidan Hindiston, Sheroz va Damashqdan kelgan ustalar davlatda hashamatli imorat shu jumladan mahobatli imoratlar qurishgan. Bundan tashqari Amir Temur zabt etgan davlatlarda ham bunyodkorlik ishlarini amalga oshirgan. Zero, 1258-yil mo'g'illar tomonidan vayron qilib tashlangan Bog'dodni, Darbandni (Dog'iston Respublikasi) qayta tiklaydi. U tomonidan Tabrizda saroylar, Sherozda masjidlar va madrasalar, Turkistonda mashhur bo'lgan Shayx Xoja Ahmad Yassaviy qabri ustiga maqbara bunyod ettirgan bo'lsa ham lekin Samarqandga qaratadi. Ulug' ajdodimiz buyuk bunyodkor va ziyoli bo'lsa ham kuch qudratni zo'ravonlikda emas balki, adolatda, hamkorlikda ekanligini chuqur anglab anglab yetgan. U davlatni boshqarishda o'ta mushkul va imkonsiz vaziyatda ham to'g'ri yo'l tanlay olish qobiliyati undagi aql va zakovat odmi hayratga soladi. Amir Temurdek buyuk siymoni tushunish, u barpo etgan saltanatni ijtimoiy ma'naviy asosini, Sohibqironning davlat boshqaruvidagi mahorati va ko'plab tajribalarini o'rganishda, umuman olin qaraganda hayot sirlarini anglab yetishda "Temur tuzuklari" noyob qo'llanma bo'lib xizmat qiladi.

Xulosa

Xulosa qilib shuni ta'kidlash kerakki, Sohibqiron Amir Temur mohir sarkarda va davlat arbobi sifatida O'zbekiston davlatchiligi yuksalishida muhim ahamiyat kasb etadi. U mo'g'ullarning 150 yillik hukmronligidan so'ng mamlakatda adolatli davlat arbobi bo'lib o'sha davrda yuksak cho'qqiga chiqqan madaniyat sohadiga e'tibor bergan. Insoniyat tarixidagi eng noyob hodisa – renesansni yuzaga chiqarib uni amalga oshirgan ulug' zot. Zero, Amir Temur shaxsini idrok etish-tarixni idrok etish demakdir!

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Prezident Shavkat Mirziyoyevning O'zbekiston ijodkor ziyolilari vakillari bilan uchrashuvdagi ma'ruzasidan. Xalq so'zi 2017- yil 4-avgust.
2. Temuriylar bunyodkorligi davr manbalarida. Abdulla Qodiriy nomidagi xalq merosi nashriyoti, Toshkent-1997, 12-bet.
3. R.Shamsutdinov, O'zbekiston tarixi, 2009, 199-200-bet.
4. "Amir Temur jahon tarixida"-Toshkent, Sharq, 2006, 28-29-bet.

OZON QATLAMINING YEMIRILISHI

Tojiaxmedova Kibriyobonu

Namangan davlat pedagogika instituti

Aniq va tabiiy fanlar fakulteti kimAu 25-guruh talabasi

E-mail: kibriyobonutojiaxmedova@gmail.com

Tel: 93 094 76 08

Annotatsiya: Ushbu maqola Yer atmosferasining ozon qatlaminin yemirilishi muammosini har tomonlama tahlil qiladi. U ozon qatlaminin tuzilishi, funksiyasi, uni yemiruvchi moddalar (OYM) va ularning kimyoviy mexanizmlarini yoritadi. Maqolada ozon yemirilishining global oqibatlari, Monreal protokolining roli, shuningdek, O'zbekiston Respublikasining ozon qatlamini himoya qilish bo'yicha milliy siyosati va kelajak prognozlari muhokama qilingan. Xulosa qismida erishilgan yutuqlar va kelajak istiqbollari umumlashtiriladi.

Kalit so'zlar: Ozon qatlami, ozon yemiruvchi moddalar, Monreal protokoli, ultrabinafsha nurlanish, stratosfera, iqlim o'zgarishi, O'zbekiston, atrof-muhit

Abstract: This article comprehensively analyzes the problem of ozone layer depletion, a vital protective layer of the Earth's atmosphere. It elucidates the structure, function, ozone-depleting substances (ODS), and their chemical mechanisms. The paper discusses the global consequences of ozone depletion, the role of the Montreal Protocol, and the national policy of the Republic of Uzbekistan for ozone layer protection and future prognoses. The conclusion summarizes the achievements and future prospects.

Keywords: Ozone layer, ozone-depleting substances, Montreal Protocol, ultraviolet radiation, stratosphere, climate change, Uzbekistan, environment

Аннотация: В данной статье всесторонне анализируется проблема истощения озонового слоя — жизненно важного защитного слоя земной атмосферы. В ней разъясняются структура, функции, озоноразрушающие вещества (ОРВ) и их химические механизмы. В статье обсуждаются глобальные последствия истощения озонового слоя, роль Монреальского протокола, а также национальная политика Республики Узбекистан по защите озонового слоя и будущие прогнозы. В заключительной части обобщены достигнутые успехи и перспективы на будущее.

Ключевые слова: Озоновый слой, озоноразрушающие вещества, Монреальский протокол, ультрафиолетовое излучение, стратосфера, изменение климата, Узбекистан, окружающая среда

Kirish

Ozon qatlami Yer atmosferasining yuqori qismida, asosan stratosferada (sirtidan 15-50 km balandlikda) joylashgan bo'lib, hayot uchun muhim himoya

qatlami hisoblanadi. U quyoshdan kelayotgan zararli ultrabinafsha (UV) nurlanishning katta qismini o'ziga singdirib, Yer yuzidagi barcha tirik organizmlarni, jumladan, insonlarni, o'simliklar va hayvonlarni himoya qiladi. UV nurlanishining ortishi terining saraton kasalliklari, katarakta kabi ko'z kasalliklari, immunitet tizimining zaiflashishi, qishloq xo'jaligi mahsulotlarining kamayishi va dengiz ekotizimlariga, xususan, nozik planktonlarga zarar yetkazish kabi jiddiy oqibatlariga olib kelishi mumkin.

So'nggi o'n yilliklarda ozon qatlamining yemirilishi global miqyosdagi eng dolzarb ekologik muammolardan biriga aylandi. Britaniyalik olimlar tomonidan 25 yil oldin bu muammuning xalqaro miqyosda tan olinishi dunyo hamjamiyatining e'tiborini tortdi. Dastlab yuqori balandlikdagi samolyotlar sababchi deb hisoblangan bo'lsa-da, keyinchalik sanoatdan chiqadigan xlorftorkarbonatlar (XFK) birinchi darajali ozon yemiruvchi moddalar (OYM) sifatida aniqlandi. Shuningdek, vulqon otilishi kabi tabiiy omillar ham ozon qatlamining yemirilishiga ma'lum darajada ta'sir ko'rsatishi mumkin. Ozon atmosferaning juda kichik bir qismini (0,0001% dan kamroq) tashkil etsa-da, uning 1% ga kamayishi Yerga yetib keladigan xavfli UV nurlarining 2% ga oshishiga olib keladi. Ushbu maqola ozon qatlamining tuzilishi va funksiyasini, uning yemirilishiga olib keluvchi moddalar va kimyoviy mexanizmlarni, global oqibatlarni, xalqaro miqyosdagi javoblarni (xususan, Monreal protokoli), ozon qatlamining hozirgi holati va tiklanish prognozlarini, shuningdek, O'zbekistonning bu boradagi sa'y-harakatlarini kompleks tahlil qilishni maqsad qilgan.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili

Ozon qatlamining ahamiyatini chuqurroq tushunish uchun avvalo ozon (O₃) molekulasi xususiyatlari, uning atmosferadagi tuzilishi va funksiyasini tahlil qilish lozim. Ozon kislorodning allotropik shakli bo'lib, ilk bor 1785 yilda o'ziga xos hidi va kuchli oksidlovchi xususiyatlari bilan qayd etilgan. Bu ko'k rangli, portlovchi gaz bo'lib, qaynash nuqtasi -111.8°C va erish nuqtasi -192.4°C dir. U suvda kislorodga nisbatan yaxshiroq eriydi va uning rangi ko'k gazdan quyuk binafsha rangli suyuqlikka va deyarli qora qattiq kristalli holatgacha o'zgarishi mumkin. Yer sirtida ozon juda kam miqdorda mavjud bo'lsa-da, uning konsentratsiyasi stratosferaning 20-25 km balandligida eng yuqori cho'qqiga chiqadi va 10-50 km oralig'ida joylashgan stratosfera ichida 0.2-0.3 mm qalinlikdagi himoya qatlamini hosil qiladi. Bu mintaqada ozon zararli quyosh ultrabinafsha (UV) nurlanishini o'ziga singdirishda hal qiluvchi rol o'ynaydi va shu bilan terining saratoni kabi shikastlanishlardan hayotni himoya qiladi. Biroq, yer sirtidagi ozon zararli havo ifloslantiruvchisi bo'lib, astma kabi nafas olish muammolarini keltirib chiqarishi mumkin. Ushbu troposfera ozon azot oksidlari (NO_x) va uchuvchi organik birikmalar (VOB) bilan quyosh nurlari ta'sirida, asosan avtomobillar va

zavodlardan chiqadigan chiqindilar tufayli hosil bo‘ladi. Ozon sanoatda oksidlovchi, dezinfektsiyalovchi va suvni tozalashda ishlatilsa-da, u juda toksik bo‘lib, hatto karbonat angidrididan ham zaharliroqdir, shuning uchun uning chiqindilarini kamaytirishga qaratilgan sa’y-harakatlar muhim ahamiyatga ega.

Ozon qatlamining yemirilishiga sabab bo‘luvchi asosiy omillar ozonni yemiruvchi moddalar (OYM) hisoblanadi. Bularning orasida xlorftorkarbonatlar (XFK) eng muhimlari sanaladi, ammo vulqon otilishi kabi tabiiy omillar ham ma’lum darajada ta’sir ko‘rsatishi mumkin. XFKlar va boshqa OYMLar stratosferaga yetib borganida, UV nurlanish ta’sirida parchalanib, ozon molekulalarini parchalaydigan xlor va brom atomlarini ajratadi. Birgina xlor atomi 100 000 tadan ortiq ozon molekulasini yo‘q qilishga qodir ekanligi bu jarayonning jiddiyligini ko‘rsatadi. Natijada, ozon qatlami yupqalashib, “ozon teshiklari” deb ataluvchi hududlar paydo bo‘ladi. 1998 yilda Shimoliy qutb ustidagi ozon teshigi rekord darajadagi 26 million kvadrat kilometr ga yetgani, bu Avstraliya hududidan uch barobar kattaligini anglatadi.

Ozon yemirilishining global oqibatlari juda xavotirlidir. Ozon qatlami 1% ga kamayganda, Yer yuzasiga yetib keladigan xavfli UV nurlanishi 2% ga oshadi. Bu inson salomatligi uchun jiddiy tahdidlarni yuzaga keltiradi, jumladan, terining saraton kasalliklari (ayniqsa, melanoma), katarakta kabi ko‘z kasalliklarining ko‘payishiga va inson immunitet tizimining zaiflashishiga olib keladi. Ekologik jihatdan, qishloq xo‘jaligi ekinlarining hosildorligi pasayishi, ayrim turlarning yo‘q bo‘lishi va oziq-ovqat zanjirining buzilishi kuzatiladi. Dengiz ekotizimlari ham katta zarar ko‘radi, ayniqsa okeanlardagi hayotning asosini tashkil etuvchi nozik planktonlarning kamayishi global oziq-ovqat xavfsizligiga salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin.

Tadqiqot metodologiyasi

Ushbu maqola ozon qatlamining yemirilishi muammosini kompleks tahlil qilishga qaratilgan bo‘lib, uning metodologiyasi mavjud ilmiy adabiyotlar, xalqaro hisobotlar va siyosiy hujjatlarni chuqur o‘rganish va sintez qilishga asoslanadi. Tadqiqotda sifatiy, analitik yondashuv qo‘llanilgan bo‘lib, ozon qatlami, ozonni yemiruvchi moddalar, ularning atrof-muhitga ta’siri, xalqaro hamkorlik mexanizmlari hamda milliy siyosatlar bo‘yicha to‘plangan ma’lumotlar tizimli ravishda tahlil qilingan. Xususan, birinchi darajali ilmiy topilmalar (masalan, kimyoviy mexanizmlar, ekologik ta’sirlar) va ikkinchi darajali siyosiy javoblar (masalan, Monreal protokoli, milliy dasturlar) birgalikda o‘rganilib, muammoning sabablari, oqibatlari va boshqaruv strategiyalari bo‘yicha jiddiy xulosalar chiqarilgan. Maqolada keltirilgan ma’lumotlar turli manbalardan (ilmiy nashrlar, xalqaro tashkilotlarning hisobotlari, hukumat hujjatlari) olingan bo‘lib, ularning

ishonchliligi va dolzarbligi baholangan. Bu uslub muammoni har tomonlama yoritishga va uning murakkabligini tushunishga imkon beradi.

Xulosa

Ozon qatlamining yemirilishi muammusiga xalqaro miqyosdagi javob dunyo hamjamiyatining muhim ekologik muammolarni hal etishdagi eng yorqin namunasidir. 1987 yilda qabul qilingan Monreal protokoli va uning 1990 yildagi tuzatishlari ozonni yemiruvchi moddalar (OYM) ishlab chiqarish va iste'molini bosqichma-bosqich to'xtatishga qaratilgan edi. Dastlabki maqsad XFK ishlab chiqarishni 1995 yilga kelib ikki barobar kamaytirish va 2000 yilga kelib butunlay to'xtatish bo'lgan. Ushbu protokoldan keyingi sa'y-harakatlar natijasida ozon qatlami tiklanish yo'liga kirdi, biroq to'liq tiklanish 2050 yilgacha kutilmayapti, chunki birgina xlor atomi 100 000 ta ozon molekulasini yo'q qila oladi. Monreal protokoli BMT tarixidagi eng muvaffaqiyatli xalqaro kelishuvlardan biri sifatida e'tirof etiladi, chunki u ozon qatlamini himoya qilishda global harakatni muvaffaqiyatli birlashtira oldi.

O'zbekiston ham bu global harakatning faol ishtirokchisi hisoblanadi. Mamlakat 1993 yildan beri 1985 yildagi Vena konvensiyasi va 1987 yildagi Monreal protokoliga sodiq qolgan holda, ozon qatlamini zararli UV nurlanishidan himoya qilish bo'yicha xalqaro shartnomalarga rioya etib kelmoqda. 2021 yil 9 martda Vazirlar Mahkamasining 126-sonli qarori bilan Ozonni yemiruvchi moddalarni muomaladan chiqarish bo'yicha milliy dastur tasdiqlandi. Bu dastur OYMni bosqichma-bosqich muomaladan chiqarishni ta'minlovchi qonunchilikni takomillashtirish va kuchaytirish, ozon-xavfsiz texnologiyalarni joriy etish uchun tadbirkorlik subyektlariga imtiyozlar yaratishga qaratilgan. Xususan, 2021 yil may oyigacha tegishli qonun hujjatlariga o'zgartirishlar kiritish ko'zda tutilgan.

Milliy dastur OYM va ularni o'z ichiga olgan mahsulotlarning import va eksporti ustidan qat'iy va doimiy nazoratni, shuningdek, BMT Atrof-muhit dasturining Ozon kotibiyatiga yillik hisobotlarni taqdim etishni majburiy qilib belgilaydi. O'zbekiston, shuningdek, 2021 yil aprelogacha Monreal protokolining Kigali tuzatishiga qo'shilish imkoniyatini o'rganishni va 2021 yil avgustigacha sovetish uskunolari assotsiatsiyasini tashkil etishni rejalashtirmoqda. Mahalliy ilmiy-tadqiqot ishlarini rag'batlantirish va OYM o'rnini bosuvchi muqobil moddalarni ishlab chiqish ham 2021 yil noyabrgacha bajarilishi lozim bo'lgan muhim vazifa hisoblanadi. Global Ekologik Jamg'arma/BMT Taraqqiyot Dasturi (GEF/UNDP) tomonidan 0,3 million AQSH dollari va korxonalar tomonidan 0,887 million AQSH dollari miqdoridagi qo'llab-quvvatlash bilan 2021-2024 yillar davomida gidroftorkarbonatlarni (GFK) to'liq bosqichma-bosqich chiqarish bo'yicha qo'shma loyihalar amalga oshirilmoqda. Bu loyihalar bojxona va huquqni muhofaza qilish organlari xodimlarining salohiyatini oshirishni ham o'z ichiga

oladi. Mamlakat, shuningdek, ozon qatlamini yemirmaydigan va iqlim o'zgarishiga ta'sir qilmaydigan uglevodorodlar, karbonat angidrid va metilen xlorid kabi tabiiy sovutgichlarga bosqichma-bosqich o'tishni rejalashtirmoqda hamda ushbu muqobillarni mahalliy ishlab chiqarish imkoniyatlarini o'rganishni maqsad qilgan.

Umuman olganda, ozon qatlami himoyasidagi yutuqlar xalqaro hamkorlikning samarali mexanizmlari orqali global ekologik muammolarni hal etish mumkinligini ko'rsatdi. Biroq, ozon qatlamining to'liq tiklanishi uzoq muddatli jarayon bo'lib, doimiy nazorat, innovatsion yechimlarni izlash va yangi tahdidlarning oldini olishni talab qiladi. O'zbekiston kabi mamlakatlarning Monreal protokoli doirasidagi faol ishtiroki va milliy dasturlarning amalga oshirilishi bu jarayonning muvaffaqiyatini ta'minlashda muhim ahamiyat kasb etadi. Kelajakda global iqlim o'zgarishi bilan bog'liq bo'lgan GFK kabi yangi kimyoviy moddalarning emissiyasini kamaytirish bo'yicha sa'y-harakatlar davom ettirilishi kerak. Ozon qatlami himoyasiga doimiy e'tibor va izchil choralar Yer yuzidagi hayotning kelajak avlodlar uchun ham xavfsizligini kafolatlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

[1] Scientific Assessment of Ozone Depletion: 2022 – <https://ozone.unep.org/scientific-assessment-of-ozone-depletion-2022>

[2] The Montreal Protocol on Substances that Deplete the Ozone Layer: A Story of Success – <https://ozone.unep.org/montreal-protocol-substances-deplete-ozone-layer>

[3] Twenty Questions and Answers About the Ozone Layer: 2018 Update (Scientific Assessment of Ozone Depletion) – https://www.esrl.noaa.gov/csd/assessments/ozone/2018/twentyquestions_2018_final.pdf

[4] Stratospheric sink for chlorofluoromethanes: chlorine atom-catalysed destruction of ozone (Molina, M. J., & Rowland, F. S., 1974) – <https://www.nature.com/articles/249810a0>

[5] Ultraviolet (UV) radiation and health (World Health Organization) – [https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/ultraviolet-\(uv\)-radiation-and-health](https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/ultraviolet-(uv)-radiation-and-health)

AMIR TEMUR DAVRIDA O‘ZBEK DAVLATCHILIGINING YUKSALISHI

Rahimjanova Mashhura Rustamjon qizi

Namangan davlat pedagogika instituti
Maktabgacha ta’lim yo‘nalishi 2-bosqich talabasi

Tel: +998939230026

E-mail: @rahimjanovamashhuraxon@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada buyuk sarkarda Amir Temurning davrida o‘zbek davlatchiligining yuksalishi, mezoniy qarashlari, harbiy yurishlari, asarlarda Temur timsoli, o‘zbek xalqini o‘zbek qilib jahonga tanitgan Sohibqiron kecha va bugun yoshlar talqinida e’tirof etilgan.

Аннотация: В данной статье рассмотрены зарождение узбекской государственности во времена великого лидера Амира Темура, его стандартные взгляды, военные походы, образ Темура в его произведениях, Сахибкирана, представившего миру узбекский народ как узбеков. признан в интерпретации вчерашней и сегодняшней молодежи.

Annotation: In this article, the rise of Uzbek statehood during the time of the great leader Amir Temur, his standard views, military campaigns, the image of Temur in his works, Sahibqiran, who introduced the Uzbek people to the world as Uzbeks, are recognized in the interpretation of yesterday and today's youth.

Kalit so‘zlar: harbiy yurish, devonbegi, mezoniy qarashlar, maqbara, suyurg‘ol yerlar, davlatlardagi ichki nizolar

Ключевые слова: военная кампания, деванбеги, критериальные взгляды, мавзолей, пустоши, внутренние конфликты в государствах.

Key words: military campaign, devanbegi, criterial views, mausoleum, wasteland, internal conflicts in

KIRISH

"Biz buyuk Sohibqiron bobomiz Amir Temur hazratlarini dunyoda neki eng kuchli,eng jozibali,eng mahobatli bo‘lsa, o‘shalarga qiyoslashimiz mumkin."

Abdulla Oripov

Bugungi murakkab globallashuv davrida ma’naviyat sohasida vujudga kelayotgan dolzarb muammolar, xalqimiz ma’naviyatini asrash va yanada yuksaltirish, yosh avlodning qalbi va ongini turli zararli g‘oya va mafkuralar ta’siridan saqlash va himoya qilishda Vatanimiz tarixini har tomonlama va chuqur tadqiq etish, birlamchi manbalarga tayanib talqin etish, kelajak avlodga haqqoniy tariximizni o‘qitish orqali ularni yuksak ma’naviyatli shaxslar etib tarbiyalash dolzarb ahamiyat kasb etadi.O‘sib kelayotgan yosh avlod qalbida milliy ruh, ona-

Vatanga mehr va sadoqat, adolat tuygʻusini har tomonlama kuchaytirish, buyuk ajdodlarimiz, jumladan, Jaloliddin Manguberdi, Amir Temur, Shohruh Mirzo, Zahiriddin Muhammad Bobur kabi sarkardalarimizning davlat boshqaruvi haqidagi bilimlarini rivojlantirish va mana shunday sarkardalar kabi tarbiyalash bugungi kunning dolzarb vazifasidir. Shoʻrolar tuzumi davrida Amir Temur shaxsi va faoliyatiga adolatsizlik bilan yondoshilib, bir yoqlama baho berilib kelindi. Oʻzbekiston mustaqillikka erishganidan soʻng bunday qarashlarga barham berildi. Amir Temurning jahon tarixida tutgan oʻrni oʻz joyiga qoʻyila boshlandi. Oʻzbekistonda uning faoliyatini oʻrganishga va uni ommalashtirishga keng yoʻl ochildi. Amir Temurning bir necha ming yillik ijtimoiy-siyosiy tarixini har taraflama oʻrganish uchun keng imkoniyatlar yaratildi. Ayniqsa, markazlashgan Amir Temur saltanati, uning oʻzbek davlatchiligi va madaniyatini rivojlantirishdagi oʻrni masalalariga oydinlik kiritilib, tarixchi, sharqshunos olimlarimiz koʻplab birinchi manba ahamiyatidagi asarlarni oʻzbek tiliga tarjima qilib, nashr ettirdilar. Davlatimizning siyosati va xalqimiz xohish-irodasiga asoslangan Vazirlar Mahkamasining 1994-yil 29-dekabrda “Amir Temur tavalludining 660 yilligini nishonlash toʻgʻrisida” gi qarori, 1995-yil 26-dekabrda esa Birinchi Prezidentimizning 1996-yilni “Amir Temur yili deb eʼlon qilish toʻgʻrisida” gi farmonlari qabul qilindi. 1996-yil martida “Temuriylar tarixi” davlat muzeyini tashkil qilish xususida, “Amir Temur” ordenini taʼsis etish toʻgʻrisida farmonlar chiqdi. YUNESKO qarori asosida Amir Temur tavalludining 660 yilligi butun dunyoda keng nishonlandi. 1996-yil aprelida shu tashkilotning Parijdagi bosh qarorgohida “Temuriylar davrida fan, madaniyat va taʼlim ravnaqi” mavzuida ilmiy konferensiya oʻtkazilib, Buyuk davlat arbobining tarixdagi oʻrniga yuksak baho berildi.

“Amir Temur jahon tarixida qudratli va gullab-yashnagan davlat barpo etgan buyuk sarkarda va davlat arbobi sifatidagina mavqei tutmaydi. U oʻz poytaxti boʻlmish Samarqandni yer yuzining chinakam madaniy va ilmiy markazlaridan biriga aylantirdi. Bu ulugʻ zot qurdirgan meʼmorchilik va xalq sanʼatining javohirlari yangligʻ bugungacha qad koʻtarib turgan osori atiqalar shahar va qishloqlarimiz koʻrkiga koʻrk qoʻshib kelyapti. Sohibqiron zamonasining ajoyib diplomati, davlatlar oʻrtasida doʻstona munosabatlar oʻrnatilishi va iqtisodiy aloqalar rivojlanishining tarafdori sifatida ham mashhur edi. U olimlar va hokimlar, meʼmorlar va shoirlarning buyuk homiysi yangligʻ dong chiqargan.”[1]

XV asrda Sohibqiron Amir Temur bobomiz asos solgan va uningmunosib avlodlari davom ettirgan muhtasham saltanat, yurtimizda ikkinchi Uygʻonish, yaʼni ikkinchi Renessans davrini boshlab berdi. Amir Temurning: “Davlat qonunlar asosida qurilmas ekan, unday saltanatning shukuhi, qudrati va tarkibi yoʻqoladi”, degan fikrlari bugungi kunda ham oʻz ahamiyatini yoʻqotmagan.[2]

Jamiyatimizda “Milliy tiklanishdan - milliy yuksalish sari” ezgu g‘oyaasosida davlatimiz rahbari boshchiligida olib borilayotgan keng qamrovli islohotlar va “Uchinchi renessans” poydevorini Yangi O‘zbekistonda yaratishda Amir Temur merosining o‘rni muhimdir. Yosh avlodni vatanparvarlik ruhida tarbiyalashda buyuk bobokalonimiz merosining bugungi kunda o‘rnak bo‘ladigan jihatlari bisyordir. Muhtaram Prezidentimiz, Shavkat Mirziyoyev ta'biri bilan aytganda, “Kelajakda harbiy bo'lishni orzu qiladigan botir farzandlarimiz milliy ruhni, muqaddas Vatan taqdiri uchun mas'uliyat tuyg‘usini ... Vatanimiz boy tarixidan, Amir Temur kabi buyuk ajdodlarimiz jasoratidan oladi.”

Yevropa olimlari Amir Temur davlati Osiyodagi eng so‘nggi buyuk saltanat edi, deya e‘tirof etadilar. Sohibqironning bunday katta davlatni, markazlashgan yirik saltanat sifatida tuzishi, tartibga keltirishi va uzoq yillar hukmronlik qilishida “Temur tuzuklari” asosiy manba sifatida xizmat qilgan. Barkamol avlod tarbiyasi uchun Amir Temur kabi ulug‘ ajdodlarimizning hayotiy tajribasi, sarkardalik va boshqaruv mahorati hamda ijodiy merosini o‘rganish, ularning ibratli jihatlari o‘zlashtirish

oldimizda turgan dolzab vazifalardandir.[3]

ADABIYOTLAR TAHLILI VA TADQIQOT METODOLOGIYASI

Buyuk sarkarda va jamoat arbobi Amir Temur hukmronlik qilgan davlatlarida siyosiy tizim, soliq tizimi, ilm-fan ravnaqi, harbiy yurishlari, hayoti, markazlashgan davlatni barpo etishi singari siyosiy qarashlar o‘zbek va jahon xalqlarining adabiyotida asl o‘rinni egalladi desak, mubolag‘a bo‘lmaydi, ya'ni Amir Temurning davlat boshqaruvi, siyosiy tizimi, markazlashgan davlatni barpo etishi, harbiy yurishlarini o‘z asarlarida aks ettirgan Amir Temurni bugungi yosh avlodga yetarli darajada tushuntirishga bel bog‘lab, harakat qilgan yozuvchilarimiz bilan tanishadigan bo‘lsak, ular quyidagilar: Ibn Arabshohning "Amir Temur tarixi" nomli ikki jildlik asari, Marsel Brionning "Men kim, Sohibqiron-Jahongir Temur", Nizomiddin Shomiy va Sharofiddin Ali Yazdiyning "Zafarnoma"lari, G‘iyosiddin Alining "Ro‘znomai g‘azovoti Hindiston", Ibn Arabshohning "Ajoyib ul-muqddur fi axbori Temur" (Temur tarixida taqdir ajoyibotlari), Mulla Salohiddin ibn Alouddinxo‘ja eshon (Salohiddin Toshkandiyning)ning "Temurnoma", Rui Gonzales de Klavixoning "Samarqandga – Amir Temur saroyiga sayohat kundaligi", M.Ivaninning "Ikki buyuk sarkarda: Chingizxon va Amir Temur", O‘ljayeva Shohistaxonning "Amir Temur davlat boshqaruvi", B.Axmedov "Sohibqiron Temur (hayoti va ijtimoiy-siyosiy faoliyati)", "Amir Temurning hayot yo‘li" singari asarlarida Amir Temurning hayot yo‘li haqida ma'lumotlar berilgan. B.Axmedovning Sohibqiron Temur (hayoti va ijtimoiy-siyosiy faoliyati) nomli asarida Amir Temurning hayoti haqida quyidagicha e'tirof etilgan: “XIV asr o‘rtalarida Chingizxon tasarrufidagi yerlar uning vorislari qo‘l ostida bo‘lsa ham,

ular mayda bo'laklarga bo'linib, idora qilinmoqda edi. O'zaro hokimiyat uchun ichki kurashlar va nizolar natijasida 1348-yilda Sharqiy Turkistonda Chig'atoy avlodidan bo'lgan Tug'luq Temur hukmronligida Mo'g'uliston nomi bilan yangi davlat barpo etiladi. Tug'luq Temur o'z yerlarini kengaytirish maqsadida Movarounnahrda bir necha bor harbiy yurishlar uyushtirdi. Bu harakatlar Movarounnahr ichidagi barqaror bo'lmagan ijtimoiy-siyosiy vaziyat, boshboshdoqlik tufayli sodir bo'lgandi.[4]

Ana shunday ichki o'zaro urushlar avj olib, ijtimoiy, iqtisodiy va siyosiy inqiroz kuchayib borgan davr Amir Temur faoliyati bilan bog'liq. Amir Temur Shahrisabz yaqinidagi Xo'ja Ilg'or qishlog'ida barlos bekларidan bo'lgan Muhammad Tarag'ay oilasida 1336-yil 9-aprelda tavallud topadi. Uning yoshligi Keshda kechadi, harbiy mashq, diniy va dunyoviy bilim o'rganadi. 1360-1361-yillarda Tug'luq Temur qarshiliksiz Movarounnahr yerlariga bostirib kirganida Temurning amakisi Kesh hokimi Hoji barlos Xurosonga qochib ketadi. Yosh Temur amakisi hokim bo'lib turgan yerlarni qo'lda saqlash maqsadida Tug'luq Temur xizmatiga kiradi va uning ishonchini qozonib, Kesh viloyati yerlariga hokimlik qilish uchun yorliq oladi. Temurning bu harakati Movarounnahrda siyosiy tarqoqlik, o'zaro nizolar va boshboshdoqlik hukm surgan davrdagi birdan-bir to'g'ri yo'l edi. Chunki kelajakda mahalliy hukmdorlarning Mo'g'uliston xoniga qarshi kurashining yuzaga kelishi, shubhasiz edi. Tug'luq Temur 1361-yilda Movarounnahr yerlarini boshqarishni o'g'li Ilyosxo'jaga topshiradi. Shundan boshlab Amir Temur Tug'luq Temur xizmatidan asta-sekinlik bilan uzoqlashib, Balx hokimi Amir Qozog'onning nabirasi Amir Husayn bilan ittifoq tuzadi. Uni mustahkamlash maqsadida Temur Amir Xusaynning singlisiga ham uylanadi. Muhimi, birgalikda mo'g'ullarga qarshi kurashni ham boshlab yuboradi. U mahalliy hokimiyat uchun bo'lgan janglarning birida, aniqrog'i, Seyistonda turkmanlarga qarshi bo'lgan janglarda o'ng qo'li va oyog'idan yaralanib, bir umrga oqsoq bo'lib qoladi. 1363-yili Tug'luq Temurning vafoti Movarounnahr uchun bo'lgan kurashlarni kuchaytirib yubordi. Lekin mo'g'ul bosqinchilari osonlikcha Movarounnahrni bermasligi ma'lum edi. Shu munosabat bilan Temur va Amir Husaynning birlashgan kuchlari 1365-yilda Movarounnahrda haydalgan Ilyosxo'ja qo'shinlariga qarshi kurash boshlaydilar. Toshkent va Chinoz oralig'ida bo'lgan mashhur «Loy jangi» ittifoqchilar o'rtasidagi kelishmovchilik tufayli mag'lubiyat bilan tugaydi. Ana shu voqeadan so'ng Amir Temur va Amir Husayn o'rtasida ixtilof boshlanadi. «Loy jangi»da g'alaba qilgan Ilyosxo'ja yesa Movarounnahrda harbiy harakatlarini kengaytirdi. Endi u katta qo'shinlar bilan Samarqandga yurish boshlaydi. Bu paytda Samarqanddagi Mavlonozoda va Abu Bakr Kalaviy boshliq sardadorlar Ilyosxo'jaga qarshi chiqadilar. Mahalliy aholining vatanparvarlik namunalari ko'rsatib qarshilik ko'rsatganliklari tufayli Samarqandni qamal qilib turgan mo'g'ul qo'shinlari Movarounnahrni butunlay

tashlab ketishga majbur bo'ldilar. Samarqandliklarning mo'g'ullar ustidan erishgan g'alabasi to'g'risidagi xabarni yeshitgan Amir Temur va Amir Husayn Movarounnahrda yo'l olishib, Samarqand yaqinidagi Konigilda sarbadorlar rahbarlari bilan uchrashadilar. Bu uchrashuvda o'zaro kelishmovchilik kelib chiqib, sarbadorlarning rahbarlari hiyla yo'li bilan o'ldiriladi. Movarounnahrda Samarqand taxtini Amir Husayn egallab, uning hukmronligi o'rnatiladi. Shundan boshlab Temur va Husayn o'rtasidagi munosabat yanada keskinlashadi. Demak, bu vaqtga kelib Movarounnahrda o'zaro urushlarga barham bera oladigan markazlashgan davlat tuzish o'ta zaruriyatga aylangandi. Buni anglagan Amir Temur Amir Husaynga qarshi zimdan kurash olib borib, Balxni qamal qilish paytida o'z ittifoqchisi Xuttalon hokimi Kayxusrav qo'li bilan 1370 yili Husaynni chetlashtiradi. Mana shu davrdan ye'tiboran Amir Temurning Movarounnahrda yakka hukmronlik faoliyati boshlanadi. Bu yesa uning qariyb 35 yillik hukmronligi va ko'plab jahongirlik harbiy yurishlari uchun qulay shart-sharoit yaratadi. Amir Temur o'zini Amir Kuragoniy deb atay boshladi. Chunki u Amir Husaynning beva xotini Chingizxon avlodidan bo'lgan Saroymulkxonimni o'z nikohiga olgan yedi. Keyinchalik unga atab maqbara qurdiradi. Temur qisqa vaqt ichida Amudaryo bilan Sirdaryo oralig'idagi yerlarni, Farg'ona va Shosh mulklarini o'ziga bo'ysindirdi. 1372-1388 yillar orasida Xorazmga 7 marta harbiy yurish qilib, uni ham o'ziga bo'ysundirdi. Temur Oltin O'rda xoni To'xtamishga qarshi 1389, 1391, 1394-1395 yillarda 3 marta yurish qilib, uni ham yengdi. Oltin O'rda qudrati to'lasincha sindirildi. 1391 – yilda Oltin O'rda xoni To'xtamishxonga qarshi yurish chog'ida Temurbek hozirgi Qozog'istondagi Ulug' tog'da askarlariga tosh keltirishlarini buyuradi va toshga o'yib bitik yozdiradi. Nizomiddin Shomiy "Zafarnoma" sida esa 1391-yilda da ushbu bitik bitilganligi yoziladi. Bu bitikda 3 qator arabcha va 8 qator turklarning o'z yozuvi bo'lmish eski uyg'ur yozuviga asoslangan eski adabiy o'zbekchada yozig' yozilgan.

1395-yilda Shimoliy Kavkaz hamda Terak daryosi bo'yida Temur va To'xtamish o'rtasida shiddatli jang bo'lib, bu jang Temur g'alabasi bilan tugadi. 1404-yilda Kichik Osiyodan Samarqandga keladi va Xitoyga harbiy yurish taraddudini ko'radi. Aslida Temur yirik sarkarda bo'lib, kuchli hafbiy boshqaruv tizimini yaratadi.

1404-yil qishida Temur 200 minglik qo'shin bilan Xitoy safariga otlandi. Ammo Temur qattiq betoblighi sababli chegara shahari O'trorda to'xtaydi va shu yerda 1405 yilning 18 fevralida vafot yetadi. Natijada Xitoyni tobe etish rejasi amalga oshmay qoladi. Temur davrida davlat markaziy ma'muriyati boshida devonbegi, ark begi va to'rt vazir turgan. Vazirlar soliq yig'ish, meros ishlari, askarlar maoshi va ularni oziq-ovqat bilan ta'minlash va saroy xarajatlari bilan bog'liq ishlar bilan shug'ullangan.[5]Yevropa olimlarining Amir Temur shaxsi va

uning faoliyatiga qiziqishi XVI asrdan boshlangan edi. 1553-yili Italiyaning Florensiya shahrida italiyalik olim Perondinoning "Skifiyalik Tamerlanning ulug'vorligi" asari bosilib chiqdi. Bu Yevropa olimlarining Amir Temur haqidagi birinchi ilmiy tadqiqoti edi.

TAHLIL VA NATIJALAR

Asarda Temur davridagi ilm-fan, me'morchilik, san'at sohalari o'z davriga nisbatan yuqori darajada rivojlanib, yuksak ma'naviy boylik darajasiga ko'tarildi. Sohibqiron mamlakat obodonchiligiga ham juda katta ye'tibor berdi. Samarqandni poytaxt qilib olgach dunyoning turli joylaridan keltirilgan binokorlar, me'morlar tomonidan masjidlar, madrasalar, maqbaralar qurildi. Hattoki g'ariblarga oziq-ovqat beradigan g'aribxonalar, yo'lovchilar qo'nib o'tadigan maxsus joylar ham qurilgan. Shahar atrofi mustahkam devorlar bilan o'ralib, Ohanin, Shayxzoda, Chorsu, Korizgoh, So'zangaron, Feruza kabi nomlar bilan darvozalar quriladi. Temurning qarorgohi sifatida noyob ma'muriy bino Ko'ksaroy va Bo'stonsaroylar qad ko'taradi. Samarqand atrofida atab go'zal bog'lar yaratgan. Temur tug'ilgan joyi Keshda Oqsaroy, Jome masjidi, madrasalar barpo yettirdi. Turkiston shahrida Xoja Ahmad Yassaviy maqbarasini qurdiradi. Bu davrda Buxoro, Samarqand, Shahrisabz va Toshkent kabi shaharlar hunarmandchilik va savdo markazlariga aylandi. Amir Temur savdo yo'llari rivojiga va uning tinchligiga alohida ye'tibor berdi. U boy o'ljalar bilan cheklanib qolmay, balki jahon karvon savdosi yo'llari (Yevropa va O'rta Osiyo mamlakatlarining Uzoq Sharq bilan) ustidan hukmronlik qilishni ham o'z oldiga maqsad qilib qo'ygandi. Sohibqiron Oltin O'rda hududidan o'tgan shimoliy savdo yo'lini ishdan chiqarish va savdo yo'lini O'rta Osiyo orqali o'tgan yeski ipak yo'lga yana burib yuborishga zo'r berib harakat qildi. Amir Temur davlatining mafkurasi ijtimoiy-iqtisodiy hayotni izga solib yo'naltirishdan tashqari siyosiy hayotda ham katta kuchga aylandi. U chet davlatlar bilan aloqani kengroq yo'lga soldi. U davr shart-sharoitlaridan kelib chiqib, tashqi siyosatda qat'iy faol harakat qilib, o'z saltanati dovrug'ini jahon miqyosiga olib chiqa oldi. Amir Temurning Yildirim Boyazid ustidan bo'lgan g'alabasidan so'ng Fransiya, Angliya, Genuya va Vizantiya yerkin aloqalarni, savdogarlar va mol almashishni taklif etgan. U Yevropa mamlakatlari bilan yaqin qo'shnichilik qilish, savdo karvon yo'llarini rivojlantirish niyati borligini ko'rsatib, o'z davlati shuhratini Yevropaga tarqata oldi. Uning saltanatining dovrug'i bu mamlakatlarga borib yetishi bilan Fransiya, Angliya, Genuya, Vizantiya va Ispaniya kabi davlatlarning qirollari sohibqiron bilan siyosiy, iqtisodiy, savdo aloqalari o'rnatishga intilganlar. Shu bois, ular Temur huzuriga muntazam elchilar yuborib turganlar. Amir Temur davrida diniy ilmlar va dunyoviy fanlar barqaror bo'lgan. U o'z davrining fan va madaniyat homiysi sifatida ham shuhrat qozondi. Doimo kamsitilgan va e'tibordan chetda bo'lgan mazhab tarafdorlarini o'z homiyligiga olgan. Darvesh, faqir-miskinlarni o'ziga yaqin tutib,

ularni ranjitmaslikni o'zining insoniy burchlaridan biri deb bilgan. Amir Temur vafotidan so'ng uning yirik imperiyasi parchalana boshladi. Temuriy shahzodalarning taxt uchun o'zaro kurashlari qudratli davlatning bo'linishidagi asosiy sabablardan biri edi. Amir Temur taxtiga valiahd qilib nabirasi Pirmuhammadni qoldirgan bo'lsa-da, eng katta o'g'li Jahongir Mirzoning farzandi, ko'pgina amirlar va amaldorlar uning hukmronligini tan olmadilar. 1405-yil mart oyida Temurning nabirasi Xalil Sulton o'zboshimchalik bilan Samarqand taxtini egalladi. Undan tashqari, Xurosonda Shohruh, Balx, G'azna va Qandahorda Pirmuhammad, G'arbiy Yeron va Ozarbayjonda Mirzo Umar va Abubakr Mirzo, Turkiston, Sabron, O'tror, Sayramda Amir Berdibek, O'ratepa va Farg'onada Amir Xudoydod, Xorazmda Idiku o'zlarini hukmdor deb ye'lon qildilar.

Mirzo Ulug'bek Movarounnahrni musulmon olamining ilmiy markaziga aylantirishga harakat qildi. Xususan, Samarqand, Buxoro, Kesh ilm-fan markazlariga aylandi. U 1417-yilda Buxoro, 1420-yilda Samarqand va 1433-yilda G'ijduvonda madrasalar barpo etdi. Samarqandni obodonlashtirish ishlariga bosh-qosh bo'lib, Go'ri Amir, Shohizinda me'moriy majmualarini oxiriga yetqazdi. Marvda ham bir qator diniy muassasalar qurdiradi. Hadisi sharifdagi «Ilm olmoqqa intilmoq har bir muslim va muslima uchun ham farz va qarz» degan iborasi Buxoro madrasasi peshtoqiga shior sifatida o'yib yozdirib qo'yiladi. Xususan, Samarqandga o'z zamonasining yirik, taniqli olimlarini chorlashga harakat qilgan. Uning sa'y-harakatlari tufayli zamonasining 100 dan ortiq olimlari Samarqandga yig'ildilar. Ular orasida Taftazoniy, Mavlono Ahmad, o'z zamonasining «Aflotuni» deb nom olgan Qozizoda Rumiy, G'iyosiddin Koshiy, Muhammad Xavofiylar va boshqa taniqli olimlar ham bor yedi. 1420-yilda Samarqand madrasasi ochilganda unda 90 dan ortiq olim qatnashgan. Ilk ma'ruzani Mavlono Havofiy o'qigan vaqtida, uni faqat 2 kishi – Mirzo Ulug'bek va Qozizoda Rumiy tushungan, xolos. Keyinchalik o'z zamonasining taniqli kishilari Abdurahmon Jomiy, Xo'ja Ahror va boshqalar ham Samarqand madrasasida tahsil olganlar.

Shuningdek, Samarqandda bu davrda bir necha madrasalar ham bo'lib (Xonim, Feruzshoh, Shohmalik, Qutbiddin va boshqalar) ularda ham salohiyatli olimlar dars berishar yedi. 1424-1429 yillarda Samarqand yaqinidagi Obirahmat anhuri yaqinida Mirzo Ulug'bek rasadxona qurdiradi. Samoni kuzatish va o'rganish borasida G'iyosiddin Jamshid yordamida astronomik o'lchov asbobi - ulkan sekstant o'rnatilgandi. Bu sekstant Sharqdagi yeng katta astronomik o'lchov asbobi hisoblangan. Shuningdek, mahalliy ustalar (Iso Usturlobiy, Abu Mahmud Xo'jandiy, usta Ibrohim) qo'li bilan ko'plab zaruriy astronomik o'lchov asboblari ham yasaladi va o'rnatiladi. Rasadxona qoshida 15 ming nusxadan iborat boy kutubxona ham bo'lgan. Uning atrofida olimlar yashaydigan yer-chorbog'lar Bog'imaydon va Chinnixona nomi bilan shuhrat topdi. Ulug'bek Samarqandda

o'ziga xos astronomiya maktabini yaratdi. Rasadxonada Ulug'bek bilan birga o'z zamonasining mashhur matematigi va astronomlari Qozizoda Rumi, G'iyosiddin Jamshid, Koshiy, Ali Qushchi kabilar tadqiqot ishlarini olib borgan. Temuriylar davri tasviriy san'atining ulkan namoyondasi, tengsiz talant sohibi, o'nlab mohir musavvirlarning ustoz, benazir ijodi hozirgacha ham insoniyat ahlini lol qoldirib kelayotgan Kamoliddin Behzod ham Hirot ijodiy muhitida faoliyat ko'satdi.

Temuriyzodalar o'rtasidagi o'zaro urushlar, birodarkushliklar nafaqat quyi tabaqa ahlining, balki yirik zodagonlarning ham noroziliklariga sabab bo'ldi. Temuriylar davlatidagi siyosiy tarqoqlik, ayrim hukmdorlarning ajralib, mustaqillikka intilishi bu davlatning yemirilishiga olib keldi. Natijada Amir Temur asos solgan ulkan saltanat tanazzulga yuz tutdi va tugatildi.

Amir Temurning u umr buyi bunyodkorlik bilan mashg'ul bulgan. Uning „Qay bir joydan bir g'isht olsam, o'rniga o'n g'isht qo'ydim, bir daraxt kestirsam, o'rniga o'nta ko'chat ektirdim“ degan so'zlari buning yorqin isbotidir.[6] Amir Temurga har bir zafarli voqea va sevinchli hodisani muhtasham me'morlik obidasi barpo etish bilan nishonlash odat bo'lgan. Shu maqsadda Hindiston, Sheroz, Isfahon va Damashqning mashhur ustahunarmandlari mamlakatda hashamdor imoratu inshootlar bino qilganlar. Amir Temur zabt etgan mamlakatlarning bir qator shaharlari (Bag'dod, Darband, Baylaqon)ni qayta tikladi. Amir Temur Tabrizda masjid, Sherozda saroy, Bag'dodda Madrasa, Turkistonda mashhur shayx Ahmad Yassaviy qabri ustiga maqbara qurdirgan bo'lsada, lekin asosiy e'tiborini ona shahri Kesh va poytaxti Samarqandga qaratdi. Keshda otasining qabri ustiga maqbara, o'g'li Jahongirga maqbara bilan masjid qurdirdi. Amir Temur hukmronligining ilk davrida Kesh shahrini poytaxtga aylantirish niyatida bo'lib, uning obodonchiligiga katta ahamiyat berdi, bu yerda mashhur Oqsaroy qad ko'tardi. Amir Temur Keshni Movarounnahrning madaniy markaziga aylantirishga harakat qildi. Shu boisdan bu shahar „Qubbat ul-ilm val-adab“ unvoniga ega bo'ldi. Saltanat poytaxti Samarqand Amir Temur davrida ayniqsa gullab yashnadi. Shaharda Isfahon, Sheroz, Halab, Xorazm, Buxoro, Qarshi va Kesh shaharlarining me'moru binokorlari qo'li bilan saroylar, masjidlar, madrasalar, maqbaralar quriladi. Shahar tashqarisida esa bog'rog'lar va bo'stonlar barpo etiladi. Xususan Shohizinda me'moriy majmuasiga mansub Shodimulk og'o maqbarasi, Shirinbeka og'o maqbarasi va boshqa quriladi. Shaharda Bibixonim jome masjidi, Amir Temurning qarorgohi Ko'ksaroy va Bo'stonsaroylar qad ko'taradi.

Amir Temurning harbiy yurishlari, jangu jadallarining oqibatlariga baho berilar ekan, shuni alohida ta'kidlash kerakki, uning faoliyati qo'yilgan maqsad va rejalari jihatidan ikki bosqichga bo'linadi. Birinchi bosqich (1360 – 86)da Amir Temur Movarounnahrda markazlashgan davlat tuzish yo'lida kurashdi, Movarounnahrni birlashtirishdan manfaatdor bo'lgan mahalliy zodagonlardan iborat ijtimoiy kuchlar

(mulkdor dehqonlar, harbiylar, hunarmandlar, savdogarlar va ruhoniylar) yordamida tarqoq mulklarni birlashtirish uchun kurash olib bordi. Amir Temurning bu davrdagi faoliyati O'rta Osiyo xalqlarining ijtimoiy-iqtisodiy va madaniy hayoti taraqqiyoti yo'lida shubhasiz ulkan ijobiy ahamiyat kasb etadi. Mamlakatda tarqoqpik tugatilib, markazlashgan davlatning tashkil topishi ijobiy oqibatlariga olib keldi. Mamlakat kuchlarini va mo'g'ullarning bir yarim asrlik hukmronligi natijasida bo'hronga uchragan iqqisodni tiklash uchun qulayroq sharoit vujudga keldi. Ayni vaqtda xo'jalikning asosi bo'lgan dehqonchilikda muayyan siljishlar ro'y berdi. Yangi-yangi ariq (kanal)lar qazilib, dehqonchilik maydonlari kengaydi. Hunarmandchilik, ichki va tashqi savdo rivojlandi, fan va madaniyat ravnaq topib, shaharlar obodlashdi va gavjumlashdi. Amir Temur biror mamlakatni tasarrufiga olishdan avval albatta o'sha joy aholisiga tinchlik yo'lini taklif etgan, bu yo'l inkor etilgan holdagina harbiy kuch ishlatgan.[7]

XULOSA

Xulosa o'rnida shuni aytish kerakki, Islom Karimov tashabbusi va rahnamoligida Toshkent, Samarqand, Shahrisabz va boshqa shaharlarning markaziy maydonida Amir Temurga haykal o'rnatildi. 2017-yil 30-iyulda O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev "Kamolot" yoshlar ijtimoiy harakatining IV qurultoyida so'zlagan nutqi davomida yoshlarga harbiy ta'lim-tarbiya beradigan kursantlar maktablariga "Temurbeklar maktabi" deb nom berish taklifini ilgari surdi va ushbu taklif yoshlar tomonidan mamnuniyat bilan qabul qilindi.

Sohibqiron Amir Temur va temuriylar davri madaniyati va ma'naviyati nafaqat o'zbek xalqining balki, butun dunyo ma'naviyatining ajralmas qismidir. Ko'pincha uning majlisida uyatsiz so'zlar, qon to'kish, asir olish, haram haqiga haqorat gaplar bo'lmasdi. U bexato (nishonga urguvchi) fikrli, ajoyib farosatli, mislsiz darajada baxtli, ulug'vorligi o'ziga muvofiq, qat'iy azm bilan so'zlovchi, boshiga kulfat tushganda ham haqgo'y kishi edi. Yoshlar ongini shunday haqqoylik bilan sug'orib voyaga yetkazish har

birimizning vazifamizdir. Amir Temur bobomizga munosib avlod bo'lib yetishish har qanday vaziyatda rostso'zlashlik, adolatparvarlik bilan

yashash nafaqat bugungi hayotimiz uchun balki kelajak avlod uchun ham o'rnak bo'la oladi. Biz Amir Temur, Zahiriddin Muhammad Bobur va Jaloliddin Manguberdi kabi jasur, el-yurtiga sadoqatli vatandoshlarimiz bilan doimo faxrlanamiz.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Karimov I.A. O'zbekistonning o'z istiqlol va taraqqiyot yo'li. T., «O'zbekiston», 1992.

2. Karimov I.A. O'zbekiston: milliy istiqlof, iqtisod, siyosat, mafkura. T., «O'zbekiston», 1996.
 3. Karimov I.A. Vatan sajdagoh kabi muqaddasdir. T.3. T., «O'zbekiston», 1996.
 4. B. Axmedovning Sohibqiron Temur (hayoti va ijtimoiy-siyosiy faoliyati)
 5. Amir Temur Ko'ragoni. Zafar yo'li. T., «Nur», 1992.
 6. Amir Temur o'gitlari. T., «Navro'z», 1992.
 7. Ibn Arabshoh. Amir Temur tarixi. Ikki jildlik. T., «Mexnat», 1992.
- Qo'shimcha adabiyot:
- Sharaffiddin Ali Yazdiy. Zafarnoma. 1360-1370. T., «Kamalak», 1994.

SHAVKAT RAHMON SHE'RIYATIDA GUL KONSEPTINING VERBALLASHUVI

Ibragimova Iroda Artikmashrabovna

Namangan davlat pedagogika instituti o'qituvchisi (PhD)

Yusifjanova Odina Akbarjon qizi

Namangan davlat pedagogika instituti

Ijtimoiy fanlar fakulteti, O'zbek tili va adabiyoti, 1-kurs talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada XX asr she'riyatidagi Shavkat Rahmon ijodining bugungi kundagi verballashgan tizimga qaraganda ifodaliligi va ta'sirchanligi bilan ajralib turuvchi she'rlari tahlil qilinadi. An'anaviy estetik timsoldan chiqib, ruhiy holat, insoniy kechinma va milliy tafakkur ifodachisiga aylangan gul konseptining semantik qirralari ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: konsept, verballashuv, gul obrazi, ko'chma ma'no, metafora, poetik obraz.

Аннотация: В данной статье анализируются стихи Шавката Рахмона в поэзии XX века, которые выделяются своей выразительностью и эмоциональной силой по сравнению с вербализованной системой современности. Рассматриваются семантические грани концепта цветка, который, выходя за рамки традиционного эстетического образа, превращается в выразителя душевного состояния, человеческих переживаний и национального мышления.

Ключевые слова: концепт, вербализация, образ цветка, переносное значение, метафора, поэтический образ.

Abstract. This article analyzes the poems of Shavkat Rahmon in twentieth-century poetry, which stand out for their expressiveness and emotional impact in comparison with today's verbalized system. The semantic facets of the flower concept are examined, as it moves beyond the traditional aesthetic image and becomes a representation of psychological states, human emotions, and national consciousness.

Keywords: concept, verbalization, flower image, figurative meaning, metaphor, poetic image.

Lingvokulturologiyaning asosiy tushunchalaridan biri – **konsept** zamonaviy tilshunoslikning muhim mavzularidan biri hisoblanadi. Konsept – lotincha “*conceptus*” soʻzidan olingan boʻlib, tushuncha maʼnosini beradi. Zamonaviy adabiyotda ham qoʻllanib kelinadigan konsept tushunchasining verballashuvi ham badiiy adabiyotda oʻz aksini topgan.

XX asrning soʻnggi choragi oʻzbek sheʼriyatiga Erk va Ozodlik motivlarini dadil olib kirgan shoir Shavkat Rahmon ham oʻz ijodida “gul” tushunchasini turli xil maʼnolari bilan qoʻllab, ijod olamini keng ifodalaydi. Oʻzbek sheʼriyatida ham “gul” konsepti qadimdan goʻzallik, poklik, muhabbat va hayot ramzi sifatida qoʻllanib kelinadi. Lekin Shavkat Rahmon sheʼriyatida esa u semantik va falsafiy maʼno kasb etadi, chunki “gul” soʻzi shunchaki tasvir vositasi emas, balki falsafiy fikrni ifodalovchi markaziy unsur sifatida qoʻllanadi. Shuningdek, shoir har bir soʻzga oʻzgacha maʼno yuklaydi. “Togʻ”, “Tosh”, “Xarsang”, “Daraxt”, “Giyoh”, “Qush”, “Gul” kabi poetik obrazlar ifodalanishi va oʻz maʼno qirralariga ega.

Adabiyotshunos olim O. Sharafiddinov shunday yozadi:

“Shavkat sheʼrlarida Kun va Tun, Nur va Zulmat, Ziyο va Qorongʻilik obrazlari koʻp uchraydi. Bular mavhum romantik obrazlar emas, balki real hayotiy mazmunga toʻla obrazlardir.”

*Goʻyo zulmat bosganday,
Yangrar boyqush nidosi,
Shamol oʻynar toshlarda,
Bu – dunyo ibtidosi,
Bu – dunyo intihosi.*

Yuqorida aytib oʻtilganidek, zulmat bu yerda faqat yorugʻlikning yoʻqligi emas, balki maʼnaviy boʻshliq, ruhiy bosim va mavjudlikning mavhum holatidagi ramzidir. Qorongʻulik kabi yorugʻlik ham dunyoning ibtidosida, intihosida aks etadi.

Shuningdek, adabiyotshunos Bahodir Karim ham oʻz maqolasida Shavkat Rahmon sheʼriyatiga taʼrif berar ekan:

“Shavkat Rahmon qisqa umr koʻrdi. Ammo undan ‘Oʻzbekning qorakoʻz bolalariga’ olmosday keskir, togʻdek mustahkam, har biri yuzta umriga yetadigan ezgu, boqiy va oʻtkir soʻz qoldi”, – deya izohlaydi.

*Yo Xudo dedimu nurlar o'ynagan,
Peshonam ilk bora tuproqqa tegdi.
Yo Xudo dedimu erkin gullagan,
Daryodil samoga dilimni berdim.*

Shavkat Rahmon ijodiga tegishli “Yorilgan harakat bayoni” she’rida ham keltirilgan “gullagan” konsepti metafora ma’no ko‘chish turini aks ettirib, verballashayotganini ko‘rishimiz mumkin. Asosan, inson qalbi va ruhiy holati, fojiali go‘zallik timsoli sifatida namoyon bo‘layotgan gul konseptining individual-ijodiy talqini yuzaga keladi. Qolaversa,

*Umrimg uzoq bo‘lsin, ey daryojonim,
Kechalar qa’rida bir gul yig‘ladi.
Yuzimga sachradi bir bulbul qoni,
Ko‘nglimga bu dunyo nechuk sig‘madi?!*

Ushbu she’r talqinida ham keltirilgan “gul” so‘zi doimiy konseptda emas, balki tag zamirida hayotiy muammolar, shoirning ichki kechinmalari berib o‘tilganini tun va gul misolida ko‘rishimiz mumkin. Shuningdek, til birliklarining ko‘chma ma’no orqali namoyon bo‘lishi “gul” – inson taqdiri, umrning o‘tkinchi timsoli sifatida ko‘pincha zulmat, shamol, sukut kabi obrazlar bilan yonma-yon kelib, qarama-qarshi ma’nolar uyg‘unligini hosil qiladi.

Gul misolidagi ramziy epitetlar esa Shavkat Rahmon she’rlarida poetik tafakkurning murakkab va teran ekanini namoyon qiladi. Bu holat kognitiv poetika nuqtayi nazaridan qaralganda, konseptning individual shoir tafakkuri bilan boyiganini ko‘rsatadi.

Shu bilan birga, filologiya fanlari nomzodi Saidakbar Maxsumxonov o‘z maqolasida shoir ijodini quyidagicha ta’riflaydi:

“Shoir she’rlarida qayg‘u bor, hasrat bor, dard bor, g‘am bor, biroq yig‘i, yig‘loqilik yo‘q. Aksincha, ichki bir tug‘yon bor, muhitga qarshi isyon bor, g‘animlarga, hatto noshud millatdoshlarga nisbatan ayovsizlik bor! Uning ulkan yig‘isi ko‘zida emas, ko‘ksida edi... Tilida emas, jismu jonida edi...”

*Ko‘z yoshini ko‘rsatmay mangu,
Yig‘laydigan ko‘zim ko‘ksimda...*

kabi shoir misralari ham shoirning ichki kechinmalarini bevosita falsafiy-konseptual tahlil bilan bog‘lash mumkinligini yaqqol tasdiqlaydi.

Shavkat Rahmon tomonidan hayotlik chog'ida o'z qo'li bilan tartib berib ketilgan "Saylanma" asari uning eng so'nggi kitobidir. Ushbu kitobda keltirilgan "Esdalik" she'rida:

"Qovjiradim yoz guliday sog'ingancha o'shal joyni..."

deya aks etgan "gul" tushunchasi chuqur falsafiy va ruhiy mazmun kasb etadi. Shoir gul obrazi orqali o'z qalbidagi ziddiyatlar, sog'inch va hayotning ma'naviy izlanishlarini badiiy til vositalari yordamida verballashtiradi. Bu yerda gul – tirik, ammo hayotiy quvvatini yo'qotayotgan ruh obrazidir. Shoir sog'inchni bevosita aytmaydi, balki gulning qovjirashi orqali uni his qildiradi. Bu esa gul konseptining bilvosita, obrazli verballashuvini ko'rsatadi.

Xulosa qilib aytganda, Shavkat Rahmon she'riyatidagi "gul" konseptining verballashuvi inson ruhiyatining murakkab, ziddiyatli va fojiali holatlarini ifodalovchi badiiy-falsafiy hamda badiiy-kognitiv markazga aylanadi. Shoir bu obrazlar orqali nafaqat tabiat bilan bog'liqlikni, balki insoniyat olamidagi shaxsiyat va ichki tug'yonni nozik poetik vositalar orqali ifodalaydi. Natijada gul konsepti Shavkat Rahmon ijodida estetik tasvirdan yuksalib, psixologik va falsafiy mazmunga ega konseptual birlik sifatida shakllanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Shavkat Rahmon. *Saylanma*. – Toshkent: Sharq NMK, 1997.
2. Saidakbar Maxsumxonov. *Jismni kuydirib uchgan ovozim*. – Hurriyat, 2025-yil.
3. Shavkat Rahmon. *Abadiyat oralab*. – Toshkent: Movarounnahr, 2012.
4. "O'zbek adabiyotshunosligining dolzarb masalalari" mavzusidagi xalqaro ilmiy-nazariy oflayn-onlayn anjuman materiallari.

ADABIYOT O'QITISHDA DRAMATIK ASARLAR USTIDA ISHLASH YO'LLARI

Abdujabborova Nilufar Rustamjon qizi

NamDPI O'zbek tili va adabiyoti yo'nalishi talabasi

E-mail: abdujabborovanilufar1214@gmail.com

Tel: +998952430398

Ilmiy rahbar: Tillayeva Rayhona Tuxtasinovna,
NamDPI, pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent

Annotatsiya: Ushbu maqola adabiyot o'qitishda dramatik asarlar ustida ishlashning usul va yo'llarini ilmiy-metodik jihatdan tahlil etadi. Tadqiqot muammosi — dramatik asarlarning o'ziga xos xususiyatlaridan kelib chiqqan holda ularni dars jarayonida talabalar bilan qanday ishlash samarali ekanligini aniqlashdan iborat. Dramatik asar o'z mohiyati jihatidan lirik va epik turlardan tubdan farq qilishi, dialog, monolog va remarka orqali qurilgan badiiy olamning talaba idrokiga ta'siri qanday bo'lishi kabi masalalar ko'rib chiqiladi. Metodologiya sifatida qiyosiy tahlil va adabiyotlarni tizimli ko'rib chiqish qo'llanildi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, dramatik asarni darsda to'g'ri tashkil etish uchun sahnani idrok etish, matn tahlili, rolli o'qish va muammoli savollar asosiy yo'llar sifatida samarali hisoblanadi. Maqola adabiyot o'qituvchilari va talabalar uchun amaliy metodik qo'llanma vazifasini bajaradi.

Kalit so'zlar: dramatik asar; drama; komediya; tragediya; dars jarayoni; matn tahlili; rolli o'qish; muammoli savol; adabiy ta'lim; sahna asari.

Аннотация: В данной статье в научно-методическом аспекте анализируются методы и пути работы с драматическими произведениями в преподавании литературы. Проблема исследования заключается в определении эффективных методов работы с учащимися над драматическими произведениями с учётом их специфических особенностей. Рассматриваются вопросы о том, чем драматическое произведение принципиально отличается от лирических и эпических жанров, и каким образом художественный мир, построенный через диалог, монолог и ремарки, воздействует на восприятие учащихся. В качестве методологии использовались сравнительный анализ и систематический обзор литературы. Результаты исследования показали, что для эффективной работы с драматическим произведением на уроке наиболее результативными путями являются: восприятие спектакля, анализ текста, ролевое чтение и проблемные вопросы.

Ключевые слова: драматическое произведение; драма; комедия; трагедия; урочный процесс; анализ текста; ролевое чтение; проблемный вопрос; литературное образование; сценическое произведение.

Abstract: This article provides a scientific and methodological analysis of the methods and approaches for working with dramatic works in literature teaching. The research problem is to determine effective ways of working with students on dramatic works, taking into account their specific characteristics. The article examines how dramatic works fundamentally differ from lyric and epic genres, and how the artistic world constructed through dialogue, monologue and stage directions affects students' perception. Comparative analysis and systematic literature review were used as methodology. The research results showed that for effective classroom work with dramatic works, the following are the most productive approaches: theatrical perception, text analysis, role reading and problem-based questions.

Key words: dramatic work; drama; comedy; tragedy; lesson process; text analysis; role reading; problem question; literary education; stage work.

KIRISH

Adabiyot o'qitishda dramatik asarlar bilan ishlash doimo alohida o'rin tutib kelgan. Buning sababi shundaki, dramatik asarlar o'z mohiyati va tuzilish xususiyati jihatidan lirik va epik turlardan tubdan farq qiladi. Epik asarda voqealar muallif tomonidan hikoya qilinsa, lirik asarda shoir ichki tuyg'ularini bayon etsa, dramatik asarda hech narsa hikoya qilinmaydi — hamma narsa sahnadagi personajlarning so'zi va harakati orqali ko'rsatiladi. Bu farq talabaning dramatik asarni idrok etishini ham o'zgacha qiladi va o'qituvchidan maxsus metodik yondashuvni talab etadi.

Bugungi o'zbek ta'limida dramatik asarlar o'rganish muammosi har doim ham yetarlicha chuqur ko'rib chiqilmaydi. Ko'plab darslarda dramatik asarlar boshqa badiiy janrlar kabi oddiy matn sifatida o'qilib, qahramonlar tavsiflanadi va voqealar qayta hikoya qilinadi. Bu esa dramatik asarning o'ziga xos imkoniyatlarini, ya'ni dialog orqali xarakter ochish, pauza va remarka orqali ta'sir etish kabi xususiyatlarini to'la ro'yobga chiqarmaydi. Bu muammoni aniq ko'rsatib, sahna asarini sahnada ko'rish yoki uning video versiyasi bilan tanishish kutilgan natijaning maksimal samarasini ta'minlashini ta'kidlaydi.

Tadqiqot muammosi: adabiyot darslarida dramatik asarlarni o'rganishning qaysi yo'llari va metodlari talabada badiiy idrok, mustaqil fikrlash va shaxsiy munosabatni shakllantirish jihatidan eng samarali hisoblanadi?

MAVZUGA OID ADABIYOTLARNING TAHLILI

Dramatik asarlarni o'qitish masalasi o'zbek adabiyot metodikasida uzoq tarixga ega. O'tgan asrning boshlarida Avloniyning "Maktab Gulistoni" darsligida dramatik asarlarni o'qish yo'llari haqida ilk metodik ko'rsatmalar paydo bo'lgan. Keyinchalik Quدرات Ahmedov "Hamza Hakimzodaning "Boy ila xizmatchi"

dramasini o'rganish" nomli tadqiqotida bu masalani ilmiy jihatdan ko'rib chiqqan. O'zbek dramaturgiyasini o'rganishda Izzat Sulton, N. Mallayev, H. Abdusamatov, B. Imomov, I. G'afurov, Sh. Rizayevlarning tadqiqotlari muhim ahamiyat kasb etadi.

Dramatik asarlarning o'qitishdagi o'ziga xosligini chuqur tahlil qilgan. Ularning ta'biricha, nasrchi va nazmchilar hikoya qilish, voqealarni izohlash, xarakterlarni tasvirlash yo'lidan borsalar, dramaturg so'zlarni harakatga solish, qahramonlarni so'zlatib qo'yib, xarakterlarini ochish usulidan foydalanadi. Bu farqni anglash adabiyot o'qituvchisi uchun dramatik asar bilan ishlashning asosiy kaliti hisoblanadi.

Xalqaro pedagogika sohasida ham drama ta'limi keng tadqiq etilgan. Wilhelm dramatik o'qish va rolly o'yin metodlarining talabada empatsiya va tanqidiy tafakkurni rivojlantirishdagi ahamiyatini ko'rsatadi. Neelands esa sinfxona dramasi metodikasini ishlab chiqib, bu metodning talabalarni badiiy matn bilan faol muloqotga kiritishda eng samarali yondashuvlardan biri ekanligini isbotlaydi. O'zbek adabiyot metodikasida bu xalqaro tajribalar hali yetarlicha o'rganilmagan va tatbiq etilmagan — bu esa tadqiqotimizning dolzarbligini yanada kuchaytiradi.

Abdusamatov "Drama nazariyasi" asarida dramatik asarning ohang, pauza va ovoz baland-pastligiga oid nazariy asoslarni batafsil yoritadi. Uning ta'kidlashicha, bu xususiyatlar sahnada yorqinroq namoyon bo'ladi va dramatik asarni o'qiyotganda ham o'quvchi xayolan shu jihatlarni his eta bilishi zarur. Shu nuqtai nazardan, dramatik asarni faqat matn sifatida o'rganish o'z-o'zicha yetarli emas — o'qituvchi talabani asarning sahnaviy tabiatini his etishga yo'naltirishi lozim.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Tadqiqot nazariy-tahliliy yo'nalishda olib borildi. Asosiy yondashuv sifatida adabiyotlarni tizimli ko'rib chiqish va qiyosiy-tahliliy metod qo'llanildi. Manbalar tanlashda uchta mezon asos qilib olindi: mavzuga bevosita aloqadorlik; o'zbek ta'lim tizimi kontekstiga tatbiq etilish imkoniyati; ilmiy asoslilik.

Asosiy manba sifatida Husanboyeva va Niyozmetova "Adabiyot o'qitish metodikasi" darsligining "Dramatik asarlar ustida ishlash yo'llari" bo'limi tahlil qilindi. Bundan tashqari Abdusamatov, Imomov va boshq. Zunnunov asarlaridan foydalanildi. Xalqaro manbalar sifatida Wilhelm va Neelands tadqiqotlari ko'rib chiqildi.

Tadqiqotning muhim metodologik xususiyati shundaki, nazariy tahlil bilan birga Sharof Boshbekovning "Temir xotin" komediyasi misolida amaliy tahlil namunasi ham ko'rsatildi. Bu asar o'zbek ta'lim dasturida o'rganiladigan va dramatik asarlar tahlilining barcha xususiyatlarini yaqqol namoyon qiladigan namuna sifatida tanlab olindi. Tadqiqotning cheklovi: sof nazariy xarakter tufayli

eksperimental ma'lumotlar mavjud emas — bu kelajakdagi amaliy tadqiqotlar uchun yo'nalish belgilaydi.

TAHLIL VA NATIJALAR

Dramatik asar qadimgi yunon tilidan olingan “drama” so'zidan kelib chiqqan bo'lib, harakat, amal-faoliyat degan ma'nolarni anglatadi. Dramatik turga drama, komediya va tragediya (fojea) kabi janrlar mansub. Dramatik asarlarda voqelik asarda bevosita ishtirok etuvchi shaxslarning xatti-harakatlari va nutqi orqali ochiladi. Bu xususiyat dramatik asarni epik va lirik turlardan tubdan ajratib turadi.

Dramatik asarlarning ta'limdagi o'ziga xos qiyinchiliklari ham mavjud. Birinchidan, muallif nutqi yo'qligi sababli o'quvchi voqealar rivojini bevosita tahlil etish imkoniyatidan mahrum — u faqat personajlarning so'zi va harakatidan xulosa chiqarishi kerak. Ikkinchidan, dramatik asarlar hajman cheklangan bo'lib, har bir parda va ko'rinish o'ziga xos mazmun yukini ko'taradi. Uchinchidan, ohang, pauza va ovoz baland-pastligi kabi sahnaga xos xususiyatlar matn o'qilganda to'liq his etilmaydi. Bu qiyinchiliklarni bartaraf etish uchun o'qituvchi maxsus metodik yondashuvlardan foydalanishi zarur.

Tahlil natijasida dramatik asarlar ustida ishlashning to'rtta asosiy yo'li aniqlandi. Ular bir-birini to'ldiruvchi va ketma-ket qo'llanilishi mumkin bo'lgan yondashuvlardir.

Birinchi yo'l — sahnada yoki video orqali ko'rish. Sahnada asarini sahnada ko'rish kutilgan natijaning maksimal samarasini ta'minlaydi. Agar imkon bo'lmasa, tasmaga yozilgan varianti bilan tanishish ham samarali ish turi hisoblanadi. Bu yo'l orqali talabalar dramatik asarning sahnaviy tabiatini his etib, keyingi matn tahliliga tayyorgarlik ko'radilar.

Ikkinchi yo'l — matnni chuqur o'qish va tahlil qilish. Matn bilan ishlashda har bir dialog, monolog, remarka va pauza alohida e'tiborga olinishi kerak. Masalan, Sharof Boshbekovning “Temir xotin” komediyasini tahlil qilishda o'qituvchi o'quvchilarni dastlab sahnadagi har bir jihozda nimadir yetishmasligiga, Qo'chqorning tilidan aytilgan gaplardagi tagma'noga, Alomat bilan Qumri o'rtasidagi o'xshash va farqli jihatlariga diqqatlarini qaratadi. Bu yo'l talabada matn qatlamlarini ochish ko'nikmasini rivojlantiradi.

Uchinchi yo'l — rolli o'qish va sahnalashtirish. Talabalar rollarga bo'linib o'qiganda ular qahramonning nafaqat so'zlarini, balki his-tuyg'ularini ham his etishga harakat qiladilar. Bu esa empatsiyani rivojlantiradi va dramatik asarning mohiyatini chuqurroq anglashga olib keladi. Ssenariy yaratish usulini ham tavsiya etadi: talabalar o'rganilgan asar yuzasidan ssenariy yozib, qahramonlarning so'zlari ortidagi fikr va tuyg'ularni harakatlarga ko'chirishadi. Bu ijodiy jarayon talabaning dramatik asarni ichidan his etishiga yordam beradi.

To‘rtinchi yo‘l — muammoli savollar orqali tahlil. Bu yo‘lda o‘qituvchi yagona to‘g‘ri javobi bo‘lmagan, har bir talabani o‘z pozitsiyasini asoslashiga undaydigan savollar qo‘yadi. Masalan, “Temir xotin” asarida “Qo‘chqorda rostdan ham hech qanday g‘urur va qadr-qimmat yo‘qmi? Agar bor bo‘lsa, ular nimalarda ko‘rinadi?” tarzidagi savol talabani matndan dalil izlashga, turli nuqtai nazarlarni solishtirish va o‘z pozitsiyasini asoslashga undaydi. Bu yo‘l mustaqil fikrlash va shaxsiy munosabatni shakllantirishda eng samarali hisoblanadi.

Quyidagi jadvalda dramatik asar bilan darsda ishlashning bosqichlari va har bir bosqichdagi asosiy vazifalar ko‘rsatilgan:

Bosqich	Asosiy faoliyat	Kutilgan natija
1-bosqich	Sahna yoki video orqali asarni idrok etish	Dramatik asarning sahnaviy tabiatini his etish
2-bosqich	Matn bilan dastlabki tanishish: dialog, remarka, monolog tahlili	Matnning tuzilish xususiyatlarini anglash
3-bosqich	Muammoli savollar asosida qahramonlar tahlili	Shaxsiy munosabat va mustaqil fikr shakllanishi
4-bosqich	Rolli o‘qish yoki sahnalashtirish	Empatiya va ijodiy yondashuv rivojlanishi
5-bosqich	Asar mazmunidan kelib chiqqan insho yoki ssenariy yozish	Badiiy ijod va fikrni yozma ifodalash ko‘nikmasi

Sharof Boshbekovning “Temir xotin” komediyasi dramatik asarni o‘qitishning barcha xususiyatlarini namoyon qilish uchun qulay material hisoblanadi. Ushbu asar o‘zbek ta’lim dasturida o‘rganiladigan va sovet davrining ijtimoiy-turmush fojiasini kulgi orqali ifodalagan noyob asardir.

Darsda bu asarni o‘rganishda eng muhim masala — komediyaning yuzaki kulgi qatlami ostidagi jiddiy ijtimoiy mazmunni talabalar o‘zlari kashf etishlaridir. Buning uchun o‘qituvchi “Boshdan oxir yengil yumorga yo‘g‘rilgan bu asarda qanday jiddiy gap bo‘lishi mumkin?” degan ilk savolni o‘rtaga tashlaydi. Bu savol talabalarni matnni yuzaki emas, chuqurroq o‘qishga undaydi.

Komediyaning eng muhim sahnaviy xususiyati — har bir so‘z va harakatda tagma’no borligidir. Masalan, Qo‘chqorning: “Bir qarasang, qo‘ylarga qarab “ko‘p tug‘” deydi, bir qarasang, o‘zbekka qarab “kam tug‘” deydi...” iborasini tahlil qilishda talabalar sovet davridagi ijtimoiy tengsizlikning mohiyatiga, insonning xom ashyo manbaiga tehr ko‘rilganiga kelib yetadilar. Bu kabi tagma’noli iboralar dramatik asarning dialog orqali inson va jamiyat haqidagi haqiqatni qanday ifodalashini ko‘rsatuvchi ajoyib misoldir.

O‘zbek dramaturglari, xususan Sharof Boshbekov, kulgi orqali chuqur ijtimoiy haqiqatni ifodalaydigan asarlar yaratib, dramatik turning o‘ziga xos

imkoniyatlarini to'la ro'yobga chiqargan. Bunday asarlarni darsda o'rganish nafaqat adabiy bilim, balki hayotni tushunish, jamiyatga munosabat bildirish va o'z qadriyatlarini anglash ko'nikmalarini rivojlantiradi. Shu sababli dramatik asarlar ustida ishlash adabiyot ta'limining eng qimmatli qismlaridan biri deb hisoblayman.

XULOSA

Adabiyot o'qitishda dramatik asarlar ustida ishlash maxsus yondashuvlarni talab etadi. Dramatik asarning epik va lirik turlardan farqi faqat janr xususiyati emas — bu farq ta'lim metodikasiga ham bevosita ta'sir qiladi. Dramatik asarni oddiy matn kabi o'rganish uning asosiy imkoniyatlarini yo'qqa chiqaradi.

Dramatik asarni sahnada ko'rish yoki video orqali idrok etish tahlilga eng samarali tayyorgarlik usuli hisoblanadi. Bu yo'l talabada asarning sahnaviy tabiatini his etish imkonini beradi va keyingi matn tahliliga kuchli motivatsion zamin yaratadi.

Muammoli savollar asosida tahlil dramatik asarning eng chuqur qatlamlarini ochishda eng samarali metod ekanligi aniqlandi. Yagona to'g'ri javobi bo'lmagan savollar talabada shaxsiy munosabat va mustaqil fikrni shakllantiradi — bu esa adabiy ta'limning asosiy maqsadidir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Husanboyeva, Q., Niyozmetova, R. Adabiyot o'qitish metodikasi. Toshkent: Barkamol fayz media, 2018. 355 b.
2. Abdusamatov, O'. Drama nazariyasi. Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti, 2000. 210 b.
3. Imomov, B., Jo'rayev, J., Hakimova, O'. O'zbek dramaturgiyasi tarixi. Toshkent: O'qituvchi, 1995.
4. Zunnunov, A. O'zbek tili va adabiyoti darsliklari mezon. Toshkent: O'zPFITI, 1994. 13 b.
5. Sulton, I. Adabiyot nazariyasi. Toshkent: O'qituvchi, 1980.
6. Mallayev, N. O'zbek adabiyoti tarixi. Toshkent: O'qituvchi, 1976.
7. Mirzayeva, S.T. Adabiy ta'limda badiiy matn ustida ishlashning ahamiyati. Tadqiq va tatbiq: ilmiy-uslubiy jurnal, 3(2), 2025. B. 56-61.
8. Tillayeva, R.T. Learning Analysis as A Driving Force of Literary Education. American Journal of Social Sciences and Humanity Research. Vol. 05, Issue 07. 2025. P. 112-116.
9. Jazilova, M.B. Adabiy ta'limda badiiy asar matni ustida ishlash bo'yicha tavsiyalar. International Conference on Medicine, Science, and Education, Vol. 01, Issue 05. 2024. P. 18-24.
10. Wilhelm, J.D. Action Strategies for Deepening Comprehension. New York: Scholastic, 2012.

11. Neelands, J. Making Sense of Drama: A Guide to Classroom Practice. London: Heinemann, 2009.

12. O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni. Toshkent, 2019. www.lex.uz

SOHIBQIRON AMIR TEMUR — ADOLATLI HUKMDOR VA YUKSAK MA'NAVIYAT EGASI

Salohiddinova Hilola Nizomjon qizi

Namangan davlat pedagogika instituti

Tasviriy san'at va muhandislik grafikasi yo'nalishi sirtqi 2-bosqich talabasi

E-mail: salohiddinovahilola@gmail.com

Tel: +998972317799

Annotatsiya: Maqolada Sohibqiron Amir temur adolatli hukmdor va yuksak manaviyat egasi jaxondagi eng buyuk sarkardalardan biri bo'lganligi kuragi yerga tegmas buyuk lashkarboshi xudo bergan salohiyatni to'la to'kis namoyon eta olgan buyuk armiya qo'mondoni urush yo'llari lashkar tutish qoidalari siyosiy yurishlariga bag'ishlangan maqola sohibqiron bobomizning ilm ximoysi sifatidagi xizmatlari haqida bilib olish mumkin.

Аннотация: В статье Сахибкиран Амир Тимур справедливый правитель и обладатель высокой духовности один из величайших полководцев в мире Курагин неприкосновенный великий полководец командующий Великой армией, сумевший в полной мере проявить свой богодухновенный потенциал способы ведения войны правила ведения полков статья, посвященная политическим походам о заслугах нашего деда сахибкирана как защитника науки можно узнать.

Annotation: In the article, Sahibqiron Amir temur was one of the greatest commanders in Jahan, the just ruler and the owner of high manhood kuragi the commander of the Great Army, who was able to fully show the potential given by the Earth's untouchable Great Army, the commander of the Great Army of the war roads rules of keeping armies

Kalit so'zlar: Amir Temur, harbiy yurishlar, buyuk, qo'shin, sohibqiron madaniyat ,siyosiy, qo'shinlarining aql zakovat.

Ключевые слова: Амир Тимур, военные походы, Великая армия, сахибкиран Култура ,Политика, интеллект войск.

Keywords: Amir Temur, military campaigns, Great, Army, noble culture, political, intelligence of his troops.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev 2017-yilda qabul qilgan "Yoshlarga oid davlat siyosati samaradorligini oshirish va O'zbekiston yoshlar ittifoqi faoliyatini qo'llab-quvvatlash to'g'risida" farmoniga asosan Respublikadagi barcha harbiy litseylarga Amir Temurga atab "Temurbeklar maktabi" deb nom berilgan

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning qaroriga muvofiq yangi "**Temurbeklar maktabi**" **harbiy-akademik litseylari** tashkil etildi. Sohibqiron Amir Temur xazratlari – millatimizning suyangan tog'laridan biri, xalqimizning abadiy faxri va g'ururidir.

Amir Temur (Eski turkcha: امیر تیمور – Amir Temur) (1336-yil 9-aprel – 1405-yil 18-fevral) – o'rta asrlarning buyuk turk askari va qo'mondonidir, Temuriylar imperiyasining asoschisidir, Oltin O'rda, Mamluq sultonligi, Dehli sultonligi, Usmonli davlati, Kavkaz va Erondagi davlatlarni barisini yengishi ortidan musulmon olamining to'la yetakchisi, yeri 4,4 mln km² ga yetishgan 14-yuzyillikning eng kuchli davlati quruvchisi bo'lgan, 35 yillik boshqaruvi va yurishlari chog'ida biror urushni yutqazmagan qo'shinboshi, o'tmishda ko'rilgan uchta buyuk harbiy-taktik urush va yurushlar qo'mondonlaridan biri bo'lgan.

Temurbek shabon oyining yigirma beshida, hijriy yetti yuz o'ttiz oltinchi yilda (8.04.1336), o'n ikki hayvonli Turk yilligiga ko'ra Sichqon yilida Kesh shahri yaqinidagi Xo'ja Ilg'or qishlog'ida tug'ilgan. Aamerikalik tarixchi Beatrice Forbes Manz xonim Temurbekning tug'ilgan yilini o'n to'rtinchi yuzyillikning yigirmanchi yillariga to'g'ri kelishi kabi o'z ikkilanishli qarashlarini oldinga surib keladi va bu shubhalanishiga sabab qilib Temurbekning 1336-yilda tug'ilganligi to'g'risidagi yozuvlar uning davridan keyin yozilganini va uning davriga tegishli bir nechta manbalardagi voqealarda Temurbekning yoshi uning 1320-yillar oxirida tug'ilganini ko'rsatishini aytadi (qarang, Tamerlane and the Symbolism of Sovereignty, B. F. Manz). Biroq birorta tarix kitoblarida Temurbekning tug'ilgan yili 1336-yil emas, balki boshqa yil ekanligi to'g'risida malumotlar yozib qoldirilgan.

Otasi Amir Tarag'ay (o'rta chog' turkchasida Tarag'ay – qoraquyruq qushi) barlos qabilasining beklaridan biri va qabilaning asosiy 5 ta urug'idan birining yetakchisi bo'lgan (qarang, The rise and rule of Tamerlane, B. F. Manz va The Mongol Period B. Spuler). Tarag'aybek Chig'atoy ulusining taniqli beklaridan

biri bo'gan, Kesh viloyatida amirlik qilgan. Amir Tarag'ay yillik Ili daryosi bo'yida Xon tomonidan chaqiriladigan yurt beklarining qurultoyiga chaqirilgan va bunday yig'inlarda qoldirmasdan qatnashgan. Butga topinuvchi o'laroq tug'ilgan Tarag'aybek Chig'atoy ulusi orasida birinchilardan bo'lib islom dinini qabul qilgan. Otasi Barqul Noyondek Tarag'aybek harb va siyosat ishlariga qiziqmagan va asosan islom dinini o'rganish bilan umrini kechirgan. Temurbek tez-tez qabrini ziyorat qiladigan va keyinchalik qabri ustiga maqbara (1373–1374) qurdirgan Shamsiddin Kulol Tarag'aybekning biri bo'lgan.

Onasi Takina Xotun va yoki Takina Mohbegim to'g'risida bilgiler oz. Zafarnoma (Yazdli Sharafiddin)da yolg'iz otigina so'zlanadi. 1403-yilda Temurbek Jenoa, Fransiya, Angliya qirollariga elchi qilib yuborgan, Sultoniya bosh rohibi (archiepiscopus) Johannes de Galonifontibus Takina Xotunning oddiy oiladan ekanini yozadi. Temurli saroyida yozilgan, biroq yozuvchisi aniq bilinmagan Muyizz al-Ansab (Izzatli nasablar) asarida Takina Xotun barlos qabilasi bilan chegaradosh bo'lgan Chig'atoy ulusining Yasaur qabilasidan ekanligi yoziladi. Temurbek bilan yuzma-yuz so'zlashgan Ibn Haldun (1400–01) Temurbek onasini afsonaviy „Avesto“ bahodiri Manuchehrning avlodidan ekanligini aytganini yozadi. Temurbekning siyosiy kitobyozar raqibi Ahmad ibn Arabshoh o'z Ajoyib ul-maqdur fi navaib (fi axbor) at-Taymur (arabcha: عجائب المقذور في نوايب تيمور – o'zbekcha: Temurdagi taqdirning ajoyibotlar) asarida uning Chingizxonning naslidan ekanligini yozadi. 18-yuzyillikda yuzaga chiqqan Temurbek kimligi to'g'risidagi kitoblarda Takina Xotun Buxoro „Sadr ash-Sharia“ (Shariat qonunlarini izohlovchi)si Ubaydullo Mahbubiyning qizi o'laroq tanitiladi. O'zbek tarixchisi Turg'un Fayziyev o'zining „Temuriylar shajarasi“ (Toshkent, 1995) kitobida Temurbekning onasi to'g'risida „Jangnomayi Amir Temur Ko'ragon“ kitobiga tayangan holda Buxoro ulamolarining eng ulug'i „Sadr ash-Sharia“ning qizi ekanligini bildiradi.

Temurbekning opasi Qutlug' Turkon og'o va singlisi Shirinbeka og'o edi. Ular Temurbekdan oldin o'li Arabcha sohib (صاحب) va qiron (yaqinlik, yaqinlashma) so'zlaridan tuzilib forscha sohib-i qiron (صاحب کران) holiga kelgan Sohibqiron so'zi yulduzbilimchilari tomonidan Mushtariy (Yupiter) yulduzi va Zuhro (Venera) yulduzining bir burjda to'planganligi asosida tug'ilgan kishi ma'nosida qo'llanilgan. Bu sifat baxtli, qutli va doimo g'olib va jahonlar kishilarni ifoda etish uchun ishlatilgan. Amir Temurga bu sifat Sohibqiron va yoki hazrat Sohibqiron shakllarida qo'llanilgan. Temurbek 1362-yilda Seyistonga birinchi kelishi chog'ida o'ng oyog'idan va o'ng qo'ldan Mamaqtuv (Yazdli Sharafiddin, Zafarnoma 19a, 19b, 89b) tomonidan yoydan otilgan o'qdan yaralangan. Ayricha Temurbekning siyosiy raqiblari tomonidan unga so'kinish ma'nosidagi Temur-i lang (forscha: تیمور لنگ) nomi qo'llanilgan. Oqsoq Temur va yoki cho'loq Temur ma'nosida kelgan Temurlang so'zi kunbotar (g'arb) ellari tomonidan Tamerlane,

(inglizcha), Tamburlaine (inglizcha), Tamerlan (fransuzcha), Tamorlan (ispancha), Tamerlanis (lotincha), Timurlenk (usmonli turkcha) va Temur Aksak, Tamerlan (ruscha) kabi shakllarda o'zlashtirilgan. 1370-yilda Chingizlilar xonadonidan bo'lgan Qozonxonning qizi Saroy Mulk Xonim (Bibi Xonim)ga uylanishi ortidan Temurbek Temur Ko'ragon (تيمور كورگن) va yoki Temur Guragon otini olagan va Samarqanddagi Shohi Zinda majmuasidagi maqbaralarda ko'mishgan.

Temurbekning turk yoki mo'g'ul ekanligi to'g'risidagi bilimlar yolg'iz kunbotar olamidagina tortishmali. Rui Gonsales de Klavixo Temurbekning kelib chiqishini Chig'atoy ulusining ellariga bog'lasa, nabirasi Muhammad Tarag'ay (Ulug'bek nomi bilan tanilgan) „Tarix arba ulus“ kitobida Shajarat al-atrak (Turklar kelib chiqishi)ni ko'rsatadi va unga ko'ra Temurbek va ota-bobolari Yofas o'g'li Turkning bolalari ekanligini aytadi.

Temurbekning yoshligi Keshda kechadi. Otasi Tarag'aybek o'z chog'ining odatlariga ko'ra Temurbekka ot minish, ov qilish, yoydan o'q otishni yoshligidan o'q otishni o'rgana boshladi. Shunda Temurbek 18-20 yoshlarida tulporlarni yaxshi ajrata oladigan epchil otliq va qo'rqmas bahodir bo'lib ulg'aydi. Temurbek o'zi to'g'risida kitobida 21 yoshga to'lganida otasining hosili yaxshi bo'lganini, qoramol va yilqilar ko'p bolalaganini, o'zi ularni 10 tadan qilib ishchilariga bo'lib berganini yozadi.

Temurbek o'z ona tili chig'atoy (eski turkcha yoki eski adabiy o'zbekcha)cha vaforschada so'zlashgan. Temurbek arabcha so'zlasha olmagan va mo'g'ul tilida so'zlasha olganligiga tegishli bilgilar tortishmali. Uning davrida Turk(Eski o'zbek adabiy tili)cha – so'zlashuv, qo'shin boshqarish, adabiyot va davlat ishlari tili, forsha – huquq, davlat ishlari, adabiyot va so'zlashuv tili, arabcha – din tili bo'lgan Temurbek o'z yurishlari chog'larida yilyozarlariga kunlik ishlarni Turkcha va forsha tillarda yozib borishlarini buyurgan. Temurbek o'tmishining bilingan 3 ta tamal asaridan 2 tasi, Nizomiddin Shomiy – Zafarnoma, Sharafiddin Ali Yazdiy – Zafarnoma, aynan shu kunlik qo'lyozmalarga asoslanib yozilgan kitoblardir.

1358-yil Qazag'anbekning o'limidan so'ng Movarounnahrda boshlangan bosh-boshdoqlik chog'ida Temurbek amakisi Xoji Barlos bilan Kesh yerlarini boshqarardi. 1360-yil yanvarda Jeta (Mo'g'uliston) xoni Tug'luq Temur Movarounnahrda yurish qiladi. Tomonlar Oyqor yaqinida to'qnashishadi. Temurbek tomon dushmani yengadi.

Temurbek dushmani yengadi. Temurbek yana Tug'luq Temur oldiga boradi va Temurbekka Kesh viloyati va 10 ming kishi topshiriladi. Movarounnahrda xon qilib Ilyosxo'ja, Tug'luq Temurning o'g'li, tayinlanadi. 1402 -yilda Amir Temur Izmir tomon yuradi. 14 kundan qisqa chog'da 7 yil Usmonli davlati ola bilmagan Izmir qal'asi olinadi. Ortidan Egridir va Nasibin qal'alari olinadi. 1405-yilda Xitoyni olishni istagan Temurbek Xitoy tomon yurishini boshlaydi. Biroq yurish

yakuniga yetmaydi. 1405-yilning 18-fevralida ayozning ayozli kunlarida Temurbek O'trorda hayotdan ko'z yumadi. 1405-yilida Sohibqiron Amir Temur Samarqandda Go'ri Amirga ko'miladi.

Temurbek Amir unvonini oladi va Samarqandni boshshahar etib belgilaydi. 1370-yil kuzida yirik Qurultoy o'tkazadi.

1375-yil yanvarda Temurbek Jeta tomon 3-bora yurish qiladi. Ili daryosi bo'yida urushda Temurbek dushmani yengadi. 1376-yil Temurbek Xorazm tomon 3 chi yurishini qiladi. Biroq bu yurish chog'ida Sari Bug'a va Odilshoh yovlik yo'liga o'tgani uchun ortiga qaytadi. Keyin 4-bora Jetaga yurish qiladi. Temurbek qo'shini Jeta xoni Qamariddinni to'la yengadi.

1381-yilda Temurbek Eron o'lkasi tomon qo'shin tortadi. 1382-yil boshlarida Xuroson tomon yurish qiladi. Kalot qal'asi va Tushriz qal'asini egallaydi.

Oltin O'rda davlati - To'qtamishxonning yengilishlaridan keyin Temurbek Oltin O'rdada o'zi xon belgilab keladi va savdo aloqalarini saqlaydi. Oltin O'rda Temurbek davlati ostiga to'la kirmasada ortiq xavf tug'dirmaydigan davlatga aylanadi.

Dehli sultonligi - Dehli'dagi qayta tiklanib bo'lmas yengilishdan keyin Temurbek davlati ostiga kiradi. Usmonli sultonligi - Anqara urushidagi qaqshatqich yengilishdan keyin Usmonli davlati Temurbek davlati ostiga kiradi. yillik belgilangan soliq to'lashi belgilanadi. Eron, Afg'oniston va Kavkazdagi davlatlar - barchasi Temurbek davlati ichiga kiradi.

Amir Temur suyuqli rafiqasi Saroy Mulk xonimdan farzand ko'rmagan. Ammo Sohibqiron o'z o'g'li Shohruh Mirzo, suyuqli nabiralari Muhammad Sulton Mirzo, Xalil Sulton Mirzo, Ulug'bek Mirzo va boshqa mirzolari Saroy Mulk xonim tarbiyasiga topshirgan.

1. Muhammad Jahongir Mirzo (1356-1376)
2. Muhammad Sulton Mirzo (1376-1403)
3. Muhammad Jahongir Mirzo (1396-1433)
4. Muhammad Sulton Mirzo (1423-1448)
5. Halil Sulton Mirzo (1426-1459)
6. Muhammad Umar Mirzo (1442-1471)

Amir Temur siymosiga tarix va madaniyat nuqtai-nazaridan qarashlar
Amir Temur davrida madaniyat va fan

XVI asr Italyan rassomchiligida Temurning tasviri XVI asrda Fransuz rassomi tomonidan yaratilgan Temur tasviri

Amir Temurning hayoti davomidagi eng yirik urush Iroq safarida bo‘lib o‘tgan va 7 yil davom etgan. 1402 yilda Anqara yonidagi jangda Usmonlilar hukmdori Boyazid I ustidan g‘alaba qozongan Amir Temur uni asirlikka oladi. Bu esa Usmonlilar imperiyasining yemirilishiga sabab bo‘ladi. G‘alaba natijasida Kichik Osiyo ham qo‘lga olingan, buning munosabati bilan esa Amir Temurga Angliya, Frantsiya va Kastiliya qirollari tomonidan tabriknomalar kelgan.

Amir Temur qo‘shinlarining soni 200 minggacha yetgan.

Amir Temur zabt etishga muvaffaq bo‘lgan hududlar umumiy maydoni 4.6 million kilometr kvadratga teng bo‘lgan. Amir Temur – buyuk davlat asoschisi hisoblanadi. Fors qo‘ltig‘iga qadar g‘oyat katta hududni qamrab olgan markazlashgan ulkan saltanatga asos solgan buyuk sohibqiron. Bundan tashqari Amir Temur davlatiga Kichik Osiyo, Suriya, Misr va shim-g‘arbda Quyi Volga, Don buylari; shim.-sharqda Balxash ko‘li va Ili daryosigacha; jan-sharqda esa Shim, Hindistongacha bo‘lgan mamlakatlar buysundirdi. Amir Temur davlatni aql-zakovot va huquqiy asos bilan idora etgan. Uning “davlat ishlarining to‘qqiz ulushini kengash, tadbir va mashvarat, qolgan bir ulushini qilich bilan amalga oshirdim“, degan so‘zlari buning yorqin dalilidir.

Sohibqironning bunyodkorlik sohasidagi tarixiy xizmatlari beqiyosdir.

Alisher Navoiyga Amir Temurning ilm va ma’naviyat aqliga ko‘rsatgan g‘amxo‘rliги juda yoqar edi. Bu haqda Navoiy shunday degandi: „Agar Temur qayerda fan, madaniyat va san’at ahlini uchratsa, ularni o‘z homiyligiga olar, ularga izzat-ikrom ko‘rsatar, ularning tarbiyasiga ahamiyat berar hamda bu zotlardan o‘z oliy majlisida nadir (maslahatchi) sifatida va boshqa lavozimlarda foydalanardi“. Amir Temur davrida savdo va hunarmandchilik g‘oyatda rivojlanadi. Yangi bozorlar, savdo rastalari barpo qilinadi. Klavixo Samarqand bozorlarida bug‘doy va guruchning mo‘lligi va arzonligi haqida gapirib, shahar hunarmandchiligi mahsulotlarini – atlas, kimxob, har xil ip va jun to‘qima mollar, mo‘ynali va ipakli po‘stinliklar, attorlik mollari, ziravor va dorivorlar, zarhal va lojuvardlar hamda boshqa mollarning serobligini ham ta’kidlaydilar. Bu davrda Amir Temur va uning joy Sulton Mahmudxon asir olingan noiblari Xitoy va Hindistondan O‘rta Osiyo orqali Yaqin Sharq va Yevropa mamlakatlariga yo‘nalgan asosiy xalqaro savdo yo‘li – “Buyuk ipak yo‘li”ni nazorat qilib, savdo karvonlari qatnovi xavfsizligini ta’minlashda, rabotlar, qal’alar, ko‘priklar qurish yo‘lida muhim chora-tadbirlar ko‘rdilar va Sharq bilan G‘arb o‘rtasida savdo-sotiq va elchilik aloqalarini har

tomonlarni rivojlantirishga g'oyat katta e'tibor berdilar. Amir Temur Yevropaning Fransiya, Angliya va Kastiliya kabi yirik kiroliklari bilan bevosita savdo va diplomatik aloqalar o'rnatadi.

Temur tuzuklari — Amir Temurning harbiy va siyosiy faoliyatidan ma'lumot beruvchi tarixiy asar. “Tuzuki Temuriy”, “Tuzukoti Temur”, “Malfuzoti Temuriy” va “Voqioti Temuriy” nomlari bilan ham atalgan Asar 2 qismdan iborat. Birinchi qismda Amir Temurning tarjimai holi, ijtimoiy-siyosiy faoliyati, markazlashgan davlat tuzishi, 27 mamlakatni, shu jumladan, Eron, Afg'oniston, Ozarbayjon, Gruziya va Hindistonni o'z tasarrufiga kiritishi, Oltin O'rda hukmdori To'xtamish, turk sultoni Boyazid I Yildirimga qarshi harbiy yurishlari, ulkan saltanatini mustahkamlash uchun turli ijtimoiy tabaqalarga nisbatan qanday munosabatda bo'lganligi buyuk sohibqiron tilidan ixcham tarzda bayon etilgan.

Amir Temur — dunyoda tarixida juda katta nom qoldira olgan buyuk sarkarda, O'rta asrlarning eng mashhur afsonaviy qo'mondoni, ulkan imperiya asoschisi, Temuriylar sulolasining bosh bo'g'ini. Amir Temur o'zi o'tkazgan janglarning birontasida ham, mag'lub bo'lmagan. Temuriylar imperiyasi, insoniyat tarixida maydoni bo'yicha 26-o'rinda turadigan imperiya sanaladi. Amir Temurning to'liq ismi — Temur ibn Tarag'ay Barlos bo'lgan, tarixiy asarlarda esa uni Tamerlan nomi bilan tilga olishadi. **Amir Temur** haykali – davlat arbobi va sarkarda, o'zbek davlatchiligi asoschilaridan birining Toshkent shaxrida qad rostlagan bronzadan yasalgan haykali.

Sohibqiron Amir Temur Xitoy safariga borayotib 1405-yil 11-fevral kuni O‘tror shahriga yetganda qattiq og‘rib qoldi va isitmasi ko‘tarila boshladi. Kasallik kundan-kun kuchayardi, ammo Sohibqironning es-xushi, aqli joyida edi. Sohibqiron Amir Temur Ko‘ragon 1405-yil 18-fevral chorshanba kuni sha‘von oyining o‘n yettisida, namozshom va xufton orasida jon omonatini o‘z egasiga topshirdi. Amir Temur Samarqanddagi Amir Temur maqbarasiga dafn etilgan. Sohibqiron haqida sharqda olti yuzadan ortiq butun dunyoda esa mingdan ziyod kitob yozilgan va hozirgi kunda ham yozilmoqda. Hali dunyoda hech kim haqida arbob yoki sarkarda to‘g‘risida shunchalar ko‘p kitob yozilmagan. Bu esa ulug‘ Sohibqiron Temur bobomizning jahonshumul zot ekanliklarini ko‘rsatib turadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev, Vikipediya Ochiq Ensiklopediya.
2. Amir Temurning “Temur tuzuklari” kitobi,
3. Alisher navoiy nomidagi Milliy kutubxonasi nashriyoti Toshkent-2008
AMIR TEMUR SOLNOMASI
4. “Temuriylar shajarasi” library.ziynet.uz, kitob.uz/
5. Temur tuzuklari — Amir Temurning harbiy va siyosiy faoliyatidan ma’lumot beruvchi tarixiy kitobi, Temur tuzuklari.,1991, 1996;
6. Turg‘un Fayziyez „Temuriylar shajarasi“ (Toshkent, 1995)

TA'LIM JARAYONIDA RAQAMLI TEXNOLOGIYALARNING O'RNI

Sharifova M. A.

Namangan davlat pedagogika instituti
Maktabgacha ta'lim yo'nalishi 1-kurs talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqola zamonaviy ta'lim jarayonida raqamli texnologiyalarning integratsiyasi, ularning samaradorligi va pedagogik imkoniyatlarini chuqur tahlil etadi. Raqamli vositalar (interaktiv taxtalar, LMS platformalari, AI yordamchilari, VR/AR texnologiyalari) o'quv jarayonini interaktiv, shaxsiylashtirilgan va samarali qilishda hal qiluvchi rol o'ynaydi. Maqolada raqamli ta'limning afzalliklari, muammolari va O'zbekiston ta'lim tizimida qo'llash yo'llari ko'rib chiqilib, kelajakdagi rivojlanish istiqbollari bashorat qilinadi..

Kalit so'zlar: raqamli texnologiyalar, ta'lim digitalizatsiyasi, interaktiv o'qitish, LMS platformalari, AI ta'limda, VR/AR, shaxsiylashtirilgan ta'lim, raqamli kompetensiyalar.

Annotatsiya:

В данной статье представлен углубленный анализ интеграции цифровых технологий в современный образовательный процесс, их эффективности и педагогического потенциала. Цифровые инструменты (интерактивные доски, платформы LMS, ИИ-помощники, технологии VR/AR) играют решающую роль в обеспечении интерактивности, персонализации и эффективности учебного процесса. В статье рассматриваются преимущества, проблемы и способы применения цифрового образования в системе образования Узбекистана, а также прогнозируются перспективы его дальнейшего развития.

Ключевые слова: цифровые технологии, цифровизация образования, интерактивное обучение, платформы LMS, ИИ в образовании, VR/AR, персонализированное обучение, цифровые компетенции.

Annotation: This article provides an in-depth analysis of the integration of digital technologies in the modern educational process, their effectiveness and pedagogical potential. Digital tools (interactive whiteboards, LMS platforms, AI assistants, VR/AR technologies) play a crucial role in making the learning process interactive, personalized and effective. The article examines the advantages, problems and ways of applying digital education in the education system of Uzbekistan, and predicts future development prospects.

Keywords: digital technologies, digitalization of education, interactive learning, LMS platforms, AI in education, VR/AR, personalized learning, digital competencies.

Kirish

21-asr ta'limi an'anaviy darsxonalardan raqamli ekotizimga o'tmoqda. Raqamli texnologiyalar o'quv jarayonini tubdan o'zgartirib, o'quvchilarni global bilim jamiyatiga tayyorlamoqda. COVID-19 pandemiyasi raqamli ta'limning zarurligini butunlay isbotladi.

Ta'lim jarayonida raqamli texnologiyalar zamonaviy o'qitishning ajralmas qismiga aylandi. Ular o'quv jarayonini interaktiv, shaxsiy va samarali qilib o'zgartirmoqda. Raqamli vositalar o'quvchilarga bilimlarni nafaqat eshitish, balki ko'rish, sinab ko'rish va o'zlashtirish imkonini beradi. Bu yondashuv o'quvchilarning qiziqishini oshiradi, bilimlarni uzoq muddatli xotirada saqlashni ta'minlaydi va ularni global mehnat bozoriga tayyorlaydi.

Raqamli texnologiyalar ta'limning barcha bosqichlarida qo'llanilmoqda - maktabgacha yoshdan tortib oliy ta'limgacha. Maktabgacha ta'limda interaktiv ekranlar orqali rangli multfilmlar va o'yinlar bolalarni jozib qiladi. Boshlang'ich sinflarda planshetlar yordamida matematikani vizual ko'rish va tabiat hodisalarini simulyatsiya qilish mumkin. O'rta va yuqori sinflarda virtual laboratoriyalar murakkab tajribalarni xavfsiz o'tkazishga imkon beradi. Oliy ta'limda esa LMS platformalari o'quv jarayonini to'liq boshqaradi.

Raqamli ta'limning eng katta afzalligi shaxsiy yondashuvdir. Har bir o'quvchining bilim darajasi, o'qish tezligi va qiziqishlari turlicha. An'anaviy darslarda o'qituvchi bir xil tempda barchaga dars beradi, lekin raqamli platformalar har bir o'quvchiga individual vazifalar taklif etadi. Masalan, kimdir mavzuni tez o'zlashtirsa, u yanada murakkab vazifalarga o'tadi, kimdir orqada qolsa, qo'shimcha tushuntirishlar oladi. Bu yondashuv o'quvchilarning 90% dan ortig'ini o'z darajasida rivojlantirish imkonini beradi.

Interaktivlik raqamli texnologiyalarning yana bir muhim xususiyati. O'quvchilar passiv tinglovchilardan faol ishtirokchilarga aylanadi. Kahoot va Quizizz kabi gamifikatsiya vositalari o'quv jarayonini musobaqaga aylantiradi. O'quvchilar ball to'playdi, reyting jadvalida raqobatlashadi, bu esa ularning motivatsiyasini keskin oshiradi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, gamifikatsiya qo'llanilgan sinflarda o'quvchilarning qiziqishi 85% ga oshadi va bilimlarni mustahkamlash 70% samaraliroq bo'ladi.

Blended learning va Flipped Classroom metodlari raqamli texnologiyalarning eng samarali qo'llanilish shakllaridan biridir. Blended learningda o'quv jarayonining 60% an'anaviy darslar, 40% esa onlayn modullar orqali amalga oshiriladi. Flipped Classroomda esa o'quvchilar uyda video darslarni ko'rib, sinfda amaliy mashg'ulotlarda ishtirok etadi. Bu yondashuv vaqtni samarali boshqaradi va o'qituvchilarning dars sifatini oshiradi.

Virtual va kengaytirilgan realite (VR/AR) texnologiyalari ta'limda inqilob yasamoqda. O'quvchilar piramidalarni 3D ko'rish, qutbning iqlimini virtual sayohat orqali o'rganish, anatomiyani interaktiv modellar orqali ko'rib chiqish imkoniyatiga ega. Bu texnologiyalar vizual xotirani 65% ga kuchaytiradi va mavzuni chuqurroq tushunishga yordam beradi. Masalan, biologiya darsida hujayra tuzilishini VR ko'zoynak orqali "ichkariga kirib" o'rganish an'anaviy kitobdan ko'ra qanchalik samarali ekanligi tasavvur qilish qiyin.

Sun'iy intellekt ta'limda shaxsiy o'qituvchi vazifasini bajaradi. AI yordamchilari har bir o'quvchining zaif tomonlarini aniqlab, ularga maxsus vazifalar taklif etadi. Adaptiv platformalar qiyinlik darajasini avtomatik sozlaydi - to'g'ri javob bersa qiyinroq, noto'g'ri bersa osonroq vazifalar beradi. Bu jarayon o'quvchilarning 95% muvaffaqiyatga erishishini ta'minlaydi. ChatGPT kabi AI vositalari murakkab savollarga tezkor javob berib, o'qituvchilarning ish yukini kamaytiradi.

O'zbekiston ta'lim tizimida raqamli texnologiyalar joriy etilmoqda. Edukatsiya vazirligi LMS platformasini ishga tushirdi, 500 dan ortiq maktabda interaktiv taxtalar o'rnatildi. IT-Park va Uzbek Coders dasturlari orqali IT ta'limi rivojlanmoqda. Osiyo Taraqqiyot Banki moliyasiga qarshi raqamli infratuzilma kengaytirilmoqda. Ammo qishloq hududlarida internet sifati pastligi, o'qituvchilar malakasining yetarli emasligi va infratuzilma muammolari mavjud.

Raqamli ta'limning muvaffaqiyati o'qituvchilar malakasiga bog'liq. Ular raqamli vositalardan samarali foydalanishni, kontent yaratishni va onlayn jarayonlarni boshqarishni o'rganishi kerak. Malaka oshirish kurslari, webinarlar va sertifikat dasturlari bu masalani hal qiladi. Ota-onalarni ham raqamli savodxonlikka o'rgatish muhim, chunki ular o'quv jarayonida ishtirok etadi.

Raqamli texnologiyalar ta'limni demokratlashtiradi. Qishloq joylarda yashovchi bola ham eng yaxshi professorlarning darslarini ko'rishi, global universitetlarning MOOC kurslaridan foydalanishi mumkin. Bu ijtimoiy tenglikni oshiradi va iste'dodlarni chegara bilmas holda ochib beradi. Raqamli diplomlar va blockchain sertifikatlar kelajakda soxta diplomlar muammosini hal qiladi.

Kelajakda metaverse ta'limi kutilmoqda. Virtual universitet kampuslari, 3D laboratoriyalar va global virtual sinflar o'quvchilarga chegarasiz imkoniyatlar beradi. Kvant kompyuterlari murakkab modellashtirish imkonini beradi. 5G va 6G tarmoqlari real vaqt simulyatsiyalarini ta'minlaydi.

Raqamli texnologiyalar ta'lim sifatini 40% oshiradi, o'quvchilarning bilimlarni mustahkamlashini 70% yaxshilaydi, mehnat bozorida raqobatbardoshlikni 50% orttiradi. Bu texnologiyalar nafaqat vosita, balki ta'limning yangi paradigmasi hisoblanadi. Zamonaviy ta'limning kaliti raqamli

transformatsiyadir. O'zbekiston ta'lim tizimi ushbu jarayonga tez kirib, global liderlikka erishishi mumkin. Raqamli ta'lim - kelajak avlodning kalitidir.

XULOSA

Raqamli texnologiyalar ta'lim jarayonini interaktiv, shaxsiylashtirilgan va samarali qilib tubdan o'zgartirmoqda. LMS platformalari o'quv jarayonini boshqaradi, interaktiv taxtalar vizual ta'sirni kuchaytiradi, VR/AR texnologiyalari virtual tajriba beradi, AI yordamchilari individual o'qitishni ta'minlaydi, gamifikatsiya vositalari motivatsiyani 85% oshiradi. Blended learning 60% an'anaviy+40% onlayn model sifatida eng samarali ekanligini isbotladi, Flipped Classroom uyda video dars+sinfda amaliyot orqali vaqtni samarali boshqaradi.

O'zbekistonda Edukatsiya vazirligi LMS platformasi, 500+ maktabda interaktiv taxtalar, IT-Park dasturlari, ADB moliyasi bilan infratuzilma kengaymoqda. Qishloq hududlarida internet sifati muammosi hal qilinmoqda, o'qituvchilar malaka oshirish kurslari tashkil etilmoqda. Raqamli ta'lim o'quvchilar faolligini 70%, bilimlarni mustahkamlashni 65%, vizual xotirani 60% oshiradi, ta'lim sifatini 40% yaxshilaydi, mehnat bozorida raqobatbardoshlikni 50% orttiradi. Kelajakda metaverse virtual universitetlari, blockchain diplomlari, 5G simulyatsiyalari, kvant kompyuterlari ta'limga kiradi. Raqamli texnologiyalar ta'limni demokratlashtirib, qishloq bolalariga global bilimlarga kirish imkonini beradi, soxta diplomlar muammosini blockchain hal qiladi. Zamonaviy ta'limning kaliti raqamli transformatsiyadir, bu O'zbekistonni global ta'lim liderlariga aylantiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. O'zbekistonda ta'lim xizmatlari o'sib bormoqda. Milliy statistika qo'mitasi, 2025. <https://stat.uz/uz/matbuot-markazi/qo-mita-yangiliklar/64870-zbekistonda-talim-khizmatlari-sib-bormo-da-2>
2. Umumiy o'rta ta'lim tashkilotlarida o'qituvchilar soni. Milliy statistika qo'mitasi, 2025. <https://stat.uz/uz/matbuot-markazi/qo-mita-yangiliklar/61739-10-yilda-umumiy-o-rta-ta-lim-tashkilotlarida-faoliyat-yuritayotgan>
3. Raqamli iqtisodiyotning ta'lim tizimiga ta'siri. Ilmiy anjumanlar, 2025. [https://ilmiyanjumanlar.uz/uploads/conferences/00137/137_i_20251229_114754_1%20\(49\).pdf\[3\]](https://ilmiyanjumanlar.uz/uploads/conferences/00137/137_i_20251229_114754_1%20(49).pdf[3])
4. Xalq ta'limi tizimidagi muassasalarning statistik ma'lumotlari. Infocom.uz. <https://infocom.uz/magazine-article-detail/1271>

TUPROQ MIKROORGANIZMLARINING EKOLOGIK MUVOZANATDAGI ROLI

Qodirjonov Shohjaxon Abdurasul o'g'li

Namangan davlat pedagogika instituti

Biologiya yo'nalishi 2-kurs talabasi

E-mail: shohjahonqodirjonov0@gmail.com

Tel: +998507242613

Annotatsiya. Mazkur maqolada tuproq mikroorganizmlarining ekologik muvozanatni ta'minlashdagi roli, ularning tuproq unumdorligi va biogeokimyoviy jarayonlardagi ahamiyati yoritilgan. Shuningdek, antropogen omillar ta'sirida mikrobiologik faollikning susayishi va uni tiklash yo'llari ilmiy ma'lumotlar asosida tahlil qilingan. Tadqiqot natijalari tuproq mikroorganizmlarini muhofaza qilish ekologik barqarorlik va oziq-ovqat xavfsizligi uchun muhim ekanini ko'rsatadi.

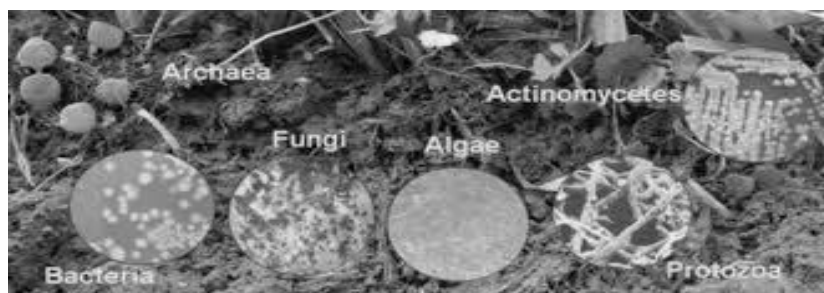
Kalit so'zlar: tuproq mikroorganizmlari, tuproq mikrobiotasi, ekologik muvozanat, tuproq unumdorligi, gumus, biogeokimyoviy aylanish, rizosfera, agroekotizim, tuproq degradatsiyasi, cho'llanish, pestitsidlar, og'ir metallar, bioremediatsiya, ekologik barqarorlik, oziq-ovqat xavfsizligi.

KIRISH

So'nggi yillarda yer resurslaridan noto'g'ri foydalanish, iqlim o'zgarishi va antropogen bosim natijasida tuproq ekotizimlarining barqarorligi izdan chiqmoqda. Tuproq degradatsiyasi, gumus zaxiralarining kamayishi va biologik faollikning susayishi qishloq xo'jaligi mahsuldorligi hamda tabiiy ekotizimlarga jiddiy salbiy ta'sir ko'rsatib, cho'llanish va ekologik muvozanatning buzilishiga olib kelmoqda.

Bu jarayonlarning markazida tuproq mikroorganizmlari turib, ular organik qoldiqlarning parchalanishi, gumus hosil bo'lishi, oziqa elementlari aylanishi va tuproq strukturasining shakllanishida yetakchi rol o'ynaydi. Mikroorganizmlar faolligining pasayishi tuproq unumdorligi va ekotizim barqarorligini keskin susaytiradi.

Ayniqsa qurg'oqchil hududlarda mikroorganizmlar tomonidan olib boriladigan biokimyoviy jarayonlar ekotizim yashovchanligini belgilovchi asosiy omil bo'lib, ularni chuqur o'rganish barqaror qishloq xo'jaligini rivojlantirish va ekologik xavfsizlikni ta'minlashda muhim ahamiyat kasb etadi.

1-rasm. Tuproqdagi bakteriyalar, zamburug‘lar va arxeyalarning mikroskop ostidagi ko‘rinishi.

ASOSIY QISM

Tuproq mikroorganizmlari — bakteriyalar, zamburug‘lar, arxaea va boshqa biologik turlari — ekotizimning **biologik barqarorligi va funksional integritetini** saqlovchi asosiy komponentdir. So‘nggi ilmiy tadqiqotlar, shu jumladan **Yuxing An va boshq. (2024)** ishlari, mikroorganizmlarning biologik moddalarni parchalashi, oziqa elementlarini aylantirishi va o‘simliklarning oziqlanishini rag‘batlantirish orqali tuproq sifati va unumdorligiga bevosita ta’sir etishini ko‘rsatmoqda.

Mikroorganizmlar **modda aylanishini** ta’minlaydi: ular organik qoldiqlarni parchalaydi, karbon va boshqa elementlarni energiya oqimiga aylantiradi, shuningdek **azot, fosfor va kaliy kabi ozuqa elementlarini shakllantiradi**. Bu jarayonlar o‘simliklar uchun mavjud bo‘lgan biologik faol ozuqa moddalarini yaratadi va tuproq unumdorligini oshiradi.

Ekotizim barqarorligi nuqtai nazaridan mikroorganizmlarning **rizosfera bilan o‘zaro ta’siri** alohida muhimdir. Rizosferadagi bakteriyalar va zamburug‘lar ildiz yaqinida yashovchi mikroorganizmlar bo‘lib, ular **o‘simlikning noqulay sharoitga chidamliligini oshiradi** va **simbioz** orqali mikronutrientlarning o‘zlashtirilishini yaxshilaydi. Bu holat tuproq biokimyoviy jarayonlarini to‘g‘ridan-to‘g‘ri qo‘llab-quvvatlaydi va o‘simlik o‘sishiga ijobiy ta’sir qiladi.[1]

So‘nggi 30 yillik adabiyot tahlili shuni ko‘rsatadiki, tuproq mikrobiomasining funksional roli jadal o‘smoqda: u **dezoksinatsiya, patogenlarga qarshi himoya, entsimatik faoliyat, o‘simlik stressini yengillashtirish va bir qator kimyoviy reaksiyalarni boshqarish** kabi ko‘plab jarayonlarda qatnashadi. [2]

1-jadval. Tuproq mikroorganizmlarining tuproq sifatiga ta’siri

Mikroorganizmlar guruhi	Tuproq sifatini yaxshilash (%)	Tadqiqotlar tahlili
Bakteriyalar (umumiy)	~30–50 %	Tuproqdagi bakteriyalar organik moddalarni parchalaydi, azot fiksatsiya qiladi va o‘simliklar oziqlanishini

		yaxshilaydi. Ular tuproq unumdorligini oshirishda muhimdir. (ouci.dntb.gov.ua)
Azotfiksatsiyalovchi bakteriyalar	~40–60 %	Bu bakteriyalar atmosferadagi azotni tuproq o‘simliklari uchun foydalaniladigan shaklga aylantiradi, bu esa o‘shish imkoniyatini sezilarli darajada oshiradi. (link.springer.com)
Actinomitsetlar	~20–35 %	Bu mikroorganizmlar murakkab organik moddalarni, masalan lignin va glyukozani tez parchalaydi, tuproq strukturasi va sifatini yaxshilaydi. (orientjchem.org)
Mikrosuvo‘tlar (masalan, Chlorella, Scenedesmus)	~15–30 %	Suv o‘tlarining ferment faolligi tuproq unumdorligini oshiradi, fermentlar va bioaktiv moddalarni ta‘minlaydi. (openscience.uz)
Arbuskulyar mikorizal zamburug‘lari (AMF)	~35–55 %	AMF o‘simlik ildizlari bilan simbiozda ishlaydi va suv hamda oziq moddalarni o‘simliklarga yanada samarali yetkazib beradi. (publishing.emanresearch.org)
Tuproqdagi mikroorganizmlar umumiy ta‘siri	~50–95 %	Tuproqdagi mikroob hamjamiyati umuman tuproq salomatligi va o‘shish jarayonlariga katta ijobiy ta‘sir ko‘rsatadi. (ouci.dntb.gov.ua)

Mikroorganizmlar faoliyati tuproqda **gumus hosil bo‘lishini rag‘batlantiradi**, bu esa tuproq strukturasi va suvni ushlab turish qobiliyatini oshiradi. Misol uchun, arbuskulyar mikoriza zamburug‘lari tuproq agregatlarini bog‘lab, uni eroziyadan himoya qiladi va suv infiltratsiyasini yaxshilaydi.

Tadqiqotlarda tuproq mikroorganizmlarining roli **hosildorlikni oshirish va agroekotizim barqarorligini ta‘minlash** bilan bog‘liq amaliy yondashuvlarda ham ko‘rsatildi. Masalan, ayrim rhizosferik bakteriyalar *Rhizobium* kabi turlar azotni biologik fiksatsiya qiladi, bu esa o‘simliklar uchun ozuqa moddalarining mavjudligini oshiradi va kimyoviy o‘g‘itlar talabini kamaytiradi. [3]

Shuningdek, mikroorganizmlar tuproqdagi zararli patogenlar bilan raqobatlashish, antibiotik moddalari ishlab chiqarish va **ostruktziya jarayonida** o‘simliklarni himoya qilish orqali o‘simlik salomatligini mustahkamlaydi. Bu o‘zaro biologik ta‘sir tuproqdagi ekzogen stress, shu jumladan qurg‘oqchilik yoki sho‘rlanish kabi abiotik omillarga qarshi chidamlilikni oshiradi.

Ushbu ilmiy ishlardan ko‘rinib turibdiki, tuproq mikroorganizmlari faqatgina mikro darajadagi hayot shakli bo‘lib qolmay, balki makro darajadagi **ekotizim texnologik va ekologik barqarorlikni saqlash**da ham muhim rol o‘ynaydi. Ular **modda aylanishi, strukturaviy yaxlitlik, o‘simlik o‘sishi va stressga chidamlilikni** qo‘llab-quvvatlash orqali ekologik muvozanatni mustahkamlaydi.

Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, **mineral o‘g‘itlarning uzoq muddat me‘yoridan ortiq qo‘llanilishi** tuproq mikroorganizmlarining soni va funksional faolligini kamaytiradi. Ayniqsa, azotli o‘g‘itlarning yuqori dozalari nitrifikatsiyalovchi va azot fiksatsiyalovchi bakteriyalar faolligini izdan chiqaradi. Xalqaro agroekologik kuzatuvlarga ko‘ra, dehqonchilik olib boriladigan maydonlarda mikroorganizmlar biomassasi tabiiy tuproqlarga nisbatan 30–50 % gacha kamayadi.

Pestitsidlar ham tuproq mikrobiotasiga kuchli bosim ko‘rsatadi. Ularning qoldiqlari tuproq fermentlarining (dehidrogenaza, ureaza, fosfataza) faolligini susaytirib, mikroorganizmlarning ko‘payishini cheklaydi. Bir qator mikrobiologik tajribalar natijalariga ko‘ra, pestitsidlar ta‘sirida mikroorganizmlar faoliyati 25–60% gacha pasayadi, bu esa biologik moddalar parchalanish tezligining sekinlashishiga olib keladi.

Og‘ir metallar (qo‘rg‘oshin, kadmiy, rux, simob) bilan ifloslangan tuproqlarda mikroorganizmlarning ko‘plab turlari nobud bo‘ladi yoki fiziologik faolligini yo‘qotadi. Bunday sharoitda gumus hosil bo‘lish jarayoni susayadi, tuproqning o‘z-o‘zini tiklash qobiliyati izdan chiqadi. Sanoat hududlarida olib borilgan ekologik monitoringlar tuproq mikroorganizmlarining xilma-xilligi 2–3 barobargacha kamayishini ko‘rsatgan.

Shuningdek, **yerga mexanik ishlov berish** tuproq agregat strukturasi buzib, mikroorganizmlarning yashash muhiti bo‘lgan mikrobo‘shliqlarni yo‘q qiladi. Natijada biologik faollik pasayib, tuproqning suv-havo rejimi yomonlashadi. Ilmiy kuzatuvlarga ko‘ra, kam ishlov berilgan yoki minimal texnologiyalarda tuproq mikrobiologik faolligi 1,5–2 barobar yuqori bo‘ladi.

Yuqoridagi omillar birgalikda tuproq degradatsiyasini tezlashtiradi, unumdorlikni pasaytiradi va ekotizimlarning barqarorligini izdan chiqaradi.

2-jadval. Tuproq sifatining kimyoviy omillar ta‘sirida pasayish darajasi (%)

Kimyoviy modda guruhi	Tuproq sifatining kamayishi (%)	Salbiy ta‘siri
Mineral o‘g‘itlarning ortiqcha miqdori	10–25 %	Tuproqning kislotalanishi, mikroflora faolligining pasayishi
Azotli o‘g‘itlarning me‘yoridan oshirilishi	15–35 %	Nitrat to‘planishi, mikroorganizmlar muvozanati buzilishi

Fosforli o'g'itlarning ko'p qo'llanilishi	10–20 %	Ozuqa muvozanati buzilishi, mikrobiologik faollik susayishi
Pestitsidlar (insektitsid, fungitsid, gerbitsid)	25–50 %	Foydali mikroorganizmlar sonining keskin kamayishi
Og'ir metall tuzlari (Pb, Cd, Hg)	40–70 %	Tuproq toksiklanishi, biologik faoliyatning izdan chiqishi
Neft mahsulotlari va sanoat chiqindilari	50–80 %	Tuproq strukturasi va mikrobiologik hayotning jiddiy buzilishi

2-rasm. Kimyoviy va sanoat ta'siri ostida degradatsiyaga uchragan tuproq.
Tuproq mikroorganizmlarini saqlash, degradatsiyani oldini olish va yaxshilash usullari

Tuproq mikroorganizmlarining faolligini saqlab qolish va degradatsiya jarayonlarini sekinlashtirish zamonaviy ekologiya va qishloq xo'jaligining eng muhim vazifalaridan biridir. Ilmiy tadqiqotlar tuproq biologik faolligini tiklash mumkinligini va buning aniq agroekologik usullari mavjudligini isbotlagan.

Birinchidan, **biologik moddalardan foydalanishni kengaytirish** (go'ng, kompost, biogumus, o'simlik qoldiqlari) tuproq mikroorganizmlari uchun asosiy oziqa bo'lib xizmat qiladi. Organik o'g'itlar qo'llanilganda mikroorganizmlar soni 1,5–2 barobar oshadi, gumus miqdori esa barqarorlashadi. Bu esa tuproq strukturasi yaxshilab, suvni ushlab turish qobiliyatini kuchaytiradi.

Ikkinchidan, **kimyoviy o'g'itlar va pestitsidlardan me'yorida foydalanish** muhim hisoblanadi. Integratsiyalashgan himoya tizimlari (biologik himoya vositalari, feromonlar, mikrobiologik preparatlar) kimyoviy yuklamani kamaytirib, tuproq mikrobiotasining saqlanishiga yordam beradi.

Uchinchidan, **minimal yoki konservatsion ishlov berish texnologiyalari** tuproq strukturasi va mikrobiologik muhitni saqlaydi. Tadqiqotlar bunday

texnologiyalarda mikrobiologik faollik an'anaviy haydashga nisbatan 1,5–2 barobar yuqori bo'lishini ko'rsatadi.

To'rtinchidan, **ekinzorlarni almashlab ekish** va dukkakli o'simliklardan foydalanish tuproqqa azot kirishini kuchaytiradi. Azot fiksatsiyalovchi bakteriyalar faoliyati natijasida tuproq unumdorligi tabiiy ravishda oshadi.

Beshinchidan, **ifloslangan tuproqlarni bioremediatsiya qilish** zamonaviy ekologik usullardan biridir. Maxsus mikroorganizmlar va o'simliklar yordamida og'ir metallar va pestitsid qoldiqlari zararsizlantiriladi, tuproq faoliyati tiklanadi.

Shu tarzda ilmiy asoslangan agroekologik chora-tadbirlar tuproq mikroorganizmlarining tiklanishini, ekotizimlarning barqarorligini hamda qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishining uzoq muddatli samaradorligini ta'minlaydi.

XULOSA

Bugungi kunda tuproq mikroorganizmlarining tanazzuli — bu shunchaki ilmiy muammo emas, balki insoniyatning oziq-ovqat xavfsizligi va ekologik kelajagiga qaratilgan jiddiy tahdiddir. Ilmiy kuzatuvlar ko'rsatishicha, ayrim dehqonchilik hududlarida so'nggi 30–40 yil davomida tuproq mikrobiologik faolligi 40–60 % gacha pasaygan. Bu raqam — tuproqning “tirik organizm” sifatida asta-sekin halok bo'layotganini anglatadi.

Agar tuproq mikroorganizmlari faoliyati izdan chiqsa, gumus hosil bo'lishi to'xtaydi, oziqa elementlari aylanishi uziladi, tuproq unumdorligi esa Keskin pasayadi. Natijada ekinlar hosildorligi kamayadi, yerlar cho'llanadi, biologik xilmaxillik yo'qoladi. Eng achinarlisi shundaki, bu jarayon ko'zga ko'rinmaydi, lekin u jamiyatning oziq-ovqat zaxiralarini sekin va qaytarilmas tarzda yemirib boradi.

Inson tomonidan qo'llanilayotgan pestitsidlar, mineral o'g'itlar, og'ir metallar va sanoat chiqindilari millionlab mikroorganizmlar uchun zaharli muhit yaratmoqda. Bir gramm unumdor tuproqda yashaydigan milliardlab mikroorganizmlarning yo'qolishi — bu butun ekotizimning sukunatdagi qulashi demakdir. Tuproq “jim o'layapti”, lekin bu jarayonning oqibatlari ertaga har bir inson hayotida seziladi.

Shu bois tuproq mikroorganizmlarini muhofaza qilish — tabiatni emas, avvalo insonning o'zini saqlab qolish masalasidir. Agar bugun biz tuproqning tirik asosini tiklash yo'lini tanlamasak, ertaga barqaror qishloq xo'jaligi, sog'lom atrof-muhit va oziq-ovqat xavfsizligi tushunchalari tarixiy xotiraga aylanib qolishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Jurys A., Feizienė D. *The Effect of Specific Soil Microorganisms on Soil Quality Parameters...*, Plants, 2021. [MDPI](#)
2. Wang, X., Chi, Y., & Song, S. (2024). *Important soil microbiota's effects on plants and soils: a comprehensive 30-year systematic literature review.*

Frontiers in Microbiology, 15, 1347745.

<https://doi.org/10.3389/fmicb.2024.1347745>

3. Raja Noor Zaliha Raja Abd. Rahman et al. *Impacts of Pesticides on Soil Microbial Communities: Balancing Agricultural Productivity and Environmental Health*, *Microbial Bioactives*, 2025. publishing.emanresearch.org
4. Zambrano-Gary C.C., Kirichuk A.A. *Bioremediation of polluted soils with pesticides using microorganisms*, *RUDN Journal of Ecology and Life Safety*, 2023. journals.rudn.ru
5. *Controllability of soil loss and runoff using soil microorganisms: A review*, *Ecohydrology & Hydrobiology*, 2025. [ScienceDirect](https://www.sciencedirect.com)
6. *Tuproq degradatsiyasi*, *FermerMaktab.uz*, 2025. fermermaktab.uz
7. Usmonova G., Amonova S. *Tuproq mikroflorasi va uni aniqlash usullari*. [Worldly Journals](https://www.worldlyjournals.com)
8. *Tuproq unumdorligini saqlashda yangi biotexnologik yondashuvlar*, *Int. Journal of Science and Technology*, 2025. [science-technol](https://www.science-technol.com)

AMIR TEMUR DAVRIDA O‘ZBEK DAVLATCHILIGINING YUKSALISHI

Samandarova Go‘zalxon Qudrat qizi

Namangan davlat pedagogika instituti

Boshlang‘ich ta’lim yo‘nalishi talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada Amir Temurning saltanat tepasiga kelishi, saltanatni mo‘g‘ul bosqinchilaridan saltanatni o‘z qo‘liga olishi va davlat chegaralarini kengaytirishi haqida keltiriladi. Yana Amir Temur davlat siyosatiga, elchilik munosabatlari va mamlakatda adolatni o‘rnatishi, ilm-fan yuksalishiga katta e’tibor berganligi yoritiladi. Amir Temurning davlat arbobi sifatidagi faoliyati haqida ma’lumot beriladi.

Kalit so‘zlar: Amir Temur, mo‘g‘ullar, siyosiy inqiroz, Tug‘luq Temur “Loy janggi”, yakka hukmronlik, suyurg‘ol, davlat siyosati, davlar arbobi, “Temur tuzuklari”.

Dunyo hamjamiyatida o‘z o‘rnini tobora mustahkamlab borayotgan o‘zbek xalqi va davlat siyosati to‘g‘risida gap ketar ekan, albatta Amir Temur shaxsiga, Amir Temur yuritgan davlat siyosatiga to‘xtalmaslikning iloji yo‘q. Amir Temur ichidan yemrilib, tarqab ketayotgan Chingizxonning tasarrufidagi yerlarni qayta

birlashtirgan va yuksalishiga muhim qadamlar qo'ygan shaxs sifatida namoyon bo'ladi.

XIV asr o'rtalarida Chingizxon tasarrufidagi yerlar uning vorislari qo'l ostida bo'lsa ham, ular mayda bo'laklarga bo'linib, idora qilinmoqda edi. O'zaro hokimiyat uchun ichki kurashlar va nizolar natijasida 1348-yilda Sharqiy Turkistonda Chig'atoy avlodidan bo'lgan Tug'luq Temur hukmronligida Mo'g'uliston nomi bilan yangi davlat barpo yetiladi. Tug'luq Temur o'z yerlarini kengaytirish maqsadida Movarounnahrda bir necha bor harbiy yurishlar uyushtirdi. Bu harakatlar Movarounnahr ichidagi barqaror bo'lmagan ijtimoiy-siyosiy vaziyat, boshboshdoqlik tufayli sodir bo'lgandi. Ana shunday ichki o'zaro urushlar avj olib, ijtimoiy, iqtisodiy va siyosiy inqiroz kuchayib borgan davr Amir Temur faoliyati bilan bog'liq.[1]

Amir Temur doim yurtini mo'g'ullardan xalos etib, adolatli saltanat tuzishga harakat qildi. Amir Temur dastlab Tug'luq Temur xizmatida bo'ldi va ishonchini qozonib Kesh viloyatiga hokimlik qilish yorlig'ini oladi.

Tug'luq Temur 1361-yilda Movarounnahr yerlarini boshqarishni o'g'li Ilyosxo'jaga topshiradi. Bu esa Amir Temur Tug'luq Temur xizmatidan asta-sekinlik bilan uzoqlashib, Balx hokimi Amir Qozog'onning nabirasi Amir Husayn bilan ittifoq tuzadi. Uni mustahkamlash maqsadida Temur Amir Husaynning singlisiga ham uylanadi. Muhimi, birgalikda mo'g'ullarga qarshi kurashni ham boshlab yuboradi. U mahalliy hokimiyat uchun bo'lgan janglarning birida, aniqrog'i, Seyistonda turkmanlarga qarshi bo'lgan janglarda o'ng qo'li va oyog'idan yaralanib, bir umrga oqsoq bo'lib qoladi.

1363-yili Tug'luq Temurning vafoti Movarounnahr uchun bo'lgan kurashlarni kuchaytirib yubordi. Lekin mo'g'ul bosqinchilari osonlikcha Movarounnahrni bermasligi ma'lum edi. Shu munosabat bilan Temur va Amir Husaynning birlashgan kuchlari 1365-yilda Movarounnahrdan haydalgan Ilyosxo'ja qo'shinlariga qarshi kurash boshlaydilar. Toshkent va Chinoz oralig'ida bo'lgan mashhur "Loy janggi" ittifoqchilar o'rtasidagi kelishmovchilik tufayli mag'lubiyat bilan tugaydi. Ana shu voqeadan so'ng Amir Temur va Amir Husayn o'rtasida ixtilof boshlanadi. "Loy janggi"da g'alaba qilgan Ilyosxo'ja esa Movarounnahrdagi harbiy harakatlarini kengaytirdi. Endi u katta qo'shinlar bilan Samarqandga yurish boshlaydi. Bu paytda Samarqanddagi Mavlonozoda va Abu Bakr Kalaviy boshliq sarbadorlar Ilyosxo'jaga qarshi chiqadilar. Mahalliy aholining vatanparvarlik namunalari ko'rsatib qarshilik ko'rsatganliklari tufayli Samarqandni qamal qilib turgan mo'g'ul qo'shinlari Movarounnahrni butunlay tashlab ketishga majbur bo'ldilar. Samarqandliklarning mo'g'ullar ustidan erishgan g'alabasi to'g'risidagi xabarni eshitgan Amir Temur va Amir Husayn Movarounnahrda yo'l olishib, Samarqand yaqinidagi Konigilda sarbadorlar rahbarlari bilan uchrashadilar. Bu

uchrashuvda o‘zaro kelishmovchilik kelib chiqib, sarbadorlarning rahbarlari xiyla yo‘li bilan o‘ldiriladi. Movarounnahrda Samarqand taxtini Amir Husayn egallab, uning hukmronligi o‘rnatiladi. Shundan boshlab Temur va Husayn o‘rtasidagi munosabat yanada keskinlashadi. Demak, bu vaqtga kelib Movarounnahrda o‘zaro urushlarga barham bera oladigan markazlashgan davlat tuzish o‘ta zaruriyatga aylangandi. Buni anglagan Amir Temur Amir Husaynga qarshi zimdan kurash olib borib, Balxni qamal qilish paytida o‘z ittifoqchisi Xuttalon hokimi Kayxusrav qo‘li bilan 1370-yili Husaynni chetlashtiradi. Mana shu davrdan e‘tiboran Amir Temurning Movarounnahrda yakka hukmronlik faoliyati boshlanadi. [1]

Murakkab va ziddiyatli davrda Amir Temur Movarounnahrda o‘z birlashtirish siyosatini boshladi. U Amudaryo va Sirdaryo oralig‘ida turgan yerlarni o‘ziga bo‘ysundirib, itoat ettirdi. Farg‘ona, Shosh viloyatlarini o‘z tasarrufiga kiritish uncha qiyin bo‘lmadi. Sirdaryoning quyi oqimidagi Oltin O‘rdaga qarashli yerlarni egallashda u bu yerlardagi ichki sulolaviy urushlardan foydalandi. [2]

Amir Temurning Yildirim Boyazid ustidan bo‘lgan g‘alabasidan so‘ng Fransiya, Angliya, Genuya va Vizantiya erkin aloqalarni, savdogarlar va mol almashishni taklif yetgan. U Yevropa mamlakatlari bilan yaqin qo‘shnichilik qilish, savdo karvon yo‘llarini rivojlantirish niyati borligini ko‘rsatib, o‘z davlati shuhratini Yevropaga tarqata oldi. Uning saltanatining dovrig‘i bu mamlakatlarga borib yetishi bilan Fransiya, Angliya, Genuya, Vizantiya va Ispaniya kabi davlatlarning qirollari sohibqiron bilan siyosiy, iqtisodiy, savdo aloqalari o‘rnatishga intilganlar. Shu bois ular Temur huzuriga muntazam elchilar yuborib turganlar. [1]

Amir Temur davrida saltanatda bo‘lgan Rui Gonsales de Klavixo ham savdosotiq munosabatlarining yuqori darajada taraqqiy etganligini, savdo ahliga ko‘rsatilayotgan muruvvat, xavfsizlik choralari, Movaraunnahr bozorlarining serhashamligini alohida qayd etgan edi.

Shu bilan birga Amir Temur davlatda adolatga ham yuqori daraja e‘tibor qaratgan va keng ko‘lamli ishlar olib borgan. Nizomiddin Shomiy takidlaganidek: “... Uning adolati-yu siyosati o‘rnatilgan kunlarda Movarounnahrning eng chekka joylaridangina emas, balki Xo‘tan chegarasidan Dehli va Kanboyit atroflarigacha, Bobil Avbobdan to Misr va Rum hududigacha bo‘lgan yerlardan savdogarlar u yoqda tursin, bolalar-u, beva xotinlar ham ipak matolar, olyn-kumush va eng zarur tijorat mollarini keltiradilar va olib ketardilar. Hech bir kimsa ularning bir doniga ham ko‘z olaytira va bir dirhamiga ham ziyon yetkazmaydi. Bu cheksiz ne‘mat va poyonsiz marhamatlar Amir Sohibqironning siyosati va adolati natijasidir”. [3]

Amir Temur davlatni boshqarishda hududlarni bo‘lib berishga ham alohida ahamiyat qaratgan.

Amir Temur turk-mo‘g‘ul an‘analariga amal qilgan holda o‘z davlati hududlarini suyurg‘ol(ulus) tariqasida in‘om qilish yo‘li bilan boshqargan. Temur

Movarounnahrda tashqaridagi yerlarni to'rt ulusga bo'lib, farzandlariga in'om etdi. Bu masalaning e'tiborli tomoni shundaki, bo'lib berilgan yerlar ichki mustaqillikka ega bo'lsalar-da, lekin amalda markaziy hokimiyatga bo'ysunganlar. Uluslar o'rtasida turli nizolar va kelishmovchiliklar bo'lmasligi uchun ularning faoliyatini shaxsan o'zi nazorat qilib turgan. [1]

Bu borada avlodlariga maslahat va ko'rsatmalar berib borgan. Fikrimizga hamohang tarzda Amir Temur farzandlariga vasiyatlarini ko'rish mumkin: "...Men shundan taskin topamankim, podshohlik davrimda kuchlilarning ojizlarga ozor berishlariga yo'l qo'ymadim. Xalqlar osoyishtaligi borasida qaram fuqarolardan xabardor bo'lib turinglar, qat'iyatli va mardonavor bo'linglar. Ulkan davlatni menday uzoq yillar davomida boshqarish uchun qo'llaringdagi shamshirni sharaf va nomus bilan mahkam tutinglar... Agar, sizlar mening vasiyatlarimga amal qilsalaringiz va boshqa ishlaringizda adolatga, shafqatga ko'ra ish tutsalaringiz, tinchlik-osudalik Turon zaminida uzoq vaqt saqlanadi. Agarda o'zaro nizolarga yo'l qo'ysalaringiz, dushmanlar to'polon va tartibsizliklarni boshlaydilarki, ularni jilovlashning iloji qolmaydi. Sizlar bir jon, bir tan bo'lsalaringiz, hech kim mening so'nggi vasiyatlarimni bajarishlaringizga monelik qila olmaydi".

Shu bilan birga Amir Temur davlatni idora etishda, albatta vazir va yuqori davlat arboblarga, olim va fozillarga ham tayangan. Va Amir Temur vazir tayin etishda to'rt sifatga ega bo'lishi lozimligini ta'kidlaydi. Ular quyidagilar:

1. Asillik va tozalik;
2. Aqllilik va farosarlilik;
3. Sipoh va raiyat ahvolidan xabardorlik, ularga nisbatan xushmuomalalilik;
4. Sabr-chidamlilik va tinchliksevarlik

Amir Temur ana shunday sifatlarga ega shaxsni vazirlik martabasiga loyiq deb hisoblab, bunday vazirga to'rtta imtiyoz – ishonch, e'tibor, ixtiyor va qudrat berilishini ta'kidlaydi. [4]

Amir Temurning piri bo'lgan – Zayniddin Abubakr Toybodiy maslahat berganidek: "Ey Abumansur Temur! Saltanat ishlarida to'rt narsaga amal qilsin, ya'ni: 1) kengash; 2) mashvarat-u maslahat; 3) qat'iy qaror, tadbirkorlik va hushyorlik; 4) extiyotkorlik. Chunki kengash va mashvaratsiz saltanatni barcha qilgan ishlari va aytgan gaplari noto'g'ri bo'lgan johil odamga qiyos qilish mumkin; uning aytgan so'zlari va qilgan ishlari boshga pushaymonlik va nadomat keltirgay. Shunday ekan, saltanat boshqarishda mashvarat-u maslahat va tadbirkorlik bilan ish yurgizgin, toki oqibatda nadomat chekib, pushaymon bo'lmagaysan. Shuni ham bilishing kerakkim saltanat ishlarining bir qismi sabr-u toqat bilan bo'lgay, yana bir qismi esa bilib-bilmaslikka, ko'rib-ko'rmaslikka solish bilan bitur. Xullas bajarilishi shart bo'lgan tadbirlarning ta'rifidan va zikridan so'ng shuni ta'kidlash joizki

qat'iylik, sabr, chidamlilik, sog'lig-u sergaklik, extiyotkotlik va shijoat bilan barcha ishlar amalga oshirilur. Vassalom.” [5] davlatda mashvarat va chuqur o'ylangan tadbir bilan ish ko'rdilar.

Bundan tashqari Amir Temurning o'zi ham yetuk davlar arbobi bo'lgan va doim “davlat ishlarini to'qqiz ulushi kengash, tadbir va shavarat, qolgan bir ulushi esa qilich bilan bajo keltirilishini angladim.” deya ta'kidlaganlar.

Amir Temur davridagi ilm-fan, me'morchilik, san'at sohalari o'z davriga nisbatan yuqori darajada rivojlanib, yuksak ma'naviy boylik darajasiga ko'tarildi. Ibn Arabshoh “Amir Temur olimlarga mehribon bo'lib sayid-u shariflarni o'ziga yaqin tutardi. Ulamolar va fozillarga to'la-to'kis izzat ko'rsatib, ularni har qanday kimsadan batamom muqaddam ko'rardi.”[6] degan fikrlari bunga misol bo'la oladi.

Sohibqiron mamlakat obodonchiligiga ham juda katta e'tibor berdi. Samarqandni poytaxt qilib olgach dunyoning turli joylaridan keltirilgan binokorlar, me'morlar tomonidan masjidlar, madrasalar, maqbaralar qurildi. Hattoki g'ariblarga oziq-ovqat beradigan g'aribxonalar, yo'lovchilar qo'nib o'tadigan maxsus joylar ham qurilgan. Shahar atrofi mustahkam devorlar bilan o'ralib, Ohanin, Shayxzoda, Chorsu, Korizgoh, So'zangaron, Feruza kabi nomlar bilan darvozalar quriladi. Temurning qarorgohi sifatida noyob ma'muriy bino Ko'ksaroy va Bo'stonsaroylar qad ko'taradi. [1]

Shuni ham ta'kidlash joizki, Amir Temur amalga oshirga obodonchilik va qurulish ishlari ham davlat siyosati ham bugungi kun davlatchiligi uchun katta ahamiyatga egadir. Bundan tashqari bizga qoldirgan “Temur tuzuklari” kitobi ham mana necha asrlardan beri yoshlar ma'naviyatiga va qaysidir jihatdan davlat siyosatini yo'lga qo'yishda xizmat qilmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. <https://milliycha.uz/amir-temur-va-temuriylar-davrida-ozbek-davlatchiligining-yuksalishi-ijtimoiy-siyosiy-iqtisodiy-va-madaniy-hayot/>
2. Abduraimov M. “Temur va To'xtamish”. – Toshkent, G'ofur G'ulom, 2000. 123-b.
3. Nizomiddin Shomiy, Zafarnoma. Fors tilidan Y. Xakimjonov tarjimasi, - Toshkent. O'zbekiston. 1996. 201-b.
4. Amir Temur o'g'itlari – Toshkent: Navro'z, 1992. 98-b.
5. Temur tuzuklari – Toshkent: “ILM-ZIYO-ZAKOVAT”, 2020. 15-b.
6. Ibn Arabshoh. Amir Temur tarixi. Ikki jildlik. Arab tilidan tarjima, kirish so'zi va izohlar muallifi Ubaydulla Uvatov. – Toshkent: Mehnat, 1992. 190-b.

MUNDARIJA

1	Tashqi mehnat migratsiyasi jarayonlarini diversifikatsiya qilish va migrantlar pul o'tkazmalarining investitsion faollikka ta'siri	3
	Ismoilov S. A.	
2	Onlayn platformalar orqali ingliz tili o'qitish metodikasini takomillashtirish	7
	Kasimova Y. M., Nomonova M. M.	
3	O'zbek milliy musiqasiga yevropa musiqasining ta'siri: ijtimoiy-madaniy va pedagogik tahlil	15
	Zokirova D.U.	
4	Qutadg'u Bilig asarida jamiyat tahlili	18
	Erkinjonova G.	
5	Zamonaviy orkestr ijrochiligining o'ziga xos xususiyatlari	21
	Axmadaliyeva Z.	
6	Abdulla Qahhorning "O'g'ri" hikoyasidagi badiiy obraz va detallar	26
	Muhammadiyeva P. Sh.	
7	Bolalarga musiqa sabog'ini o'rgatishdagi qiyinchiliklar	29
	Shokirxanov B., Turg'unova M.	
8	Borliq tushunchasining o'ziga xos xususiyatlari	34
	Sabitova A. R.	
9	O'smir yoshdagi bolalarda jismoniy tarbiya va sportning ahamiyati	37
	Adhamova N.	
10	Boshlang'ich sinflarda o'quvchilarda mustaqil fikrlashni shakllantirish	41
	Adiljonova D. Sh.	
11	Applikatsiya usulida o'yinchoqlar yasash	46
	Sultonova F. Sh.	
12	Milliy turizmning mohiyati va uni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishdagi ahamiyati	53
	Xolmuminov A. Sh.	
13	O'zbek musiqasi va madaniyati	57
	Axmadaliyeva Z.	
14	Mantiq - tafakkur shakllari haqidagi fan	61
	A'zamova D. A.	
15	Temur va temuriylar davlatida me'morchilik, tasviriy san'at va amaliy san'at	64
	Obilov A.	

MUNDARIJA

16	Cefr talablari asosida o'quvchilarning til kompetensiyasini baholash Kasimova Y. M., Hasanboyeva E. D.	70
17	Bolaning rivojlanish sohalari Abdujalilova D.	75
18	Maktabgacha yoshdagi bolalarning nutqini rivojlantirishda psixologik yondashuv Badritdinova M. B., Hakimjonova D. H.	81
19	Ingliz tilining zamonaviy jamiyatdagi o'rni Ibrohimova A. B.	87
20	Impact of students' overreliance on artificial intelligence on cognitive abilities and learning processes Abduraxmonova M. M.	90
21	Mantiq-tafakkur shakllarini o'rganuvchi fan sifatida Ismoilova S.	96
22	Jozef Konrad asarlarida rahbar va bo'ysunuvchi munosabatlari: kapitan va ekipaj o'rtasidagi kuch dinamikasining "The nigger of the narcissus" hamda "typhoon" asarlarida badiiy ifodalanishi Kasimova Y. M., Izzatullayev I. L.	100
23	Aqliy rivojlanishida nuqsoni bo'lgan bolalarning o'ziga xos psixologik xususiyatlari Raxmatullayeva Z. O., Mahammadjonova T. A.	105
24	Boshlang'ich sinf ona tili ta'limida raqamli ta'lim platformalaridan foydalanishning kognitiv va metodik samaradorligi Qambarova M. A.	108
25	Sun'iy intellekt vositalari ingliz tili ta'limida: talabalar uchun imkoniyatlar va xavflar Kasimova Y. M., Ahmedova S. E.	112
26	Kosmopolitizm tushunchasi va mohiyati Xoljigitova N. E.	117
27	Jozef Konrad hamda o'zbek adabiyotida dengiz va safari motivi: Abdulla Qahhor hikoyalari bilan qiyosiy tadqiq Kasimova Y. M., Dadaxanova D. A.	120
28	Jozef Konrad ijodida til va uslubning lingvopoetik xususiyatlari Kasimova Y. M., G'ofurjonova M. F.	123
29	Jozef Konrad ijodida inson va jamiyat o'rtasidagi ziddiyat Kasimova Y. M., Omonaliyeva X. M.	128

MUNDARIJA

30	Texnologiya mashg'ulotlarida metakognitiv faoliyat tushunchasi va uning ahamiyati Ziyamova G. T., Arabbekova M. U.	131
31	Rivojlangan davlatlarda mehmonxona klasterlarini tashkil etish mexanizmlari Mamatisoqova O. L.	135
32	The importance of metacognitive principles in improving English language proficiency of pre-service English teachers Sattorova G. M.	139
33	The effectiveness of digital technologies in the development of the "Green" economy Mo'ydinjonova D. I.	144
34	Sun'iy intellekt texnologiyalari va ularning amaliy tadbiqi Kasimova Y. M., Mamasodiqova G.	149
35	O'zbek xalq cholg'u ijrochiligida melizmlarni o'rgatishning metodik asoslari Ummataliyeva M. Sh.	153
36	Ilk va maktabgacha yoshdagi bolalarga aqliy tarbiya berish mazmuni Qaxramonova Sh. Z.	158
37	Ruhiiy sust rivojlanuvchi bolalarning, aqli zaif bolalar bilan o'zaro farqlari Abdurashidova D. A.	164
38	Bank ekotizimlarini raqamlashtirishda sun'iy intellekt va Big Data texnologiyalarini qo'llashning iqtisodiy imkoniyatlari Ismoilov S. A.	169
39	Amir temur davrida o'zbek davlatchiligining yuksalishi Sattarova H.	173
40	O'smirlar adabiyotini tarjima qilishda realia va kulturemalarni o'zlashtirish usullari (o'zbek-ingliz materiallari asosida) Kasimova Y. M., Sobirjonova M. S.	176
41	Talabalarning ijtimoiylashuv darajasini xorijiy til darslari orqali baholashning o'ziga xos jihatlari Umarjonova S. T.	180
42	Estetik ong va estetik dunyo qarash Usmonaliyeva N.	183

MUNDARIJA

43	O'quvchilarga interval va akkordlarni o'rgatishning zamonaviy metodlari Xusanboyeva R. D.	186
44	Amir Temur davrida o'zbek davlatchiligining yuksalishi Yusupova N. A.	191
45	Ijtimoiy taraqqiyotni yuksaltirishda mantiqiy tafakkurning ahamiyati Abdisattorova Z.	195
46	Korrupsiyani keltirib chiqaruvchi omillar Odiljonova Z. I.	198
47	Проблемное обучение как метод развития математического мышления студентов бакалавриата: систематический обзор Тожимухамадова М. Д.	202
48	Amir Temur davrida o'zbek davlatchiligining yuksalishi Xusanova S. A.	206
49	Amir temur davrida o'zbek davlatchiligining yuksalishi" Aliyeva M. J.	212
50	Amir Temurning ikkinchi sharq renessansi bunyodkori sifatidagi roli Karimov I. I.	217
51	Interfaol metodlar va integrativ yondashuv uyg'unligi asosida pedagog tayyorlash Rustamova M. A.	222
52	Amir Temur davrida o'zbek davlatchiligining yuksalishi Asqaraliyeva S. M.	228
53	Amir Temur davrida o'zbek davlatchiligining yuksalishi Asqarova M. V.	236
54	Autizm spektr kasalligining psixologik belgilari. Abdurashidova D. A.	241
55	O'simliklarning iqlim o'zgarishiga moslashish mexanizmlari. Bahodirova O. O'.	245
56	Boshlang'ich sinflarda didaktik o'yinlar Shahobiddinova S.	249
57	Ingliz tilida ravon nutqni yaxshilashda sun'iy intellekt (chatgpt) ning o'rni Mamadaminova B.	253

MUNDARIJA

58	Maktabgacha ta'limda didaktik o'yinlarning ta'limiy va tarbiyaviy ahamiyati	
	Qoraboyeva Z. T., Mahmudova S. T.	256
59	Inklyuziv guruhlarda ijodiy faoliyat orqali ijtimoiy moslashuvni rivojlantirish	
	Sobitova M. U.	263
60	Kasbiy deformatsiyaning o'qituvchi shaxsiga va ta'lim jarayoniga ta'siri	
	Komiljonova H. N.	267
61	Amir Temur davrida o'zbek davlatchiligining yuksalishi va siyosiy jarayonlar	
	Yoqubjonova O.	270
62	Ozon qatlamining yemirilishi	
	Tojiaxmedova K.	274
63	Amir Temur davrida o'zbek davlatchiligining yuksalishi	
	Rahimjanova M. R.	279
64	Shavkat Rahmon she'riyatida gul konseptining verballashuvi	
	Ibragimova I. A., Yusifjanova O. A.	288
65	Adabiyot o'qitishda dramatik asarlar ustida ishlash yo'llari	
	Abdujabborova Nilufar Rustamjon qizi,	292
66	Sohibqiron Amir Temur — adolatli hukmdor va yuksak ma'naviyat egasi	
	Salohiddinova H. N.	298
67	Ta'lim jarayonida raqamli texnologiyalarning o'rni	
	Sharifova M. A.	306
68	Tuproq mikroorganizmlarining ekologik muvozanatdagi roli	
	Qodirjonov Sh. A.	310
69	Amir Temur davrida o'zbek davlatchiligining yuksalishi	
	Samandarova G. Q.	316

“Iqtidorli talabalar ilmiy xabarlar” ilmiy-uslubiy jurnali NamDPI ilmiy texnikaviy Kengashining 2026-yildagi 11-iyundagi 6-sonli kengaytirilgan yig‘ilishida muhokama qilinib, ilmiy to‘plam sifatida chop etishga ruxsat etilgan (Bayonnoma № 6). Maqolalarning ilmiy saviyasi va keltirilgan ma’lumotlar uchun mualliflar javobgar hisoblanadi.

Texnik muharrir: D. Maxkamov

Tahririyat manzili: Namangan shahri, Uychi ko‘chasi, 316-uy.

Pochta indeksi: 160136,

Faks: (0369) 227-27-21,

E-mail: Info@namspi.uz

“Iqtidorli talabalar ilmiy xabarlar” ilmiy-uslubiy jurnalining 2026-yil 2-soni 326 sahifadan iborat bo‘lib, 66 ta ilmiy maqoladan tashkil topgan. Jurnalning elektron holatini har qanday tartibda o‘zgartirish yoki soxtalashtirishga uringan subyekt shaxsan javobgar hisoblanadi.

Namangan davlat pedagogika instituti – 2026